

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIU
DE **P**ROTOCOLS

XXXI

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXXI

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2013

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Joan J. López Burniol, Josep M. Sans i Travé
i Francesc Torrent i Cufí

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Impress a Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - bobala@bobala.cat
ISSN: 0211-5425
Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Un segle i mig d'escrivans i notaris al vescomtat de Bas
(ca. 1211-1356)

Miquel Àngel Fumanal i Pagès (La Vall d'en Bas)
- 35** Berenguer Bartomeu, draper barceloní d'arrels maresmenques
(segle xv)

Montserrat Richou i Llimona (Institut de Recerca en Cultures
Medievals, UB)
- 117** El notari Guillem Peris i la seua especialització artesanal: el reflex
d'una societat en transformació al segle xv

Josep Antoni Llibrer Escrig (Universitat de València)
- 147** Joana Nicolau, amor primerenc del rei Ferran el Catòlic i mare de
Joana d'Aragó

Virgínia Costafreda i Puigpinós (Barcelona)
- 201** El gremi dels paraires de Barcelona durant la guerra de Successió

Pere Molas i Ribalta (Reial Acadèmia de Bones Lletres
de Barcelona)

- 237** Subhastes d'obres arquitectòniques: espais, sistemes i pautes usades a l'arxidiòcesi de Tarragona al final del segle XVIII
Anna Isabel Serra i Masdeu (Universitat Rovira i Virgili)
- 265** La «intrahistòria» del port industrial de Barcelona: embarcacions i treballs entre el Projecte Rafo i el Pla d'Estabilització, 1860-1965
Javier Aznar Colet i Enric Garcia Domingo (Museu Marítim de Barcelona)
- 293** Ressenyes i notes bibliogràfiques
Vicenç Ruiz Gómez
- 305** Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria 2012
- 319** «EHDAP». Normes per a la presentació d'originals

UN SEGLE I MIG D'ESCRIVANS I NOTARIS AL VESCOMTAT DE BAS (CA. 1211-1356)*

MIQUEL ÀNGEL FUMANAL I PAGÈS
LA VALL D'EN BAS

RESUM

El vescomtat de Bas comptà amb una escrivania des del principi del segle XIII, que al bell mig de la centúria es convertí en notaria. No obstant això, la confusió entre notaris i escrivans i els períodes d'exercici de cadascun ha estat una constant entre la historiografia. En aquest article hom sistematitza els períodes d'activitat de notaris i escrivans, s'assenyala l'erecció de la notaria, es comenta el lligall més antic conservat, i es transcriu per primer cop el text íntegre de la fundació del benefici de Sant Just del Mallol de l'any 1255, que és la «dotàlia» dels notaris vescomtals.

PARAULES CLAU

Vescomtat de Bas, el Mallol, notaria, escrivania.

ABSTRACT

The viscounty of Bas had a clerk since the early thirteenth century, witch in the middle of the century became a notary. However, the confusion of notaries, clerks and periods of each one has been a constant issue among historians. This article systematizes periods of notaries, clerks, points the erection of the notary, describes the oldest bundle preserved and transcribes for the first time the full benefit of the foundation of the Sant Just Mallol in 1255, which is the «endowment» of viscounty notaries.

KEYWORDS

Viscounty of Bas, el Mallol, notary, clerk.

* Aquest estudi és l'ampliació i revisió del petit text «Notaris i escrivans del Mallol durant el segon quart del segle XIV (ca. 1325-1350)», *Verntallat* (La Vall d'en Bas), 51 (2012), p. 17-18. Aprofito per agrair les inestimables aportacions i comentaris de Joel Colomer i Xavier Puigvert, així com les puntualitzacions de Gaspar Guardiola i Maria Vilas, ben útils a l'hora d'elaborar aquest treball.

Introducció

La història de l'escriванia o notaria del Mallol en època medieval ha tingut interès i ha estat successivament tractada pels historiadors locals, dels quals cal destacar els treballs, reiteradament citats en aquest article, de mossèn Joan Pagès,¹ Miquel Boada² i Gaspar Guardiola.³ Si alguna cosa es desprèn del global dels estudis publicats, és que la institució d'una notaria al vescomtat de Bas a mitjan segle XIII i la seva ubicació vora el castell del Mallol (Vall d'en Bas, la Garrotxa) cal entendre-la com un graó més de la centralització administrativa i comercial que els vescomtes iniciaren ja al final de la segona meitat del segle XII. No obstant això, fins ara no s'havia aclarit quan s'erigia la notaria, com tampoc qui en fou el primer notari; així mateix, el període de notariat de cadascun i els seus escrivans substituïts han generat certa confusió en qüestió de noms, càrrecs, dates i períodes. Aquest estudi, doncs, aporta per primer cop una seqüència detallada des del primer escrivà del vescomtat conegut (1211) fins a la mort del primer notari del qual s'han conservat registres (1356).

És cert que el vescomtat de Bas varià molts cops de dinastia i senyor al llarg de la baixa edat mitjana, però sempre es considerà com una unitat, malgrat els canvis.⁴ Durant els segles XIII i XIV, els vescomtes Bas maldaren per erigir i consolidar una administració pròpia dels seus dominis, centralitzada en el puig del Mallol, situat al bell mig del senyoriu. Però, en realitat, el vescomtat era una unitat patrimonial que, en determinats punts, compartia domini amb altres senyors, sobretot de caire eclesiàstic. Així, per exemple, hi tenien propietats la canònica de Santa Maria i el monestir de Sant Pere de Besalú, com també les abadies de Ripoll i Camprodon, la canònica de Santa Maria de Manlleu (que regia així mateix el priorat de

1. Joan PAGÈS I PONS, *La vila del Mallol, centre administratiu del vescomtat de Bas*, Olot, 1982. L'autor, a les p. 102-104 i 112-113, es refereix a les cases que ocuparen els notaris Cantalozella i Torrà (el darrer) dalt del Puig, entre els segles XVII i XIX.

2. Miquel BOADA I MASOLIVER, «La Institució notarial al vescomtat de Bas (s. XIII-XIV)», *APEHOC* (Olot), 1990, p. 107-130.

3. Gaspar GUARDIOLA i Josep OLIVERAS, *Les escrivanes i notaries de la Garrotxa (segles X-XX)*, Sant Joan de les Fonts: Edicions Ecuador, 2008.

4. L'evolució política i dinàstica del vescomtat se sintetitza a Miquel BOADA, «La institució...», p. 111-113, i sobretot a Jordi BOLÓS I MASCLANS, «Els vescomtes de Bas», a *Catalunya Romànica. La Garrotxa*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 82-83.

Puigpardines) i, especialment, Sant Benet de Bages, senyor alodial de la pobla de les Preses i el seu terme des del segle x.

En aquell moment, l'extensió del vescomtat era aproximadament la de l'actual Vall d'en Bas i els sistemes muntanyosos més propers, i s'allargava pel nord fins a Riudaura i pel nord-est fins a Castellfollit de la Roca. Malgrat que nominalment Olot hi quedava inclòs, la vila incipient (la carta de poblament oficial és de 1206) era domini directe de l'abadia de Ripoll, i formava un alou independent, quelcom semblant al que passava amb les Preses, que era propietat alodial del monestir de Sant Benet de Bages des del segle x. Per la resta, a la Vall ja es configuraven diversos nuclis o concentracions de masos clarament definides i coincidents amb les àrees parroquials: Sant Privat, Puigpardines, la Pinya, els Balbs, Joanetes, Falgars... Al sud de la vall s'aixecava dalt d'un turó la població més important, Sant Esteve d'Ull (actual Sant Esteve d'en Bas), i encara no existien ni els Hostalets ni Can Trona. A banda de les parròquies, el vescomtat comptava amb alguns centres religiosos: el priorat de Riudaura, pertanyent al monestir occità de la Grassa; a mig pujar el Puigsacalm, el priorat de Sant Corneli, i a baix al pla, el ja esmentat priorat de Santa Maria de Puigpardines; i algunes cases fortes, pertanyents a petites famílies de cavallers, com els Puigpardines, Vilanova, Estanyol, Balbs, Miralles, Sant-romà, etcètera.

Inicialment, els vescomtes residien a la fortalesa de Castelló, sobre un dels cingles homònims, coneguda també per Castell de Falgars o Sant Miquel de Falgars, en honor a la capella annexa i la població més propera. Però vers els segles XI o XII haurien pogut tenir una residència senyorial a Sant Esteve, o ja directament s'haurien plantejat la construcció d'una força al pla, en un altre lloc menys urbà però més ben situat. Les escasses notícies diuen que com a mínim des del final del segle XII els vescomtes havien erigit un castell dalt del puig del Mallol, però no s'esmenta com a tal fins al principi de la centúria següent. D'aquesta fortalesa, que aparentment tenia una mida considerable, només en queda la cisterna i algun basament. Les notícies més antigues i altres comentaris d'aquella època permeten imaginar una gran casa forta de planta quadrangular, envoltada de valls i pati central. A pocs metres vers l'oest, s'hi bastí una petita capella en principi dedicada a sant Just.⁵

5. El castell del Mallol fou destruït en època moderna després d'haver sobreviscut els devastadors terratrèmols de 1427-1428. Es diu que la majoria de cases del turó es construïren als segles XVIII i XIX amb pedres del castell. Joan PAGÈS, *La vila del Mallol...*, p. 21-25

No obstant la inexistència del castell, encara avui s'aprecia com el turó del Mallol oferia evidents avantatges de caire estratègic: dominava visualment bona part de la vall, era fàcilment defensable en cas d'atac, no es trobava dins el nucli de Sant Esteve (el més poblat) ni dalt d'un penya-segat difícilment accessible (Castelló de Falgars), equidistava amb Riudaura i la majoria de punts importants (era com el «melic» del vescomtat), i es trobava molt més a prop d'Olot. Al castell del Mallol s'hi instal·là la cort del veguer de Bas, que des del 1175 pertanyia per dret hereditari als Puigpardines, un cop fou concedida pel vescomte Hug a Ramon de Puigpardines, just abans de marxar a Sardènia i iniciar la línia catalana de jutges d'Arboorea. Al final del segle XII el principal mercat del territori, que havia estat concedit el 1155 a Sant Esteve, es traslladà al puig del Mallol, com també hi ha constància de l'establiment de pagesos i mercaders dalt del turó, formant una primera població a redós del castell.

Però, ai las, a partir del segon quart del segle XIII, l'únic escriptor amb activitat constant i formació suficient al vescomtat era a les Preses, un alou de domini abacial i amb poc control per part dels vescomtes i els seus veguers: els senyors de Bas n'havien de jurar fidelitat a l'abat de Sant Benet de Bages.⁶ Malgrat que no n'hi hagi constància, és molt probable que els vescomtes maldessin davant del rei per concentrar tota la seva cúria al puig del Mallol, però la tradició i el pes de l'abat de Bages (el cenobi benedictí més important de la Catalunya central) haurien impedit l'erecció d'una notaria vescomtal.

Els primers escrivans del vescomtat (segle XII - ca. 1246)

No obstant això, des del principi del segle XIII hi ha constància de documents signats dalt del puig del Mallol, i aquesta signatura es feia en algun dels espais del castell, avui desaparegut, o bé en la casa destinada a habitatge del clergue beneficiat, que podríem anomenar «rectoria», probablement annexa a la capella (l'actual és un edifici del segle XVIII). A Sales de

i Pere CATALÀ ROCA, *Els castells catalans*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1971, v. III, p. 137-139.

6. A banda dels extensos treballs de mossèn Joan Pagès, el resum més concís sobre l'aloetat de les Preses i el vaivé del seu domini és Miquel BOADA, «La institució...», p. 110-111.

Llierca, Santa Pau o Finestres es donaren casos semblants de relació entre l'escrivania local i el clergue beneficiat de la capella dels castells respectius. Al Mallol no fou fins més tard (segles XV-XVI) que el notari deixà de ser un religiós, i s'instal·là en una casa a part dins la vila, tal com se sol representar al mateix poble durant la Fira de Sant Nicolau, en què un notari ve d'Olot a signar. En tot cas, a l'inici l'execució dels documents estigué subjecta a l'actuació de notaris i escrivans substituïts, normalment religiosos, perquè eren els únics que «sabien de lletra». No fou fins a mitjan segle XIII quan per primer cop existí la figura del notari vescomtal, que al final de segle coincidiria amb la del rector de la capella de Sant Just.

Bernat de Serinyà, primer escrivà públic del vescomtat (ca. 1211)

Fins ara, la primera aparició d'un escrivà del vescomtat es considerava l'any 1215, quan un tal Guillem, prevere, redacta i signa un establiment de terres precisament dalt del puig del Mallol.⁷ Però avui es pot afirmar que aquest Guillem ja signà un document el 1211 actuant en nom d'un tal *Bernardus de Seriniano* que era, en efecte, *publicus scriptor vicecomitatus de Basso*. Es tracta de l'absolució de tots els béns de Pere Pons a Estefania, filla de Berenguer de Verneda, i els seus fills.⁸ O sigui que l'any 1211 el vescomtat comptava amb un escrivà públic per a tot el territori, i que el càrrec requeia en la persona de Bernat de Serinyà.

Aquest és un personatge interessant, autor de nombroses escriptures de final del segle XII relatives al comtat de Besalú. El primer document conegut amb la seva firma és del 31 de gener de 1196, una penyora entre el prior de Santa Maria de Lledó i uns pagesos de Sant Martí Sasserra.⁹ La darrera aparició es produeix el 27 de juliol de 1214, en una definició de terres entre habitants de la parròquia de Sant Vicenç de Besalú.¹⁰ No es pot afirmar amb contundència que 1196-1214 en siguin les dates límit, però

7. Joan PAGÈS, *La vila del Mallol...*, p. 102. L'autor extreu la dada del pergami núm. 2 del fons del mas Camps, de les Preses.

8. ACGAX (Arxiu Comarcal de la Garrotxa), Fons Buch-Esquena, La Clapera (Hostalets), perg. núm. 450.

9. J. M. MARQUÈS, «Documents de Sta. Maria de Lledó, anteriors al s. XIV, conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona», *AIEE*, 22 (1989), p. 276, doc. 14.

10. J. M. MARQUÈS, «Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxiu Diocesà de Girona», *APEHOC* (1990-1991), p. 263, doc. 75.

segurament marquen la major part de la seva carrera professional, que potser superà els vint anys. Es podria parlar d'un escrivà oficial del comtat i que, per extensió, també ho era dels territoris que tradicionalment en formaven part, com el vescomtat de Bas. Una altra cosa és que realment s'en-carregués ell personalment de la redacció dels documents, quelcom poc probable, atenent l'extensió i orografia del comtat. Per això l'aparició d'es-crivans substituïts, com l'esmentat Guillem, capellà.

En paral·lel a l'activitat de Bernat i Guillem, cal esmentar també els documents més antic localitzats a la vall, sengles assentaments de 1204 i 1207, en què signen un Guillem o Bernat Lutz i Arnau Ferrer, respectivament, però sense especificar a quina jurisdicció pertanyien. Mossèn Pagès afirma que aquests dos eren notaris, però no dóna la font ni cita el fragment dels documents; amb tot, cal posar en dubte que ho signessin com a tals, ja que serien els «notaris» més antics registrats a Catalunya, quan aquest càrrec o institució amb prou feines era reconegut. Resulta més versemblant creure en la seva intitució com a escrivans, vinguessin d'allà on fos.¹¹

Guillem, prevere (ca. 1211-1215)

El successor en el càrrec de Bernat de Serinyà fou algú que ja havia escrit documents en nom seu, actuant de substituït: l'enigmàtic *Guillelmus, presbyter, scribanus vicecomitatus de Basso*; és a dir, un clergue ordenat de nom Guillem. Se'n desconeix el cognom o l'origen. Si la primera aparició es produeix el 1211, quan encara no era titular de l'escrivania, la següent de 1215 deixa clar que el nou escrivà del vescomtat era ell; o sigui que el 1215 o poc abans havia obtingut el càrrec. A tall només d'hipòtesi, podria tractar-se del mateix *Guillelmus presbiter* que redactà l'establiment en emfiteusi que féu Bernat, abat de Ripoll, a Bernat de Bellsolà i la seva esposa Maria d'una terra anomenada el camp del Rentador (*Lavador*) i una peça de terra (*petiola*) sota el camp de la Pinya.¹²

Al costat de l'activitat d'aquest Guillem, tot apunta que al vescomtat hi pogué haver altres clergues amb capacitats d'emetre documents. Per exemple, el 1222 la família Teixeda permutava amb els Clapera una terra que

11. Tot i la imprecisió, les dades aportades per Joan Pagès són seguides per Miquel BOADA, «La institució...», p. 114-115.

12. ACGAX, Fons Trinchera, Mas Masegur (La Pinya), perg. núm. 4.

afrontava amb el camp de Falquers. El document fou redactat per un sacerdot de nom Pere (*Petrus sacerdos, qui hoc scripsi cum litteris*) del qual no es té cap altra dada.¹³ També en un sentit «esporàdic» cal interpretar l'actuació d'un tal Arnau, que escrigué una altra permuta, en aquest cas entre els Pla i els Clapera el 1239: *Arnaldus diachonus, qui hoc scripsi*, i al seu costat signen Pere, abat de Sant Benet de Bages, i un altre Pere, que era monjo cellerer.¹⁴ És bastant probable que el diaca Arnau formés part de la comunitat bagenca.

Ramon de Camps, rector de les Preses (1223-1255?)

Segons mossèn Pagès, a partir de 1223 s'inicia la primera sèrie documental on apareix constantment un escrivà del vescomtat de Bas, el clergue Ramon de Camps, rector de les Preses, i que fins més de vint-i-cinc anys després no assoliria el grau de notari vescomtal. Entre 1223 i 1246 Camps monopolitzà l'escrivania de Bas, i per les dades comprovables no sembla que tingués substituïts. El darrer document conegut de Ramon signant només com a escrivà és la venda del camp de Llonganyes que el 19 de maig de 1246 feren Guillem Colomer, la seva esposa Maria, el fill d'aquests Pere i la seva muller Beatriu a Arnau Quintana, pel preu de 30 sous moneda barcelonesa.¹⁵ Allí encara signa com a *Raimundus, clericus de Presis, qui hoc rogatus scripsit die et anno quod supra*.

Creació, dotació i primer segle de notaria (1246-1356)

La primavera de 1246 apareix un professional que signa, per primera vegada, com a notari del vescomtat de Bas. Aquesta denominació indica que, en un moment indeterminat, el rei o el vescomte (o vescomtessa) promogueren l'erecció d'una notaria pública. Com que no s'ha pogut localitzar el document en cap registre de Cancelleria ni tampoc entre els fons documentals que contenen pergamins emesos en l'escrivania de les Preses o Bas, es fa difícil assenyalar una data concreta, però no es pot negar l'evi-

13. ACGAX, Fons Buch-Esquena, Mas la Clapera (Hostalets), perg. núm. 451.

14. *Idem*, perg. núm. 452.

15. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Colomer de les Preses, perg. núm. 22.

dència. El cert és que a mitjan segle XIII tindran lloc, de manera transversal, una sèrie de circumstàncies que permetrien explicar el perquè del privilegi vescomtal, fets transcendents que abocaren definitivament en l'erecció del Mallol com a centre administratiu del vescomtat de Bas.

El primer fet a considerar és en un context més ampli, dins els diversos territoris que integraven la Corona. Ja avançat el regnat, Jaume I i la seva cúria administrativa veieren la necessitat d'organitzar i estandarditzar el sistema d'escrivanies i garantir la solvència i validesa dels professionals que hi actuaven. Des del final del segle XII, la potestat de nomenar notaris s'havia convertit en un privilegi imperial i, per extensió, també reial (allí on hi havia rei i no emperador). El col·legi de Bolonya donava la millor formació als professionals de l'escriptura i, a poc a poc, havia creat uns estàndards més o menys assumibles arreu del continent. Al Principat no es troben els primers notaris i concessions de l'ofici fins al final del segle XII, en temps d'Alfons el Cast.

Per contra, «Catalunya, inicialment, no va disposar d'una ordinació de la funció notarial de tipus general, semblant a la que Jaume I va promulgar per als altres regnes de la Corona». Es considera el privilegi de 1239 a València i la Compilació d'Osca de 1247 com els documents fundacionals de les jurisdiccions notarials dels regnes de València i Aragó, respectivament.¹⁶ No es té constància, doncs, de cap document generalista semblant a Catalunya, on la tradició de les escrivanies ja venia d'antic i on, segons alguns autors, la solvència dels escriptors era alta i contrastada.¹⁷ Tanmateix, l'evolució de la professió i la regulació per part de les autoritats pertinents propicià la conversió de les escrivanies en notaries. Per tant, es necessitaven bons professionals que calia contractar allà on fos, o, si s'esqueia, elevar a la categoria de notaris aquells escriptors que ja tenien *de facto* els coneixements i l'experiència per ser-ho. Quelcom de semblant pogué succeir al vescomtat de Bas.

El segon punt a comentar ve seguint aquesta línia argumental. Des de com a mínim principis del segle XIII, hi havia al vescomtat prou clergues instruits capaços de realitzar la tasca dels escriptors. Com s'ha vist, actuaven preferentment des de les Preses, sota els auspicis de l'abat de Sant

16. Ignasi J. BAIGES I JARDÍ, «El notariat català: origen i evolució», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 137.

17. Rafael CONDE, «El pas de l'escrivà al notari», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 439-462.

Benet de Bages, però tenien capacitat per registrar inscripcions arreu del vescomtat, també des del castell del Mallol. La dilatada experiència dels rectors escrivents de les Preses devia ser un *background* suficient com perquè els vescomtes s'animesin a fundar una notaria pròpiament dita, però això sí, calia crear «la plaça» de notari i assignar-li un sou. Ara bé, quina devia ser l'actitud de l'abat de Sant Benet davant la voluntat dels vescomtes? Probablement, i per dir-ho de manera suau, devia tenir una certa reticència a perdre l'exclusivitat de l'escrivania vescomtal.

No obstant això, l'atzar féu que justament a mitjan dècada de 1240, l'abadiat de Sant Benet recaigués en la persona d'un basenc, Berenguer de Puigpardines, que era germà o cosí germà de Bernat de Puigpardines, home influent a la vall, i Guillem de Puigpardines, qui aleshores era veguer de Bas (com hem vist, per línia hereditària) i, per tant, el funcionari vescomtal de rang més alt. Abans de ser abat de Bages, Berenguer havia estat monjo a Ripoll. El seu abadiat fou curt, amb les dates màximes de 1245-1248 fixades per la historiografia.¹⁸ La seva relació amb el monestir bagenc potser s'inicià quan actuà de secretari dels visitadors de la Congregació Claus-tral tarraconense l'any 1229, amb els abats de Sant Pere de Roda i Sant Benet de Bages. A banda d'aquesta dada, només se'l troba en una escriptura del mes d'agost de 1245, en què Simó de Palau, vescomte de Bas, confirmava i aprovava a l'abat Berenguer (de Bages) el conveni de 1197 estipulat entre Hug Ponç, vescomte de Bas, i el seu antecessor l'abat Ramon, en el qual el noble prometia que prestaria homenatge a l'abat pels feus que tenia a la parròquia de les Preses.¹⁹ Berenguer de Puigpardines morí un 28 de juny, dos o tres anys més tard d'aquell reconeixement.²⁰ No deu ser casual que el primer esment d'un notari de Bas es produeixi al bell mig del seu abadiat, l'any 1246.

18. El primer abaciologi on apareix Berenguer de Puigpardines el trobem a J. VILLANUEVA, *Viaje literario por las iglesias de España*, v. VII, p. 223. El treball del pare Villanueva ha servit de referent als següents autors: Albert BENET I CLARÀ, *El Bages*, a *Catalunya Romànica*, Barcelona: Enclopèdia Catalana, 1984, p. 419. Joan PAGÈS I PONS, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, v. II, Les Preses, 1984, p. 148. AADD, *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, v. III, Barcelona: Generalitat de Catalunya i Editorial Claret, 2001, p. 173. Ernest ZARAGOZA, *Abaciologi Benedictí de la Tarraconense*, Barcelona: Fundació Balmesiana, 2002, p. 55.

19. Joan PAGÈS, *Les Preses...*, v. I, p. 160-161.

20. Eduard JUNYENT, «El necrologi del monestir de Ripoll», *Analecta Sacra Tarracoen-sia* (Abadia de Montserrat), IX (1962), p. 222.

Es pot constatar, per tant, que l'atorgament del privilegi de notaria al puig del Mallol, només fou possible gràcies a un canvi en la conjuntura externa i interna del vescomtat de Bas, tant del seu alt comandament nobiliari com des del funcionariat principal, encarnat en la figura del veguer. Quan aquest últim càrrec i el d'abat de Sant Benet de Bages coincidiren en membres d'una mateixa família, els Puigpardines, s'obriren les portes a la vescomtessa per a nomenar un notari exclusiu per als seus dominis i que actués des d'un dels nuclis poblacionals que tenia directament controlats, sense haver de passar per un notari regit i elegit directament per l'abat de Sant Benet, fins llavors sempre coincident amb el rector de les Preses.

El primer notari, Ademar de Miralles (1246-1247...)

El 6 de març de 1246 apareix el primer notari del vescomtat de Bas conegut, fins avui inèdit: Ademar (o Aimeric?) de Miralles. S'esmenta en una acta de concessió de l'abat de Camprodon a Pere Clapera, la seva esposa Berenguera i llurs successors a perpetuïtat de la cabanya anomenada «de Clapera» (avui es troba al nucli d'Hostalets) pel preu de 15 sous.²¹ El document fou escrit per Ramon de Camps, clergue de les Preses, qui especifica en aquesta ocasió el seu càrrec de gerent de l'escrivania, en nom del notari del vescomtat: *Raimundus, clerici de Presis, gerens vice Ademari de Miralis, notarii publici de Basso*. Els dubtes del seu nom vénen per la poca claredat de la signatura, difícil d'escatir.

Oficialment, no hi ha cap altre document conegut on aparegui aquest notari a excepció potser d'un altre, d'un any més tard, que és la important carta de reconeixement de privilegis que la vescomtessa Gueraua concedí a la vila de Riudaura el 18 de febrer de 1247.²² Signaren l'acta la vescomtessa, el veguer Guillem de Puigpardines i altres prohoms de la zona. Sense entrar a valorar el document, resulta interessant anotar que segons la versió de Monsalvatje, el pergami fou escrit per un tal *G., clericus, rector ecclesie ville Demerii et de Miral (?), publici notarii de Basso*; o sigui, que un improbable Guillem o Guerau rector de l'església d'Amer i de Miral (?) hauria realitzat l'escriptura (!). La transcripció de l'erudit indueix a creure

21. ACGAX, Fons Buch-Esquena, Mas la Clapera (Hostalets), perg. núm. 453 segons l'índex del Llibre Major.

22. Francesc MONSALVATJE, *El vizcondado de Bas*, a *Noticias Históricas*, v. V, Olot, 1893, p. 32-34. Joan PAGÈS, *Les Preses...*, v. II, p. 39.

que aquest «d'Amer i de Miral» és en realitat el nom mal interpretat (l'abreujament emprat porta a l'error) d'Ademar de Miralles, efectivament notari públic de Bas, com prova el document anterior. La llàstima és que després no hi ha cap altre rastre d'aquest notari, en espera que la consulta o l'aparició d'algun fons privat o document inèdit permeti conèixer quelcom més de la seva activitat.

Els orígens d'aquest personatge són molt propers. Segons mossèn Pagès, els Miralles «foren militars instal·lats a Sant Privat procedents del veïnat de Miralles de Prats de Molló, d'on segons en Caula, eren els batlles per l'abat de Camprodon». La família rebé diverses donacions dels vescomtes durant el darrer quart del segle XII. El primer personatge important, actiu a l'inici del XIII, es deia, precisament, Ademar: l'any 1226 apareix firmant la donació d'unes terres a Pere de Manlleu per part d'Eliardis de Torroja, regent del vescomtat, i s'hi anomena lloctinent del veguer, que llavors era Berenguer de Puigpardines.²³ Tanta coincidència de personatges fa pensar que un fill o nebot d'aquest Ademar de Miralles fou el primer notari del vescomtat, probablement amb l'aquiescència i connivència dels veguers, per a qui treballaven ja des d'abans de l'erecció de la notaria.

La creació del benefici de Sant Just del Mallol

A resultes dels anteriors moviments, i també com a culminació del procés d'oficialització notarial, el 23 de març de 1255 la vescomtessa Gueraua d'Anglesola fundà el benefici de Sant Just a la capella del castell del Mallol, que es podria considerar també com la «dotalia» (en paral·lel semàntic a la fundació d'esglésies) de la notaria de Bas, bastants anys després que aquesta hagués començat a funcionar.²⁴ Probablement, l'elevació del càrrec notarial, l'augment de feina del notari i la necessitat de donar incentius per residir al puig del Mallol portaren a l'assignació d'unes rendes concretes. Val a dir que, amb anterioritat, els senyors de Bas ja havien efectuat una «maniobra» semblant. L'11 de febrer de 1242 els vescomtes Pere de Cervera i Jusiana crearen la «dotalia d'un benefici o concessió d'un conjunt de

23. Joan PAGÈS, *Els senyorijs alodials a la Vall d'en Bas*, v. I, Ajuntament de la Vall d'en Bas, 1984, p. 61-63.

24. ADG (Arxiu Diocesà de Girona), Definicions, v. D-6, f. 143v. En l'apèndix publico el document complet en llatí.

béns per mantenir el culte en un altar consagrat a Sant Salvador, situat dins l'església de Santa Maria de Castellfollit, i la creació i la constitució efectiva d'una escrivania de destret a l'entorn d'aquesta capella, a la qual els vescomtes van cedir tots els seus drets sobre la redacció d'escriptures públiques i privades dins els límits del districte del castell...».²⁵

L'acta fundacional del benefici de Sant Just mereix una visió més detallada, després que ha estat citada en diverses ocasions però mai s'havia transcrit ni comentat extensament. De fet, alguns dels conceptes continguts són d'alt interès pel que ens ocupa. D'entrada, cal dir que la data no és ni 1251²⁶ ni 1252,²⁷ sinó 1255, i, per tant, eixampla fins als nou anys el lapse de temps entre el primer esment d'un notari de Bas i la fundació del dit benefici. Segons el text, la vescomtessa creà el benifet per a remei de la seva ànima, de la seva filla Sibil·la, del seu difunt marit Simó de Palau i dels seus successors, però també destaca que la idea li ha sorgit per inspiració divina i, sobretot, pel consell de dos homes clau del seu entorn immediat: el comte Ponç Hug d'Empúries, que en breu casaria el seu fill Hug amb Sibil·la, i Bernat, prior de Santa Maria de Manlleu, canònica que, com ja s'ha dit, tenia el control del priorat de Puigpardines. És obvi que, a banda de la mateixa vescomtessa, el comte i el prior eren dos dels més interessats en l'erecció d'una notaria i comptar amb uns professionals que garantissin llurs necessitats administratives, sense haver de dependre d'un escrivà a les Preses pagat per Sant Benet de Bages (per cert, al benefici de Sant Just no hi consta la presència de cap representant directe dels bagencs, però sí la del notari d'Empúries).

Al llarg del text s'adverteix una constant, i és que totes les concessions emeses es fan sempre que no afectin les rendes i els privilegis que tenien els clergues de Sant Privat, que continuava sent el cap de parròquia on s'inclouïen capella, castell i poble del Mallol. El beneficiat estava obligat a entregar-los la tercera part de totes les donacions rebudes a excepció de draps i cera. La dotació anual fixa era de 24 monedes d'or i la resta proce-

25. Gaspar GUARDIOLA, *Les escrivanies...*, p. 38. El terme de Castellfollit incloïa les parròquies de Sant Joan les Fonts, Santa Eulàlia de Begudà, Santa Maria de Castellar i Sant Pere de Montagut.

26. *Idem*, p. 128-129. Així el tenia catalogat el mateix ADG potser perquè *quinto*, amb una lectura ràpida, es pot confondre per *primo*.

27. Joan PAGÈS, *La vila del Mallol...*, p. 21. L'historiador ja empra el mot *devers* per indicar que la seva datació és aproximada.

dia de les dècimes, lleudes i altres imposicions del mercat del Mallol, que serien recollides i entregades al beneficiat de mans de Raimon Hort i la seva muller Barcelona. També s'obliga el sacerdot a donar a l'església de Sant Just una tercera part dels seus béns en el moment de dictar testament.

Tot seguit, s'associa al beneficiat l'escrivania o notaria civil i criminal de tot el vescomtat: «Item, damus et assignamus notariam et scribaniam civilis et criminalis tocius vicecomittatus de Basso, ita quod dictus sacerdos scribat vel faciat scribi fideliter in quocumque loco omnia publica instrumenta et acta», o sigui que, a banda de registrar documents civils, tant públics com privats, el notari també era qui inscrivia els processos de la cort del veguer, on s'administrava justícia. En aquest sentit, el notari també podia representar afers concernents al comte d'Empúries i al prior de Manlleu.

Per ordre, signen el document Gueraua, vescomtessa; Ponç Hug, comte d'Empúries; Bernat, prior de Manlleu; Arnau de Roca, sacerdot; Bernat Carbó; Bernat de Puigpardines; Mateu Eimeric, notari públic del comtat d'Empúries; Hug, fill del comte d'Empúries; Sibil·la, filla de Gueraua i hereva del vescomtat, i Raimon Ademar i Guerau de Sant-romà, cavallers de la Vall d'en Bas. Al final signen Ramon de Camps, clergue de les Preses però per primer cop intitulat *publicus notarius de Basso*, i Raimon de Raso, autor d'un primer trasllat el gener de 1256, menys d'un any després de la signatura del document original. El darrer a signar, també per trasllat, és Berenguer de Toron, futur notari de Bas, tot i que els copistes no assenyalen la data del segon trasllat, que podria ser fet a partir de 1290, data d'inici de la seva activitat notarial.

Ramon de Camps (ca. 1255-1276)

L'acta de fundació del benefici de Sant Just és el primer assentament conegut on Ramon de Camps signa com a notari del vescomtat de Bas. I, si la data del trasllat contingut a l'Arxiu Diocesà de Girona és correcta, això succeí el març de 1255. No conservem cap document de Camps entre 1247 i 1255, o sigui que no es coneix quan fou nomenat notari, però forçosament hauria de ser dins d'aquest període. No hi ha dubte que el Ramon de Camps rector de les Preses, escrivà, i el notari de Bas homònim són una mateixa persona, quelcom fàcil d'apreciar si es compara la cal·ligrafia dels documents signats per ell abans i després de l'esmentat document. Tanmateix,

ara es pot constatar que la seva ascensió a notari de Bas no fou directa, sinó que primer el precedí Ademar de Miralles.

Poc després de l'acta beneficial, el 29 d'agost de 1256, Ramon escriu la donació de Guillem de Joanet a la seva filla Agnès, i als fills que aquesta pogués tenir amb Ramon de Vilamontan, d'unes terres al terme del castell de Garc.²⁸ Tornant a la Vall d'en Bas, el 4 de juliol de 1258 Camps signa una permuta de terra vora el riu Güell entre Berenguer del Soler de la Nespleda, la seva esposa Ermessenda, el fill d'ambdós Arnau i la muller d'aquest Barcelona, per una banda, i Ferrer Adroer, la seva mare Narbona i la seva esposa Maria, per l'altra. Permuten una peça de terra vora el Güell (*apud Guad*) i 70 sous a canvi d'un camp anomenat Maiau.²⁹ En el document, Camps signa com a notari de Bas: *Raimundus de Campis, rector ecclesie de Presis, publicus notarius de Basso, qui hoc scripsit*. Vers 1270 Ramon de Camps havia de ser una persona d'avançada edat, amb prop de cinquanta anys de rectorat a les Preses durant els quals havia servit l'escrivania primer i després la notaria. Al final dels seus dies rebé el reconeixement dels seus senyors, tant laics com eclesiàstics. En primer lloc, el 3 d'abril de 1274, l'abat bagenc Grau de Castellbell (1270-1322) «donà a Ramon de Camps, rector de les Preses, una peça de terra a perpetuïtat, pels innombrables serveis prestats al monestir de Sant Benet [...] “donem i concedim per donació irrevocable ‘inter vivos’ perpètuament a tu, Ramon de Camps, clergue, rector de l'església de Sant Pere de les Preses”...». Es tractava d'una peça de terra conreada a la cabana *Custine*, concedida a ell i a tots els seus successors en la rectoria de les Preses. L'abat es guardà l'alt domini, i li demanà a canvi un cens de dues gallines anuals. A més d'obtenir aquesta terra, Ramon havia comprat el mas Forn (sotsinfeudat als vescomtes) per fundar i sostenir un benefici dedicat a Sant Jaume a la parròquia de les Preses.

El darrer assentament conegut, i que marca la fi de la seva activitat, és la definició de la llegítima que féu Ramona, esposa de Bernat de la Figuera, als seus pares, Pere de Colomer i Beatriu, pel pagament de 380 sous de moneda barcelonesa, dos jocs de llençols de llit i un vestit de bifa.³⁰ Es féu el 12 de febrer de 1276, i certifica que Ramon fou durant més de cinquanta anys rector de les Preses i escrivà i notari de Bas.

28. J. M. MARQUÈS, «Documents...», p. 283, doc. 63.

29. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Soler de la Naspleda (les Preses), perg. núm. 27.

30. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Colomer del Corb (les Preses), perg. núm. 37.

Pere de Camps (1276-1289)

Ramon fou succeït en la rectoria i la notaria per un parent seu, el clergue Pere de Camps, igualment procedent del mas homònim de les Preses i beneficiat de Sant Jaume d'aquella parròquia. El 1276, any d'inici de la seva activitat notarial, la vescomtessa Sibil·la li concedí el mas Forn (comprat pel seu antecessor) en franc i lliure alou, i encara el 3 de novembre de 1277 es confirma i aprova el benifet fundat per Ramon de Camps, i s'hi afegeix el mas Forn i la masoveria de Ça Boada. Com el seu antecessor, no hi ha constància que Pere obtingués el benefici de Sant Just del Mallol, ans al contrari: mossèn Pagès ja advertí de la presència d'un primer beneficiat, Bernat Amargant, entre 1280 i 1285, però que res no tenia a veure amb l'escrivania.³¹

Durant el notariat de Pere actuaren diversos escrivans en nom seu, un costum que no fou habitual en el seu antecessor, però que a partir de llavors esdevindria una pràctica normalitzada entre els notaris de Bas (igual com succeí en altres). El primer substituït és Guillem de Pujol, que apareix per primera vegada el 13 de febrer de 1278, quan Pere Colomer, del veïnat del Corb, definí el dot de la seva filla Guillema, casada amb Pere Broqui, d'Olot. Signa *Guillelmus de Podiolo* i s'anomena escrivà en nom de Pere de Camps, clergue i rector de les Preses, notari de Bas.³² El segon és Bernat d'Aiguabella, *Bernardi de Aquapulchra*, que el 26 de setembre del mateix any inscriví l'afermament de Guillem de Puig, del veïnat del Corb, pel dot de la seva esposa Saurina, de 120 sous, el qual assegurà amb la cabana del Puig (segurament del mateix mas).³³

El darrer document conegut on Pere de Camps apareix com a notari és del 3 de maig de 1289, quan Pere Masmitjà i la seva esposa Guillema, masovers de la Rovira de la parròquia de la Pinya, reben en emfiteusi el camp «de les Padrines», pertanyent a l'abat del monestir de Ripoll.³⁴ A partir d'aquest moment, Pere de Camps deixa de ser notari de Bas per a actuar només com a rector de les Preses i escrivà d'aquella localitat per l'abat de Bages, càrrec en el qual es mantenia encara el 2 d'octubre de

31. Joan PAGÈS, *La vila del Mallol...*, p. 117. En el mateix sentit Gaspar GUARDIOLA, *Les escrivanies...*, p. 128.

32. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Colomer del Corb (les Preses), perg. núm. 38.

33. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Puig (les Preses), perg. núm. 39.

34. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Rovira (la Pinya), perg. núm. 40.

1306, quan Mansella de Puig, esposa de Guillem de Puig, dictà testament. En aquella ocasió, un clergue de nom Ramon de Soler actuà com a substitut del rector de les Preses.³⁵ D'altra banda, és interessant anotar que just quan els rectors presencs perderen la jurisdicció notarial del vescomtal, el 1290, l'abat de Bages Arnau d'Armentera dotà el benefici de Santa Maria a l'església de les Preses.³⁶ La coincidència cronològica no sembla una casualitat.

Berenguer de Toron (1290-1321)

Amb tota probabilitat era originari del mas Toron, al municipi de Sant Privat d'en Bas (molt conegut actualment a la contrada per haver estat el restaurant Can Turon), als peus del vessant nord del Puigsacalm. Encara avui, per davant del mas hi passa un dels camins que menen fins a la capella de Santa Magdalena, tal com també es coneix la muntanya, i que originàriament havia estat un priorat benedictí dedicat a sant Corneli. Diversos membres de la família Toron o Turon, entre pagesos i clergues, apareixen signant documents ja al segle XIII.³⁷

La data d'inici de l'activitat notarial d'aquest Berenguer de Toron presenta dubtes, ja que en el trasllat de l'acta de fundació del benefici, sembla que aparegui signant l'any 1256 ja com a notari de Bas, però la historiografia suggereix que la seva activitat va començar el 1287³⁸ o més segurament

35. ACGAX, Fons Trinchera, Mas Puig (les Preses), perg. núm. 55. En un lateral de la façana de l'església parroquial de Sant Pere de les Preses encara es conserva la làpida funerària d'un dels rectors i escrivans successors de Camps, Ramon de Rovira. Antoni COBOS i Joaquim TREMOLEDA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. III. El comtat de Besalú*, Figueres, 2013, p. 188-189.

36. ADG, Definicions, v. D-5, f. 260v-262v.

37. A part d'alguns membres de la família Toron que apareixen com a testimonis, destaca un homònim Berenguer de Toron que al segle XIV era monjo benedictí a Sant Llorenç del Mont. El 14 de novembre de 1343, moment en què no hi havia abat al cenobi, el bisbe Arnau de Mont-rodon l'autoritza a baixar de la muntanya i residir a Besalú (ADG, lletres, reg. U-6, f. 160).

38. Miquel BOADA, «La institució...», p. 116 i nota 12. L'autor situa Berenguer de Toron actuant ja el 1287, segons una venda feta a Puigpardines, en què signa *Berengarii de Torono, publici notarii de Basso, qui supleno defectu R. de Campis, quondam, notario de Basso predecessoris mei*, a partir d'un pergami sense catalogar del Mas Esquena. És estrany, però, que es faci referència a Ramon de Camps, que feia més de deu anys que era

el 1290, quan per primer cop coincidí en un mateix clergue el càrrec de notari de Bas i el títol de beneficiat de Sant Just. Es pot dir que amb ell es completava la tasca centralitzadora de l'administració vescomtal dalt del puig del Mallol. La coincidència de notari i beneficiat, potser amb petits intervals, es mantingué al llarg dels segles següents.

Durant el seu exercici notarial, i seguint la inèrcia creada durant el període de Pere de Camps, es registra l'actuació de diversos escrivans substituïts. El primer és Ramon de Cros, que el 5 de juny de 1290 escriu la venda de Saurina Jordana i el seu marit Guillem Jordà, de la parròquia de la Cot, a Pere del Colomer, la seva mare Beatriu i la seva esposa Maria, del veïnat del Corb, parròquia de les Preses, d'una peça de terra i arbres anomenada el Casal, sota el domini directe de l'abat de Sant Pere de Besalú.³⁹ El rastre de Cros es perd a partir de 1298.⁴⁰ El segon escrivà habitual era Berenguer Fabre, que signa en nom de Toron la venda que fa Bernat de Marunys, de la vila d'Olot, a Pere del Colomer, la seva mare Beatriu i la seva esposa Maria, del veïnat del Corb, parròquia de les Preses, d'un tros de terra a les Llonganyes, sota el domini directe de l'abat de Sant Benet de Bages.⁴¹ Aquest Berenguer Fabre pertanyia a una nissaga d'escrivents i notaris, i tant ell com els seus parents intervingueren com a substituïts a Bas i a altres contrades gironines. Finalment, cal esmentar l'aparició esporàdica d'un Pere, clergue a Sant Joan dels Balbs, actiu el 1308.⁴²

Bernat de Socarrats (1321-1336)

Cap al segon quart del segle XIV, la notaria del Mallol arrossegava una certa complexitat, atès que els clergues assignats a ella havien d'atendre, a

mort, i que no es digui res del seu successor Pere, qui fins llavors tenia el càrrec de notari. D'altra banda, Pere de Camps encara signa com a notari de Bas fins a 1289; per tant, pot ser que hi hagi algun error de datació o interpretació dels signants.

39. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Colomer del Corb, perg. núm. 41.

40. Es tracta de la venda feta per Guillema Ferrera, vídua de Guillem Ferrer, de la parròquia de la Pinya, a Pere del Clos, del veïnat de l'Avellana, de l'esmentada parròquia, d'una peça de terra del mas Ferrer anomenada la Plana pel preu de 40 sous barcelonesos el 16 de setembre de 1298. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Clos de l'Avellana, perg. núm. 50.

41. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Colomer del Corb, perg. núm. 51.

42. ACGAX, Fons Trincheria, Mas Clos de l'Avellana, perg. núm. 56. Gaspar GUARDIOLA, *Les escrivanies...*, p. 129.

més, els oficis litúrgics de la capella de Sant Just, i d'altres obligacions que podien tenir en altres esglésies i capelles de la diòcesi. Quan aquestes circumstàncies coincidien en un prevere d'avançada edat, la feina es tornava més feixuga i lenta. Potser aquest és el problema que l'any 1334 tingué el clergue Bernat de Socarrats, rector, beneficiat de Sant Just del Mallol i notari del vescomtat de Bas, el qual, a més, era cabiscol de l'església arxiprestal de Santa Maria de Castelló d'Empúries. En aquell moment tenia més de cinquanta anys, o potser ja havia ultrapassat els seixanta.

Bernat de Socarrats es documenta per primer cop l'any 1305, quan ja feia un temps que era beneficiat a la capella del Salvador de Castellfollit i escrivà de la mateixa capella. El 15 de desembre vengué per un any a Arnau de Ribera, prevere, les rendes del benefici i l'escrivania que tenia assignades, valorades en 200 sous.⁴³ Aquests fets confirmen que vers el 1300 Bernat era un clergue format també com a escrivà, i es pot suposar que com a mínim tenia entre vint i vint-i-cinc anys. Segurament era originari del mas Socarrats, a la Vall de Bianya, i descendent de la família de cavallers homònims, documentats ja al segle XI. Un parent seu, laic, fou el notari Ramon de Socarrats, que treballà a Besalú en paral·lel a l'activitat d'escrivà de Bernat a Castellfollit o al Mallol. Un altre parent coetani il·lustre fou el canonge Guillem de Socarrats, de la comunitat de Sant Feliu de Girona i un dels mecenes del famós sepulcre de Sant Narcís.

Fos com fos, Bernat ja tenia el benefici de Sant Just del Mallol cap al 1326, i li calgué llicència del bisbe per mantenir-lo, sense cura, i compaginar-lo amb el càrrec de cabiscol a Castelló.⁴⁴ A partir d'aquest moment, actuaren com a substituïts seus, diverses vegades, els escrivans Berenguer Fabre i Dalmau Fabre (fill de l'anterior?),⁴⁵ que ja exercien aquestes funcions sota el notari precedent, Berenguer de Toron.⁴⁶ De fet, el 1321, Socarrats ja era notari de ple dret del vescomtat de Bas, com ho reflecteixen els

43. ADG, Notularum, reg. G-2, f. 49v.

44. ADG, Lletres, reg. U-2, f. 174v. La llicència episcopal és del 7 d'agost de 1326.

45. Mossèn Pagès, a més, afegeix a la llista de substituïts Pere de Perer, beneficiat a Santa Maria de Puigpardines. D'altra banda, Gaspar Guardiola hi afegeix un tal Guillem de Socarrats. Però ni l'un ni l'altre aporten referències documentals comprobables.

46. Aprofito per remarcar que Toron encara es mantenia en el càrrec de notari el 1321 (no el 1316, com s'ha repetit en diverses ocasions). Es pot comprovar a: ACGAX, Fons Trincheria, perg. 77 (1320) i 80 (1321); en ambdós casos Dalmau Fabre substitueix Toron, notari de Bas.

documents de l'època, tant els signats per ell com pels seus ajudants.⁴⁷ Per exemple, el 10 de juliol de 1321 Arnau de Tarrers, de Sant Esteve d'Ull, dóna 100 sous al benefici diaconal de la seva parròquia, i a la signatura consta com a *Ego, Berengarius Fabri, gerens vices Bernardi de Socchar-ratis, publici notarii de Basso*, cosa que deixa pocs dubtes en aquest sentit.⁴⁸

A mitjan segle XIV, Bernat tenia més de cinquanta anys. El 26 de juliol de 1334 encara era precentor a Castelló i rector del Mallol, i nomenà procurador seu Huguet de Socarrats (un altre parent) perquè seleccionés un clergue lletrat que es fes càrrec del culte a la capella de Sant Just i del funcionament de la notaria.⁴⁹ Sembla que la solució s'allargà en el temps, i fins al 21 de juny de 1336 no es prengué una decisió. Bernat declarà que no podia fer-se càrrec del servei a la capella, «cui capelle annexa est scribania seu notaria tocium terminum et vicecomitatus de Basso», i delegà les tasques de la notaria als germans Guillem i Ferrer Lastosella (també oriünds de la Vall de Bianya), que en aquell moment eren clergues a Santa Maria de Batet i Sant Joan les Fonts, respectivament.⁵⁰ En un principi, la cessió fou pel temps d'un any, però Bernat ja havia deixat tot vincle amb el Mallol a l'inici de 1337: el mes de gener el nou rector i cap de la notaria del Mallol era Berenguer de Boïgues.⁵¹

47. ACGAX, Fons Buch-Esquena, Mas la Clapera d'Hostalets d'en Bas, perg. núm. 458. També a ACGAX, Fons Trincheria, perg. 82. Signa l'escrivà Berenguer Fabre, en nom de Bernat de Socarrats, notari de Bas. El mateix s'observa als pergs. 77 (1331) i 80 (1335).

48. Gaspar GUARDIOLA, *Les escrivanies...*, p. 129.

49. Arxiu Històric de Girona (AHG), Notarials, Girona 6, Jaume Compte, 1334, reg. 9bis, 7 kalendas d'agost.

50. AHG, Notarials, Girona 7, Francesc Simon (err. Guillem Banyils), 1336, reg. 4, 11 kalendas de juliol. A Guillem Lastosella encara se li segueix el rastre en la dècada de 1340. ACGAX, Fons Oliveras, perg. 71: Guillem de *Lastasela*, rector i sagristà de Batet, signa com a escrivà el 22 de gener de 1343.

51. ACGAX, Fons Trincheria, perg. 98, 31 de gener de 1337. Document realitzat per l'escrivà Ramon de Clota, clergue de Sant Esteve d'en Bas, substituït de Berenguer Boïgues, *notario publico de Bas*. També: ADG, Notularum, reg. G-12, f. 47, 1 de febrer de (1336) 1337. Venda per part de Berenguer de Boïgues, rector del Mallol, a Berenguer de Prat, domer de Torroella de Montgrí, de 8 somades de vi i 20 mitgeres d'ordi pel preu d'11 lliures (220 sous).

Berenguer Boïgues (1337-1356)

Es coneix poc de la vida de Berenguer Boïgues, tot i que se'n pot dibuixar el perfil a partir dels seus pergamins i lligalls i d'altres documents de l'Arxiu Diocesà de Girona. El 16 d'abril de 1352, en un document de venda autoritzat per ell en l'únic lligall complet conservat del seu temps, s'anomena *presbiter* i cita el seu origen familiar. Era fill de Pere Boïgues, originari del mas Boïgues, situat al puig de Sant Esteve d'Ull (Sant Esteve d'en Bas), on encara avui s'alça el nucli urbà més important de la vall.⁵² Molt més tard, l'any 1521, un probable descendent del mateix mas, N. Boïgues, ostentava el càrrec de veguer del vescomtat.⁵³

De la documentació autògrafa també es desprèn els càrrecs o consideracions del mateix Berenguer, que signava de diferents maneres segons la diversa naturalesa dels documents. Així, és normal que en alguns pergamins hi aparegui com a notari del vescomtat i en altres, especialment als lligalls, faci constar sobretot el seu rang eclesiàstic, com a *presbiter* o com a clergue de la capella de Sant Just del Mallol, en una concòrdia amb el procurador del rei.⁵⁴ Tal vegada en alguns casos els tractaments resulten aleatoris, segons la conveniència.

L'actuació d'aquest Boïgues al capdavant de l'escripció fou important, perquè suposà una reordenació de la institució des d'un punt de vista tècnic. Berenguer també aconseguí ser l'escripció de la cúria de les Preses, després que Dalmau Fabre (que l'havia substituït diverses vegades) fos destituït l'any 1343 per pressions de l'abat de Sant Benet de Bages, senyor de les Preses.⁵⁵ Boïgues sobrevisqué després als estralls de la Pesta Negra (1348), i sembla que participà de la reforma notarial que significaren les Corts de Perpinyà de 1351. Boïgues exercí de notari fins a la seva mort, ocorreguda al final de novembre o durant el desembre de 1356.⁵⁶ Mentre que a mitjan

52. ACGAX, Notarials, El Mallol, Berenguer Boïgues, v. 63 (1351-1352), f. 22v.

53. Joan PAGÈS, *El Puig del Mallol...*, p. 125.

54. ACGAX, Notarials, El Mallol, Berenguer Boïgues, v. 63 (1351-1352), f. 66v.

55. Joan PAGÈS I PONS, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, v. II, les Preses, 1984, p. 66. Aquest Dalmau Fabre, a més, treballà ocasionalment d'escripció a la notaria de Sant Feliu de Pallerols. ACGAX, Notarials, Sant Feliu de Pallerols, Dalmau Fabre, *Liber?*, 1330-1331, reg. 60.

56. ACGAX, Notarials, El Mallol, Berenguer de Boïgues, 1356 (reg. 2). Aquest darrer lligall conclou a mitjan novembre de 1356, i cal pensar que morí entre aquesta data i els primers dies de 1357.

gener de 1357 el notari de Bas ja era Pere Darbe, i actuava en nom seu Francesc des Vilar, d'Olot,⁵⁷ vuit anys després la rectoria i els benifets de Sant Bartomeu i Sant Just del Mallol encara es trobaven vacants. El 24 de març de 1365 el vicari general Pere de Flums autoritzà l'obtenció del benefici a Bernat de Pla, beneficiat de Sant Nicolau de València, que havia estat presentat pel rei Pere.⁵⁸

L'Arxiu Comarcal de la Garrotxa conserva en els seus fons els tres únics lligalls que ens han pervingut de l'actuació de Berenguer Boïgues com a notari i que són, també, els més antics conservats de la notaria del Mallol. Es tracta dels registres 63, 1 i 2, que abracen una cronologia parcial de 1351 a 1356. No hi ha cap lligall abans de 1351, i per tant, és impossible comparar les formes diplomàtiques locals amb exemples d'abans de les Corts de Perpinyà, tot i que han pervingut molts pergamins que podrien ajudar a contrastar-ho. Els tres exemplars del Mallol es daten ja amb el sistema de la Nativitat (canvi d'any el 25 de desembre).

Mirant amb més detall cadascun dels tres lligalls, el volum 63, de 109 folis, abraça del 29 de desembre de 1351 al 24 de desembre de 1352. Està relligat en pergamí, reutilitzat i signat pel mateix notari. La sèrie cronològica d'assentaments és completa, amb anotacions de desembre a desembre, sense interrupció en cap mes. És l'únic lligall d'un any complet conservat. No obstant això, a partir del f. 103v hi ha transcrits sense ordre cronològic diversos assentaments que s'alternen, aleatòriament, entre els mesos d'octubre i desembre, però també n'hi ha de juny i febrer. Aquesta anomalia al final no vulnera l'enteresa de la resta de volum.

Per la seva banda, el volum 1 és fragmentari. Només consta de 51 folis, i abraça del 27 de desembre de 1352 al 16 d'abril de 1353. En el primer assentament, Castelló Hort, habitant del Mallol, reconeix a Pere Rovira de Sant Privat que ha rebut 50 sous per raó del dot de Barcelona, la seva filla, amb qui està casat. El darrer document complet és una absolució de Bernat de Cabrera, vescomte de Bas (el qual seria decapitat per ordre del rei Pere el Cerimoniós l'any 1364), a favor de Bernat Om, de Riudaura.

Finalment, el tercer lligall, el volum 2, malgrat que és el més extens (124 f.) no abraça un any complet, i s'estén des del 31 de desembre de 1355

57. ACGAX, Fons Trincheria, perg. 133. 17 de gener de 1357. Document signat per Francesc des Vilar, notari substituït de Pere Darbe, notari de Bas, i fet a partir de notes del difunt Berenguer de Boïgues, notari de Bas.

58. ADG, Definicions, v. D-162, f. 143r-144r.

fins al 25 d'octubre de 1356. Li manca el primer foli, però s'inicia al f. 2 i es clou al 124 amb un document en què apareixen diversos habitants del Mallol. I amb aquest s'acaba la sèrie de registres conservats del temps de Boïgues, una sèrie absolutament fragmentària, amb una continuïtat entre desembre de 1351 i abril de 1353 i un salt de gairebé dos anys fins al desembre de 1355, i d'allí a l'octubre de 1356. En total, gairebé dos anys i mig amb un gran buit. Segurament és molt aventurar, però alhora és simptomàtic que ja llavors hi hagués problemes, justament, amb el fons documental llegat per Boïgues: el 28 de març de 1365 l'oficial del bisbe Guillem de Vilagaià hagué de comissionar els marmessors del difunt perquè cerquessin les escriptures de la notaria annexa al benefici.⁵⁹

Potser per aquestes mancances val la pena aturar-se a analitzar més detingudament l'únic lligall complet, i que aporta una primera visió global de la notaria al principi de la segona meitat del segle XIV, poc després de la Pesta Negra. El lligall 63 permet traçar un primer mapa d'influència de la notaria del Mallol. Comença amb un assentament pel qual Bernat de Pinya, fill de Berenguer de Pinya, batlle de la parròquia homònima (a uns centenars de metres del puig del Mallol), ven una masoveria a Arnau Quintana, habitant del mas Oliver, de la mateixa parròquia. És simptomàtica l'aparició de dos personatges del veïnat de la Pinya, ja que aquest, juntament amb Puigpardines, Sant Privat i Sant Esteve, capitalitzen la major part d'assentaments del lligall. Aquestes quatre, i la de les Preses, eren les parròquies més properes, geogràficament parlant, del puig del Mallol. No obstant això, hi apareixen regularment habitants de la resta de principals parròquies del vescomtat: Sant Romà de Joanetes, Sant Joan dels Balbs i, més enllà, Vidrà, Riudaura i Santa Maria de Batet. Alhora s'aprecia l'aparició d'altres nuclis o parròquies més o menys properes, com Sant Feliu de Pallerols, Hostoles o Sant Andreu de la Vola, més amunt de Bracons. De manera puntual, hi consten persones d'indrets més llunyans, com Banyoles, Camprodon, Sant Julià de Vallfogona (diòcesi de Vic) o, fins i tot, Querallbs (diòcesi d'Urgell). Òbviament, també hi consta gent de Girona i Barcelona capital, normalment perquè mantenien algun tipus de vincle familiar amb habitants del vescomtat.

Un esment a part mereix Olot, que a mitjan segle XIV era el segon nucli en importància del comtat de Besalú, i malgrat que no estava tan poblat

59. *Idem*, f. 146.

com la vila comtal, ja es perfilava com un dels seus centres més dinàmics. L'aparició d'olotins en el primer lligall de Boïgues, a part de ser normal per raons òbvies de proximitat i dinamisme social i comercial, resulta sobretot interessant perquè aporta dades de l'activitat de famílies jueves olotines al vescomtat, i dóna alhora informació inèdita important de cara a establir-ne l'arbre genealògic i la naturalesa familiar. Concretament, el registre 63 recull dos assentaments d'Isaac Zarc. El primer és un reconeixement de deute, del 8 de maig de 1352, en què Isaac Zarc s'anomena fill del difunt Zarc, jueu d'Olot. El segon, del 12 de juliol, és una venda del mateix Isaac Zarc, especificant que era hereu del seu pare perquè aquest morí intestat, i que també era hereu d'un altre fill de Zarc, Cresques, probablement germà o germanastre seu.⁶⁰ El cert és que fins ara es desconeixia la intestia de Zarc i l'existència d'un altre fill, Cresques. Manel Grau documentà la família Zarc entre 1270 i 1417 al comtat de Besalú, i en concret entre 1328 i 1368 a Olot, al costat d'altres famílies jueves com els Biona, Cavaller, Maimó, Rabestany i Goion. La seva activitat es desenvolupà principalment entre Besalú, Olot i Castelló d'Empúries.⁶¹

Aproximadament el noranta per cent del lligall 63 fa referència a compravendes de propietats i drets, i a reconeixements o pagaments de deutes. I els protagonistes són, per majoria aclaparadora, pagesos del vescomtat. Al costat d'aquests i de tota la informació personal i econòmica que se'n deriva, destaca la presència puntual de personatges normalment benestants, de l'aristocràcia o del clergat, que ajuden a radiografiar el *dramatis personae* del vescomtat a mitjan segle XIV, tant per als oriünds com per als forans.

El control dels vescomtes Cabrera, és clar, seguia a mans dels Puigpardines (Berenguer) i els seus lloctinents, com Bernat d'Aulina (f. 65v), i la presència reial es feia notar amb els procuradors Ramon de Pujol (f. 9v) i Jaume de Sant Feliu⁶² (f. 68v). Entre les famílies de cavallers abunden

60. ACGAX, Notarials, El Mallol, Berenguer Boïgues, v. 63 (1351-1352), f. 44r i 67r, respectivament.

61. Manuel GRAU MONTSERRAT, *La judería de Besalú*, Olot: Fundació Pere Simon, 1997 (1975), p. 222-230. A banda del text de la seva tesi doctoral, destaco del mateix autor: «Jueus convertits al cristianisme (Besalú, s. XIV-XV)», p. 91-115. Al final d'aquest darrer article, l'autor desenvolupa l'arbre genealògic dels Zarc, on no apareix Cresques Zarc.

62. Aquest personatge devia ser descendent directe de Pere de Sant Feliu, vescomte de Bas entre 1326 i 1331, títol que li fou concedit per l'infant Pere amb previ consentiment de fra Ramon d'Empúries (Joan PAGÈS, *La vila del Mallol...*, p. 133).

assentaments dels Miralles i els Vilanova, de Sant Privat; dels Balbs, de Sant Joan dels Balbs, i dels Estanyol, de Sant Esteve.

Al seu costat, apareixen un bon nombre de clergues, com Bernat de Boixeda, monjo almoïner de Sant Benet de Bages (f. 10v); Raimon d'Espinalb, beneficiat a Sant Julià de Vallfogona (f. 65r); Raimon Gavaudà, habitant d'Arles (Vallespir) i procurador de Salvador Oliver, prior de Santa Maria de Besalú (f. 98v); Bernat Bosc, prior de Sant Corneli (actual Santa Magdalena de Puigsacalm, f. 99v), o Arnau de Bac, rector de Sant Esteve d'Ull (de Bas, f. 100r). Com també Pere de Camps (f. 70v), beneficiat de Sant Jaume a la parròquia de Sant Pere de les Preses, i Ramon de Camps (f. 78r), domer de Sant Esteve d'Ull. Ambdós clergues eren familiars i originaris del mas Camps de les Preses, bressol de diversos eclesiàstics, notaris, escriptors i batlles. Resulta interessant remarcar que eren usuaris habituals de la notaria del Mallol, i no de l'escrivania que havien ostentat alguns dels seus avantpassats més immediats.

La centralització dels «serveis vescomtals» féu que, a més d'anar-hi per tractar amb el veguer i el notari, al final del segle XIV els habitants de les Preses i de la resta de la vall fossin obligats a anar-hi per celebrar el mercat setmanal. Bo és recordar que el mercat principal de la vall fou concedit el 1155 a Sant Esteve, però al final del mateix segle XII ja es traslladà, precisament, al puig del Mallol. La Fira de Sant Nicolau no s'instaurà fins al 1377,⁶³ o sigui que la incidència i les diferències en les transaccions comercials i els personatges que hi participaven són gairebé inapreciables pel que fa a documentació notarial des d'un punt de vista anual. Però, en canvi, és especialment notori que la majoria d'assentaments realitzats per Boïgues es concentren el dimarts de cada setmana, quan se celebrava mercat, i quan més obligació tenia el notari de ser-hi de cos present.

63. J. M. de SOLÀ-MORALES, «La Fira de Sant Nicolau del mallol», *Verntallat*, 25 (1981-1982), p. 32-33.

APÈNDIX DOCUMENTAL:
FUNDACIÓ DEL BENEFICI DE SANT JUST DEL MALLOL

1255, març, 23

Gueraua, vescomtessa de Bas i tutora de la seva filla Sibil·la, hereva del vescomtat, per consell del seu futur consogre Ponç Hug, comte d'Empúries, i de Bernat, prior de Santa Maria de Manlleu, funda un benefici dedicat a sant Just a la capella del Mallol, de la parròquia de Sant Privat d'en Bas. El dota amb una quantitat anual fixa i part de les rendes obtingudes del mercat setmanal que se celebrava al puig del Mallol. El benefici porta associada la cura de la notaria del vescomtat.

ADG, Definicions, v. D-6, f. 143v. Trasllat [ca. 1290] d'un trasllat del 6 gener de 1256.

Fundacio beneficii Sancti Justi capelle de Malliolo, parrochie Sancti privati de Basso.

Hoc est translatum fideliter a quodam originali sumptum cuius series se habet.

Noverint universi quod nos, domina Geralla, vicecomitissa de Basso, legitima tutrix filie nostre Sibilie, filie Simonis de Palacio, vicecomitis de Basso, mariti nostri, divina inspiratione compmuta [sic], cum consilio et auctoritate domini Poncii Ugonis, eadem gratia comitis Impuriarum, et venerabilis Bernardi, prioris de Manleuo, pro remedio anime predicti domini Simonis et predicte filie nostre Sibilie et pro remedio anime nostre et omnium successorum nostrorum omniumque fidelium defunctorum, spontanea voluntate et habita plena delliberacione, institui-mus perpetuo unum beneficium in ecclesia de Malliolo pro remedio animarum nostrorum omnium peccatorum et omnium successorum nostrorum et omnium fidelium defunctorum, salva tamen et servata in omnibus fidelitate ecclesie de Malliolo anonimando Sancti Privati ibidem comorancium. Ita quodcumque sacerdos qui tenebit dictum beneficium presumat neque faciat ibi aliquam sepulturam, nec tradat corpus Christi alicui persone, neque baptizet neque faciat unquam nuptias in ecclesia suprascripta, nisi hoc faciat de voluntate et licentia clericorum ecclesie Sancti Privati.

Item, dicimus et statuimus perpetuo quod, si aliquae oblationes aliquarum rerum vel aliqua luminaria in aliquo tempore totius anni venerint vel fuerint oblata in ecclesia Sancti Iusti, quod clerici de Sancto Privato habeant semper tertiam partem dictis ipsis presentibus vel absentibus, exceptis pannis et imaginibus cere in quibus nil accipiant clerici de Sancto Privato.

Item, statuimus et damus per nos et omnes nostros successores et predictae filiae nostrae quod semper dictus sacerdos concedat in castro de Malliolo cum suo scolario de bonis ipsius vicecomitis.

Item, damus et assignamus perpetuo eidem sacerdoti de bonis ipsius vicecomitis, scilicet, viginti quatuor aurea et successoribus in dicto beneficio, et damus et assignamus eidem perpetuo retro decimam omnium leudarum et aliarum rerum totius mercati de Malliolo Raymundus de Orto et uxor eius Barchinona accipere consueverunt, et accipiat post ab inde dicte Barchinone de Orto, ita quod dictus sacerdos levet vel faciat bene et fideliter in quocumque loco.

Item, damus et assignamus notariam et scribaniam civilem et criminalem totius vicecomitatus de Basso, ita quod dictus sacerdos scribat vel faciat scribi fideliter in quocumque loco omnia publica instrumenta et acta, et, si dictus sacerdos non facit moram vel successores clerici fuerint de Sancto Privato, habeant semper tertiam partem de predictis aureis et habeant celebrare in dicta ecclesia de Malliolo totiens quotiens voluerit vis in ebdomoda. Predictus vero sacerdos in die sui testamenti faciat voluntatem suam de duabus partibus omnium bonorum suorum, tertiam vero partem bonorum suorum teneatur dare et dimittere ecclesiae Sancti Iusti; preterea, dicimus perpetuo quod vicecomes vel locum suum tenens iusticias dictum sacerdote in predicta ecclesia Sancti Iusti iuxta debemus honestitatis [...] vel faciat representari semper dicto priori de manlevo et successoribus suis et sic volumus inviolabiliter firmiter observare.

Actum est hoc X^o [decimo] kalendas aprilis, anno Domini M^o CC^o quinquagesimo quinto.

Signum domine Geralde, Dei gratia vicecomitis de Basso, legitime tutricis filiae Sibillie, que hec firmamus.

Ego, Poncius Ugo, comes Impuriarum, qui hoc firmo.

Signum prioris Manulevensis, qui predicta omnia subscribo.

Signum Arnaldi de Rocha, sacerdotis, qui hoc firmo.

Ego, Bernardus Carboni, hoc firmo.

Signum Bernardi de Podiopardinarum.

Ego, Mathey Eymericus (*signa*), notarius publicus dictum comitis Impuriarum, in cuius manu firmavit hanc cartam.

Ugo, filius nobilis dicti comitis Impuriarum, et Sibillia, dicte domine vicecomitis et filia Simonis de Palacio, quondam, presentibus.

Raimundus Ademaro et Geraldo de Sancto Romano eodem die et anno subscribo

Raimundus, clericus de Presis, publicus notarius de Basso, qui hoc scripsit die et anno quo supra.

Signum Raimundi de Raso, qui hoc fideliter translavit II nonas januarii, anno Domini M CC^o quinquagesimo sexto. Ego, Berengario Toronio, rector Sancti Iusti dez Mayoli, publicus notarius de Basso iuratus, qui hoc translatum fideliter comprobando subscribo.

QUADRE 1

Escrivans del vescomtat de Bas (ca. 1211-1246)

Bernat de Serinyà	...1211...
Guillem, prevere	...1215...
Ramon de Camps	...1223-1246

Notaris del vescomtat de Bas (1246-1356)

Ademar de Miralles	1246-1247...
Ramon de Camps	...1255-1274
Pere de Camps	...1275-1289
Berenguer de Toron	1289-1321
Bernat de Socarrats	1321-1336
Berenguer de Boïgues	1337-1356

QUADRE 2

Notaris i escrivans substituïts en el vescomtat de Bas (ca. 1246-1356)*

<i>Notari</i>	<i>Dates extremes</i>	<i>Càrrec</i>	<i>Escrivans</i>	<i>Dates Extremes</i>	<i>Càrrec</i>
Ademar de Miralles	...1246-1247...	Notari del vescomtat de Bas	Ramon de Camps	1246	Escrivà i rector de les Preses
Ramon de Camps	...1255-1276	Rector de Sant Pere de les Preses i notari del vescomtat de Bas			
Pere de Camps	1276-[1289]	Rector de Sant Pere de les Preses i notari del vescomtat de Bas	[Bernat Serra] Guillem de Pujol	[1278] 1278	[Escrivà] Escrivà
Berenguer de Toron	[1289]-1321	Rector i beneficiat de Sant Just del Mallol i notari del vescomtat de Bas	Bernat d'Aiguavella [Ramon de Cros] Ramon de Cros Berenguer Fabre	1279 [1289] 1290-1298 1299-1302...	Escrivà Clergue Clergue Escrivà
Bernat de Socarrats	1321-1336	Beneficiat de Sant Just del Mallol i notari del vescomtat de Bas	Pere Berenguer Fabre Dalmau Fabre	1308 1321-1331... 1321-1336...	Clergue a Sant Joan dels Balbs Escrivà Escrivà
Berenguer de Boigues	1337 +1356	Beneficiat de Sant Just del Mallol i notari del vescomtat de Bas	[Pere de Perer] [Guillem de Socarrats] Guillem Lastosella Ferrer Lastosella	[1327] [1328-1336] 1336 1336	Beneficiat de Santa Maria de Puigpardines [Notari] Clergue a Santa Maria de Batet Clergue a Sant Joan les Fonts
			Ramon de Clota Dalmau Fabre [Guillem de Socarrats]	1337 ...1337-1343 [1337-1359]	Clergue a Sant Esteve d'en Bas Escrivà [Notari]

Elaborat a partir de fonts tant inèdites com editades. Els noms i anys entre claudàtors són dades esmentades només per la bibliografia, però sense referències documentals i que, per tant, no han pogut ser verificades.

BERENGUER BARTOMEU, DRAPER BARCELONÍ D'ARRELS MARESMENQUES
(SEGLE XV)*

○ MONTERRAT RICHOU I LLIMONA
INSTITUT DE RECERCA EN CULTURES MEDIEVALS, UB

RESUM

Mitjançant l'anàlisi de les escriptures notariales generades al voltant dels diferents àmbits de relació i d'actuació del notable draper barceloní Berenguer Bartomeu, amb aquest article coneixerem els seus familiars, les seves propietats, els objectes de la seva vida quotidiana, les activitats econòmiques que desenvolupà i les intenses relacions que mantingué especialment amb la zona del Baix Maresme. Per tant, es tracta d'un estudi de cas singular i interessant, perquè ens apropa al subjecte de treball des de diferents perspectives. A més, ens permet aprofundir en dues activitats econòmiques cabdals de la Barcelona baixmedieval, la draperia i el crèdit.

PARAULES CLAU

Draper, inventaris, crèdit, Maresme.

ABSTRACT

Through analysis of deeds generated around different relationships and procedures of the barcelonian draper Berenguer Bartomeu, we will get to know the deceased person's relatives, his properties, his daily life objects, the economic activities he developed and his strong relations with the Baix Maresme area. Therefore, this is a very interesting case study as it offers an approach to the subject of our research from different perspectives. Moreover, it allows us to deepen into two main economic activities in late medieval Barcelona, drapery and credit.

KEYWORDS

Draper, inventory, credit, Maresme.

* Aquest article s'inscriu dins dels projectes de recerca: «Mercados alimenticios en la Edad Media: actores, mecanismos y dinámicas», reconegut i finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (HAR2012-31802), i «Els cereals als mercats dels Països Catalans a l'edat mitjana: la gestió dels intercanvis d'un aliment estratègic» (PT2012-S01-Riera), reconegut i finançat per l'Institut d'Estudis Catalans.

L'estudi de les darreres voluntats del draper Berenguer Bartomeu,¹ de l'inventari dels seus béns² i d'altra documentació localitzada a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, ha permès apropar-nos als diferents àmbits de relació i d'actuació d'aquest important barceloní d'origen maresmenc. D'entre aquests nivells d'interacció, cal destacar-ne el familiar i l'econòmic.

Al nostre treball, en el primer d'aquests dos àmbits, es copsaran les relacions reflectides a les seves darreres voluntats relacionades amb els parents més propers: la vídua Constança i alguns membres de la parentela que visqueren a Barcelona. També es podrà observar com Berenguer Bartomeu estipulà al testament una sèrie de clàusules per garantir després del seu òbit la pervivència del mas Bartomeu, situat a la localitat maresmenca de Cabrera. Pel que fa al segon àmbit d'actuació i de relació, la presentació comentada dels béns mobles i immobles ens informará sobre alguns aspectes de la vida quotidiana barcelonina baixmedieval i ens aproparà a les activitats econòmiques de Berenguer Bartomeu, la draperia i el crèdit.

Per això, l'objectiu d'aquest estudi és contribuir a un major coneixement de la vida quotidiana, de la draperia i del crèdit baixmedievals a partir de l'anàlisi d'alguns aspectes dels àmbits de relació reflectits en les escriptures generades per Berenguer Bartomeu, Constança, la seva vídua, i els parents barcelonins més propers d'ambdós.

La base documental en què es basa aquesta investigació està constituïda pel testament de Berenguer Bartomeu, l'inventari dels seus béns, i més de dos-cents documents que s'han localitzat després d'haver consultat diversos manuals i llibres notariais del notari barceloní Bernat Pi. Aquesta documentació comprèn el període entre 1408 i 1433 i està conformada per trenta-set manuals, vint-i-tres llibres comuns, tres llibres de testaments i un plec de documentació diversa. També s'ha espigolat en la documentació generada per d'altres notaris com Francesc de Relat, Berenguer Ermengol i Bernat Nadal.

Tot i que tota la documentació relacionada amb Berenguer Bartomeu és fonamental per la informació que aporta, el testament i l'inventari dels seus béns són les fonts més importants. Arran d'aquestes dues escriptures s'originaren molts documents que no es podrien entendre sense els primers.

1. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bernat Pi, *Primus liber testamentorum*, 1408-III-17/1430-IV-10, f. 35v-38r.

2. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*.

D'entre aquesta documentació satèl·lit, es poden esmentar èpoques relacionades amb les darreres voluntats de Berenguer Bartomeu i d'altres escriptures de diferent tipologia que reflecteixen la seva activitat drapera i creditícia. Malauradament, la recerca de l'encant dels seus béns i del testament de Constança, la seva vídua, no ha donat els fruits esperats, però els buits generats per aquesta absència d'escriptures han estat completats per la documentació complementària que ara comentem.

Les darreres voluntats

El 16 d'octubre de 1416, Berenguer Bartomeu, draper de Barcelona, que estava malalt, confià l'escripturació del seu testament³ a Francesc Pi, notari públic barceloní.⁴ Els testimonis presents en aquest acte foren Salvador Tolrà, prevere i marmessor de Bartomeu; Arnau Parers i Bernat Vilar-dell, sastres, de Barcelona, i Pere Querol, corredor de pelfa, de l'esmentada ciutat.⁵

Bartomeu escollí Salvador Tolrà, prevere,⁶ Arnau Piquer, notari,⁷ i la seva muller Constança com a marmessors o executors de les seves darreres

3. Des de mitjan segle XII, l'acció de testar passà de ser un acte privat que tenia per objectiu assegurar la transmissió de patrimoni a un acte controlat per l'aparell eclesiàstic. L'Església condemnava amb l'excomunió els intestats i prohibia el seu soterrament en els cementiris i recintes religiosos. Vegeu Jacques CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion, dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)*, Roma: École Française de Rome Palais Farnèse, 1980, p. 6.

4. Amb anterioritat, Berenguer Bartomeu havia testat amb el notari Francesc de Relat. A la mort d'ambdós, el 27 d'abril de 1417, Joan Roqueta, notari públic de Barcelona, que tenia les escriptures del difunt Francesc de Relat, féu una època de quaranta-quatre sous a favor de Constança, marmessora i hereva universal del seu difunt marit. Amb aquest import es pagava part del salari de Relat, car l'import total per l'elaboració del testament s'estipulà en cinquanta-cinc sous (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 10v).

5. La pelfa és un teixit de seda, cotó, llana o moher de pèl de cabra d'Angora, semblant al vellut, però amb pèl més llarg. Vegeu Miguel GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduadados de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Tarragona: Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial, 1968, p. 312.

6. Salvador Tolrà era d'origen vilassarenc, del mas Tolrà de Vilassar o descendent d'algun cabaler d'aquest mas. També era prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1414-IX-3/1415-III-3, f. 21r).

7. A l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, es conserven trenta-set registres notarians d'Arnau Piquer. Vegeu Lluïsa CASES I LOSCOS, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. I. Segles XIII-XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001, p. 70-72.

voluntats. Per a remunerar-los, els llegà cent sous per a cada un d'ells. També ordenà que es realitzés la seva sepultura al túmul o carner que tenia davant la capella de Santa Maria dels Àngels al claustre del monestir dels framenors de Barcelona i que s'informés del sepeli l'administrador de la confraria dels sastres de Barcelona de la qual era confrare.⁸ En el testament, Berenguer Bartomeu concedí a la caixa d'aquesta confraria cent sous.⁹

Com en els testaments d'aquesta època, Berenguer Bartomeu consignà l'obligació als seus executors testamentaris de restituir els deutes que es poguessin demostrar mitjançant testimonis i documentació escrita. Segons l'Església, tot cristià, per deslliurar-se de les penes del purgatori, havia de morir sense deutes o retornar-los com més aviat millor. Des del segle XII, els frares predicadors asseguraven en els seus sermons que els difunts endeutats es convertien en fantasmes i no deixaven de ser-ho fins al pagament dels deutes.¹⁰

El potencial econòmic de Berenguer Bartomeu es reflecteix en la considerable suma de deu mil sous¹¹ que adreçà en concepte de llegats religiosos. Féu donació de quinze sous a la seva parròquia, l'església de Santa Maria del Mar, i adreçà deu lliures per a les obres.¹² Per assegurar la salva-

8. Les confraries eren associacions de caràcter benèfic i religiós. S'acollien sota la protecció d'un sant patró venerat en alguna capella i s'organitzaven amb l'objectiu d'assegurar la solidaritat de tots els membres, tant vius com difunts, els quals estaven obligats a satisfer unes quotes fixes. Vegeu Carme BATLLE I GALLART, Montserrat CASAS I NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», a *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1980, p. 158. Antoni RIERA I MELIS, «La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)», a *Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval. XIX Semana de Estudios Medievales. Estella'92*, Pamplona: Departamento de Educación y Cultura del Gobierno de Navarra, 1992, p. 285-318.

9. El 14 de gener de 1417, Andreu Clotes, Antoni Martí, Antoni Berga i Simó Balaguer, sastres i representants de la confraria dels sastres, signaren una àpoca de cent sous a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 28r).

10. Philippe ARIÈS, *L'homme devant la mort*, Mayenne: Éditions du Seuil, 1977, p. 188.

11. Aquesta quantitat superà amb escreix les aportacions que realitzaven els testadors maresmencs en aquest mateix període, ja que els imports predominants se situaren entre els cent i els dos-cents sous. Vegeu Montserrat RICHOU I LLIMONA, *La terra, la família i la mort al Baix Maresme (1348-1486)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2012, p. 303-306.

12. En aquesta època, els parroquians de l'església de Santa Maria del Mar acostumaven a deixar llegats per a les obres, al bací dels pobres que estaven sota el seu aixopluc o

ció de la seva ànima, disposà la donació de diferents quantitats «pro pitancia et missis celebrandis pro anima mea». Quan morís, la taula del monestir dels framenors havia de percebre vint-i-cinc lliures, la de Sant Agustí i la del convent de Santa Maria del Carmel cent sous, respectivament, i la del convent dels frares de Santa Maria de la Mercè cinquanta sous. Aquests diners havien de costejar el menjar dels frares d'aquests convents i monestirs i aquests, a canvi, havien de resar i celebrar misses per la seva ànima.

A més, Bartomeu ordenà que s'havien de celebrar en el convent dels frares predicadors dos aniversaris valorats en vint sous cada un d'ells i féu un llegat de cent sous a sor Eimerica, del monestir de les germanes predicadores, perquè resés per la seva ànima. També preveïé dues donacions de cinquanta sous: una per a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona i una altra per al bací dels pobres vergonyants de Santa Maria del Mar.¹³ Igualment ordenà l'entrega de dos diners per als pobres, escollits pels marmessors, que anessin a casa seva el dia de l'òbit, la celebració de misses per la seva ànima i que els executors testamentaris fessin donacions a donzelles pobres que volguessin maridar-se, per a la redempció de captius i per a d'altres almoines que no s'especificaren.¹⁴

Les disposicions testamentàries de caire civil ratifiquen la importància del patrimoni de Berenguer Bartomeu, donen a conèixer alguns aspectes de la seva família i el relacionen amb les poblacions maresmenques de Cabrera i Vilassar. Mercès a aquests llegats, dos dels marmessors rebran considerables donacions: deu lliures per a Salvador Tolrà i cent lliures per a

per ambdós conceptes. Vegeu Teresa VINYOLES I VIDAL, «La casa i l'obrador d'un esmolet de Barcelona a finals del segle XIV», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona), XV (1976), p. 12.

13. A la Barcelona del 1400, les autoritats civils i eclesiàstiques classificaven els pobres en dues tipologies: els pobres captaires i els pobres vergonyants. En el primer grup, hi havia des de pobres de naixement fins a contrets, malalts i desvagats. El segon grup estava format per individus provinents de les capes socials més humils que havien entrat en aquest estat arran d'una desgràcia, com la malaltia perllongada del cap de casa, l'orfanat i la viduïtat. Vegeu Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1985, p. 113-115.

14. Durant el segle XIV, a Barcelona, els mercaders de llargues distàncies, mariners i patrons de nau foren els testadors que adreçaren més llegats a la redempció de captius. Vegeu José-Ramón JULIÀ VIÑAMATA, *La sociedad de Barcelona de principios del siglo XIV a través de un manual notarial de testamentos*. Tesi de llicenciatura, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 586. Al Maresme, aquesta deixa també fou força freqüent. Vegeu Montserrat RICHOU I LLIMONA, *La terra, la família i la mort...*, p. 113.

Constança, la seva muller. A més, ratificà l'import del dot aportat a les esposalles per Constança i de l'esponsalici que ell prometé que li entregaria. Malauradament, desconeixem les quanties d'ambdós imports, perquè no es consignaren al testament.

Berenguer Bartomeu només concedí la remuneració de la marmessoria a Arnau Piquer, notari públic de Barcelona. En canvi, els familiars d'aquest notari sí que reberen llegats. Berenguer Bartomeu escripturà la donació de cinquanta sous per a Joaneta, muller d'Arnau Piquer i parenta de Bartomeu. Estipulà l'entrega de deu lliures pel dot de Justina, filla dels Piquer. Concedí deu lliures a Joanet, un altre fill de l'esmentada parella, que també era fillol de Bartomeu. Finalment, preveí l'atorgació de cinquanta sous per a cadascun dels altres fills d'aquesta parella que visquessin el dia de la seva defunció.

Berenguer Bartomeu i la seva muller Constança no tenien fills. Per això, quan Berenguer testà instituí hereva universal la seva muller i, en substitució d'aquesta, escollí Antoni Ferigola i Bartomeu Bartomeu, parents que treballaven a l'obra del testador, «equis partibus inter ipsos», els fills d'ambdós i, en darrera posició, la seva ànima i els pobres vergonyants de Santa Maria del Mar. Per a Antoni Ferigola, Berenguer Bartomeu disposà una donació de cent lliures i la meitat d'aquest import per a Bartomeu Bartomeu. Bernat Oriol, que també treballava amb el testador, havia de rebre cinquanta lliures en compensació d'uns serveis prestats que no s'especificaren.

Antoni Ferigola era nebot de Berenguer Bartomeu, perquè era fill de la seva germana Maria, muller de Guillem Ferigola de Vilanova. Per a ella, Berenguer Bartomeu disposà una donació de cent sous. Bartomeu també assignà d'altres imports per als altres fills de Maria: Pere Ferigola havia d'heretar el dinerari que devien els seus pares al testador i el fill dels Ferigola que es casés amb una filla d'en Bassa de Granollers rebria vuitanta sous, així com l'import que Bassa devia al testador.¹⁵ A més, Bartomeu atribuï cent sous a Bernat Ferigola a condició que entrés com a cabaler en un mas aliè. D'altra banda, Berenguer Bartomeu llegà deixes superiors

15. El 23 de juny de 1417, Francesc Ferigola, de Granollers, escripturà una àpoca de vuitanta sous a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu (AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 47v). Al testament, Antoni Ferigola perdonà un deute de quatre florins de *mutui* al seu germà Francesc Ferigola, àlies Bassa (AHPB, Bernat Pt, *Primus liber testamentorum*, 1408-III-17/1430-IV-10, f. 80r).

a favor de Joan Aroles i Pau Aroles, orfes de Pere Aroles, de Barcelona. Al seu òbit, cada un d'ells havia de rebre respectivament deu lliures.¹⁶

Berenguer Bartomeu també disposà d'altres llegats civils de menor quantia. Eulàlia, muller de Bernat Tolrà, de Sant Genís de Vilassar, i germana de Salvador Tolrà, prevere i marmessor seu, havia de percebre cinquanta sous.¹⁷ Alesio Moragues, sotsbatlle de Barcelona, Eulàlia, la seva muller, i llurs filles, havien de rebre respectivament vint sous. Bartomeu també concedí el mateix import al fuster Bernat Moragues, germà d'Alesio. El pelleter barceloní Domènec Cardona també fou afavorit per un llegat, pel qual el testador li perdonà l'import de diversos *mutui* relacionats amb draps de llana, amb el lloguer d'una casa i per d'altres conceptes que no s'especificaren.

Com d'altres amos d'esclaus de l'època, Berenguer Bartomeu escripturà algunes disposicions i donacions que beneficiaren alguns dels seus esclaus. Ordenà que a la seva mort una esclava d'origen musulmà, batejada amb el nom de Constança, obtingués la manumissió i, per tant, la condició de lliberta i, a més, deu lliures, una suma de diners considerable per a una esclava. Amb aquest import, Constança podria casar-se i comprometre's en l'aportació d'un dot que, tot i situar-se en la franja de les aportacions més modestes, li ofería la possibilitat de maridar-se, de poder testar i d'integrar-se al poble menut barceloní.¹⁸

16. És plausible que els Aroles fossin parents de Guillem Bartomeu, ja que ambdós eren originaris del Baix Maresme. Els Aroles foren una família de pagesos grassos de Vilassar que enllaçaren matrimonialment amb d'altres pagesos benestants. Molts cabalers d'aquesta família s'instal·laren a Barcelona, on exerciren diferents oficis. El 7 de febrer de 1400, Vidal Aroles, menestral, Berenguer Aroles, cotoner, Pere Aroles, mercader, tots ells de Barcelona, signaren una àpoca de tres-centes lliures i quinze sous com a procuradors del seu pare, Guillem Aroles de Vilassar, a favor dels prohoms i singulars de la vila de Mataró (AHPB, Pere de FOLGUERES menor, *Undecimus liber*, 1399-XI-15/1400-X-23, f. 63r).

17. En el seu testament, datat el 24 de setembre de 1423, Eulàlia donà cinc sous al seu germà, Salvador Tolrà (Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar, *Manual 3*, Testament d'Eulàlia, muller de Bernat Tolrà, de Vilassar, f. 141r). Al seu testament, Antoni Ferigola escollí Salvador Tolrà, prevere de Barcelona, com un dels marmessors i, a més, li llegà vint-i-cinc sous (AHPB, Bernat Pi, *Primus liber testamentorum*, 1408-III-17/1430-IV-10, f. 79v-81r).

18. Per a les aportacions dotals femenines a Barcelona i el seu hinterland més proper de la segona meitat del segle XV, vegeu Montserrat RICHOU LLIMONA, «Economia i societat en els registres notariais: la clientela dels capítols matrimonials del notari barceloní Miquel Franquesa (1458-1482)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelo-

També Joan, esclau d'origen sard, es veié afavorit amb les disposicions testamentàries del seu amo, perquè aquest li prometé una llibertat condicionada. A la mort de Bartomeu, durant tres anys, Joan havia de servir fidelment Constança, muller i hereva universal de Berenguer Bartomeu, i després seria lliure. Joan tenia vint-i-tres anys, era conegut amb l'identificatiu de Joan, àlies Barizon, i era originari de Monreale. Fou capturat per rebel·lar-se contra Martí, el difunt rei de Sicília. El 3 de setembre de 1411, Berenguer Bartomeu el comprà a Arnau Martí per trenta lliures i tretze sous.¹⁹ Constança fou mestressa de Joan durant poc temps. Tres mesos després de la defunció del seu marit, concretament el 9 de gener de 1417, Constança el vengué a Riagaut Sahoner, argenter, de Barcelona, per un període de dos anys i nou mesos i pel preu de vint-i-dos lliures i onze sous.²⁰

Finalment, Berenguer Bartomeu també féu una donació de deu lliures a cadascun dels esclaus que havien signat amb ell un contracte d'alforria o de llibertat pel sistema de talla.²¹ Malauradament, el testament i l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu no aporten cap informació pel que fa a l'adquisició d'aquests esclaus ni a les aportacions periòdiques que havien d'entregar per aconseguir la llibertat. En conseqüència, tot i que la quantitat pecuniària obtinguda havia de ser considerable, no se'n pot valorar la incidència en el procés de pagaments que comportava el sistema *in tallia*. Segons l'inventari, es tracta de dos esclaus musulmans, que es deien Ahamet i Alí.

En el seu testament, Berenguer Bartomeu només féu una breu referència a l'obligació que tenien els marmessors d'oferir menjar i beure als familiars i amics que assistissin al sepeli. El costum de la celebració d'àpats

na), XXVIII (2010), p. 61-142. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «El matrimoni com a via d'integració dels lliberts a la Barcelona del segle XV», a *La ciutat en xarxa: actes del XIè Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 2009 (recurs en línia).

19. AHPB, Bernat Pi, *Secundum manuale comune*, 1411-II-5/1411-X-11, f. 83v.

20. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4 /1417-IV-20, f. 23v.

21. El sistema *in tallia* era l'acord pactat entre un amo i un esclau que volia adquirir la condició de llibert. En aquest pacte, es consignava l'import que l'esclau havia de lliurar a l'amo, el període de pagament i les quanties que s'havien d'entregar en el pagament fraccionat. Vegeu Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Els lliberts barcelonins a mitjans del segle XV», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXVI (2008), p. 147-190.

funeraris s'originà durant els primers temps del cristianisme. Les reiterades reticències mostrades per l'Església²² i el control exercit pel Consell de Cent barceloní, que el 1394 limità el nombre d'assistents a deu membres,²³ els situà en un àmbit exclusivament domèstic, és a dir, sense captaires ni oficials del sepeli.

Gairebé a la part final, Berenguer Bartomeu dedicà un gran nombre de disposicions a dues qüestions cabdals: garantir la pervivència del mas Bartomeu de Sant Feliu de Cabrera i que aquest patrimoni no sortís de l'àmbit familiar. Bartomeu, d'origen maresmenc, sabia que hi havia famílies del Baix Maresme que havien hagut de vendre's el mas i de l'existència de masos enrunats, aglevats o disgregats. En general, l'abandonament de masos que acostumava a precedir-ne l'enrunament o la disgregació s'originà per un fracàs de reproducció de les unitats familiars, incapaces d'assegurar el relleu generacional.²⁴

El testament de Berenguer Bartomeu no especifica el grau de parentiu existent entre ell i Antoni Bartomeu, de Sant Feliu de Cabrera.²⁵ El cas és que Berenguer féu donació a Antoni Bartomeu, fill de Pere Bartomeu, de «totum creditum sive debitum et omne ius et accione quod et quam ego habeo in et super toto ipso manso suo vocato mas Barthomeu, cituato in dicta parrochia, et in omnibus honoribus, terris et possessionibus eiusdem mansi, in quo dictus Anthonius Bartholomei nunc inhabitat causis et rationibus instrumentis de dicto debito factis». Per consegüent, es pot deduir que Pere Bartomeu, pare d'Antoni Bartomeu, havia demanat un préstec al seu parent barceloní Berenguer Bartomeu i que, per assegurar-li el retorn del capital, havia hipotecat el mas, que era de condició aloera. En haver vençut el termini pactat de pagament del deute, la família Bartomeu de Cabrera havia hagut de marxar del mas. No obstant això, el deute podia haver-se produït molt abans. És probable que la branca del mas Bartomeu de Cabrera s'enfranquís i adquirís la plena propietat del mas Bartomeu i de les seves

22. Manuel RIU, «Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya», *Acta Mediaevalia* (Barcelona), annex 1 (1981/1982), p. 35.

23. EQUIP BROIDA, «Els àpats funeraris segons els testaments vers el 1400», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), annex 20 (1988), p. 267.

24. Montserrat RICHOU I LLIMONA, *La terra, la família i la mort...*, p. 97-98.

25. Supposem que eren oncle i nebot, perquè Bartomeu Bartomeu, que estava a l'obra-dor de Berenguer Bartomeu, era nebot d'aquest i fill de Pere Bartomeu, de Sant Feliu de Cabrera, i, per tant, germà d'Antoni Bartomeu, el que seria el nou hereu del mas Bartomeu.

terres l'any 1387, quan els prohoms de l'esmentada localitat compraren per cent deu mil sous la casa de Cabrera i les seves dependències a Francesc de Santvicenç. Un any després, aquests prohoms vengueren per trenta-cinc mil sous l'esmentada casa i el que no s'havia enfranquit a Raimon de Ballester, llicenciat en lleis, de Barcelona.²⁶

Mitjançant l'adquisició del ple domini del patrimoni agrer, els pagesos més benestants, en no haver de satisfer censos emfitèutics, aconseguiren apropiar-se de les inversions pecuniàries i de treball realitzades a les seves terres. D'altres, que formaven part de la pagesia mitjana, com Guillem Bartomeu, hagueren de continuar satisfent a Raimon de Ballester, el nou senyor de la casa de Cabrera, els delmes del pa, del vi, dels pollastres, del lli, del cànem i dels porcells.²⁷ Per tant, el deute al qual es refereix Berenguer Bartomeu en el testament podria estar relacionat amb l'enfranquiment del mas Bartomeu.

Amb les disposicions testamentàries de Berenguer Bartomeu, que era eixorc, la branca troncal del mas Bartomeu de Sant Feliu de Cabrera tenia l'oportunitat de poder recuperar el mas, mitjançant la figura d'un nou hereu, més jove i solter. Com en tota institució d'hereu, en aquesta donació també hi figuraren tot un seguit de condicions que havia d'acceptar el donatari abans de situar-se al capdavant del mas. Per tant, si Antoni Bartomeu volia convertir-se en l'hereu del mas Bartomeu havia d'acceptar una sèrie de requisits del seu parent barceloní.

Les condicions formulades pel testador foren diverses. En primer lloc, Berenguer Bartomeu exigí a Antoni Bartomeu i als seus successors l'entrega a Constança, la seva futura vídua, de quatre somades del millor vi most del mas. Després, s'estipulà que, a la mort de Constança, Antoni i els seus descendents haurien de satisfer vint-i-cinc sous anyals al monestir dels fra-menors de Barcelona, per a la celebració de dos aniversaris en memòria del testador.²⁸ En tercer lloc, les clàusules intentaren assegurar que el mas Bar-

26. Josep Maria MODOLELL, *Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac. Síntesi històrica*, Argenton: L'Aixernador Edicions, 1994, p. 150-151.

27. Montserrat RICHOU I LLIMONA, «Contribució a l'estudi del Baix Maresme Medieval: la compravenda de la Casa de Cabrera i altres drets (1392)», *Felibrejada* (Mataró), 94 (2012), p. 127 i 130.

28. Aquesta demanda ens fa pensar en els revessejats. A la baixa edat mitjana, aquesta tipologia contractual fou molt emprada pels hereus o marmessors testamentaris que adquirien el domini útil d'un bé aloer, en general un mas o una peça de terra, per assegurar-se la

tomeu no caigués en mans de persones alienes a la família. Per això, Berenguer Bartomeu permeté que Antoni assegurés amb els béns del mas Bartomeu el dot aportat per la seva futura muller. Però també deixà molt clar que, si Antoni Bartomeu marxava del mas, es realitzaria un retorn fraccionat del dot aportat per la muller d'Antoni amb els béns de Berenguer Bartomeu. En quart lloc, s'ordenà que, si Antoni Bartomeu no acceptava el llegat de Berenguer Bartomeu o moria sense fills, el mas hauria de retornar als hereus d'aquest, perquè el mas Bartomeu no es podia «alienare seu transportare personis que non sunt de linea seu parentela».

Amb la defunció de Berenguer Bartomeu, Antoni Bartomeu acceptà les condicions de la donació del mas Bartomeu i fou instituït hereu. El 29 de desembre de 1420, ja al capdavant del mas, signà un debitori de trenta-cinc lliures i sis sous a favor de Berenguer Bruguera, oncle seu, de Dosrius. Bruguera actuava com a procurador de la seva germana Caterina, mare d'Antoni. Quan Caterina enviudà de Pere Bartomeu, es casà amb Pere Draper, de Barcelona, i exigí el retorn del dot que havia lliurat al seu primer marit.²⁹

La documentació d'altres notaris barcelonins, com Bartomeu Agell i Miquel Franquesa, demostren la continuïtat de la família Bartomeu al capdavant del mas Bartomeu de Cabrera i també la pervivència de la relació amb membres de la família Ferigola. En aquestes escriptures, també es constata l'ampliació del patrimoni terror del mas Bartomeu,³⁰ la participa-

percepció d'uns censos que garantissin el pagament de la celebració de misses d'aniversari a perpetuïtat. Vegeu Guillem Maria de BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y Exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*, Barcelona: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985 i 1987, p. 231, 278-279.

29. AHPB, Bartomeu AGELL, *Manuale primum*, 1419-III-4/1424-III-30, f. 12-rv.

30. Entre d'altres exemples, poden esmentar-se els següents: el 8 de desembre de 1455, Salvador Bartomeu comprà a Jaume Deulofeu, orfe de Joan Deulofeu de Blanes, i hereu universal del difunt Raimon Tarascó, de Cabrera, una peça aloera per set lliures (AHPB, Bartomeu AGELL, *Llibre de vendes*, 1455-1456, s/n). Quatre anys més tard, Salvador Bartomeu adquirí a Clara, muller de Pere Arnau i vídua de Bernat Canal, àlies Colomer, pubilla del mas Canal, de Cabrera, dues peces de terra per tres lliures i tres sous (AHPB, Bartomeu AGELL, *XXX(VIII) Manuale i Liber vendicionum*, 1459, s/n).

ció dels Bartomeu en la política municipal cabrenca³¹ i la contínua presència de membres de la família Bartomeu a Barcelona.³²

L'import total adreçat per Berenguer Bartomeu als seus llegats de tipologia civil (remuneració de la marmessoria i donacions pecuniàries a la seva confraria, a familiars i amics) no superà els deu mil sous ordenats per als llegats religiosos. L'import que s'ha pogut comptabilitzar és de vuit mil cinc-cents trenta sous. Tot i que hi ha algunes quantitats que no s'especificaren i d'altres que no es poden comprovar, no creiem pas que superessin el numerari invertit pel testador en la salvació de la seva ànima. La suma dels llegats d'ambdues tipologies dóna com a resultat una considerable suma de capital.

Les actuacions dels marmessors

Mercès a les èpoques localitzades i escripturades a favor del prevere Salvador Tolrà, d'Arnau Piquer, notari de Barcelona, i de Constança, vídua de Berenguer Bartomeu, marmessors d'aquest darrer, sabem que els executors testamentaris compliren tots els encàrrecs del testador. Així, el 17 de desembre de 1416, d'acord amb la voluntat del difunt que ordenà el pagament dels seus deutes, els marmessors abonaren a l'apotecari barceloní Guillem dez Pujol tres lliures de «medecines per me sibi facti in sue ultima malaltia».³³

31. El 31 de juliol de 1459, Salvador Bartomeu i Esteve Mayol, síndics de la Universitat de Cabrera, vengueren un censal mort de dos-cents seixanta sous de pensió a Galcerà Croanyes, mercader, de Barcelona, per dues-cents seixanta lliures (AHPB, Bartomeu AGELL, *XXX(VIII) Manuale*, 1459-IV-20/1460-II-15, s/n).

32. El 8 d'agost de 1468, poc després de morir Guillem Bartomeu, mercader, de Barcelona, fill del difunt Antoni Bartomeu i Vicenta, de Sant Feliu de Cabrera, es féu públic el testament a casa seva, situada a la plaça d'en Llull, amb la presència de Joan Ferigola, matalasser, Joan Vanarer, paraire, de Barcelona, i Bartomeu Arnau, el seu marmessor, de Cabrera. Aquest testament també relaciona la família Bartomeu de Cabrera amb el notari barceloní Bartomeu Agell. El testament de Guillem Bartomeu, que s'escripturà tres anys abans de la seva mort, estipulava que, si moria a Barcelona, havia de ser soterrat «in tumulo, videlicet in quo venerabilis et discretus Bartolomeus Agell, quondam, notarius, civis dicte civitatis, avunculus meus, fuit sepultus», i que, si moria a Cabrera, havia de rebre sepultura al túmul on reposava el seu pare (AHPB, Miquel FRANQUESA, *Llibre de testaments*, 1457-1480, f. 56r-58v).

33. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 12r.

Un mes abans, el 19 de novembre del mateix any, Antoni Domènec, procurador general de l'orde dels framenors, rebé tretze lliures i vuit sous per tota una sèrie de serveis que aquesta comunitat havia fet el dia de la vetlla i del sepeli del difunt. El dia següent del seu òbit, Berenguer Bartomeu fou vetllat per dos framenors, als quals se satisfieren onze sous; es pagaren dues lliures i un sou pels dotze frares que van portar el seu cos, és a dir, quatre sous per frare; a la processó funerària, participaren seixanta-sis framenors que costaren tres lliures, sis sous i un diner; Bartomeu fou enterrat amb l'hàbit dels framenors i per això s'abonaren quatre lliures i vuit sous. Finalment, se satisfieren dues lliures i quinze sous per l'aniversari del tercer dia celebrat en aquest monestir per la seva ànima.³⁴

Per a la unció del moribund, s'adquiriren dues lliures de candeles. Per a la nit de la vetlla, dos ciris de cera d'una lliura i dues unces i, per a l'enterrament, cinc brandons de cera (quatre de grossos i un de mitjà), candeles de cera, així com una creu que es posà sobre el seu cos. Per a tot això i quatre unces de salsa mòlta, que se serví el dia de la sepultura als amics i parents, Bernat de Sant Joan, de Barcelona, cobrà tres lliures, quinze sous i tres diners.³⁵ Per l'àpat funerari ofert a amics i parents, els marmessors compraren a Antoni Gossart, carnisser, de Barcelona, trenta-tres sous i nou diners de carn de be³⁶ i es contractaren els serveis culinàries del barceloní Joan Julià, al qual s'abonaren setze sous i sis diners per haver cuinat les menges i pel lloguer d'escudelles i d'altres atuells.³⁷

Es realitzaren trenta-tres misses de Sant Amador als monestirs dels framenors, de Santa Maria del Carmel, de Santa Maria de la Mercè i a l'església de Santa Maria del Mar.³⁸ El 26 d'abril, Joan de Pagaria, del monestir dels framenors, signà una àpoca de trenta-tres sous a favor dels marmessors per la celebració de trentenaris o misses de Sant Amador. El 29 de maig de 1417, Esteve Vidal, prior del monestir de Santa Maria del Carmel, Joan

34. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 89v-90r.

35. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 97v-98r.

36. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 70v.

37. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 91v-92r.

38. Els trentenaris o misses de Sant Amador consistien en la celebració de trenta-tres misses que podien oficiar-se al mes de l'òbit (trentenaris oberts) o seguits (trentenaris tancats). Chiffoloeau relaciona aquestes misses amb els sermons sobre el purgatori efectuats pels frares predicadors i amb la lògica de l'acumulació que tenia per objectiu escurçar el temps d'expiació del finat al purgatori. Vegeu Jacques CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà...*, p. 339.

Brunet, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar, i Joan Oliver, sotsprior del monestir de Santa Maria de la Mercè, també signaren èpoques d'idèntic valor i concepte.³⁹

Cal afegir que els marmessors abonaren les cinquanta lliures llegades al bací dels pobres vergonyants de Santa Maria del Mar,⁴⁰ i els cent sous a Saurina Eimerica, del monestir de les predicadores.⁴¹ Es destinaren gairebé quaranta-vuit lliures, concretament nou-cents trenta-quatre sous *in auxilium maritandi*, amb trenta-nou ajudes que oscil·laren entre els onze⁴² i els cent sous.⁴³ D'entre les escollides, figuren filles de pagesos barcelonins,⁴⁴ noies que probablement s'havien desplaçat a la ciutat comtal per treballar de minyones,⁴⁵ noies pertanyents a famílies del poble menut⁴⁶ o que havien esdevingut pobres vergonyants per la malaltia dels seus progenitors.⁴⁷ Cap

39. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 9r, 36v i 37r.

40. Època de cinquanta lliures de Berenguer Carnó, mercader de Barcelona i administrador del bací dels pobres vergonyants de l'església de Santa Maria del Mar, a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 24v).

41. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 27r.

42. Hem localitzat sis èpoques d'onze sous, escripturades entre el 2 i el 4 de juny de 1417, referents: a Eufrasina, filla de Bernat Burgès, ferrer, i Caterina; Antònia, òrfena de Joan Muntaner; Caterina, filla d'Antoni Miquel; Angelina, filla del mercader Ponç Anglada i Angelina; Francesca, filla d'en Cudina i Constança, vídua de Francesc Oliver, mariner, i promesa amb Francesc Joan Navarro, pescador (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 38v-39v).

43. El 12 de novembre de 1417, Francesc Moragues, de Sant Just Desvern, signà una època de cinc lliures a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu, perquè havia rebut aquest import per al dot de Llorença, filla d'en Puig d'Avall, difunt, de Sant Esteve Davall-darrey (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-30, f. 17v).

44. El 29 de maig de 1417, Dolça, muller de Bartomeu Arús, pagès, signà una època de vint-i-dos sous a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 37v). El 3 de juny de 1417, Caterina, muller de Guillem Marco, pagès barceloní, també en signà una de trenta sous, que havia rebut la seva filla Caterina (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 39r).

45. El 5 de juny de 1417, s'escriptura una època de trenta-tres sous a favor dels marmessors per part d'Antònia, filla de Pere Ricard, de Sant Vicenç de Vallromanes (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 39v).

46. Rafaela, òrfena de Joan Tolrà, barquer, rebé trenta-tres sous, i Agnès, òrfena de Pere Taulada, mariner, i Margarida, filla de Bonet, sabater, en perceberen cada una d'elles vint-i-dos (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 37r-38r).

47. El 4 de juny de 1417, Alamanda, vídua de Joan Oliver, mestre de cases, féu una època de vint sous adreçats a Isabel, filla de Joan Urgell, argenter (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 39v).

d'aquestes donacions, que intentaven contribuir en el dot que tota dona havia d'aportar en casar-se, no s'adreçà a noies maresmenques.

Els marmessors també realitzaren una sèrie de donacions que ascendiren a cinc-cents vuitanta-quatre sous i que s'adreçaren a la manutenció de pobres vergonyants. Mentre que Benvinguda, vídua de Pere Esteve, fuster, obtingué vint-i-dos sous,⁴⁸ Antoni Montmany, també fuster, rebé cent sous per mantenir i cuidar Caterina, vídua de Pere Simó, calafat.⁴⁹ Igualment, altres èpoques reflecteixen que els marmessors també acataren la voluntat del testador de contribuir al rescat de cristians captius. Sibília, vídua de Pere Marí, mariner, reconegué que havia rebut vint-i-dos sous «in auxilium rescatus Petri Marini, filii mei, qui est captus in Bugea per serrecenos»; i Gabriela, muller de Pere Tapioles, mariner, signà una època d'onze sous, que havia rebut «in auxilium rescatus dicti viri mei, qui est captus in posse sarracenorum».⁵⁰ D'entre aquestes èpoques, destaca la relacionada amb Romeu Vadell, mercader, qui reconegué la satisfacció de cinquanta-cinc sous per a l'alliberament d'Antoni Esparraguera de Cigues, que també havia estat capturat a Bugia.⁵¹

Pel que fa als llegats de caràcter laic, s'han localitzat totes les èpoques. Per exemple, el 12 de juliol de 1417, Constança, «libera et alforra, que fui serva et captiva Berengarii Bartholomei, quondam, draperii, civis Barchinone», reconegué que havia rebut les deu lliures que li llegà el testador. I, al final del mateix mes, Bernat Tolrà, de Sant Genís de Vilassar, procurador d'Eulàlia, la seva muller,⁵² signà una època, perquè la seva dona ja havia percebut els cinquanta sous de deixa testamentària.⁵³

L'inventari dels béns

L'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu fou escripturat a petició de la seva muller Constança. Començà a elaborar-se al final d'octubre de

48. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 38r.

49. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 38r.

50. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 38v i 39r.

51. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 53r.

52. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 59v i 75r.

53. També s'han localitzat: una època de deu lliures de Joan Aroles, apotecari, una segona de vint sous de Nadala, muller d'Antoni Ferigola, i una tercera de seixanta sous d'Alesio de Moragues, sotsbatlle (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 34v, 37v-38r i 47v).

1417 i es clogué amb una darrera anotació l'11 de setembre de 1427.⁵⁴ Aquest inventari començà a fer-se gairebé un any després de la mort de Berenguer Bartomeu, quan la seva vídua ja havia acabat l'*any de plor*. De fet, com que Constança fou instituïda hereva universal i la parella no comptava amb fills menors d'edat, no tenia cap obligació legal de fer inventari. Però les transcripcions dels deutes dels llibres de comptes i d'altres anotacions que s'afegiren als darrers fulls de l'inventari, on consta el reiterat impagament d'algunes pensions de viuaris i censals morts, degueren fer entendre a Constança que l'escripturació dels deutes forçaria els deutors a pagar-los. D'altra banda, les desavinences amb els seus nebots Antoni Ferigola i Bartomeu Bartomeu, fideïcomissaris dels béns del difunt, la degueren acabar de convèncer.

El 17 de març de 1418, Bernat Pi signà una àpoca de trenta-sis lliures, un sou i quatre diners a favor de Constança. Per aquesta escriptura, sabem que l'esmentat notari cobrà cinc lliures i cinc sous per l'elaboració del testament; dues lliures i deu sous per l'inventari; quatre lliures i quinze sous pels dinou dies de feina del seu escriptur jurat que continuà l'escripturació de l'inventari (cinc sous diaris); una lliura, un sou i quatre diners pels setanta-vuit folis que ocupà l'inventari (a quatre diners el foli);⁵⁵ tres lliures, sis sous i vuit diners que li corresponien de dues-centes cinquanta-dues lliures, nou sous i un diner que Constança va obtenir de l'encant que es va fer (a quatre diners per lliura); vuit lliures, dotze sous i sis diners de mil tres-centes-cinc lliures, tres sous i set diners, quantitat amb la qual van ser valorats els draps de llana de l'obrador del difunt (a dos diners per lliura); dues lliures i quinze sous pel trasllat fet a paper de l'inventari, l'encant i l'estimació o valoració anterior; quatre sous pel trasllat del testament del difunt; cinc lliures per cent àpoques relacionades amb l'herència; sis sous per dues procures realitzades; dues lliures, cinc sous i deu diners per d'altres tasques realitzades i no especificades per a Constança i Antoni Ferigola, peller, de Barcelona. Constança satisféu vint-i-sis lliures i la resta les commutà

54. El primer full de l'inventari està molt malmès i, per això, la primera data que es pot llegir és la del 27 d'octubre de 1417.

55. Per a l'elaboració de l'inventari de vuitanta-dos folis del draper osonenc Guillem de Condamina, el notari Nicolau Mateu cobrà cent trenta-dos sous. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina, draper de Vic: estudio de un inventario de 1380*. Tesina de llicenciatura, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, volum I, p. 5.

per draps de llana i dos taulers o taules que Bernat Pi estava interessat a adquirir.⁵⁶

L'inventari del patrimoni dels béns de Berenguer Bartomeu té setanta-dos folis i es presenta en diferents apartats. En el primer, s'enumeren els béns mobles i immobles. En el segon, s'especifiquen els esclaus de la seva propietat. En el tercer, es deixa constància que el difunt tenia un quarter de la barca, valorat en vint-i-cinc lliures, que patronejava Moner de Ciges. En el quart, se citen sis llibres de comptes, dels quals es transcriuen els deutors de Berenguer Bartomeu. En el cinquè, es fa una relació de les escriptures de compravenda de les propietats immobles i de les pensions de violaris i censals morts. En el sisè, s'afegeixen més estris i penyores que s'haurien d'haver inclòs en el primer apartat. En el setè, es detallen pagaments satisfets per pensions endarrerides i lluïments de censals morts i violaris. I, finalment, en el vuitè, es menciona una operació de compravenda realitzada l'11 de setembre de 1427 i escripturada a l'inventari el 9 de novembre següent.

Els béns immobles

El patrimoni immoble anotat a l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu es constituí en un període de dinou anys. El conformaren una sèrie de cases, un obrador i un hort. Pels béns que es relacionaran tot seguit, Bartomeu féu una inversió de quatre-centes trenta lliures, una quantitat similar a la que adreçà als llegats de tipus civil. Malauradament, no podem determinar la procedència del capital amb què realitzà la compra de la seva primera residència ni de l'obrador que dirigí durant més de trenta anys.

Les cases

L'any 1377, Berenguer Bartomeu comprà per setanta-cinc lliures unes cases del carrer de Marimon, sota domini i alou del monestir de Santa Maria de Jonqueres, a Caterina i al seu marit Berenguer Ermengol, que

56. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 99r.

representava el seu fill, Mateu Ermengol.⁵⁷ És lògic pensar que Berenguer Bartomeu fixà en una d'aquestes cases la seva primera residència després d'haver-se mullerat. Vuit anys més tard, el 21 de desembre de 1386, adquirí a Arnau March, ciutadà de Barcelona, i Maria, vídua de Jaume des Clos, cridador, marmessors del darrer, per cent vint-i-vuit lliures unes cases de condició aloera i situades a la plaça dels Canvis de la ciutat comtal. En aquesta casa, visqué una trentena d'anys fins a la seva mort.⁵⁸

El 5 de juny de 1392, comprà per vint-i-set lliures una casa a prop de la *Payeria*, sota domi i alou de la Pia Almoina de la Seu, a Pere Vilar, draper, marmessor d'Eliscen, vídua de Bernat Ferrer, abaixador.⁵⁹ Quatre anys més tard, el 5 de setembre de 1396, per cent deu lliures obtingué de Constança, vídua d'Arnau Lladó, notari de Barcelona, unes cases amb taules prop del seu domicili (entre la plaça dels Canvis i el carrer Ample), sota domini i alou de l'altar de Santa Maria de l'església de Sant Jaume.⁶⁰ Sabem que Bartomeu també tenia llogada una casa, perquè l'any 1413, Pere Serdany, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar, li signà una àpoca de trenta lliures. Amb aquest pagament, Bartomeu satisféu el lloguer que no s'havia pagat en tres anys d'una casa situada a la plaça dels Canvis.⁶¹ Per tant, amb el lloguer d'aquest immoble, Bartomeu ja comptava amb tres cases a la seva disposició a la plaça dels Canvis de la ciutat comtal.

L'obrador

El 5 de febrer de 1384, Bartomeu adquirí per noranta lliures a Sibília, vídua de Pere dez Pla, ciutadà de Barcelona, hereva universal de Jaume Manresa, mercader de Barcelona, un obrador, una casa subterrània i un pati amb taules, situats prop de la plaça dels Canvis de la Mar i sota domini i alou de l'hospital d'en Vilar de Barcelona i dels seus administradors.⁶² Per

57. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 66r-v.

58. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 64v-65r.

59. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 64v.

60. El notari barceloní Arnau Lladó havia estat procurador de Vicenç Feliu, orfe i hereu universal de Bernat Feliu, mercader, el qual al seu torn havia estat hereu universal de Pere Ullastrell, notari públic de Barcelona (AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 65v-66r).

61. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-I-28/1413-VII-24, f. 64r.

62. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 65r.

tant, a partir de la compra d'aquest obrador, que s'efectuà dos anys abans de la seva residència definitiva a la plaça dels Canvis, es pot documentar l'activitat econòmica drapera de Berenguer Bartomeu.

L'hort

Els membres de la menestralia i de la petita burgesia barcelonina acostumaven a tenir un hort prop de la ciutat comtal per assegurar-se l'obtenció de les verdures dels seus potatges.⁶³ El 1398 Berenguer Bartomeu comprà per vuitanta sous un hort, situat fora del portal de les Drassanes i dependent de la Pabordia del mes d'agost de la Seu, a Pere Pau Ortolà, hortolà i ciutadà de Barcelona. L'any 1413, amb el pagament de tres lliures, Bartomeu efectuà la commutació de part del cens que s'havia de satisfer i, a partir de llavors, l'import es reduí de vuit a tres sous i sis diners anyals.⁶⁴ Posteriorment, en una data que no s'especifica a l'inventari dels seus béns, Bartomeu féu construir algunes cases en els terrenys de l'hort. Se'n desconeix el nombre, perquè no es concretaren a l'inventari. Per tant, l'adquisició de l'hort també cal observar-la com una inversió que des del principi ja hauria pogut tenir per objectiu la construcció d'habitatges.

Els béns mobles

L'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu ofereix una detallada descripció dels objectes que es trobaven en les diferents estances de la llar, de l'obrador i dels cellers. La presentació dels mobles i dels objectes inventariats en cada estança ens permetrà conèixer de més a prop alguns aspectes de la vida quotidiana i de l'activitat econòmica d'aquest draper barceloní.

La casa de la plaça dels Canvis

Berenguer Bartomeu vivia a la Vilanova de la Mar, una de les zones més actives de la Barcelona baixmedieval, concretament a la plaça dels Canvis, a prop del port, en un indret on s'havien establert molts canviadors.

63. Maria-Teresa VINYOLES, «Alimentació, ritme del temps a Catalunya a la Baixa Edat Mitjana», *Quaderns de l'Institut d'Estudis Ilerdencs* (Lleida), 8 (1995), p. 115-151.

64. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 66v.

En aquesta casa visqué Berenguer Bartomeu des que la va adquirir, el 1386, fins a la seva mort, una trentena d'anys. L'escrivent jurat del notari barceloní Berenguer Pi que realitzà l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu recorregué tota la casa amb Constança, la vídua de Bartomeu, i anotà de manera sistemàtica els objectes que anaren trobant.

Aquesta casa comptava amb tres plantes i sis estances. A la primera, hi havia dues cambres, un menjador i una cuina; a la segona, una altra cambra, i a la tercera, un porxo. Per tant, a diferència d'altres drapers que vivien en una casa on hi havia una habitació dedicada a l'obrador, la llar de Bartomeu no en tenia cap. L'obrador de Berenguer Bartomeu estava situat en un altre immoble, molt a prop de l'habitatge, a la mateixa plaça dels Canvis. Aquest obrador comptava amb una casa subterrània, que no deuria ser gaire agradable per a viure-hi.⁶⁵

La cambra gran

La cambra gran era la de Berenguer Bartomeu.⁶⁶ En inventariar-se, s'hi anotà: «en la qual lo dit deffunct finí sos dies». Un any després del seu òbit, estava ordenada. Hi havia un llit, un bancal de fusta d'álber, sis cofres i dos cofrets. El llit de Berenguer Bartomeu reflecteix el tipus de llit més utilitzat en aquella època. Era un llit gros que tenia sis barres planes de fusta d'álber (*posts*) suportades sobre uns peus. Sobre les posts hi havia una màrrega plena de palla. Aquest llit podia haver-se desmuntat per aprofitar més l'espai de l'habitació, però en el moment de fer l'inventari hi havia al damunt dues vànoves de lli, un cobrellit de drap de blanquet i un parell de coixins. Un d'aquests es descriu com un «travasser barrat de barres blanques e blaves», és a dir, llistat amb ratlles d'aquests colors.

65. L'habitatge del draper osonenc Guillem de Condamina també comptava amb sis estances, repartides en tres plantes. A la primera, hi havia una façana principal porxada, l'obrador, un celler, dos magatzems per guardar-hi llana i material tèxtil divers i una altra habitació per a la llenya. A la segona, hi havia la sala principal, les habitacions de Guillem de Condamina, de la seva muller Berenguera i dels criats, i la cuina. A la tercera, hi havia dues golfes, pràcticament buides. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 71.

66. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 1r-3r.

En el bancal de fusta, dividit en dos compartiments, es guardaven dos cabdells de fil d'estopa, trenta-cinc rams de fil de bri cuit i un pot de terra trencat amb restes de melrosat.⁶⁷ En aquesta època, la majoria dels objectes es guardaven en caixes i els cofres no acostumaven a utilitzar-se gaire.⁶⁸ Tot i així, en aquesta casa, trobem sis cofres i un cofret a la cambra de Berenguer Bartomeu. Aquests cofres eren d'una certa qualitat, perquè es descriuren pintats «ab senyals de fullatges» i «de diversos obratges». A l'interior d'aquests cofres, s'hi guardaven diferents peces de roba de vestir i de la llar disposades segons la freqüència d'ús. Així, el primer cofre inventariat era de fusta, estava pintat «ab senyals de fullatges» i a l'interior hi havia un drap blau i vell de paret amb diversos fullatges, un parell de coixins «ab roses e ab botons de seda», un parell de peücs de blanquet, un parell d'escarpins i una sèrie de peces de vestir.⁶⁹

L'escrivent jurat de Bartomeu Pi inventarià roba de vestir procedent de quatre cofres, dos dels quals estaven dedicats a aquest tipus de roba. Només especificà d'unes quantes peces si eren d'home («un parell de calces blaves de drap de la terra abtes a hom oldanes»)⁷⁰ o de dona (tres camises de dona, una cota de dona de llana folrada de pell,⁷¹ «una gonella de drap de lana blau de la terra abta a dona» i «una gonella de cadius blancs de dona folrada d'amys de poca valor»⁷²).

67. Mel batuda amb aigua de roses i bullida fins adquirir consistència de xarop.

68. Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 20 (1990), p. 56-59.

69. Els peücs servien per protegir-se del fred i per portar els peus tapats. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991, p. 56. L'escarpí era una sabata lleugera de cuir, d'una sola.

70. Fins a mitjan segle XIV, les *calces* o mitges arribaven a la part de dalt de la cuixa. Les portaven tant homes com dones. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 47-50.

71. La cota era una túnica utilitzada per homes i dones de tots els estaments. Podia portar-se sense cap altra roba a sobre, tenia diferents formes i podia estar folrada de pell. Encara no s'ha pogut esbrinar la diferència que hi havia entre una cota i un cot. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 28-29. És probable que s'utilitzés el mot *cot* per a les peces d'home i *cota* per a les de dona.

72. La gonella també era una túnica, amb un cos amb mànigues i una falda que cobria part de les cames. Anava cordada i tenia formes diferents segons fos d'home o dona. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 26-27.

Les peces de roba de vestir poden classificar-se segons la seva funció: roba interior, vestit de sota i abrigall.⁷³ De roba interior, a més de les calces esmentades, hi havia dos jupons de fustany blanc vergat,⁷⁴ dos cossets,⁷⁵ set camises⁷⁶ i nou bragues de drap de lli.⁷⁷ Les peces de roba de sota inventariades foren les més nombroses. D'entre aquests vestits, deixant de banda les peces que ja s'han citat, hi havia tres cotes, tres cots,⁷⁸ dues gones, una gonella i dues gramalles.⁷⁹ I de roba per a portar a sobre de l'anterior, d'abrigall, una jaqueta vella de llana escarlata folrada de

73. Carmen BERNIS MADRAZO, *Indumentaria medieval española*, Madrid: Instituto Diego Velázquez del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1953, p. 19.

74. El jupó o gipó era una peça de roba interior masculina utilitzada per tots els estaments. Cobria tot el cos fins a la cuixa i anava cordat. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 33.

75. Segurament el cosset anava a sobre de les camises, però és difícil de saber com era. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 43. El cosset aparegué al segle XV. Era una prenda femenina que es posava sobre la camisa i a sota d'altres peces. Seria l'equivalent del jupó masculí. Vegeu Carmen BERNIS MADRAZO, *Indumentaria medieval española...*, p. 36.

76. La camisa era la peça de roba més important i la portaven tant homes com dones de tots els estaments. Acostumava a ser de tela prima, podia tenir formes diverses i era tan llarga que arribava fins als genolls o els peus. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 40-41.

77. Les bragues eren una peça de roba interior masculina que tapava els malucs i el ventre. Podien estar elaborades de lli, lana i seda. No hi ha referències documentals sobre l'existència de bragues femenines, «potser el sentit del pudor de l'època no permetia de parlar-ne». Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 45.

78. A l'inventari s'anota «I aljuba o cot de drap de lana palmella blau de la terra folrat de pell de conills». L'aljuba era la designació antiga de la cota. S'utilitzà fins al segle XV, quan fou substituït per la cota. És probable que el mot *cota* fos d'influència francesa. Vegeu Carmen BERNIS MADRAZO, *Indumentaria medieval española...*, p. 21.

79. La gramalla era una peça de roba que arribava fins als peus i, en general, la portaven només els homes. Era d'ús quotidià i n'hi havia de diferents tipus, fins i tot per protegir-se de la pluja i de dol. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 34 i 35. La gramalla sovint es constata a cases d'individus que eren membres del poder municipal. Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 65.

blanquet,⁸⁰ nou caperons de llana, d'aquests vuit eren vells,⁸¹ i tres mantells.⁸²

De roba de casa, dipositada en quatre cofres, s'inventariaren tres coixins, un coixinet i un travesser de ratlles blanques i blaves, una vànova de lli, una flassada de llana blanca, tres parells de llençols de lli, dues estovallles, diversos recipients que contenien un nombre irregular de tovallons (en total, se'n comptabilitzaren vint-i-dos), bancals de llana per a cobrir cofres, cinc canes i mitja de drap d'estopa de li, tres canes de fustany vergat blanc.⁸³

El menjador

Al menjador de Berenguer Bartomeu i Constança hi havia una sèrie de mobles i utensilis de drap de lli, que continuen reflectint aspectes relacionats amb la vida quotidiana, amb l'activitat econòmica desenvolupada pel difunt i amb la seva capacitat adquisitiva.⁸⁴ En aquest sentit, cal deixar constància que no tothom podia comptar amb un menjador, perquè la majoria dels menestrals acostumaven a disposar només d'una cuina menjador. Així, doncs, el fet de poder dedicar una estança exclusiva a aquest ús ja indica una posició econòmica acomodada.

El menjador de la llar dels Bartomeu era suficientment espaiós com per encabir-hi tres taules: una taula de fusta d'àlber plegable amb els seus peus (*petges*), una taula de fusta rodona, de la qual no se n'especificà la mida, i

80. La jaqueta aparegué al segle XIV. Era una peça de vestir d'home. La seva aparició s'explica per la influència del vestit militar que es portava sobre l'armadura. Vegeu Carmen BERNIS MADRAZO, *Indumentaria medieval española...*, p. 30.

81. El caperó l'utilitzaren durant tota l'edat mitjana dones, homes i infants. Tenia forma de caputxa rodona o acabada en punta. Podia ésser una peça solta o estar enganxada a una altra peça de vestir. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 60 i 61.

82. El mantell era una peça de vestir d'home i de dona. S'utilitzava tant per cobrir-se com per abrigar-se i podia tenir diferents formes. Vegeu Isidra MARANGES I PRAT, *La indumentària civil catalana...*, p. 17-24.

83. En l'ordit i la trama dels fustanys, a més del cotó, s'utilitzà el lli, la llana, el cànem i la seda. La composició de cada fustany depenia del grau de solidesa del teixit que es volia obtenir. Vegeu Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques», a *Història de Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, v. 3 *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, p. 155.

84. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 3r-4r.

una taula gran amb peus que havia empenyorat un confrare a Bartomeu.⁸⁵ Com a seients, els estadants utilitzaven un parell de bancs llargs de fusta, que es col·locaven al costat de la taula, i una cadira.⁸⁶

A la paret del menjador, hi havia una estora blanca penjada per decorar i un marfà de fusta amb cinc ampolletes mitjanes de vidre. El marfà era un moble amb prestatges, fixat a la paret, que no acostumava a ser d'ús freqüent a les llars barcelonines de la baixa edat mitjana. Els altres objectes que es trobaven en aquesta estança es poden relacionar amb l'alimentació, la il·luminació, les activitats econòmiques dels seus habitants, la defensa personal i ciutadana i, fins i tot, amb el clima mediterrani de la ciutat comtal.

Es constaten a l'inventari deu utensilis relacionats amb el menjar. Tres baces d'aram, una d'elles trencada, i un pitxer d'estany.⁸⁷ Aquestes peces combinades podien utilitzar-se com a aigüamans, és a dir, per rentar-se les mans abans i després dels àpats. El pitxer també podia servir per contenir i abocar vi sol o barrejat, oli o vinagre.⁸⁸ També es documentà un cànter d'aram, que podia contenir aliments sòlids i líquids com oli, aigua i vi, i emprar-se per anar a buscar aigua a la font,⁸⁹ així com «un poal ab sa cassa d'aram», que servia per a treure aigua d'un pou.

D'entre els objectes relacionats amb les menges, també cal esmentar dos bacins, uns «fogons de ferra corredisses» i una servidora d'estany.⁹⁰ Les servidores no sovintejaven a les cases de la ciutat comtal i la majoria eren de palma o de fusta.⁹¹ D'altres objectes també ratifiquen el potencial eco-

85. Les taules plegadisses demostren provisionalitat i aprofitament de l'espai. Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 73.

86. Tot i que la cadira ha estat més relacionada amb el dormitori i la cuina, cal pensar que, en ser un utensili de dimensions reduïdes, era molt manejable i, en conseqüència, podia traslladar-se fàcilment d'una estança a una altra de la llar.

87. Una bacina era un recipient o safata de metall. El pitxer era un gerro amb nansa i abocador recte. Vegeu Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina a la baixa Edat Mitjana», a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, Electa editors, 1944, p. 53.

88. Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 49.

89. EQUIP BROIDA, «Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers 1400», *Acta Mediaevalia* (Barcelona), annex núm. 2 (1984), p. 226.

90. La servidora era un recipient obert més gran i fondo que el tallador i s'utilitzava per servir el menjar a taula. Vegeu Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 54.

91. Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 95.

nòmic dels habitants d'aquesta llar. Es tracta dels objectes emprats per aguantar les candel·les: un canelobre de ferro de sobretaula⁹² i cinc llumeners.⁹³ Com a estris relacionats amb la defensa individual i col·lectiva, a casa dels Bartomeu hi havia una ballesta, un pavés i un altre escut de fusta de poc valor.⁹⁴

En aquesta estança, també s'inventariaren un canastró de ferro, unes balances de palla i diferents pesos de ferro, de pedra i d'aram d'una lliura i mitja, de quatre, de sis, de vuit i de setze lliures, a més de tres peces de pesos menuts no especificats. També s'inventariaren tres torns de fusta per filar llana amb les seves pues de ferro i un «capell de sol de palma».

*La cambra de la companya*⁹⁵

El llit de Constança, la vídua de Berenguer Bartomeu, també era de fusta d'álber. Tenia cinc posts, uns peus, una màrrega plena de palla i un matalàs de fustany, enfundat en una sotana de canemàs. A sobre de l'anterior, hi havia un parell de llençols de canemàs, una flassada de llana blanca amb llistes vermelles a les puntes, mitja flassada amb ratlles blaves i vermelles i un cobrellit de fustany blau decorat amb un tafetà vermell. Al damunt de tot, hi havia dos coixins, un d'ells travesser amb «ploma fluxe-llenqua».

L'habitació de Constança tenia una cortina i un sobrecel de canemàs verd sostingut per una verga de ferro. Amb aquesta cortina s'aïllava el llit de la resta de l'habitació. Com d'altres objectes de la llar, era un signe de luxe. En aquesta estança, també s'inventarià un armari gran de fusta amb

92. Per a Flocel Sabater, només a les cases més riques hi havia llanternes de ferro, llumeneres de ferro i canelobres. D'aquests darrers, només en documentà de coure o llautó. Vegeu FLOCEL SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 95.

93. Llum normalment de ferro amb la cullera de terra. Vegeu EQUIP BROIDA, «Els atuells de terrissa...», p. 226.

94. Els ballesters anaven proveïts d'un escut llarg i oblong que els protegia tot el cos. Per aprofundir en l'obligació que tenien tots els ciutadans de tenir armes per respondre a la defensa veïnal i del país, vegeu FLOCEL SABATÉ I CURULL, *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2007.

95. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 4v-5v.

dos compartiments,⁹⁶ dins del qual es trobaren dotze ampolletes de vidre, un matalàs podrit i trencat, un saquet de canemàs amb herbes dins, dues pasteres de fusta i una post gran de pastar, tres sedassos per a passar farina i cinc ciris. D'entre aquests objectes, cal destacar les pasteres i els sedassos amb els quals la farina era tractada per a l'elaboració del pa. Molt possiblement, aquests estris estaven dipositats a l'habitació de Constança perquè no s'utilitzaven gaire.⁹⁷

L'escriptent de Pere Pi també inventarià més roba de la llar. S'anotaren trenta tovallons,⁹⁸ tres eixugamans, dues estovalles, set parells de llençols de lli, un parell de llençols vells i esquinçats, tres tovalloles, una d'elles amb peçol, un sobrecel de canemàs blau i quatre draps de llana per cobrir cofres. Si afegim la roba de la llar que s'ha trobat en aquesta estança a la que s'inventarià a l'habitació de Berenguer Bartomeu, constatem que es tracta d'una llar molt ben proveïda. En total, es comptabilitzaren cinquanta-dos tovallons, deu parells de llençols i quatre estovalles. Aquest fet no ens ha d'estranyar, perquè precisament Bartomeu era draper i pertanyia a la confraria dels sastres barcelonins.

La cuina

Com a les altres estances d'aquesta casa, els nombre i la composició d'alguns objectes que s'inventariaren de la cuina dels Bartomeu ratifiquen que pertanyien a la menestralia més ben situada i acomodada.⁹⁹ De la mateixa manera, també aquests utensilis mostren el que s'hi acostumava a cui-

96. Era un moble similar a la caixa, més alt que aquesta i amb obertura per la part frontal. Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 59.

97. Fins a mitjan segle XIV, la majoria de les famílies de la menestralia pastava el pa a casa i el portava a coure al forn. A partir d'aquesta centúria, s'anà imposant el costum d'encarregar l'elaboració del pa a un forner, al qual se li entregava el forment, o de comprar-lo en una fleca. Vegeu Antoni RIERA I MELIS, «Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Los sistemas alimenticios de los estamentos populares en el Mediterráneo noroccidental en la baja edad media», a *La vida cotidiana en la Edad Media*, Logroño: Gobierno de la Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, p. 30.

98. D'aquests trenta tovallons, nou tenien peçol, vuit estaven a casa del teixidor, tretze eren vells, nou eren d'estopa i dos de lli. A l'inventari de Guillem de Condamina, draper, de Vic, només s'inventariaren sis tovallons d'estopa. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 94.

99. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 4r-v.

nar.¹⁰⁰ Per a fer les menges, es feia servir una llar de foc, on es col·locaven unes graelles o un dels tres asters de ferro que s'utilitzaven per rostir, torrar i escalivar. Per fregir, s'emprava una paella «ab giradora»;¹⁰¹ per guisar i coure sopes, cremes i salses, es podien utilitzar sis olles (tres eren de terra i les altres tres de coure), una caldera gran i dues calderetes mitjanes d'aram. A més, a la cuina també hi havia uns fogons de ferro de tres cases.

Com a tota cuina de l'època, en aquesta no hi faltava el morter, objecte imprescindible per elaborar les picades i les salses que tot sovint acompanyaven els menjars. De fet, n'hi havia un de pedra i un de roure «ab sa mà» (maça de picar), així com un ratllador de formatge. En una *caxota* de fusta, s'hi guardaven dotze talladors i el mateix nombre d'escudelles de terra.¹⁰² Els Bartomeu tenien més talladors de diferents mides que no s'han pogut comptabilitzar, perquè al foli de l'inventari on estaven anotats hi falten alguns fragments. En aquesta cuina, també hi havia dues culleres i un «toro o stonyol de fust», una conqueta d'aram, dos cànters de terra *uters*, un barralet d'estany i dues alfabres de ceràmica. Per a rentar els plats i fer la bugada, podien utilitzar-se dos cossis grans de terra, una *cassa*¹⁰³ i uns ferros grans *bugaders*.¹⁰⁴ Després, la roba neta es podia estendre al porxo. De l'inventari d'aquesta estança, sorprèn el fet que no es documenti l'exis-

100. Antoni RIERA I MELIS (coord.), «Alimentació i societat a la Catalunya Medieval», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), annex 20 (1988). Antoni RIERA I MELIS, «Estructura social y sistemas alimentarios en la Cataluña Bajo Medieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 14/15 (1993-1994), p. 193-217. Antoni RIERA I MELIS, «Panem nostrum quotidianum...», p. 25-46.

101. La *giradora* era una paleta de ferro molt poc habitual, ja que s'acostumaven a utilitzar llosses. Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 75.

102. El tallador era un plat gran que servia per tallar la carn i portar-la a la taula. La combinació de dos talladors es podia utilitzar per escórrer o tapar les viandes. L'escudella era un recipient en forma de casquet esfèric, amb nanses o sense. S'utilitzava a taula per menjar aliments líquids o semilíquids. A la cuina, l'escudella servia per barrejar aliments o condiments, per batre ous i per mesurar. Vegeu Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 54.

103. La *cassa* era un recipient de coure d'ús comú a les llars medievals que servia com a galleda. Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 75. Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL, «La casa i l'obrador d'un esmolet...», p. 21.

104. A Barcelona, no hi havia safareigs públics i les autoritats municipals no permetien rentar la roba als abeuradors ni a les fonts públiques. Així, doncs, totes les llars havien de tenir els estris necessaris per fer *lleixius* i bugades. Vegeu Teresa VINYOLES I VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona...*, p. 152-154.

tència de cap taula, seient ni aliment. Quant a aquest darrer producte, devia considerar-se que Constança, hereva universal del seu difunt marit, havia costejat els productes que hi havia a casa seva i, en conseqüència, no s'havien de declarar. De la cuina de Guillem de Condamina, draper de Vic, s'inventariaren dues quarteres de farina de blat, guardades en dos sacs, i mitja quartera de mestall que estava en una caixa. Aquest draper també tenia terres que dedicava al conreu del blat i del vi, que li reportaven molts beneficis originats de l'especulació quan hi havia males collites.¹⁰⁵

La cambra de sobre la cuina

A sobre de la cuina, hi havia una altra habitació.¹⁰⁶ En aquesta estança, hi havia dos llits: un «lit de fust encaxat» i un altre parat. Aquest darrer llit tenia cinc posts amb dos capçals de fusta, una màrfega plena de palla, un matalàs de canemàs blanc, un parell de llençols, una flassada blanca i al damunt de tot un travesser. A part dels esmentats llits, d'aquesta estança només es documenta un *lavacap*. És un objecte que estava relacionat amb l'ostentació i la higiene masculina. Fins que el Consell municipal de Barcelona no regulà els costums i el luxe en els casaments, a les esposalles, les noies acostumaven a regalar un *lavacap* al seu promès.¹⁰⁷

*El porxo*¹⁰⁸

El porxo s'ubicava a la tercera planta de la llar dels Bartomeu. En aquest espai, hi havia emmagatzemats objectes de diferent tipologia: tres tamborets rodons de fusta, un bressol, un canastró de ferro amb les seves balances de palma, atuells relacionats amb el cardat de la llana («unes scar-dasses», «un parell de pintes per pentinar lana» i «unes cardes»), «un taulell per jugar a taules», una «pollera de canins», una gerreta de terra oliera, carbó i una sèrie d'objectes fets malbé com una flassada esquinçada, una conquesta d'aram trencada i un peu de llit. També en aquesta estança, n'hi havia d'altres de gran valor relacionats amb l'alimentació: quatre tasses

105. Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 82 i 144.

106. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 5v-6r.

107. Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 88.

108. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 6r-v.

planes de plata, cinc copes de plata i vuit culleres d'argent.¹⁰⁹ És molt probable que Constança guardés aquests objectes en aquest espai amb l'objectiu d'amagar-los i prevenir robatoris, d'igual manera que en vida de Berenguer Bartomeu els objectes de valor eren a la seva cambra.¹¹⁰

Els cellers

A la baixa edat mitjana, els cereals i el vi foren els productes alimentaris bàsics de la dieta de la població. Per això, a ciutat, també moltes cases tenien un espai, situat a la planta baixa de l'edifici, dedicat a l'emmagatzematge de vi. Berenguer Bartomeu tenia dos cellers, que ocupaven la planta baixa d'immobles de la seva propietat a prop de casa seva: un al carrer de Marimon¹¹¹ i l'altre a un carrer no especificat, però que era a prop de la *Payeria*.¹¹² Per aquesta raó, la majoria dels objectes que s'inventariaren d'aquestes estances estan relacionats amb el vi. Entre els dos cellers, es comptabilitzaren tretze bótes de vi: tres al carrer de Marimon i deu al carrer a prop de la *Payeria*. Concretament, al primer d'aquests cellers, s'inventariaren una bóta grossa buida de capacitat de catorze somades, una altra bóta grossa d'olivera buida de capacitat de vuit somades i una tercera bóta *de mena*¹¹³ plena de vi vermell.¹¹⁴ En el segon celler, totes les bótes estaven

109. «En cas de penyora o de manlleuta, les peces que més veiem empenyorades són precisament les copes i les tasses de plata, la qual cosa ens pot donar una idea de la seva vàlua». Vegeu Flocel SABATÉ I CURULL, «Els objectes de la vida quotidiana...», p. 85.

110. Els objectes de valor de Guillem de Condamina, draper, de Vic, eren a la seva cambra. El notari Nicolau Mateu, que realitzà l'inventari dels béns, anotà: un anell d'or o de plata daurada amb una turquesa rodona, un anell de plata daurat amb una pedra verda, tres culleres de plata, dues tasses de plata i un segell de plata amb una cadena i una funda de plata. En aquesta cambra, també es comptabilitzaren dos mil tres-cents vuitanta-set sous, onze diners i una malla. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 97.

111. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17r-v.

112. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17v.

113. A la Barcelona del segle XIV, una bóta equivalia a quaranta somades i una somada a tretze quarteres. Vegeu Josep TRENCHS, «El vi a la taula reial: documents per al seu estudi a l'època del rei cerimoniós», a *Vinyes i vins: mil anys d'història*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993, p. 347.

114. Al segle XV, a la ciutat comtal, els vins més apreciats foren la malvasia, el vi moscat i el grec. Els més consumits per les classes populars foren el blanc i el negre. Vegeu Teresa VINYOLES I VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona...*, p. 162-163.

buides i eren *de mena*, és a dir, s'utilitzaven per al transport del vi. Sis d'aquestes bótes eren velles i una altra estava esgavellada. També s'anotaren del celler del carrer de Marimon un *carratalet* buit, un barral de vidre,¹¹⁵ dos embuts per «ambotar vi», dues «pimenteras de terra»,¹¹⁶ una «transmostra de terra»,¹¹⁷ un «librell ab mesures de terra per mesurar vi», una «mesura o quarter de roura» i mig quarter de terra. A més, en aquest celler, també hi havia un banc de fusta llarg, dos tamborets de fusta rodons, un poal de roure, un tauler de fusta, un sester i una caixa de fusta.

Al celler situat al carrer prop de la *Payeria*, també hi havia un cup, dos *carratalets* buits, una alfàbia de terra buida,¹¹⁸ un banc de fusta llarg i gairebé un quintar de llana blanca i negra rentada per fer vores. La presència de més bótes i, fins i tot, d'un cup en aquest celler, ens fa pensar en els diferents usos als quals podien estar adreçats ambdós espais. És molt plausible que el celler del carrer de Marimon servís per emmagatzemar el vi reservat per a ús propi i que, a més, també s'hi hauria pogut vendre aquest producte. En el segon celler, s'hi podia elaborar vi, emmagatzemar-lo¹¹⁹ i,

115. El barral de vidre era un atuell per dipositar-hi líquids. Estava envoltat d'una trama de cistelleria per protegir-lo dels cops. Vegeu Jordi CARRERAS I BARREDA, Ignasi DOMÈNECH I VIVES, «El vidre de taula a Catalunya a l'època del Gòtic», a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, Electa editors, 1994, p. 73.

116. La *pimentera* era un recipient del qual es desconeix la forma. Servia per guardar-hi *piment*, vi elaborat amb espècies i endolcit amb mel o sucre. Vegeu Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 52.

117. Gerra de diverses mides amb dues nanses, de boca molt ampla i un gallet. S'emprava per transvasar líquids com oli o vi. Vegeu EQUIP BROIDA, «Els atuells de terrissa...», p. 226. Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 54.

118. L'alfàbia era un gran contenidor de boca estreta amb el coll molt curt o sense coll, panxa ampla, amb base plana i estreta o arrodonida. Tot i que la seva principal funció fou el transport marítim, també s'utilitzava per emmagatzemar productes bàsics com blat, farina o vi. Podia tenir diferents capacitats. Vegeu Julià BELTRAN DE HEREDIA BERCERO, «Terminologia i ús...», p. 49 i 50.

119. Per a l'elaboració del vi, el raïm es dipositava en el cup del celler i es trepitjava amb els peus. En el cup, també es guardava el líquid resultant de la primera fermentació. Posteriorment, se separava el vi de les matèries sòlides (granès, pells i raspes o brises). Amb la primera premsada, s'obtenia el vi de most, i de la segona o tercera premsada, el vi de remost. Per a posteriors fermentacions s'utilitzaven tones de fusta. Finalment, es dipositava el vi a diferents recipients de menor capacitat com bótes, carretells o barrils petits, barrals i botes.

si calia, guardar-hi la llana de l'obrador.¹²⁰ Quan s'inventarià el cup d'aquest darrer celler, no se n'especificà la capacitat,¹²¹ si era fix o movable, ni si era de fusta, de ciment romà o de pedra.¹²² Si aquest cup era movable, és possible que també es llogués als pagesos que no poguessin costejar-se'n un de fix.

L'obrador¹²³

L'obrador de Berenguer Bartomeu estava situat a la plaça dels Canvis, molt a prop de la casa on vivia. Ocupava la planta baixa d'un immoble, al davant tenia un pati i disposava d'una sèrie de taules que estaven situades sota l'arc del portal. Sota l'obrador i el pati, hi havia una casa subterrània, que no es va descriure a l'inventari.

L'escrivent jurat de Bernat Pi dedicà quatre dies a inventariar els béns mobles que es trobaven dins l'obrador de Berenguer Bartomeu. Començà l' anotació d'aquests béns el 27 d'octubre i acabà gairebé un mes més tard, el 25 de novembre de 1417. El 27 d'octubre i el 4 de novembre, s'inventariaren tots els draps de l'obrador i es començà l' anotació de la llana que es trobava dins de sacs. El 16 de novembre, es continuà amb els productes ensacats, es descriviren les penyores dipositades pels deutors de Bartomeu i s'escripturaren les monedes. Finalment, el 25 de novembre, s'afegiren més penyores i d'altres objectes.

120. Quan morí el draper osonenc Guillem de Condamina, tenia al seu celler onze sesters de vi. La capacitat que es podia emmagatzemar al seu celler era com a màxim de quaranta-vuit sesters. Els objectes vitícoles que es descriuen del celler demostren que també es dedicava a la venda del vi. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 81, 110 i 144.

121. A l'inventari dels béns de Ferrer de Gualbes, es documenta l'existència d'un *seller maior* i d'un *seller petit*. En el primer, hi havia tres cups de vuitanta-cinc, setanta-cinc i vint somades, respectivament. En el segon, dos cups més de quaranta i quaranta-cinc somades. Vegeu Teresa GARCÍA PANADÉS, «Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)», *Acta Historia et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), 4 (1983), p. 189 i 190.

122. Emili GIRALT I RAVENTÓS, «Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera», *L'Avenç* (Barcelona), 29 (1980), p. 50.

123. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 7r-16v i 70v-72r.

A l'obrador, es comptabilitzaren vint-i-sis peces senceres i cinc-centes trenta-set canes de draps de llana de diversos orígens i colors.¹²⁴ També s'anotaren trenta-un sacs de llana: tretze de llana blanca i neta, dotze de llana blanca *sutza* i sis de llana burella neta i diverses quantitats de fil de llana (*estam*) de diversos colors. Amb aquesta llana s'elaboraven els draps de l'obrador de Bartomeu. Per diferenciar-los dels que havien estat elaborats en d'altres obradors, se'ls anotà amb la denominació de *draps de casa*.

En un armari gran de fusta de quatre prestatges, Bartomeu hi guardava els objectes empenyorats pels seus deutors i, en un taulell de fusta, monedes de diferents procedències. En aquest taulell, també hi havia d'altres penyores més petites i de més valor que les dipositades a l'armari.

D'acord amb el que s'ha comentat abans, l'inventari de l'obrador es completà amb una visita posterior de l'escrivà jurat de Bernat Pi. En aquesta darrera visita, s'escripturaren els següents objectes: una taula vella de noguer amb quatre peus, vuit saquets de canemàs per tenyir llana, una cana de fusta per canar drap de llana, unes tisores de ferro per tallar draps grans, tres parells més de tisores de ferro i més penyores.

Els esclaus

A l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu, s'anotà la possessió de cinc esclaus.¹²⁵ A més de l'Ahamet i l'Alí, que estaven *in tallia* i que

124. A l'obrador de Guillem de Condamina s'inventariaren setanta-quatre lliures de llana i cent catorze canes i dos pams de draps de llana. Com a l'obrador de Berenguer Bartomeu, la classificació dels teixits també es realitzà per colors. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 112 i 117.

125. Per aprofundir en el tema de l'esclavitud a Barcelona, vegeu Jacques HEERS, *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1989. Roser SALICRÚ I LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle xv. L'assegurança contra fugues*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 1998. Maria-Teresa FERRER I MALLOL, Josefina MUTGÉ I VIVES (eds.), «De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), annex 38 (2000). Josep HERNANDO, *Els esclaus d'origen islàmic a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. xiv)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2003. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Els lliberts barcelonins a mitjans del segle xv...», p. 147-190. Antoni ALBACETE I GASCÓN, «Els lliberts barcelonins del segle xv a través dels seus testaments», *Acta Histori-*

havien de rebre deu lliures dels seus marmessors, s'escripturà la possessió de dos esclaus moros més, l'Alí i en Cassim, de vint i trenta anys respectivament, i d'una esclava de «nació burgars» de vint-i-dos anys. Per tant, Constança ja havia aconseguit l'estatus de lliberta i havia rebut el llegat de deu lliures dels marmessors de Bartomeu. En Joanet, poc després de la mort de Berenguer Bartomeu, el 9 de gener de 1417, va ser venut per Constança, vídua i hereva universal de Bartomeu, a l'argenter barceloní Riagaut Sahnor per vint-i-dues lliures i onze sous i per un període de dos anys i nou mesos. Després, Joanet seria lliure.¹²⁶

La manumissió d'alguns esclaus i els ajuts concedits als que estaven *in tallia* mostren que Berenguer Bartomeu estava en una posició econòmica que li permetia desprendre's d'aquests béns patrimonials, que d'altres reservaven per a situacions de dificultats. A més, la seva experiència com a amo d'esclaus¹²⁷ i, segurament, la voluntat d'estalviar problemes a la seva vídua, el féu prendre aquesta decisió.¹²⁸ Poc abans de morir, se li havia escapat un esclau: en Cassim, un sarraí de vint-i-set anys que no ha de confondre's amb un altre esclau de la mateixa procedència i nom que fou inventariat. En Cassim fugí amb cinc esclaus sarraïns més a Mallorca i, per això, Bartomeu féu una procura a favor de Bernat çà Vall, mercader, perquè aquest en gestionés el retorn a Barcelona o el vengués segons els usos i costums de Mallorca.¹²⁹ A la mort de Bartomeu, el 30 d'octubre de 1416, la

ca et Archaeologica Mediaevalia (Barcelona), 27-28 (2006-2007), p. 143-172. Antoni ALBACETE I GASCÓN, *Les formes d'alliberament pactat a la Barcelona del segle XV (1440-1462)*. Treball de 2n curs de doctorat, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2008.

126. AHPB, Bernat Pi, *Secundum manuale comune*, 1411-II-5/1411-X-11, f. 83v.

127. El 4 de gener de 1414, Bartomeu vengué per quaranta lliures Antoni, un esclau xarquès, de vint-i-dos anys, a Francesc de Pugmoltó, donzell, domiciliat a Vilafranca del Penedès (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-VII-24/1414-2-7, f. 76r). El 5 de gener de 1415, Berenguer Bartomeu féu una àpoca de vuitanta sous d'una major quantitat pecuniària que no es detalla a favor de Francesca, vídua de Bartomeu Sanahuges, i Tomasa, la seva filla, per un esclau sard que havia comprat a mitges amb el difunt (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1414-IX-3 /1415-3-3, f. 60v).

128. «Com a força laboral, l'esclavitud presentava dos problemes: la natural tendència a la fuga i la seva manca d'incentiu. Per això el treball esclau és sovint objecte d'un contracte davant notari, en què es promet la manumissió a canvi de renúncia a la fuga i treballar bé i lleialment, o bé es permet que l'esclau es llogui i així pugui anar comprant la seva llibertat». Vegeu Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques...», p. 152.

129. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 18v-19r.

seva vídua el vengué a Ferrer de Comelles, mercader de Mallorca, per trenta-dues lliures.¹³⁰

Una actuació diferent és la que es constata amb l'Anna, una lliberta de vint anys que també havia estat esclava dels Bartomeu i que, en moments de dificultats, cercà l'aixopluc de la vídua. El 6 d'abril de 1417, l'Anna encapçalà una escriptura, en la qual jurà a Constança que seria la seva minyona durant dos anys. Per la seva banda, Constança li assegurà l'alimentació, el beure, el vestit i el calçat mentre estigués servint-la a casa seva i la percepció de dotze florins d'or d'Aragó, que equivalien a sis lliures i dotze sous.¹³¹ Uns mesos més tard, el 13 d'agost de 1417, Constança reconegué a un esclau d'origen sarraí anomenat Hosmen, que en vida de Berenguer Bartomeu estava *in tallia*, la percepció de cent vint lliures a terminis, i fou manumès.¹³² És molt possible que en aquesta escriptura l'escrivà s'equivocqués i que l'esclau que fou alliberat es digués Alí o Ahamet.

La draperia

En el segle XIII, la draperia catalana estava poc evolucionada i produïa teixits de baixa qualitat. Els draps de llana barcelonins tenien com a clients preferents el poble menut i les contrades properes a la ciutat comtal, mentre que els estaments privilegiats preferien consumir teles nord-europees com les flamenques. Però, a l'inici del segle XIV, els conflictes socials dels mercats d'origen d'aquests teixits i la interferència francesa en la circulació dels productes del nord d'Europa comportaren l'arribada intermitent d'aquestes mercaderies i la seva repercussió en el preu. Aquesta conjuntura facilità la reestructuració del sector llaner barceloní. Es començà a invertir capital comercial en l'adquisició de llanes de bona qualitat com les aragoneses i les franceses, aparegueren mesures incentivadores amb l'objectiu que hi hagués immigració de mà d'obra ultrapirinenca qualificada per accelerar la renovació tècnica, i s'habilità el darrer tram del Rec Comtal per al rentatge i l'aprest dels draps.¹³³

130. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 73r.

131. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416 -XII-4/1417-IV-20, f. 88v-89r.

132. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 81r.

133. Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques...», p. 155 i 156.

Des del 1300, la ciutat comtal fou el principal nucli urbà de la Corona Catalanoaragonesa i un centre econòmic que destacà a escala internacional.¹³⁴ L'expansió catalana per la Mediterrània i l'enfrontament que mantingué amb França, durant el període 1293-1313, d'on provenia bona part del teixit de llana que necessitava la població catalana, originà el sorgiment d'una draperia barcelonina de bona qualitat i el seu posterior reconeixement i creixement.¹³⁵ A partir de llavors, Barcelona es convertí en el gran centre de producció i comerç de la draperia catalana, afavorí la consolidació d'altres sectors com la construcció naval baixmedieval,¹³⁶ i el pagament de les taxes imposades sobre els tèxtils aportà quantiosos ingressos a la Generalitat.¹³⁷

Berenguer Bartomeu, draper

A tota la documentació notarial localitzada que fa referència a Berenguer Bartomeu, tant la generada durant la seva vida com després de la seva defunció, se'l qualificà de *draper*. Per les seves darreres voluntats, sabem que pertanyia a la confraria dels sastres, a la qual féu una donació de cent sous.¹³⁸ Això demostra que abans de dedicar-se de ple a la confecció de

134. Antoni RIERA I MELIS, «Barcelona en els segles XIV i XV, un mercat internacional a escala mediterrània», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 8 (2005), p. 65.

135. El 23 de juliol de 1340, Pere III concedí als consellers i prohoms barcelonins el dret d'escollir cada 15 d'agost tres cònsols «in officio draperiorum sive draperie». Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona: Curial, 1977, v. I, p. 454.

136. Antoni RIERA I MELIS, «La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)», *Revista d'Història Medieval* (València), 3 (1992), p. 56-78.

137. Els centres drapers de l'interior comptaven amb molta mà d'obra, ramaderia local i recursos hidrogràfics que els facilitaven els rentats dels draps de llana i el funcionament dels molins drapers. Barcelona es convertí en el gran centre de producció i comerç de la draperia catalana, perquè a més de disposar d'abundant mà d'obra també tenia capital, esperit d'iniciativa, facilitat d'importar matèries primeres i demanda constant provinent del comerç amb la Mediterrània central i oriental. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 455-457.

138. A la baixa edat mitjana, la confraria dels sastres era una de les corporacions més importants de la ciutat comtal. No estigué sotmesa a cap reglamentació tècnica i, fins a l'any

teixits de llana a l'obrador, la seva activitat econòmica era l'elaboració de peces de vestir.

Segons Claude Carrère, no hi ha cap referència dels drapers als textos legislatius medievals i es conserven poques dades sobre ells en d'altres documents oficials. Abans de la reforma de 1453 al Consell de Cent barceloní, eren considerats *artistes*, juntament amb els notaris i els barbers i, per tant, se situaven abans que els menestrals, però després dels mercaders. Més endavant, el representant dels drapers passà a formar part dels mercaders. A partir d'aquest fet, Carrère dedueix que, al començament, alguna activitat manual o la pràctica de la venda a la menuda els excloué del grup dels mercaders. Aquesta autora defineix el draper medieval com «una silueta bastant confusa d'un personatge per al qual la venda a la menuda sembla que era només annexa amb la direcció d'obradors de draperia i amb el maneig de fons en un marc geogràfic a vegades molt vast».¹³⁹

A la Barcelona baixmedieval, com a d'altres indrets, hi havia una munió d'empresaris de draps relacionats amb el sector tèxtil, com ara teixidors, paraires o tintorers, que esporàdicament o d'una manera permanent compraven la matèria primera, pagaven els diferents treballs mitjançant els quals s'elaboraven els teixits o draps i es beneficiaren dels guanys dels productes acabats.¹⁴⁰ Amb idèntic objectiu, també sorgiren companyies de durada variable.

Berenguer Bartomeu fou un d'aquests empresaris de draps. A hores d'ara, la documentació localitzada no ens permet explicar d'on sortí el capital inicial que li permeté invertir en la compra de l'obrador de draps ni en el dinerari que necessità per endegar i impulsar el seu negoci. Aquest numerari podia haver-se originat a partir d'una herència, d'una llegítima, del dot de la seva muller Constança i, fins i tot, d'haver invertit part dels guanys que obtenia com a sastre en l'adquisició de teixits per a comandes de viatge.

1445, no s'exigí cap examen de mestria. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 401.

139. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 545-547.

140. Miguel José DEYÁ BAUZÁ, *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo xv*, Mallorca: El Tall editorial, 1997. Miguel José DEYÁ BAUZÁ, «Manufactura i Àntic Règim: una visió de llarga durada del cas mallorquí», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XVIII (2007), p. 53-91.

Els draps de l'obrador

A l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu, s'hi anotaren llana, draps de llana i diferents objectes relacionats amb l'elaboració i la comercialització de teixits. A l'obrador de Berenguer Bartomeu, l'escrivà jurat de Bernat Pi inventarià vint-i-sis peces senceres i cinc-centes trenta-set canes de draps de llana de diversos orígens i colors. Els teixits de l'obrador de Bartomeu s'inventariaren per colors, però a la taula de l'annex els trobareu classificats segons l'origen. D'aquesta manera, es pot copsar més fàcilment que Bartomeu venia a la menuda *draps de casa*,¹⁴¹ *draps de Barcelona*, *draps de la terra* i teixits elaborats en centres tèxtils importants del Principat.¹⁴² D'aquests darrers, a l'inventari es mencionaren draps de llana de Banyoles, Berga, Ceret, Figueres, Girona, Mallorca, Olot, Perpinyà, Prats de Molló, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Sant Llorenç de Morunys, Santpedor, Torroella i Vic.

La fabricació dels *draps de casa* de l'obrador de Berenguer Bartomeu es veu ratificada amb la presència a l'inventari d'aquest taller de tretze sacs de llana blanca i neta, dotze de llana blanca sutza¹⁴³ i sis de llana burella neta,¹⁴⁴ diverses quantitats d'estam¹⁴⁵ de diversos colors pentinat i no pen-

141. No sabem si els *draps de casa* elaborats a l'obrador de Bartomeu podien tenir o no el dret d'anomenar-se *draps de Barcelona*. A l'ordinació de 1416, s'atorgà el dret de considerar-se així i portar-ne el *senyal* a tots aquells teixits també coneguts com a *catorzens* que eren de pura llana pentinada. La seva llargada després d'haver estat adobats i estirats era de dotze rams a l'ordit (30,25 metres), de divuit canes i mitja en cru (28,76 metres) i de disset canes i dos pams (26,82 metres). El pes variava. Els de llana tossa havien de pesar quaranta-quatre lliures i els de llana de blanqueria, quaranta-cinc. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 463.

142. Època de vint-i-vuit sous per dues canes de drap blanc de llana, que s'empraren per cobrir el cos de Constança el dia de la seva sepultura, signada per Berenguer Bartomeu, draper, a favor de Guillem Marquet, mercader, i Bernat Pi, notari de Barcelona, marmessors i executors testamentaris de Constança, muller difunta de Marquet (1413-V-29, AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-I-28/1413-VII-24, f. 66v).

143. La llana sutza era la que encara no havia estat rentada. Quan es comprava llana, es podia adquirir neta o sutza. Si es comprava neta, havia d'estar ben eixuta i sense haver-se fet un bany d'aigua o d'oli que n'haguessin augmentat el pes. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 458.

144. La llana burella era de color gris.

145. L'estam és el fil originat de la llana.

tinat, filat i no filat, ordit i no ordit,¹⁴⁶ un «scapoló de lana blanca filada torta grossa abta a fer vores de draps» que pesava dotze lliures i vuit saquets de canemàs per tenyir llana.¹⁴⁷ A més, en un dels dos cellers de Berenguer Bartomeu, també hi havia emmagatzemada «entorn I quintar de llana entre negra e blanca grossera lavada per a fer vores»¹⁴⁸ i, a dues estances de casa seva s'escripturaren diferents objectes relacionats amb l'elaboració de teixits. D'entre aquests atuells, cal recordar que al menjador hi havia un canastró, unes balances, diferents pesos i quatre torns de filar¹⁴⁹ i que al porxo també es trobaren un altre canastró de ferro amb les seves balances de palma, unes *scardasses*, unes cardes i un parell de pintes per pentinar llana.¹⁵⁰ Per tant, Bartomeu tenia la capacitat logística i pecuniària per intervenir en les diferents fases de preparació del filat i del procés productiu d'un teixit: comprar la llana, encarregar-ne el rentat si era bruta, i que fos cardada, pentinada, filada, teixida i tenyida.¹⁵¹

146. En un inventari de final del segle XV estudiat per Miguel José Deya Bauzá, s'observa que es diferenciava el pagament de l'estam filat respecte al de la llana filada. Mentre que pel primer s'abonava a les filadores de deu a dotze diners per lliura, l'import del segon només era de quatre diners. «La explicación estriba en que el hilo de estambre era el empleado para la urdidumbre, cuyo hilo debía ser más largo, más homogéneo y con mayor torsión que el hilo de la trama. En el inventario aparecen telas urdidadas, pero no urdidoras, lo que parece indicar que una vez recibido el hilo, el difunto lo distribuía para la elaboración de la urdidumbre y posteriormente lo entregaría a los tejedores». Vegeu Miguel José DEYÁ BAUZÁ, *La manufactura de la lana...*, p. 107 i 108.

147. Els escapolons eren teixits de llana que no complien la llargada reglamentària. En comptes de mesurar dinou canes i mitja de les peces senceres, no podien ultrapassar catorze canes (27,77 metres). Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 463.

148. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17v.

149. En el seu estudi sobre la Barcelona del període 1380-1468, Claude Carrère afirma que no té prou informació sobre la utilització de fusos o torns per filar, tot i que en el fogatge del 1378 el torn ja apareix documentat. Vegeu CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 460.

150. La carda era una fusta plana amb un mànec que tenia clavada una peça de cuir guarnida amb puntes de filferro. S'utilitzava per pentinar a mà les floques de llana. Segons Carrère, amb les ordinacions de 23 de novembre de 1447, es prohibiren les cardes de ferro, penalitzades amb una multa de cinquanta sous. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 475.

151. El tenyiment no era imprescindible. Les funcions bàsiques de la tintura eren trencar la monocromia i la monotonia de la fibra bruta. També es volia aconseguir que el drap tingués un aspecte presentable durant més temps. El tint podia aplicar-se en tres moments diferents de la cadena de producció: després d'haver cardat o pentinat la llana, posteriorment

A Barcelona, el drap que havia d'ésser venut a la menuda havia d'estar subjecte a un darrer bany per tal d'evitar un posterior entornat. Per tant, Berenguer Bartomeu podia haver comptat —encara que només fos en alguns períodes— amb una xarxa de treballadors assalariats, als quals encarregava una fase determinada del procés productiu d'una peça de drap de llana. Entre aquests menestrals, cal assenyalar les filadores, quan la feina de filar no podia assumir-se amb els propis recursos humans, els paraires, els moliners drapers, els teixidors i els tintorers.¹⁵² A l'inventari dels seus béns, també s'esmenta dues vegades que hi havia algunes peces de roba a casa del teixidor: vuit tovallons i dues peces de blanc cru de draps de casa.¹⁵³

La llana de la confederació catalanoaragonesa podia importar-se directament de la zona de l'Ebre, d'ambdós vessants del Pirineu i dels regnes d'Aragó, València i Mallorca, o bé adquirir-se a mercaders a Barcelona. Fins i tot, alguns drapers com Guillem Condamina, de Vic, comptaven amb els seus propis ramats d'ovelles.¹⁵⁴ Les llanes més preuades de la confederació eren les de Menorca i les de Sant Mateu. Les places tèxtils del Principat tenien al seu abast una oferta sostinguda de llanes de mitjana i d'alta qualitat. La manca de llana es produïa per conjuntures purament comercials, en períodes en què se n'havia exportat massa.¹⁵⁵ Així, doncs, el mercat de la llana tenia un pronunciat caràcter especulatiu originat arran de la competència exercida tant per estrangers com per nadius per la seva adquisició.¹⁵⁶

al filat o quan la tela ja havia estat enfeltrada. Vegeu Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques...», p. 170.

152. El 21 de maig de 1416, Jaume Isern, tintorer, cobrà setanta-dos sous del sastre barceloní Ponç Voltrera, tutor i curador dels orfes de Bernat Voltrera, mercader. De l'import abonat s'especificà que quaranta sous corresponien al tenyit de deu draps burells de llana i que la resta, és a dir trenta-dos sous, els devia el difunt pel tintat de quatre brunetes negres (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 53v-54r).

153. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 5r i 11v.

154. Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 112.

155. Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques...», p. 165.

156. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 443, 451, 457, 458 i 460. Antoni RIERA I MELIS, Gaspar FELIU I MONTFORT, «Activitats econòmiques...», p. 165. Antoni RIERA I MELIS, «Barcelona en els segles XIV i XV...», p. 67, 68 i 78. Miguel José DEYÁ BAUZÁ, *La manufactura de la lana...*, p. 16, 17 i 97.

La possibilitat d'aconseguir llana d'un mercat molt sol·licitat i de poder controlar tot el procés de producció, intervenint en algunes de les fases, podia haver aportat a Berenguer Bartomeu una reducció dels costos de producció i, per tant, l'obtenció d'uns guanys considerables.¹⁵⁷ A més, atès que Bartomeu era sastre, tenia avantatge enfront d'altres venedors de draps. A la seva botiga i obrador, es podia comprar llana i teixits a la menuda i encarregar la confecció de peces de vestir, la qual cosa representava per a la seva clientela un valor afegit.¹⁵⁸

Segons consta a l'inventari, la clientela d'aquest obrador podia escollir entre una gamma de vint-i-quatre colors, que es pot consultar a l'annex. Els *draps de la terra*, els *draps de casa*, els de Barcelona i els de Girona eren els teixits que oferien una major diversitat cromàtica. Mentre que amb els *draps de la terra* es podia optar per dotze coloracions diferents (beguinat, blau obscur, burell, burell clar, burell obscur, bruneta, giroflat, morat, morat obscur, verd, verd gai i verd grosser), els *de casa* n'oferien deu (blanc cru, beguinat, blau, blau celest, bruneta negra, burell, burell claret, burell obscur, obscur, verd herbenc i vermell) i els de Barcelona sis (beguinat, blanquet, blau celest, bruneta negra, burell i giroflat).

Els clients d'aquest obrador també tenien sis opcions si triaven entre els draps de Girona (beguinat, giroflat, palmella, palmella blava, palmella verd obscur i pebret), cinc amb els draps de Ceret (bruneta negra, giroflat, oliveta, palmella blava i verd), tres amb els de Vic (beguinat, burell obscur i pebret) i només dues amb els d'Arlès (bruneta negra i verd), d'Olot (burell i burell obscur) i de Perpinyà (morat i vermell). La resta de draps de llana només presentava una coloració: Banyoles (cadins blaus),¹⁵⁹ Berga (blau), Figueres i Sant Joan de les Abadesses (bruneta negra), Mallorca (burell), Prats de Molló (verd gai), Ripoll (blau celest), Sant Llorenç de Morunys i Santpedor (blanquet) i Torroella (palmella blava). Els colors predominants

157. Jaume TORRES I ELIAS, «Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia», *Recerques* (Barcelona), 11 (1981), p. 22. Miguel José DEYÁ BAUZÁ, *La manufactura de la lana...*, p. 103.

158. L'11 d'agost de 1416, Berenguer Bartomeu signà una àpoca de sis lliures, dotze sous i nou diners a favor d'Eufrasina, òrfena i hereva universal del seu pare Bernat Vives, mercader. L'import d'aquest deute està relacionat amb una llana que el difunt mercader havia comprat a Bartomeu (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 19v).

159. Els cadins eren uns teixits grossers i estrets d'una llargada màxima de deu canes. S'elaboraven aprofitant les deixalles de les diferents fases de fabricació, des de la tria de les llanes fins a la tosa dels draps. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 458.

a l'inventari foren el gris (burell), la bruneta¹⁶⁰ i les diferents tonalitats de blau.¹⁶¹ Cal recordar que, en aquesta època, les brunetes estaven molt sol·licitades perquè el color negre estava de moda i era el més utilitzat per a les peces de vestir de dol.¹⁶²

Tot i que a l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu, l'escrivent de Bernat Pi transcriví les anotacions realitzades pel difunt en els seus llibres de comptes, en aquesta escriptura es reflecteix molt poca informació sobre la gestió de l'obrador i de la botiga. D'aquests llibres de comptes, que a més no estan datats, només s'hi anotaren les quantitats pecuniàries degudes pels seus deutors i, en comptades ocasions, apareixen escripturats deutes que reflecteixin el preu de les peces de vestir i els draps de llana. Així, doncs, no es poden calcular els guanys obtinguts per Berenguer Bartomeu, perquè no tenim informació de les quantitats relacionades amb les inversions realitzades, amb els costos de producció ni amb les vendes. Malgrat això, les informacions recollides d'aquests llibres de comptes són molt importants, perquè mostren que Bartomeu fiava part de la seva mercaderia, realitzava préstecs i, pràcticament, no exercia com a sastre. Aquests llibres també ens

160. A Barcelona, les reglamentacions classificaven els tintorers de *bon tint* i de *mal tint*. Mentre que els primers podien tintar els draps en diferents coloracions, els segons només estaven autoritzats a treballar amb el negre. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 495-500.

161. A Mallorca, a la baixa edat mitjana, els colors blau i vermell foren els més utilitzats. Segons les ordinacions barcelonines i mallorquines, l'obtenció del color blau només es podia aconseguir del pastel. A partir d'aquest colorant d'origen vegetal es podia elaborar una escala tonal que anava del blau pàl·lid al blau fosc. Vegeu Margalida BERNAT I ROCA, *Els «III mesters de la Llana». Paraires, teixidors i tintorers a ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)*, Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1995, p. 32. A l'inventari dels deutes del draper osonenc Guillem de Condamina, el color que es destaca també fou el blau. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 118.

162. A partir de l'anàlisi de vuit-centes indicacions, Bresc estudià la moda a Sicília. Per a abans del 1300, observà una predilecció pels vermells florentins, els violetes de Brussel·les, els verds gironins i els blaus catalans. Al segle XIV, els gustos es decantaren per l'*azolino* milanès, el blau de la Llombardia i el celest català, i a partir del 1400 predominà la demanda del negre. Per a aquest autor, «l'étude des couleurs permet d'autre part de formuler l'hypothèse que c'est la demande sicilienne qui a imposé a l'offre des couleurs et qualités. On ne retrouve ... d'ailleurs une mode aussi décidée et durable du ble, alors que l'abandon du blanc, le goût du rouge sont universals dans les pays italiens». Vegeu Henri BRESK, «La draperie catalane au miroir sicilien, 1300-1460», *Acta Historica et Archaeologica Medievale* (Barcelona), 4 (1983), p. 111-113.

permeten conèixer els seus clients i el radi d'acció i d'influència dels negocis de Bartomeu.

El radi d'acció comercial

Berenguer Bartomeu comptava amb clientela que vivia amb preferència a la ciutat comtal, però també en alguns dels pobles del pla de Barcelona, al Maresme i a diferents poblacions del Principat. Com és lògic, la majoria dels seus clients vivien a Barcelona. Només set vegades s'especificà el tipus de teixit venut i dues s'anotaren quatre parells de calces. Els deutors maresmencs representen el segon col·lectiu més nombrós de la clientela de Berenguer Bartomeu. Dels cent trenta-sis deutes anotats, cinc estan relacionats amb calces. També s'inventariaren tres sous d'en Parera, de Vilassar, «per custures de dos parells de calces».

De la zona del Maresme, cal destacar el nombre de deutors de les viles de Sant Feliu de Cabrera, on hi havia part de la família de Berenguer Bartomeu així com el mas del mateix nom, i de la localitat de Vilassar. En aquesta darrera vila, Bernat Bonivern, sastre de Barcelona, havia treballat com a representant o factor de Berenguer Bartomeu i, el 19 d'abril de 1402, escripturà un debitori a favor seu. Mercès a aquest document, se sap que Bonivern només havia pagat sis lliures i catorze sous de les vint-i-tres que devia a Bartomeu per la venda de draps i que l'import satisfet l'hi havia deixat el seu pare, Bernat Bonivern, de Sant Genís de Vilassar.¹⁶³ No comptem amb més informació sobre les relacions econòmiques entre un i altre. No sabem quant de temps Bonivern treballà per a Bartomeu. De la mateixa manera, tampoc no es pot assegurar del cert l'existència d'altres factors que treballessin a les zones on Bartomeu tenia més clientela. En canvi, el que sí que queda clar és que Bartomeu exercia molt poc de sastre i que pràcticament només es dedicava a la confecció de calces.¹⁶⁴

L'exemple de Bonivern i la minsa presència de deutors referents a teixits i peces de roba ens fa pensar que, quan era possible, Berenguer Bartomeu acostumava a cobrar al comptat els draps i les calces venuts al seu

163. AHPB, Bernat NADAL, *Manual*, 1402-I-24/1402-VII-3, f. 53r-v.

164. Els calceters prosperaren quan el vestuari masculí curt i ajustat es posà de moda i es tallaren les calces segons les mides del client. Vegeu Françoise PIPONNIER, Perrine MANE, *Se vêtir au moyen âge*, París: Société nouvelle Adam Biro, 1995, p. 42.

obrador. A part d'això, els clients habituals tenien un compte obert, en el qual s'anotaven les compres de fiat, perquè la societat de la baixa edat mitjana vivia en un context en què hom s'endeutava amb facilitat. Vegem-ne un exemple. El 14 d'octubre de 1414, Antoni Ferigola, que treballava a l'obrador del seu oncle Berenguer Bartomeu, signà una àpoca de cinquanta-cinc lliures a favor d'aquest.¹⁶⁵ En aquesta escriptura, es parla dels serveis realitzats per Antoni Ferigola quan vivia amb ell. En realitat, la donació del numerari es realitzà amb l'entrega de quaranta-tres lliures, deu sous i onze diners en efectiu i la resta adquirint la titularitat de creditor de tres deutes per productes que havien estat fiats a la botiga de Berenguer Bartomeu. Per tant, Antoni Ferigola rebria aquest dinerari quan el fessin efectiu els seus deutors.

D'entre aquests deutors, cal assenyalar el mercader Jaume Tagell, que devia quatre lliures, dos sous i sis diners per draps de llana, i Joan Roc, de Ripoll. Roc havia de satisfer cinc lliures, un sou i sis diners per una càrrega d'arròs i trenta-un sous i cinc diners per un drap a la vervinesca que Ferigola li havia lliurat.¹⁶⁶ Els tractes que es reflecteixen amb el ripollenc Joan Roc són molt interessants, perquè demostren que, quan calia, Berenguer Bartomeu també comerciava amb d'altres productes com l'arròs i, a més, demostren igualment que el radi d'acció comercial de Berenguer Bartomeu depassà la ciutat comtal, el pla de Barcelona i la comarca del Maresme, de la qual era originari.

Per l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu també sabem que aquest tenia un quarter d'una barca de Moner de Ciges, pel qual satisfieia vint-i-cinc lliures d'arrendament. D'aquesta manera, Bartomeu podia comprar personalment o mitjançant representants teixits que després revenia a la menuda i, fins i tot, podia exportar els *draps de casa*, el procés d'elaboració dels quals havia dirigit.¹⁶⁷ Per tant, és molt possible que Berenguer

165. AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1414-IX-3 /1415-III-3, f. 21r.

166. Durant el segle XV, els vervins tingueren una forta demanda. L'ordinació de 1416 només especificà que se n'autoritzava la fabricació si tenien tretze lligadures de fils d'ordit. El 1435, s'imposà com a marca distintiva unes graelles teixides en el voraviu; se n'autoritzà l'elaboració amb llanes no pentinades i amb vervins elaborats amb menys lligadures (9, 10, 11 i 12), i es podien teñir amb el drap acabat. En canvi, els vervins no podien ser identificats com a *draps de Barcelona* i, en conseqüència, no podien portar la bolla. Vegeu Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462...*, p. 466.

167. Àpoca de sis lliures i quinze sous, en relació amb cinc draps de llana de diferents colors, de Francesc Parera, mercader, als marmessors de Berenguer Bartomeu (1416, 12, 17, AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 4r).

Bartomeu participés en el comerç de cabotatge que connectava Barcelona amb la façana marítima de la confederació.¹⁶⁸ En canvi, no tenim notícies que participés en comandes de comerç marítim ni que realitzés tractes comercials amb d'altres mercats mediterranis. Això no vol dir que no invertís part dels seus guanys en l'exportació de teixits a zones com Sicília, on la presència catalana fou important, car hi hagueren comandes que no es varen escripturar notarialment i es pactaren amb documents privats.¹⁶⁹ Aquestes relacions comercials amb mercaders d'altres indrets també es veuen ratificades per les monedes que s'inventariaren en un taulell del seu obrador. L'escrivent de Bernat Pi inventarià, a més de moneda d'ús corrent de la confederació, florins d'or de Florència, croats d'argent del regne de Mallorca i de València, blanques franceses, croats de Castellà i un carlí sicilià.

El negoci draper a la mort de Berenguer Bartomeu

Mercès a la minuta de 17 de març de 1418 de Bernat Pi, presentada a la primera part d'aquest estudi, sabem que Constança, la vídua de Berenguer Bartomeu, vengué els draps de llana de l'obrador del seu difunt marit i que obtingué una considerable quantitat pecuniària: mil tres-centes cinc lliures, tres sous i set diners.¹⁷⁰

A la mort de Berenguer Bartomeu, Antoni Ferigola fou el procurador de la seva tieta Constança, s'encarregà de dirigir l'obrador i la botiga, així com del cobrament dels deutes pendents referents a mercaderies, draps de llana i numerari.¹⁷¹ Abans d'això, Antoni Ferigola intentà treballar com a draper independent. A partir de 1414, després d'haver cobrat cinquanta-cinc lliures per la feina que havia fet a la botiga del seu oncle Berenguer Bartomeu, encapçalà una sèrie d'escriptures com a draper. Així, per exemple, el dia 1 d'agost de 1416, Branasachs, paraire de Sant Esteve de Vilanova, reconegué un deute de diversos imports, dels quals no s'especificaren ni les

168. Antoni RIERA I MELIS, «Barcelona en els segles XIV i XV...», p. 65.

169. José Maria MADURELL Y MARIMON, Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona: Colegio Notarial de Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1978, p. 131 i 132.

170. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 99r.

171. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-II-20/1416-VIII-1, f. 73v.

quantitats ni les raons envers Antoni Ferigola.¹⁷² Així, doncs, l'exercici de draper independent li durà gairebé dos anys. El novembre de 1416, la procura efectuada per la seva tieta Constança el féu tornar a l'obrador i a la botiga del difunt Berenguer Bartomeu. Però les desavinences entre Antoni Ferigola i la seva tieta Constança no tardaren a aparèixer, perquè sis mesos després d'ésser anomenat procurador, el 14 d'abril de 1417, fou substituït per Francesc Salvà.¹⁷³

El 5 de novembre de 1417, Antoni Ferigola pactà una avinença amb Constança i un altre nebot seu, Alesio Moragues. Aquests reclamaren a Ferigola l'entrega del numerari que havia pogut cobrar dels draps de llana, roba i numerari que es devien a Berenguer Bartomeu. Davant d'això, Antoni Ferigola es defensà afirmant que encara no havia pogut cobrar res dels deutes amb els quals Bartomeu el volgué pagar per serveis prestats.¹⁷⁴ Finalment, el 12 de març de 1418, Antoni Ferigola absolgué Constança de la satisfacció dels béns mobles que havien de rebre ell i el seu cosí Bartomeu Bartomeu com a fideïcomissaris del difunt Berenguer Bartomeu.¹⁷⁵ Després d'haver estat a l'obrador del seu oncle, Bartomeu Bartomeu entrà com a aprenent de peller. Tenia catorze anys i el seu pare, Pere Bartomeu, de Sant Feliu de Cabrera, ja havia mort. El 26 de març de 1417, prometé que durant tres anys seria aprenent del peller Jaume Molins, de Barcelona, sota pena de deu lliures. Durant aquest període de temps, Molins havia d'alimentar i vestir Bartomeu. També es comprometé a entregar-li cinc canes de drap de llana de la terra dels colors que aquell volgués, valorades en quinze sous.¹⁷⁶

Gairebé dos anys després, s'escripturaren una sèrie de documents que mostren com Alesio Moragues, Antoni Ferigola i Bernat Oriol, oficial de l'obrador de Bartomeu, s'associaren per tirar endavant una companyia drapera que tenia com a seu l'obrador d'aquest. El 19 de novembre de 1418,

172. AHPB, Bernat Pi, *Manuale comune*, 1415-IX-3/1416-II-20, f. 101r.

173. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 91r. De fet, Constança no tingué gens de sort amb els seus procuradors, perquè escripturà diverses procuradories revocant i establint-ne de nous. El 17 de desembre de 1417, escollí com a procurador Bernat Lladó, de Sant Feliu de Cabrera (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 58r). El 12 de març de 1418, ratificà el procurador Egidi de Tases, notari de Barcelona (AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 95r).

174. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1417-VII-24/1417-XI-16, f. 182v i 184r.

175. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1416-XII-4/1417-IV-20, f. 81r.

176. AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1418-II-28/1418-VI-27, f. 144v i 145r.

Alesio Moragues, que havia aconseguit l'obrador de Berenguer Bartomeu per una comanda que la seva tieta Constança realitzà a favor seu, s'associà per un període de cinc anys amb Antoni Ferigola per regir l'obrador i comprar i vendre draps de llana. Ferigola aportà cent lliures de capital.¹⁷⁷ El mateix dia, s'escripturaren dos pactes més. En el primer, Constança va llogar per cinc anys, per sis lliures i deu sous anyals a Alesio Moragues la casa i la botiga que aquesta tenia al carrer de la *Peyeria*. S'estipulà que Constança podria continuar utilitzant les *vasa vinaria* o bótes que hi havia a la botiga de la casa i Antoni Ferigola es comprometé a satisfer els censos que s'havien de pagar cada any.¹⁷⁸ En el segon, Alesio Moragues i Antoni Ferigola reconegueren l'aportació de cent quinze lliures del tercer soci: Bernat Oriol, habitant de Barcelona i antic oficial de Berenguer Bartomeu.¹⁷⁹ Aquest negoci fou de curta durada. Antoni Ferigola testà el 24 de juny de 1420 i morí poc després. En el seu testament, ordenà que el seu cos fos enterrat al carner on reposaven les despulles del seu oncle, atorgà vint lliures per a la sepultura i la salvació de la seva ànima i instituí hereva universal dels seus béns la seva filla Elionor.¹⁸⁰

Per la seva banda, l'1 d'agost de 1424, Constança llogà per tres anys l'obrador i la casa subterrània de la plaça dels Canvis per dinou lliures anyals a Bernat Cudina¹⁸¹ i, més tard, el 5 de juliol de 1428, per un període similar, la botiga i la casa que tenia a prop de la plaça dels Canvis de Bar-

177. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1418-X-17/1419-IV-20, f. 20v-21r. No es poden explicar gaires detalls sobre els pactes realitzats entre Alesio Moragues i Antoni Ferigola, perquè el manual en què es va localitzar aquesta escriptura està en tan mal estat que no es pot llegir ni amb el llum de quars. Tampoc no s'ha localitzat al llibre de Bernat Pi del mateix període, perquè no es degué traslladar.

178. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1418-X-17/1419-IV-20, f. 21v.

179. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1418-X-17/1419-IV-20, f. 21v. Malauradament, aquest document tampoc no s'ha pogut llegir íntegrament ni amb el llum de quars.

180. Testament d'Antoni Ferigola (AHPB, Bernat Pi, *Primus liber testamentorum*, 1408-III-17/1430-IV-10, f. 79v i 81r). Procura d'Arnald Ferrer i Constança, vídua de Berenguer Bartomeu, a favor de Rafael Oller, mercader. Aquest darrer havia de recuperar setze lliures i deu sous que Galcerà Rich, seder, i la seva muller Eulàlia confessaren que tenien en comanda dipòsit del difunt Antoni Ferigola, el 14 de maig de 1420. Aquesta comanda fou reconeguda, el 3 de gener de 1422, per Salvador Tolrà, prevere beneficiat de Santa Maria del Mar, tutor d'Elionor, òrfena d'Antoni Ferigola (AHPB, Bernat Pi, *Llibre comú*, 1422-I-5/1422-IV-7, f. 23r i 24r).

181. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1424-III-22/1424-X-7, f. 63v-64r.

celona per vint-i-dos sous anyals a Francesc Asbert, mercader.¹⁸² Amb la mort de Constança, Elionor, l'òrfena d'Antoni Ferigola, heretà els béns de Berenguer Bartomeu. Amb aquest patrimoni hagué de fer front al pagament de tota una sèrie de deutes del seu pare, com per exemple dos-cents cinquanta florins que devia a Pere de Montreal i, per això, el 1432, amb el consentiment de la seva mare, ara muller de Jaume Oromir, brodador d'or, vengué alguns immobles, com ara la casa del carrer de Marimon.¹⁸³

El crèdit

A partir del segle XIII, quan el comerç emprengué una gran volada i fou present tant en els intercanvis internacionals com en les relacions comercials quotidianes, es difongué el crèdit. Durant la centúria anterior, la presència d'una sèrie de factors en facilitaren el desenvolupament. D'entre aquests, cal assenyalar l'enfortiment de les monarquies nacionals, el renaiement del dret romà i la difusió del notariat, que garantia la memòria del crèdit i estalviava al deutor la satisfacció d'una penyora per assegurar-ne el pagament al creditor.¹⁸⁴

Al segle XIV, començaren a aparèixer diverses modalitats de crèdit escripturat que intentaren satisfer les necessitats numeràries d'amplis sectors socials. La societat baixmedieval estigué immersa en un deute generalitzat, que afectava tots els grups socials, des del monarca fins al poble menut.¹⁸⁵ La minsa circulació pecuniària i la urgent necessitat d'aconseguir diner líquid comportaren la utilització del mercat creditici.¹⁸⁶

182. AHPB, Bernat Pi, *Manuale comune*, 1427-XII-18/1428-VII-19, f. 93r.

183. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1432-V-19/1433-I-2, f. 16r-v.

184. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 111-113.

185. «...al filo de 1300, nos hallamos en presencia de una sociedad profundamente immersa en el mercado, y quien dice mercado dice crédito... En definitiva, todo el mundo, desde el rey hasta el más pequeño campesino o menestral, pasando por nobles, eclesiásticos, mercaderes y artesanos, frecuentaba el mercado del crédito». Vegeu Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Algunas consideraciones sobre el crédito en la Cataluña medieval», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 10-11.

186. «En buena parte de ello se debía a que la masa monetaria disponible no había crecido al mismo ritmo que una economía expansiva, en la que el volumen de los negocios no dejaba de aumentar ... esa discordancia se podía paliar mediante el recurso al crédito, que

La participació de la societat baixmedieval en diferents mercats, com el de productes bàsics de consum (alimentació i vestit), el terror, el matrimonial i el de la mort, originà un endeutament estructural. A més, en aquest període, els conflictes bèl·lics comportaren l'entrega de donatius al monarca, les males anyades encariren el preu del pa i moltes universitats s'organitzaren per aconseguir numerari per obtenir cereal i realitzar el lliuiment de jurisdiccions. A la baixa edat mitjana, als endeutaments particulars s'afegiren els comunitaris, que drenaren l'excedent de les petites explotacions pageses i dels modestos obradors menestrals urbans. Per això, per a alguns historiadors, com Josep Fernández Trabal, el mercat creditici dels violaris i dels censals morts era un «mercat parasitari».¹⁸⁷

Mercès a l'estudi de l'inventari dels béns de Berenguer Bartomeu i a d'altra documentació localitzada a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, sabem que Bartomeu utilitzà diferents modalitats de crèdit que estigueren al seu abast. Les escriptures que reflecteixen les seves activitats econòmiques constaten la presència de préstecs al consum, la utilització de comptes perquè alguns clients poguessin comprar de fiat i la participació de Bartomeu en diferents pactes crediticis: *mutui*, comandes dipòsit, violaris i censals morts.

Els llibres de comptes

L'escrivent de Bernat Pi dedicà tretze dies a inventariar el contingut de set llibres de comptes de Berenguer Bartomeu. Féu aquesta tasca del 17 de novembre al 23 de desembre de 1417.¹⁸⁸ L' anotació dels deutes en un llibre de comptes era un requisit imprescindible per poder reclamar els deutes quan hi havia problemes. Per això, l'11 de maig de 1417, Bernat Llobet escripturà un debitori a favor de Francesc Moragues i Joan Font,

multiplicaba, mediante el retraso o el escalonamiento de los pagos, la cantidad real de dinero circulante ... en momentos difíciles, el recurso al endeudamiento era ya una eficaz, aunque onerosa, tabla de salvación que al menos aplazaba los problemas más urgentes y por tanto contribuía a preservar la estabilidad social». Vegeu Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval: de los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València: Universitat de València, 2002, p. 129.

187. Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona 1267-1533*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 367.

188. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 18v-64r.

drapers. Llobet es comprometé a satisfer en quatre terminis cent vint-i-tres lliures, cinc sous i cinc diners que encara devia d'un deute, originat per l'adquisició de draps de llana que foren anotats en el llibre que Joan Junyent tenia quan administrava l'obrador de draperia que després regirien Francesc Moragues i Joan Font. Aquest pacte es formulà en presència de Pere ça Trilla, mercader, i de Francesc Villanova, escrivà, que actuaren com a testimonis.¹⁸⁹

Per inventariar els llibres de comptes de Bartomeu, es començà amb un «llibre gran de paper de la forma major, appellat llibre primer», que estava esquinçat i podrit. D'aquest s'anotà que «hi havia diverses deutes cancellades, qui eren mudats en lo llibre següent». Del segon llibre, es transcrigueren tots els deutes que s'hi trobaren.¹⁹⁰ Les expressions utilitzades en aquest llibre per assenyalar els deutes foren de tres tipologies: apareixen els verbs *deu*,¹⁹¹ *ha a tornar*¹⁹² i la referència pertinent quan el deutor tenia obert un compte.¹⁹³ Aquestes expressions també seran presents en els altres llibres inventariats. El tercer i el quart llibre inventariats foren llibres *de deu e deg*,¹⁹⁴ on s'havien de recollir les adquisicions dels clients que tenien un compte obert i els deutes de Bartomeu.¹⁹⁵ Tot i així, tant en aquest com en

189. AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 18v.

190. Aquest llibre no estava encapçalat per cap títol, tenia noranta-tres folis, estava enquadrnat amb pergami i comptava amb una corretja de cuir vermella que tenia una sivella de llautó (AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 18v-26r).

191. «Primo, trobí, que en Bernat Saura, de Vilassar, deu al deffunct segons appar en la segona carta del dit propdit llibre IIII sous» (AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 18v).

192. «Ítem, aquí mateix trobí I compte d'en Ramon Esgleyoles, sastra, qui stà a Tarraça, per lo qual appar ha a tornar II lliure, VII sous, VIII diners» (AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 21v).

193. «Ítem, trobí en la dita carta I compte d'en Pere Aroles, per lo qual apparia que havia a tornar al dit deffunt I lliura, X sous» (AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 19r).

194. Aquests llibres eren molt semblants al primer: estaven enquadrnats amb pergami, tenien una corretja vermella de cuir i una sivella de llautó. El primer tenia escrits dos-cents vuit fulls de paper i el segon, cent noranta-vuit (AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 26r-31r i 32r-42v).

195. La compra a crèdit era molt útil per a molts clients i per als amos de botigues i obradors. Els titulars dels comptes podien disposar d'una línia de crèdit i enviar-hi un familiar o qualsevol individu que treballés per a ells, sense haver de donar diners al comptat. Amb aquestes vendes carregades a un compte, els amos d'obradors i botigues podien controlar millor la caixa, ja que les vendes podien efectuar-les també altres familiars, aprenents,

la resta de llibres de comptes, l'escrivent de Bernat Pi només inventarià els deutors de la botiga i l'obrador i no reflectí cap deute de Bartomeu. El cinquè¹⁹⁶ i el sisè llibres¹⁹⁷ eren manuals de menor format. El darrer llibre, del qual també es recollí la transcripció dels deutes pendents, fou el *quart llibre major de deu e deig*. D'aquest llibre només s'havien utilitzat noranta-dos fulls dels dos-cents disset que tenia.¹⁹⁸ La mort de Berenguer Bartomeu interrompé les anotacions. Com en els altres llibres, d'aquest darrer també s'identificaren els deutors i els deutes pertinents, i s'obviaren els de Bartomeu. De la mateixa manera, com en els anteriors, tampoc no s'annotà la seva data d'elaboració.

El fet de no poder comptar amb les dates en què s'escrigueren els diferents llibres de comptes de l'obrador de Berenguer Bartomeu no ens permet l'elaboració d'una anàlisi temporalitzada de la seva activitat creditícia. Per això, basarem el nostre estudi en les dades globals reflectides en aquesta documentació que recull informació des de l'any 1384, quan Berenguer Bartomeu adquirí l'obrador de la plaça dels Canvis, fins al 1416, any en què aquest draper morí.

La clientela en els llibres de comptes

L'estudi de les anotacions efectuades per l'escrivent de Bernat Pi, que traslladà a l'inventari els deutes i els deutors que apareixien als diferents llibres de comptes de Berenguer Bartomeu, mostren com la major part de la clientela estigué conformada per ciutadans de Barcelona, clients que vivien en aquesta ciutat o que, tot i que eren d'altres localitats, no s'identificaren i s'endeutaren amb Bartomeu a Barcelona. Aquests deutors representen un percentatge del 74% del total. En segon lloc, destaca el 17% dels deutors que vivien a la comarca del Maresme i, en tercera posició, només amb un 9%, es constata la presència de deutors d'altres zones.¹⁹⁹

oficials i, fins i tot, esclaus. Vegeu Carles VELA I AULESA, «Les compravendes al detall i a crèdit en el món artesà. El cas dels especiers i els candelers», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 143.

196. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 43r-48r.

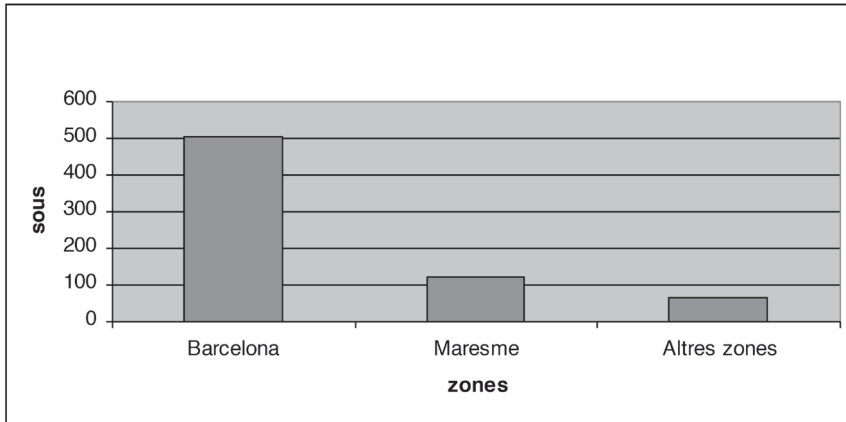
197. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 48r-53r.

198. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 53r-64r.

199. En canvi, dels cinquanta-un deutors del draper osonenc Guillem de Condamina només un 28% eren o vivien a Vic. Més de la meitat d'aquests deutors, un 60%, eren de

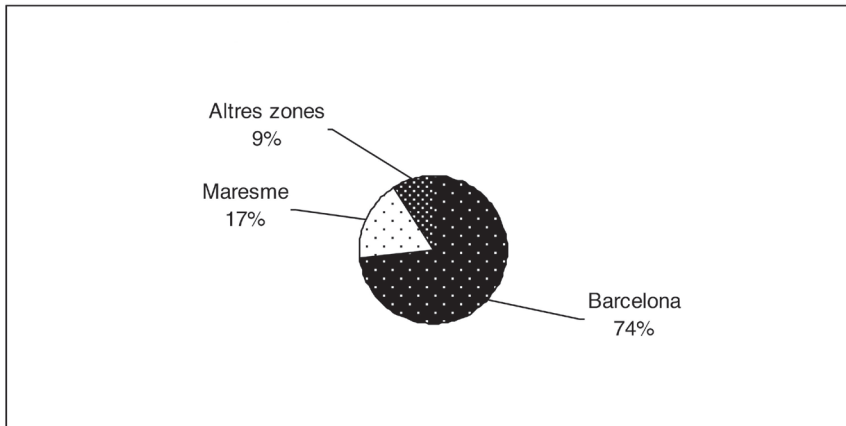
GRÀFIC 1

Deutors de Berenguer Bartomeu per zones

GRÀFIC 2

Percentatges dels deutors per zones

pobles dels voltants de Vic i de la resta de deutors el notari no n'identificà el lloc de residència. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 126.

El nombre de deutors de la zona de Barcelona és de quatre-cents noranta-nou i el capital total que devien fou de dos mil quatre-cents quaranta-una lliures, deu sous i deu diners. D'aquesta clientela, cal assenyalar que s'han efectuat dues classificacions: la dels deutors dels quals no s'escripturà l'ofici i la dels que se n'anotà l'ofici o càrrec exercit. Els primers representen cent cinquanta-cinc individus amb un capital degut de vuit-centes vuitanta-sis lliures i dos sous.²⁰⁰ Les quantitats dels deutes d'aquest primer grup van de les seixanta-tres lliures, quatre sous i sis diners de Joan Boni per sis deutes fins als dos sous de Pere Moré. D'entre els deutors també destaca Bernat Bonivern amb un deute de cinquanta-set lliures, vuit sous i vuit diners.

Alguns dels imports deguts de major quantia corresponen als deutors que tenien un compte per comprar de fiat, perquè disposaven de la solvència suficient com per satisfer el deute quan ho acordessin amb Berenguer Bartomeu. Així, per exemple, de Francesc de Gualbes s'inventarià un deute de quaranta-cinc lliures, tres sous i deu diners. En el *quart llibre major de deu e deig* de Berenguer Bartomeu, s'inventarià que Pasqual de Peralta, fuster, devia vuit lliures, set sous i sis diners «per resta de compte».²⁰¹ Per tant, Peralta hauria cancel·lat part del crèdit amb un pagament parcial del degut o l'escripturació d'un nou manual arrossegava els imports anotats en el llibre de comptes anterior.²⁰²

Els deutors classificats de la zona de Barcelona, dels quals s'anotaren els oficis i càrrecs, són en total tres-cents quaranta-quatre i el capital degut per aquests fou de mil dues-centes cinquanta-cinc lliures, vuit sous i deu diners. La clientela barcelonina de Berenguer Bartomeu fou molt diversa. Anava des de membres de l'Església o individus amb càrrecs importants dins la ciutat com Pere de Ciges, clavari, fins a una representació dels dife-

200. Aquí també s'han comptabilitzat seixanta-quatre lliures, tretze sous i dos diners que Berenguer Bartomeu tenia dipositats a la Taula de Canvi de Barcelona.

201. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 57v.

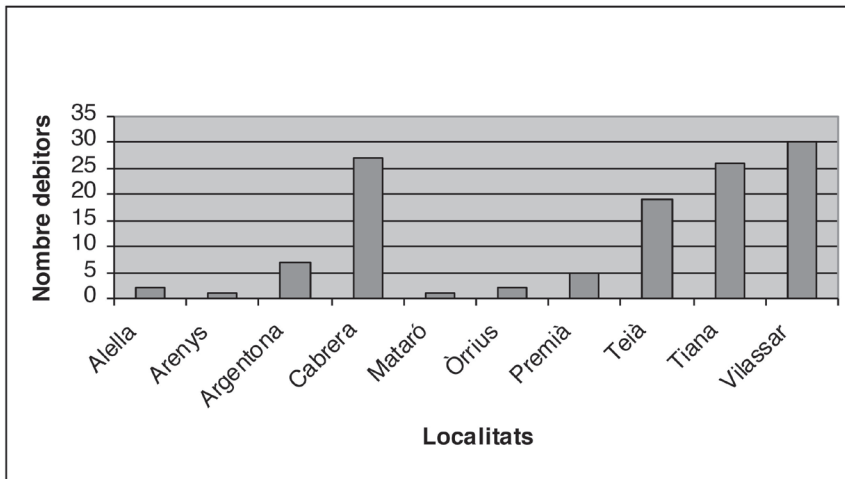
202. Els comptes funcionaven pel sistema del ròssec. S'anaven anotant les vendes relacionades amb aquell compte i, quan el comprador i el venedor decidien passar comptes, es realitzava la suma pertinent. Si el titular del compte ho pagava tot, s'obria un nou compte. En canvi, si només satisfieia una part de l'import degut, la part que encara es devia s'arrossegava, és a dir, s'anotava al principi del nou compte. Aquest arrossegament també es realitzava quan els amos dels obradors i botigues començaven un nou manual. Vegeu Carles VELA I AULESA, «Les compravendes al detall...», p. 144-145.

rents menestrals que hi havia a la Barcelona del període estudiat i també algun esclau. Tot i així, els sastres, les dones i els mercaders foren els clients que sovintejaren més l'obrador i la botiga de Bartomeu.

Els deutors maresmencs inventariats foren cent vint i el capital que devien en el recompte reflectit en els diferents llibres de comptes de Bartomeu dona un total de dues-centes lliures, dinou sous i deu diners. D'entre aquests deutors, s'observa un clar predomini dels habitants del Baix Maresme i, dins d'aquesta zona, els de les viles de Cabrera, Vilassar, Tiana i Teià. Les viles que degueren més capital a Bartomeu foren Teià amb el percentatge d'un 31,7%, Cabrera amb un 28,3% i Tiana amb un 22,9%. També s'inventariaren seixanta-quatre deutors d'altres zones, que devien cent seixanta-set lliures, deu sous, deu diners i trenta escuts d'or. D'entre ells, cal assenyalar que els clients més nombrosos foren els de les zones més properes a la ciutat comtal, com les localitats de Badalona, Cornellà i Sarrià.

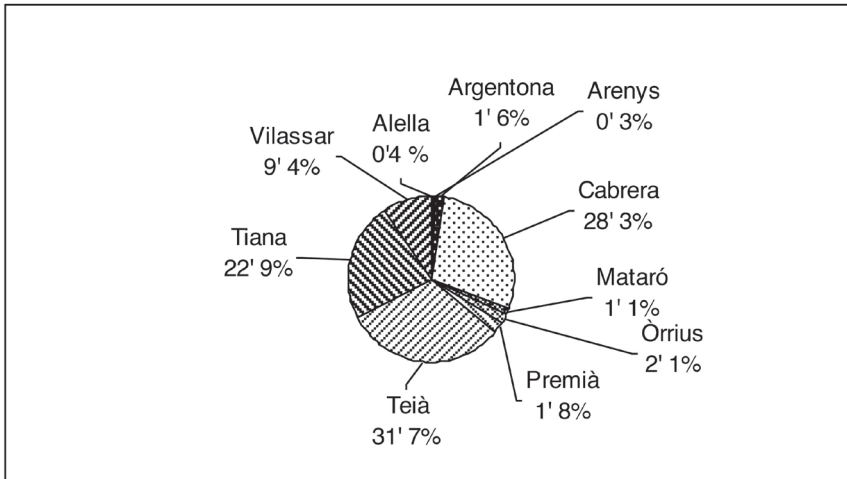
GRÀFIC 3

Deutors maresmencs per localitats

GRÀFIC 4

Percentatges de deute maresmenc per localitats

La clientela del llibre de deu e deig

Per tenir una aproximació del capital que es devia a Berenguer Bartomeu al final de la seva vida, s'han analitzat les dades recollides per l'escriptor de Bernat Pi del darrer llibre anomenat *quart llibre major de deu e deig*.²⁰³ El recompte del capital degut en aquest llibre mostra part de les anotacions efectuades per Bartomeu al darrer període de la seva vida i reflecteix un import de sis-cents vint-i-set lliures, disset sous i onze diners. D'aquest deute, cinc-cents cinquanta-dues lliures, vuit sous i set diners corresponen a deutors barcelonins i la resta, setanta-cinc lliures, nou sous i quatre diners, a maresmencs. Així, doncs, aquesta darrera zona representa un 15,9% dels deutes. Aquest percentatge mostra un lleuger descens de les relacions comercials amb aquesta zona, si ho comparem amb el percentatge del 17% que resultava dels recomptes globals de tots els llibres de comptes de Berenguer Bartomeu.

De la zona de Barcelona, s'inventariaren cent trenta-vuit deutes. Dels deutors, només vint-i-set, un 19,5%, no s'han pogut classificar per oficis i

203. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 53r-64r.

càrrecs, perquè no s'anotaren a l'inventari. Aquests deutors devien a la mort de Bartomeu cent seixanta-dues lliures i set sous del total, la xifra més elevada de tot el conjunt analitzat. Els altres col·lectius que destaquen com a deutors són: divuit dones, amb un percentatge d'un 13% i un deute total de quaranta-nou lliures, onze sous i un diner;²⁰⁴ catorze sastres, que representen un 10,1% i devien trenta lliures, deu sous i quatre diners;²⁰⁵ dotze mercaders, amb un percentatge d'un 8,6% i devien setanta-dues lliures i disset sous;²⁰⁶ vuit membres de l'Església, amb un 5,7% i un deute de vint-i-set lliures i deu sous;²⁰⁷ cinc notaris i dos doctors en dret, amb un 5% i un deute de cinquanta-quatre lliures, onze sous i nou diners;²⁰⁸ els fusters, amb un 3,6% i un deute de divuit lliures, vuit sous i sis diners, i quatre teixidors, amb un 2,8% i un deute de divuit lliures, divuit sous i quatre diners.²⁰⁹ Tots aquests deutors barcelonins representen un 68,3% del total barceloní, on també s'han inclòs les seixanta lliures, tretze sous i dos diners que devia la Taula de la ciutat.²¹⁰ El deute total suma quatre-centes trenta-quatre lliures, sis sous i deu diners. Els quaranta-quatre individus restants, que representen

204. Els capitals que devien aquestes dones van des de les quatre lliures, onze sous i sis diners de la muller de Francesc Gener, fuster, fins al diner anotat al compte de Piquera, revenida.

205. S'ha de destacar que, d'aquests sastres, en el 28,5% dels casos, s'anotà al costat del nom i el cognom la condició de convers.

206. D'entre els clients barcelonins dels quals es coneix l'ofici, els mercaders eren els que tenien els imports de deutes més elevats. Aquests oscil·len de les vint-i-set lliures i deu sous que devien Berenguer i Joan Oliver a una lliura de Bartomeu Aromir.

207. D'entre els membres de l'Església, cal assenyalar que Eimerica, monja de les predicadores, que obtingué un llegat per resar per l'ànima de Berenguer Bartomeu, tenia tres sous carregats al seu compte de l'obrador d'aquest.

208. Els deutes dels notaris i els doctors en lleis van de les disset lliures i tres diners d'Arnau Piquer, parent i marmessor de Berenguer Bartomeu, a les dues lliures, quatre sous i sis diners de Pere Jordà.

209. Pot sorprendre que dedicant-se al negoci de la draperia, en aquest darrer període, mantingués pocs tractes comercials amb els teixidors.

210. El 14 de desembre de 1401, el Consell de Cent barceloní aprovà la creació del primer banc públic europeu: la Taula de Canvi de Barcelona. El capital d'aquesta taula havia de provenir del dipòsit obligatori dels capitals immobilitzats per ordre judicial i de les marmessories, tuteles i curadories, així com d'aquells dipòsits voluntaris que efectués qualsevol persona. L'objectiu bàsic de la Taula de Canvi fou comptar amb capital per resoldre els problemes financers del municipi que tot sovint es veia empès a recórrer a la venda de censals morts. Vegeu Pere ORTÍ, «Les finances municipals de Barcelona: del censal a la Taula de Canvi», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 272 i 273.

el 31,7% i un deute de cent divuit lliures, un sou i nou diners, mostren com a clients de Bartomeu individus de diversos oficis i càrrecs. Per tant, la clientela de Bartomeu continuà sent força diversa.

En aquest *quart llibre major de deu e deig* de Bartomeu, els deutors que apareixen identificats d'altres zones del Principat es redueixen als que vivien en localitzats maresmenques. Es tracta de vint-i-dos individus, que en total devien setanta-cinc lliures, nou sous i quatre diners. D'aquests, el major nombre de deutors es concentrà a les viles de Tiana amb un percentatge del 31%, Cabrera amb 18,1% i Teià i Vilassar amb el seu pertinent 13,6%. D'aquestes viles, la que presenta el major capital degut fou la vila de Teià, perquè Salvadora, vídua de Bernat Duran, tenia un deute pendent amb Berenguer Bartomeu de trenta-nou lliures i set diners.

Si es comparen les dades globals obtingudes de les anàlisis realitzades a partir de l'estudi de tots els llibres de comptes de Berenguer Bartomeu amb les que es reflecteixen en el darrer llibre de comptes, es poden veure algunes observacions interessants. En primer lloc, els deutors barcelonins del darrer llibre representen un 27,6% del total de deutors escripturats en els set llibres de Bartomeu i un 22,6% del total del deute que s'escripturà. En segon lloc, tant les dades globals aportades per tots els llibres de comptes com els resultats del darrer llibre demostren que els clients més fidels foren les dones, els sastres i els mercaders. En tercer lloc, també es constata com hi ha hagut una disminució dels clients del hinterland de la ciutat comtal, perquè no apareix cap deutor de localitats que no siguin maresmenques. En quart lloc, els percentatges obtinguts del darrer manual mostren que els deutors barcelonins representen un 86,2% i els maresmenecs un 13,7%. Per tant, en aquest darrer període el radi d'acció comercial de Berenguer Bartomeu augmentà en 12,2 punts per a la zona de Barcelona, caigué lleugerament a la zona del Baix Maresme i no fou present a les altres places comercials del hinterland barceloní com Cornellà, Badalona i d'altres pobles del pla. Aquesta circumstància molt plausiblement està relacionada amb la vellesa i malaltia de Bartomeu. En cinquè lloc, els deutors maresmenecs presenten un percentatge del 17,5% en relació amb la totalitat de deutors d'aquesta comarca que figuren a tots els llibres. El capital degut en el darrer llibre de Bartomeu per aquests deutors representa un percentatge prou important del 37,5% dels deutes totals. En conclusió, tot i que la clientela baixmaresmenca disminuï en aquest darrer període, augmentà el seu consum de draps i de préstecs.

El crèdit

Com d'altres drapers de la seva època, Berenguer Bartomeu participà en el mercat creditici mitjançant les diferents modalitats emprades en aquell temps: vendes de fiat, *mutui*, comandes i adquisicions de violaris i censals morts. A més, Bartomeu també fou procurador i diverses vegades, gestionà els deutes deguts als seus representats. El 3 de juny de 1411, Berenguer Bartomeu fou procurador de Guillem Aroles, de Sant Genís de Vilassar,²¹¹ i el 4 d'agost de 1413, representà Antoni Mas, de Sant Vicenç de Sarrià.²¹²

Els deutes del quart llibre de deu e deig

Els deutes escripturats en el darrer llibre de comptes de Berenguer Bartomeu són de diversa tipologia. El 43% d'aquests deutes estan relacionats amb els comptes que tenien oberts els seus clients més habituals. Del 22% no s'especifica de quin tipus de préstec es tracta. El 26% s'originaren per l'adquisició de draps de llana. Amb uns percentatges molt inferiors, es constata un 7% de préstecs dineraris, un 1% d'una comanda de tres draps i mig i un altre 1% en què s'esmenta un deute de cinc lliures i deu sous, que no s'especificà en què consistia, però s'anotà que «lo dit deffunct ne té penyora I correge» d'argent.²¹³

Els col·lectius de deutors barcelonins dels quals coneixem l'activitat econòmica que tingueren més comptes oberts per comprar a la menuda de fiat foren: els fusters amb un percentatge d'un 80%, els teixidors i els membres de l'Església amb el seu respectiu 75%, les dones amb un 72,2%, els sastres amb un 57,1%, els homes de lleis amb un 42,8% i, amb una clara diferència dels percentatges anteriors, els mercaders amb un 8,3%.

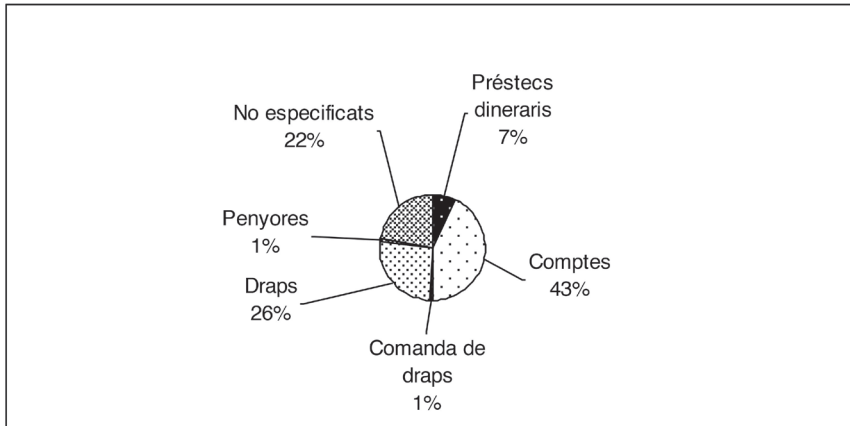
211. Guillem Aroles era hereu universal de Berenguer Aroles, difunt cotoner, fill i hereu universal de Constança, filla i hereva universal de Jaume Aroles, mercader (AHPB, Bernat Pi, *Secundum Manuale Comune*, 1411-II-2 / 1411-X-11, f. 51r-v).

212. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-VII-24/1414-II-7, f. 7r.

213. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 55r.

GRÀFIC 5

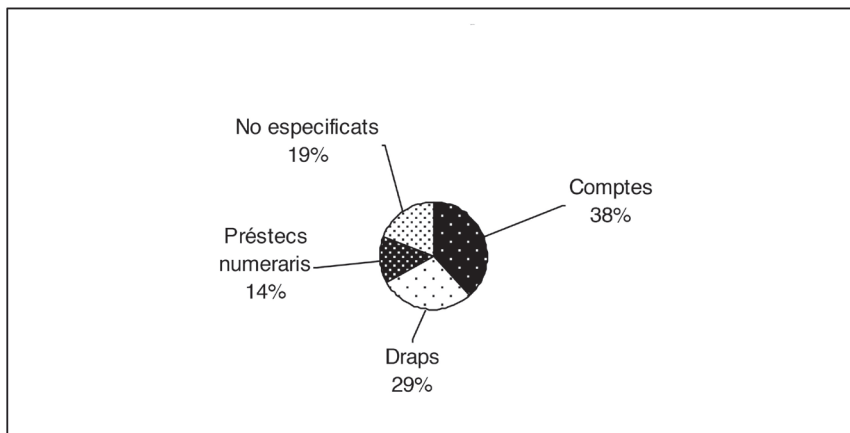
Tipologia dels deutes escriturats al *quart llibre major de deu e deig* (Barcelona)

Pel que fa als deutors maresmencs, el 38% d'aquests tenien un compte amb Berenguer Bartomeu, el 29% s'endeutà per la compra de drap i el 14% per préstecs numeraris. En aquest cas, els deutes no especificats representen un 19%.

GRÀFIC 6

Tipologia dels deutes escriturats al *quart llibre major de deu e deig* (Maresme)

Quan l'escrivent de Bernat Pi inventarià els objectes que es trobaven a l'obrador de Berenguer Bartomeu, anotà les penyores de trenta-cinc deutors, dels quals no s'identificaren tots ni s'esmentà la quantia del deute. Només tres dels deutors dels quals s'anotaren els noms figuren al darrer llibre de comptes. Pere de Muntreyal, sastre convers, tenia dues penyores: un «gramalló de drap de freter de vermei scur folrat de saya negra» per un deute de vint-i-set lliures i quatre canes de bruneta negra per un altre deute de dues lliures i catorze sous. Precisament aquest darrer deute és el que s'escripturà al darrer manual de Bartomeu.²¹⁴ Arnau ses Illes, notari barceloní que compartia un compte amb el prior de la parròquia de Santa Anna per un deute no especificat, tenia en penyora un «breviari de pergamins ab posts de fust cubertes d'albadina vermella».²¹⁵ Bartomeu Rosselló tenia més penyores que la inventariada al darrer manual de Bartomeu. A més de la corretja d'argent, a l'obrador hi havia una tassa d'argent plana daurada per dins i «set plantons» d'argent sobredaurats. A l'obrador de Bartomeu, també s'anotaren altres penyores, que plausiblement deurien ser de clients que tenien fama de mals pagadors o d'altres individus que les entregaren a canvi de préstecs per al consum o per d'altres circumstàncies no previstes. D'aquests darrers deutors, la majoria no figuren esmentats a cap dels llibres de comptes de Bartomeu.

Les penyores inventariades mostren una diversitat d'objectes que reflecteixen alhora un ampli ventall de quanties prestades a membres de diferents estatus socials. Així, es constata un sac de drap de cadins blaus de la terra que estava empenyorat per Comes, forner, per vint-i-dos sous, i unes cuirasses de ferro cobertes d'albadina vermella de Bernat Carbó, valorades en dues lliures i catorze sous. També s'anotaren penyores curioses com un llibre titulat *Ultimis voluntatibus ab post cubertes d'albadina vermella*, del qual no s'inventarià el nom del notari deutor ni la quantia de l'import degut. La major part de la resta de penyores són objectes sump-tuaris. D'entre aquests, es poden esmentar onze anells d'argent i d'or, així com tasses, copes i culleres d'argent. Malauradament, la majoria d'aquests deutors no s'identificaren a l'inventari ni s'anotaren els imports que devien. Aquesta circumstància pot fer pensar en diverses possibilitats, entre les quals es pot incloure la urgent necessitat dinerària i, a més, la voluntat de

214. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 60v.

215. En aquest compte, s'anotà un deute de dotze lliures i vuit sous (AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 54r).

passar desapercebut, és a dir, no ser identificat amb un document notarial. També és probable que la malaltia que patia Berenguer Bartomeu li hagués impedit realitzar aquests préstecs com s'acostumava a fer.²¹⁶

Els mutui

Aquesta modalitat creditícia d'origen romà fou una de les més utilitzades per la població baixmedieval. A l'escripturació d'aquests préstecs, el prestatari reconeixia davant del notari i en presència de dos o tres testimonis que havia rebut del creditor una suma pecuniària. En aquest reconeixement s'utilitzava una clàusula que servia per amagar l'exigència d'un lucre o guany per part del creditor. Les fórmules jurídiques més emprades en aquests préstecs foren les següents: «racione» o «causa amore, de bono et amore» o «gratis et amore». El lucre que havia de rebre el creditor s'ocultava incloent-lo com a part del capital que s'havia de retornar o establint una penalització per l'incompliment del termini acordat per a la devolució. En general, el termini de devolució del capital prestat no s'escripturava i s'utilitzaven fórmules amb les quals el deutor es comprometia a retornar el numerari quan li fos reclamat pel creditor. Les clàusules que sovintegen en aquesta documentació per expressar aquest concepte foren les següents: «in continenti, cum a vobis vel vestris fuero requisitus i sine omnia dilacione». Historiadors que han estudiat aquesta modalitat creditícia, com Juan Vicente García Marsilla, asseguren que el guany obtingut pels creditors de la València baixmedieval oscil·lava entre un 10 i un 30% i que el termini de devolució pactat acostumava a ser d'un mes a un any.²¹⁷

Els artesans i els petits mercaders eren els clients habituals dels *mutui*. Els adreçaven a petites inversions productives que no acostumaven a supe-

216. Quan es realitzava un préstec, s'exigia la presència d'un fiador o el dipòsit d'una penyora, que es retornava en pagar el deute. Si passava el termini de pagament, s'iniciaven els tràmits jurídics a la cort del veguer. Les penyores que destaquen a l'obrador de Guillem de Condamina, draper, de Vic, són una sèrie de caixes tancades amb clau on se suposa que es guardava la penyora dipositada pels deutors. Aquestes caixes no es podien obrir fins que hagués vençut el termini de pagament del deute. És possible que la clau estigués dipositada en una notaria. En algunes caixes hi havia un segell de cera d'un notari i, altres vegades, en un tros de paperet s'escrivia el nom del propietari de la penyora, Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 158.

217. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Feudalismo i crèdit a l'Europa medieval...», p. 117.

rar els dos-cents sous.²¹⁸ El 10 de gener de 1414, Antoni Mas, de Sant Vicenç de Sarrià, encapçalà un debitori de quinze lliures de *mutui* a favor de Berenguer Bartomeu. En aquesta escriptura, Mas prometé abonar l'import a Bartomeu el mes de maig següent. Per una anotació notarial que es realitzà posteriorment, podem saber que l'entrega efectiva del capital que es devia no es realitzà fins dos anys més tard.²¹⁹

Les comandes

La comanda fou una altra de les modalitats creditícies de curt termini més utilitzades per la població baixmedieval i n'hi havia de tres tipus: el dipòsit d'espècies, el dipòsit pecuniari i el dipòsit de comerç marítim. A les dues primeres tipologies, el procediment era el mateix. Es registrava l'entrega d'espècies o de capital davant d'un notari i en presència de testimonis.²²⁰ El deutor es comprometia a retornar el dipòsit al creditor quan aquest li ho demanés. En la comanda de dipòsit de comerç marítim, el comandant o capitalista entregava mercaderies o diners a un gestor o comandatari. Aquest darrer venia les mercaderies o en compra —segons l'entrega efectuada— i després satisfia l'import corresponent a l'altra part. Algunes vegades, en el contracte de comanda pactat, el comandatari especificava que volia invertir la mercaderia o el capital aportat en l'adquisició de mercaderies concretes.²²¹

L'inventari i les escriptures localitzades de Berenguer Bartomeu, autoritzades pel notari Bernat Pi, mostren que el tipus de comanda que Bartomeu utilitzà amb més assiduitat foren les comandes de dipòsit pecuniari. Tot i així, d'acord amb les fonts localitzades, no sembla pas que Bartomeu estigués gaire interessat en aquest tipus de préstec, perquè només s'han

218. Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Algunas consideraciones sobre el crédito...», p. 13.

219. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-VII-24 /1414-II-7, f. 78r.

220. Els esclaus també podien ser llogats pel sistema de comanda.

221. José María MADURELL Y MARIMÓN, Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas...*, p. 77-130.

localitzat set comandes que van de l'any 1411 al 1416.²²² A més, a la majoria d'aquestes comandes els prestataris foren maresmenecs.²²³

La presència d'un cup en un dels cellers que Berenguer Bartomeu tenia en una de les seves cases, també ens fa pensar que, possiblement, en algun període aquest draper podia haver simulat la concessió de comandes per comprar a pagesos que necessitaven numerari el producte de la verema abans que aquesta es collís dels vinyars. Juan Vicente García Marsilla qualifica aquesta modalitat creditícia com una «compra a la bestreta».²²⁴ De manera similar al blat, els productes vitícoles també formaren part de les transaccions creditícies. De fet, alguns taverners barcelonins pactaren comandes de dipòsit a favor de pagesos del hinterland barceloní per aconseguir raïm a bon preu abans de la verema.²²⁵

Els violaris i els censals morts

Al Principat, a partir de la segona meitat del segle XIV, els violaris i els censals morts foren els tipus de crèdit a llarg termini més emprats. El seu origen és definit per Juan Vicente García Marsilla com «d'una trobada, d'una intersecció de dos mercats ben distints: el del crèdit i el de les rendes immobiliàries».²²⁶ En aquest tipus de préstecs, les parts contractants acordaven la satisfacció d'una renda pecuniària anomenada pensió anual, que

222. El 4 de juny de 1411, Bernat de Santmartí, pentinador de llana, reconegué que havia rebut tretze lliures i quinze sous en comanda de Berenguer Bartomeu, draper (AHPB, Bernat Pi, *Secundum Manuale Comune*, 1411-II-2/1411-X-11, f. 45v). El 20 de juliol de 1416, Joan Bruguera i Bernat Santmartí, de Teià, escripturaren una comanda del mateix import que l'anterior a favor de Berenguer Bartomeu (AHPB, Bernat Pi, *Manuale comune*, 1415-IX-3/1416-II-20, f. 94r).

223. A part de la comanda dipòsit presentada a la nota anterior, també figuren com a prestataris de comandes dipòsit de Berenguer Bartomeu, amb catorze lliures i sis sous Pere Corsà, batlle de Sant Feliu de Cabrera (1413, 10, 31, AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-VII-24/1414-II-7, f. 46r) i amb vuitanta sous Bernat Orriols, també de Cabrera (1414, 12, 18, AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1414-IX-3/1415-III-3, f. 56r).

224. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval...», p. 116.

225. Montserrat RICHOU I LLIMONA, *La terra, la família i la mort...*, p. 85 i document número 5 de l'apèndix documental.

226. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval...», p. 123 i 124.

havia de lliurar el venedor (deutor) al comprador (creditor) a canvi de la satisfacció d'un capital o *preu*. El *preu* del censal mort i del violari es pagava el mateix dia de la compravenda i es consignava en una època. El lliurament de la pensió era anyal i el seu pagament era redimible, quan se satisfieia el capital que s'havia entregat en concepte de *preu*. Els drets i els deures dels deutors i creditors podien vendre's i alienar-se a tercers per donacions testamentàries o *inter vivos*. En ambdues escriptures creditícies, sempre figuraven fiadors dels deutors i les penes dineràries que s'havien d'abonar si hi havia un retard en el pagament de les pensions.

A diferència dels préstecs actuals, els deutors d'aquests tipus de crèdits no tenien l'obligació de retornar el capital ni el pagament de les pensions comportava la disminució de l'import del capital prestat. Mentre que el creditor no tenia cap dret per exigir el retorn del capital i, si volia recuperar-lo, havia de vendre el censal mort o el violari, el deutor podia satisfer el numerari degut i cancel·lar el contracte creditici. El violari era un contracte vitalici, perquè la satisfacció de les seves pensions finia amb l'òbit de la persona o persones de referència escripturades a la compravenda. En canvi, el censal mort, si no es redimia, era de caràcter perpetu. Aquestes modalitats creditícies foren acceptades per l'Església i els seus membres hi participaren activament, com a representants d'ella o a títol personal.²²⁷

Les compravendes de pensions de violaris i de censals morts tenien un interès més baix que les comandes dipòsit i els *mutui*. Per això, la seva aparició originà una revolució financera, perquè amplia la capacitat d'endeutament de les famílies,²²⁸ facilità la inversió productiva dels deutors²²⁹ i

227. Josep HERNANDO, «El problema del Crèdit i la moral a Catalunya (Segle XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), annex 1 (1982-1983), p. 113-136. Josep HERNANDO, «Una obra desconeguda de Francesc Eiximenis. El tractat d'usura», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 4 (1983), p. 129-143. Josep HERNANDO, «Quaestio disputata de licitudine contractus emptionis et venditionis cum conditione revenditionis. Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales y redimibles. Bernat de Puigcercós. O.P. (siglo XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 10 (1989), p. 9-87. Josep HERNANDO, «Les controvèrsies teològiques sobre la licitud del crèdit a llarg termini», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 213-238.

228. Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval...*, p. 219-232.

229. A diferència dels crèdits a curt termini, com els *mutuum* i les comandes, els deutors de violaris i censals morts comptaven amb més temps per retornar el capital prestat i cancel·lar el contracte de compravenda. Amb els crèdits a curt termini, els inversors havien

convertí Barcelona en la capital financera del Principat.²³⁰ La concessió de donatius al monarca per finançar la guerra facilità la participació de les viles i ciutats reials del Principat en la venda de violaris i de censals morts. L'entrada d'aquests municipis en aquest mercat creditici transformant els violaris i censals morts en un instrument de crèdit públic significà l'aparició d'una segona revolució financera. En les vendes de pensions de violaris o censals morts municipals, es garantia el pagament de les pensions amb la riquesa de tots els habitants del lloc. Per tant, aquestes pensions s'abonaven amb el pagament dels impostos dels habitants de les viles i ciutats.²³¹

De l'any 1396 al 1413, Bartomeu adquirí cinc violaris i cinc censals morts.²³² Els violaris escripturats a l'inventari dels béns de Bartomeu foren creats per aquest draper mitjançant l'escriptura de compravenda pactada amb els deutors. Pràcticament tots els venedors presents en aquests violaris foren maresmencs, entre els quals se significaren els que eren de Sant Cebrià de Tiana, i com a persones de referència figuraren Salvador Tolrà, prevere i després marmessor de Bartomeu, i Antoni Ferigola, pelleter, ciutadà de Barcelona. Les pensions que havia de rebre anyalment Bartomeu com a creditor d'aquests violaris oscil·laren dels vint²³³ als vuitanta sous²³⁴ i, per tant, cada any Bartomeu havia de percebre un total de dos-cents sis sous en concepte de pensió. Els preus que s'havien satisfet per la seva adquisició van de les sis a les vint-i-vuit lliures i representen un capital de setanta-dues lliures i dos sous.

d'encadenar diferents préstecs i suportar conseqüències nefastes. Vegeu Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, «Feudalisme i crèdit a l'Europa medieval...», p. 123.

230. Pere VERDÉS I PIJUAN, «Barcelona capital del mercat del deute públic català: segles XIV-XV», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 13 (2007), p. 285.

231. Pere ORTÍ, «Les finances municipals de Barcelona...», p. 262-263.

232. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 66v-69v.

233. Els dies 3, 8 i 17 de març de 1402, Berenguer Bartomeu adquirí per vint-i-una lliures el dret de percebre tres pensions de vint sous de diversos habitants de Sant Cebrià de Tiana. La primera d'aquestes pensions l'havien de satisfer Bartomeu Martí i Bonanata; la segona Bernat Joan, àlies Sabrera, i la tercera, Berenguer Amenller, menor, orfe d'Arnau Amenller (AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 69r-v).

234. El 6 de febrer de 1412, Joan Folch, capeller i ciutadà de Barcelona, vengué per vint-i-vuit lliures la pensió d'un violari de vuitanta sous anyals a Berenguer Bartomeu. Com a fiadors d'aquest pacte, figuraren Marc Rovira, mercader, i Pere Folch, corredor d'orella, ciutadans de Barcelona. El notari que autoritzà aquest contracte fou Llorenç Aragay (AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 68r).

El primer contacte que tingué Bartomeu amb els censals morts fou mercès a una donació que li féu l'any 1396 Joan Morot, llicenciat en lleis i ciutadà de Barcelona. Cinc anys abans, el 24 de gener de 1391, Morot adquirí de Miquel Mates, candeler de sèu, i d'Eulàlia, la seva muller, el dret a percebre una pensió anyal de cent vint-i-dos sous, previ pagament de setanta-tres lliures i quatre sous. Posteriorment, el 12 de juliol de 1401, Bartomeu comprà per vint-i-vuit lliures una pensió de quaranta sous que satisfèia Arnau çà Canal, de Cabrera, a una parenta seva, Antònia, muller d'Arnau Piquer, notari públic de Barcelona. Antònia era l'hereva universal del seu germà Bernat Roudor, de Vilassar. Precisament, aquest darrer, el 16 de març de 1394 havia pactat la creació del censal mort amb çà Canal, actuant com a creditor comprador. Per això, Antònia l'heretà i més tard el revengué a Bartomeu.²³⁵

L'11 de març de 1402, per quinze lliures i un sou, Berenguer Bartomeu adquirí una pensió de vint-i-un sous i sis diners a Guillem Arnau, de Cabrera. Un any més tard, el 13 de març de 1403, comprà a Arnau Piquer, notari públic barceloní, i a la seva muller Antònia, per vint-i-quatre lliures i deu sous, una pensió anyal de trenta-cinc sous que havien de satisfer Bernat Umbert i la seva muller Francesca de Sant Cebrià de Tiana.²³⁶ Per tant, els Piquer no passaven per un bon moment i es van veure forçats a desprendre's d'aquest censal mort i del que s'ha presentat amb anterioritat. Tres anys després, l'11 de juliol de 1408, Berenguer Bartomeu comprà el seu darrer censal mort, pel qual havia de percebre una pensió anual de seixanta-un sous i set diners. L'adquirí per quaranta-tres lliures, dos sous i sis diners a Tomàs des Camp, ciutadà de Barcelona, i fill de Ramon des Camp, mercader de Molins de Rei.²³⁷

Les pensions anyals que havia de rebre Bartomeu per la percepció de les pensions de tots aquests censals morts representen un capital de dos-cents quaranta-un sous. El seu lluïment o revenda podien haver-li aportat cent vuitanta-quatre lliures i sis diners.²³⁸ En conseqüència, la percepció

235. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 67r-v.

236. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 68r-v.

237. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 67v-68r.

238. Guillem de Condamina, draper, de Vic, invertí set-cents setanta-cinc lliures en l'adquisició de nou censals morts. Alguns d'aquests censals foren alienats pel difunt a les seves darreres voluntats i d'altres foren subhastats pels seus marmessors. Vegeu Bernardo GÓMEZ MASANA, *Guillem de Condamina...*, p. 148.

anyal de les pensions d'aquests violaris i censals morts havia de representar l'abonament de quatre-cents vuitanta-sis sous i un diner a Berenguer Bartomeu i després a la seva vídua Constança. La majoria d'aquests préstecs, menys els tres darrers que es crearen entre els anys 1408 i 1412, ja estaven amortitzats i, per tant, els guanys eren nets.

Les èpoques anotades a l'inventari dels béns de Bartomeu demostren que alguns dels deutors d'aquests violaris i censals morts devien més d'una pensió i que dos d'aquests deutors lluïren els violaris previ pagament del seu import, cancel·lant el contracte creditici. Per exemple, el 25 de desembre de 1417, Joan Viver de Tiana actuà com a procurador de Berenguer Amenller, de l'esmentada localitat, i satisféu sis lliures i dinou sous a Constança, per sis pensions i mitja endarrerides de censal mort. El mateix dia, Constança escripturà una àpoca a favor de Joan Martí, de Tiana, per quaranta sous que devia de dues pensions de violari i una altra en la qual reconeixia la percepció de set lliures per la lluïció d'aquest. Cinc mesos més tard, el 30 de maig de 1418, Ramon Rebege i Valença, la seva muller, de Badalona, també lluïren un altre violari amb el pagament de vint-i-una lliures a Constança.²³⁹

Aquest mateix any, el 13 de gener de 1418, Bernat Oriol, fill de Jaume Oriol, pare que havia treballat per a Bartomeu com a oficial en el seu obrador, escripturà la percepció d'un *mutui* de nou lliures, tres sous i quatre diners a favor de Constança. En aquesta escriptura, Oriol assegurà el retorn d'aquest préstec amb les pensions anyals de noranta-un sous i un diner que havia de rebre d'un censal mort que havia adquirit el 21 de gener de 1415 a Bernat Codina, mercader.²⁴⁰ El mateix dia d'haver pactat el préstec amb Constança, Bernat Oriol vengué per cinquanta-cinc lliures el censal mort anterior, en el qual participava Bernat Codina com a deutor, a Antoni Pont, apotecari.²⁴¹ Dos dies més tard, a l'obrador del difunt Bartomeu, Bernat Oriol es reuní amb Bernat Codina i, en presència de Bernat Pi, Alesio Moragues i Bartomeu Escuder, notificà a Codina la revenda del censal.²⁴² Molt possiblement, Bernat Oriol invertí part d'aquest capital en la companyia drapera, que tenia com a seu l'obrador del difunt Bartomeu, en la qual entraria mesos més tard com a soci d'Alesio Moragues i Antoni Ferigola.

239. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 72r.

240. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 58r-v.

241. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 58v.

242. AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-X-1/1418-III-17, f. 60v-61r.

ANNEX

Tipologia dels draps de llana inventariats a l'obrador de Berenguer Bartomeu

<i>Origen</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Quantitat</i>
Draps de casa	Blanc cru	3 peces, 2 a casa del teixidor
	Beguinat	1 peça 16 canes i 2 pams
	Blau	4 peces
	Blau celest	2 canes
	Bruneta negra	2 peces 20 canes
	Burell	3 peces 18 canes
	Burell claret	1 peça
	Burell obscur	14 canes i 1 pam i mig
	Obscur	21 canes i mitja i 6 pams
	Verd herbenc	2 canes i 7 pams
	Vermell	8 canes i mig pam
Draps de Barcelona	Beguinat	1 peça i 12 canes
	Blanquet	3 canes
	Blau celest	5 canes
	Bruneta negra	4 pams i mig
	Burell	5 canes i 2 pams
	Giroflat	2 canes
Draps de la terra	Beguinat	4 canes
	Blau obscur	2 canes i 2 pams
	Burell	6 canes i 7 pams
	Burell clar	3 canes i 1 pam i mig
	Burell obscur	2 canes i 7 pams
	Bruneta negra	1 cana i 3 pams
	Giroflat	7 canes
	Morat	14 canes i 6 pams

<i>Origen</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Quantitat</i>
Draps de la terra	Morat obscur	1 cana
	Verd	4 canes i mitja
	Verd gai	5 canes i 7 pams
	Verd grosser	6 canes i 3 pams
Arlès	Bruneta negra	1 peça
	Verd	7 canes i 1 pam
Banyoles	Cadins blaus	3 canes i 3 pams
Berga	Blau	2 peces 5 canes i mitja i 2 pams
Ceret	Bruneta negra	1 peça 33 canes i 6 pams i mig
	Giroflat	4 canes i mitja
	Oliveta	2 canes i mitja
	Palmella blava	6 canes i 1 pam i mig
	Verd	1 cana i 1 pam
Figueres	Bruneta negra	10 canes i 1 pam
Girona	Beguinat	6 canes
	Giroflat	2 canes i 2 pams
	Palmella	1 peça 11 canes i 1 pam i mig
	Palmella blava	44 canes
	Palmella de verd obscur	10 canes
	Pebret	4 peces de drap de llana pebret 61 canes i 4 pams
Mallorca	Burell	2 peces 24 canes i 6 pams i mig
Olot	Burell	4 canes i 6 pams
	Burell obscur	3 canes i 2 pams i mig

<i>Origen</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Quantitat</i>
Perpinyà	Morat	6 canes i 5 pams
	Vermell	1 peça 4 canes i 4 pams
Prats	Verd gai	17 canes i 4 pams
Ripoll	Blau celest	11 canes i 7 pams
Sant Joan	Bruneta negra	3 canes i 6 pams
Sant Llorenç	Blanquet	35 canes i 6 pams i mig
Santpedor	Blanquet	2 canes i mig pam
Torroella	Palmella blava	7 canes i mitja i 5 pams
Vic	Beguinat	3 canes
	Burell obscur	3 peces
	Pebret	24 canes i 2 pams i mig
Total inventariat: 26 peces senceres i 537 canes		

Colors dels draps de llana de l'obrador de Berenguer Bartomeu

Tipus	Colors																							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Draps de la terra	3pe 4c	--	--	--	--	2c 2p	1c 3p	6c 7p	3c 1p 1/2	2c 7p	7c 6p	14c 6p	1c	--	--	--	--	--	--	4c 1/2	5c 7p	6c 3p	--	--
Draps de casa	--	1pe 16c 2p	--	4pe	2c	--	2pe 20c	3pe 18c	1pe 1p 1/2	14c 1p 1/2	--	--	21c 1/2 6p	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2c 7p	8c 1/2 p
Draps de Barcelona	--	1pe 12c	3c	--	5c	--	4p 1/2	5c 2p	--	--	2c	---	--	---	--	--	--	---	--	---	--	---	--	--
Draps de Girona	--	6c	--	--	--	--	--	--	--	--	2c 2p	--	--	--	--	1pe 11c 1p 1/2	44c	10c	4pe 61c 4p	--	--	--	--	--
Draps de Ceret	--	--	--	--	--	--	1pe 33c 6p1/2	--	--	--	4c 1/2	--	--	--	4c 1/2	--	6c 1p 1/2	--	--	1c 1p	--	--	--	--

1: Blanc cru 2: Beguinat 3: Blanquet 4: Blau 5: Blau celest 6: Blau fosc 7: Bruneta negra 8: Burell 9: Burell claret 10: Burell fosc 11: Giroflat 12: Morat 13: Morat fosc 14: Obscur 15: Oliveta 16: Palmella 17: Palmella blava 18: Palmella verda 19: Pebrer 20: Verd 21: Verd gai 22: Verd grosser 23: Verd herbenc 24: Vermell
pe: peça/peces c: cana/canes p: pam/pams.

Matèria primera inventariada a l'obrador de Berenguer Bartomeu

- 93 lliures i 5 unces d'estam burell fosc pentinat no filat.
- 88 lliures d'estam blanc filat en dues garbes.
- 47 lliures d'estam burell clar filat en dues garbes.
- 28 lliures d'estam burell fosc filat en dues garbes.
- 20 lliures i 6 unces d'estam burell roig filat en una garba.
- 92 lliures i 6 unces de llana burella fosca filada.
- 79 lliures i 11 unces de llana burella clara filada.
- 29 lliures de llana burella roja filada de l'estam roig.
- 23 lliures i 9 unces de llana blanca filada.
- 12 lliures d'un *scapoló* de llana blanca filada torta grossa apta a fer vores de draps.
- 131 lliures de punxa burella fosca.
- Una tela d'estam blanc que pesa 18 lliures i 6 unces.
- Una tela d'estam burella que pesa 20 lliures i 6 unces.

Monedes inventariades a l'obrador de Berenguer Bartomeu

- Divuit florins i mig d'or d'Aragó que pesen dos-cents tres florins, sis sous i sis diners.
- Dos florins d'or de Florència.
- Un escut i un timbre d'or.
- Vuit florins en diners menuts.
- Setanta-vuit croats d'argent de Mallorca.
- Divuit croats d'argent de València.
- Vint-i-una blanques entre franceses i de Perpinyà.
- Vint croats nous d'argent de Barcelona.
- Dotze croats vells d'argent de Barcelona.
- Quatre croats de Castella d'argent.
- Un carlí de Sicília d'argent.

Resum de deutors per oficis i càrrecs de Barcelona

<i>Oficis i/o càrrecs</i>	<i>Nombre d'individus</i>	<i>Nombre de deutes</i>	<i>Deutes especificats</i>	<i>Total degut</i>
Abaixador	6	10	5 per drap	14 ll., 12 s., 6 d.
Argenter	6	6	1 per drap	14 ll., 13 s.
Assaonador	1	1	---	4 s., 17 d.
Bainer	2	2	1 per calces	29 s., 3 d.
Banderer	2	2	---	26 ll., 14 s., 9 d. (és superior, part il·legible)
Barber	3	4	---	6 ll., 9 s., 7 d.
Barquer	1	1	1 per drap	1 ll., 6 s., 6 d.
Blanquer	2	2	2 per drap	1 ll., 11 s., 6 d.
Bosser	1	1	---	4 ll., 14 s., 9 d.
Boter	3	3	---	6 ll., 3 s., 3 d.
Botiguer	1	1	1 cana de blanquet	8 s.
Canviador	1	1	---	13 ll., 9 s.
Canviador de menuts	4	4	1 per drap	10 ll., 4 s., 3 d.
Canviador de monedes	3	3	1 per lloguer de cases	64 ll., 6 s., 4 d.
Cap de guaita	2	2	---	1 ll., 14 s.
Cardador	2	2	---	1 ll., 10 s., 9 d.
Carnisser	1	1	1 per drap	1 ll., 5 s., 3 d.
Cenaller	1	1	---	1 ll., 5 s., 5 d.
Clavari	2	2	1 per drap	8 ll., 5 s., 9 d.
Collidor d'impostos	3	4	---	3 ll., 15 s.
Cobrador d'ajudes	3	3	---	10 ll., 12 s., 5 d.
Cònsol de la llotja	1	1	---	15 s., 4 d.
Corder	2	2	---	8 ll., 6 s., 7 d. (1 deute compartit: no comptat)
Corredor	2	2	---	4 ll., 12 s., 11 d.
Corredor de canvi	1	1	---	8 s.
Corredor d'orella	1	1	---	2 s.
Corredor de teles	1	1	---	2 ll., 1 s., 6 d.

<i>Oficis i/o càrrecs</i>	<i>Nombre d'individus</i>	<i>Nombre de deutes</i>	<i>Deutes especificats</i>	<i>Total degut</i>
Cotoner	1	1	---	17 ll., 10 s., 3 d.
Cridador de vi	1	1	1 per drap	2 ll., 4 s.
Cuirasser	1	1	1 per drap	4 ll., 13 s., 3 d.
Daurador	1	1	---	5 s., 4 d.
Doctor en lleis	2	2	1 per préstec 1 per drap	18 ll., 16 s., 6 d.
Esclau	1	1	---	3 s., 6 d.
Escrivà	4	5	1 per drap	33 ll., 3 s., 11 d.
Espaser	1	1	---	2 ll., 4 s.
Especier	6	6	1 per drap	33 ll., 17 s., 5 d.
Factor	1	1	---	17 s., 2 d.
Ferrer	12	15	1 per drap	42 ll., 11 s., 4 d.
Flequer	1	2	---	6 ll., 11 s., 7 d.
Fornier	4	4	1 per drap	4 ll., 15 s., 6 d.
Frener	1	1	--	9 s.
Fuster	18	27	3 per drap 1 per préstec	94 ll., 16 s.
Gerrer	1	1	---	1 ll., 1 s.
Guarda	4	6	---	11 ll., 7 s., 4 d.
Hostaler	1	1	---	7 s., 9 d.
Jurista	1	1	---	1 ll., 13 s., 7 d.
Llancer	1	1	---	7 s., 9 d.
Madona	45	50	5 per drap	125 ll., 1 s., 1 d.
Manobre	1	1	1 parell de calces	5 s., 6 d.
Mariner	1	1	---	15 s., 6 d.
Mercader	28	30	5 per drap 2 per préstec	166 ll., 8 s., 4 d.
Mestre d'escola	1	1	1 parell de calces	2 ll., 19 s.
Mestre de cases	3	3	---	16 ll., 15 s., 3 d.
Navegant	1	1	---	13 s.
Notaris	9	13	1 per drap 1 per préstec	48 ll., 5 s., 3 d.
Ordes religiosos	4	4	1 per parell de calces	1 ll., 9 s.
Palangrer	1	1	---	13 s.
Paraire	7	8	1 per drap burell, 1 per drap negre, 2 per drap i 1 per préstec	15 ll., 8 s.
Patró de mar	2	3	---	20 ll., 17 s., 3 d.

<i>Oficis i/o càrrecs</i>	<i>Nombre d'individus</i>	<i>Nombre de deutes</i>	<i>Deutes especificats</i>	<i>Total degut</i>
Peier	4	4	---	1 ll., 4 s., 11 d.
Pellicer	4	6	---	9 ll., 5 s., 4 d.
Pentinador	3	3	---	8 ll., 13 s., 9 d.
Pescador	6	7	2 per drap	15 ll., 14 s., 3 d.
Pintor	6	6	2 per drap	8 ll., 4 s., 2 d.
Portadorer	1	2	---	7 ll., 10 s., 10 d.
Porter	1	1	---	1 ll., 11 s.
Prevere	9	13	3 per drap i 1 per blanquet	27 ll., 3 s., 10 d.
Sabater	3	4	---	4 ll., 4 d.
Saboner	2	2	1 per drap	4 ll., 8 s., 10 d.
Saliner	1	1	1 per préstec	5 ll., 10 s.
Saig	1	1	---	15 s., 5 d.
Sastre	54	79	12 per drap	198 ll., 13 s., 7 d.
Seder	1	1	---	1 ll., 4 d.
Sotsbatlle	1	1	---	10 s.
Taverner	2	2	---	19 ll., 7 s.
Teixidor	3	3	1 per parell de calces	4 ll., 9 s., 6 d.
Teixidor de drap de llana	4	6	1 per drap 1 per préstec	3 ll., 10 s., 2 d.
Teixidor de vels de seda	1	2	---	12 ll., 8 s., 2 d.
Traginer	3	3	---	19 s., 8 d.
Vanover	1	1	---	6 s., 6 d.
Venedor/a	7	7	1 per drap	11 ll., 5 s., 7 d.
Vicari	1	1	---	4 ll., 8 s.
Vidrier	1	1	---	1 ll., 6 s., 6 d.
Total	344	411	72: 61 per teixit (draps) 3 per calces 7 per préstec 1 per lloguer de cases	1.255 ll., 8s., 10d.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1411, juny, 4

Comanda dipòsit de tretze lliures i quinze sous de moneda barcelonesa de tern signada per Bernat de Santmartí, pentinador de llana, a favor de Berenguer Bartomeu, draper, ambdós ciutadans de Barcelona.

AHPB, Bernat Pi, *Secundum manuale comune*, 1411-II-2/1411-X-11, f. 45v.

Bernardus Santmartí, pentinator lane, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, Berengario Bartholomei, draperio, civi dicte civitatis, quod habui et recepi a vobis et teneo in vestra comanda et puro ac plano deposito tresdecim libras et quindecim solidos monete barchinonense de terno. Et ideo, renuncio, et cetera. Promitto etiam vobis restituere voluntati vestre, et cetera. Sine, et cetera. Dampna, et cetera. Credatur, et cetera. Obligo me personaliter et bona, et cetera. Hec igitur, et cetera.

Testes, Petrus Cardona, civis Minorise nunc vero habitator Barchinone, Simon Muntells, sartor, et Martinus Marullis, scriptor, habitatores Barchinone.

2

1413, maig, 29

Àpoca signada per Berenguer Bartomeu, draper, a favor de Guillem Marquet, mercader, i Bernat Pi, notari, tots ciutadans de Barcelona i marmessors i executors testamentaris de Constança, muller difunta de Marquet. En aquesta escriptura, Bartomeu reconeix que ha rebut vint-i-vuit sous de moneda barcelonesa de tern per dues canes de drap de llana blanc que es va comprar a catorze sous la cana per cobrir el cos de la difunta el dia de la seva sepultura.

AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1413-I-28/1413-VII-24, f. 66v.

Sit omnibus notum quod ego, Berengarius Bartholomei, draperius, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, Guillermo Marqueti, mercatori, et Bernar-

do Pi, notario, civibus Barchinone, manumissoribus et executoribus una cum aliis absentibus testamenti seu ultime voluntatis domine Constancie, quondam, uxoris vestri, dicti Guillermi Marqueti, quod per manus vestri, dicti Bernardi Pi, dedistis et solvistis michi de bonis dicte manumissorie viginti octo solidos monete Barchinonense de terno, qui michi debebantur et pro precio duarum cannarum panni lane lividi coloris quem a me emistis, habuistis et recepistis ad rationem quatuordecim solidorum per cana, quiquod positus fuit supra corpus dicte deffuncte die qui fuit traditum ecclesiastice sepulture. Et ideo, renuncio.

Testes huius rei sunt Johannes Castilionis, mercator, Johannes Sala, mercator vitri, et Jacobus Noguet, chirurgicus, cives Barchinone.

3

1414, octubre, 13

Àpoca de cinquanta-cinc lliures signada per Antoni Ferigola, fill de Guillem Ferigola, de Sant Esteve de Vilanova del Vallès, a favor de Berenguer Bartomeu, draper, ciutadà de Barcelona. Aquest darrer havia promès que pagaria aquest numerari en concepte dels serveis que Ferigola li havia prestat quan estava amb ell.

AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1414-IX-3/1415-III-3, f. 21r.

Die sabbati, XIII die mensis octobris, anno a Nativitatis Domini M^o CCCC XIII.

Anthonius Ferigola, filius Guillermi Ferigola, de parrochia Sancti Steffani de Villanova, in Vallensis, confiteor et recognosco vobis, Berengario Bartholomei, draperio, civi Barchinone, quod dedistis et solvistis michi, in modum subscriptum ad meam voluntatem, omnes illas quinquaginta quinque libras monete Barchinone de terno quas vos de bonis vestris michi dedistis et dare et solveere promittistis, in remuneracione et satisfaccionem servicii per me vobis facti sive prestiti tocius temporis quod vobiscum stetit, prout de ipsa donacione plene constat per instrumentum inde receptum in posse notari infrascripti V die mensis madii proxime lapsi. Quasquidem quinquaginta quinque libras michi dedistis et solvistis hoc modo, videlicet, quod ex eis dedistis et solvistis michi undecim libras, novem solidos et undecim denarios in debitis que seguntur. Videlicet, in quodam debito quatuor librarum, duorum solidorum et sex denariorum quas Jacobus Tagell, mercator, vobis debet racione et pro precio panni lane per me dum vobiscum morabat dicto Jacobo Tagell de vestra botigia et fidati, et in quodam alio debito duodecim solidorum et sex denariorum quod Huguettus Solerii vobis debet per via racione, et in quodam alio debito quinque librarum, unius solidi et sex denariorum quas

Johannes Roch, ville Rivipulli, vobis debet racione et pro precio cuiusdam carrice d'arròs quam ego sibi facti pro vos vendidi atque fidavi, et in quodam alio debito triginta trium solidorum et quinque denariorum quos ipse Johannes Roch vobis debet racione reste panni de vervino quem ego sibi transmisi. Et residuas quadraginta tres libras, decem solidos et undecim denariorum ad complementum dictarum quinquaginta quinque librarum michi dedistis et solvistis numerando. Et ideo, renuncio, et cetera. Facio vobis et vestris modum de predictis quinquaginta quinque libris per vos michi ut predicatur per soluciones, immo et de omni accione, questione, petitiones vel demanda quas ego vel mei facere possemus proponere vel movere contra vos vel vestros et bona vestra et eorum, tam racione servicii per me vobis facti sive prestiti tocuis temporiiis quo vobiscum steti quam aliis quibuscumque racionibus sive causis usquod in hunc presentem die inter me et vos quomodolibet secutis bonum finem, et cetera. Volens dictum donacionis instrumentum per vos michi factum de dictis LX libris, et cetera. Hec igitur, et cetera.

Testes, discretus Petrus Bernardi et Salvator Tolrani, presbiter benefficiatus in ecclesia beate Marie de Mari Barchinone.

4

1417, maig, 29

Esteve Vidal, prior del monestir de Santa Maria del Carmel de Barcelona, reconeix que ha rebut trenta-tres sous de Salvador Tolrà, prevere, d'Arnau Piquer, notari de Barcelona, i de Constança, marmessors del difunt Berenguer Bartomeu. Amb aquest import es van remunerar trenta-tres misses de Sant Amador celebrades al monestir del Carmel.

AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 36v.

Sit omnibus notum quod ego, frater Steffanus Vithalis, prior monasterii Beate Marie de Carmelo Barchinone,¹ confiteor et recognosco vobis, discretis Salvatori Tolrani, presbiteri, Arnaldo Piqueri, notario, civi Barchinone, et domine Constancie, manumissoribus et exequentibus testamentis Berengarii Bartholomei, quod de bonis dicte manumissorie dedistis et erogastis michi triginta tres solidos monete Barchinone de terno, racione triginta trium missarum de Sant Amador per fratres dicti monasterii celebrate fuerunt per fratres dicti monasterii per anima dicte deffuncti. Et ideo.

1. *Barchinone* afegit a la interlínia.

Testes huius rei sunt frater Bernardus Vithalis, de dicto ordine, et Petrus Planes predictus.

5

1417, maig, 29

Andreu, vídua de Francesc ça Fàbrega, mercader de Barcelona, reconeix que ha rebut dels marmessors de Berenguer Bartomeu vint-i-dos sous d'ajuda per maridar Margarida, òrfena d'en Bonet, sabater, ciutadà de Barcelona.

AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 37r.

Sit omnibus notum quod ego, Andreu, uxor Francisci ça Fabrega, quondam, mercatoris Barchinone, confiteor et recognosco vobis, dictis manumissoribus, quod de bonis dicte manumissorie dedistis et erogastis michi in auxilium maritandi Margaritam, filiam² d'en Bonet, quondam, sabaterii, civis Barchinone, viginti duos solidos Barchinone, etcetera.

Testes, discretus Johannes Dalmaci, notarius, civis Barchinone, et Petrus Planes predictus.

6

1417, juny, 3

Àpoca signada per Gabriela, muller de Pere Tapioles, mariner, ciutadà de Barcelona, a favor dels marmessors de Berenguer Bartomeu. Gabriela ha rebut onze sous per alliberar el seu marit, que és a mans dels sarraïns.

AHPB, Bernat Pt, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 39r.

Sit omnibus notum quod ego Gabriela, uxor Petri Tapioles, marinerii, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, dictis manumissoribus, quod dedistis in auxilium rescatus dicti viri mei, qui est captus in posse saracenorum, undecim solidos Barchinonensis. Et ideo.

Testes, Arnaldus dez Cantó, studens in artibus, et Petrus Planes, scriptor Barchinone.

2. *Filiam* afegit a la interlínia.

7

1417, juliol, 12

Àpoca de deu lliures signada per Constança, abans esclava de Berenguer Bartomeu, a favor dels marmessors d'aquest del seu llegat testamentari.

AHPB, Bernat Pi, *Manual*, 1417-IV-20/1417-IX-30, f. 59v.

Sit omnibus notum quod ego, Constancia, libera et alfforra, que fui serva et captiva Berengarii Bartholomei, quondam, draperii, civi Barchinone, confiteor et recognosco vobis, manumissoribus predicti Berengarii Bartholomei, quondam, de bonis dicte manumissorie, quod dedistis et solvistis michi ad meam voluntatem omnes illas decem libras quas dictus quondam Berengarius Bartholomei michi legavit in eius ultimo testamento. Et ideo, et cetera.

Testes, predicti.

8

1417, novembre, 16

Fragments de l'inventari de béns de Berenguer Bartomeu, que recullen les anotacions efectuades per l'escrivent jurat de Bernat Pi dels objectes inventariats als dos cellers, dels esclaus de Berenguer Bartomeu, d'un hort i d'un quarter que aquest tenia de la barca de Moner de Ciges.

AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17r-18r.

Ítem,³ trobí tot aquell alberch ab entrades e exides, drets e pertinències sues, lo qual lo dit deffunct havia e possehia de mentres que vivia en la dita ciutat en I carrer travers de la peyeria appellat d'en Marimon.⁴ E tenia aquell per⁵ los hereus o succehidors d'en Pere Baralló, quòndam, a cens de XV morabatins cascun any pagadors, ço és, la meitat a sant Johan e l'altra meitat a Nadal, qui açó tenen per lo monastir de Sancta Maria de Jonqueres e sots senyoria e alou del dit monastir. Dins lo qual alberch trobam les robes e les següents coses: ço és, en la botiga on lo dit deffunct tenia celler com lo sobrepús del dit alberch se logava trobí I bóta grossa de capassitat de XIII somades buida.

3. AHPB, Bernat Pi, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17r-v.

4. *apellat d'en Marimon* afegit a la interlínia.

5. *certes* ratllat.

- Ítem, I altra bóta grossa d'olivera de capassitat de VIII somades buida.
- Ítem, I carratallet buit.
- Ítem, I bóta de mena plena de vi vermell.
- Ítem, I ambut gran per ambotar vi.
- Ítem, I cister de fust.
- Ítem, I caixa de fust.
- Ítem, II pimenteras de terra.
- Ítem, I tauler de fust.
- Ítem, I banch de fust larch.
- Ítem, I librell ab mesures ab mesures de terra per mesurar vi.
- Ítem, I ambut de fust poch.
- Ítem, I mesura o quarter de roura.
- Ítem, mig quarter de terra.
- Ítem, I poal de roura.
- Ítem, I barral de vidra.
- Ítem, I transmostra de terra.
- Ítem, II banques de fust redones.

Ítem,⁶ trobí tot aquell alberch ab entrades e exides e ab botiga e ab drets e pertinències sues, lo qual lo dit defunct dementra que vivia havia e possehia en la dita ciutat en I carrer qui no passa, qui és devant lo propdit alberch. E tenia aquell per la⁷ Almoina de la Seu de Barchinona e sots senyoria e alou de aquella a cens de XXV sous cascun any pagadors la meitat a Nadal e l'altra meitat a sant Johan de juny. E termena, et cetera.

Dins lo qual alberch trobí les robes e béns següents: ço és, VII bótes de mena buides velles.

- Ítem, I cup poch de fust.
- Ítem, I bóta sgavallada.
- Ítem, II carratallets buits.
- Ítem, I alfabia de terra buida.
- Ítem, I banch de fust larch.
- Ítem, entorn I quintar de lana entre negra e blanca grossera⁸ lavada per a fer vores.
- Ítem, I bóta de mena buida.
- Ítem, I altra bóta de mena buida que té n'Anthoni Mas de Serrià.

6. AHPB, Bernat Pt, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 17v.

7. A continuació *all*, ratllat.

8. A continuació *laud*, ratllat.

Ítem,⁹ trobí tot aquell ort ab unes¹⁰ cases poques, lo qual lo dit deffunct dementra que vivia havia e possehia en la dita ciutat fora lo portal de la Derassana. E tenia aquell per en Pere Pau, ortolà, ciutadà de Barchinona, a cens de III sous VI cascan any pagadors en la festa de Nadal de nostro Senyor e sots senyoria e alou de la Pabordia del mes d'agost. És¹¹ emperó cert que lo dit ort solia fer VIII sous de cens, mas lo dit deffunct ne reemé III sous VI, segons appar per carta pública feta en poder d'en¹² Pere de Bruguera, per auctoritat¹³ reial notari públich de Barchinona a XX de janer de l'any M CCCC XIII. E termena.

Ítem, trobí I sclau moro appellat Cassim de edat de XXX anys o entorn.

Ítem, trobí I sclau moro appellat Alí de edat de XX anys o entorn.

Ítem, trobí I sclava de nació de burgars de edat de XXII anys o entorn.

Ítem, trobí I sclau moro appellat Ahamet, lo qual stà en talla.

Ítem, trobí I altra sclau moro appellat Alí, lo qual stà en talla.

Ítem, trobí com lo dit deffunct havia en la barcha, la qual patroneja en Moner de Ciges, I quarter, lo qual costa al dit deffunct XXV lliures barchinonenses.

9. AHPB, Bernat PI, *Inventari dels béns de Berenguer Bartomeu*, f. 18r.

10. *unes* afegit a la interlínia.

11. Precedit per *É termena*, ratllat.

12. A continuació *Bernat Barthomeu Ribé*, ratllat.

13. A continuació *reg*, ratllat.

EL NOTARI GUILLEM PERIS I LA SEUA ESPECIALITZACIÓ ARTESANAL: EL REFLEX D'UNA SOCIETAT EN TRANSFORMACIÓ AL SEGLE XV*

○ JOSEP ANTONI LLIBRER ESCRIG
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

RESUM

Aquest article analitza el treball d'un important notari de les comarques del sud valencià, Guillem Peris (1469-1504). Aquest escrivà, tot i que tenia l'oficina a la vila de Cocentaina (el Comtat), va desenvolupar el seu treball a una gran àrea que incloïa bona part de les comarques del sud, des de la ciutat de Xàtiva fins a Elx, a més de viles i ciutats com ara Ontinyent, Alcoi, Elda, Petrer, Asp, Alacant o Vila Joiosa. Aquest notari es va especialitzar en l'escripturació i els negocis de l'ampli col·lectiu artesanal draper d'aquestes viles. El treball i el prestigi de Guillem Peris van anar en augment fins a esdevenir notari del comte de Cocentaina i de la família Roís de Corella.

PARAULES CLAU

Notariat, Guillem Peris, Cocentaina, artesans de la llana.

ABSTRACT

This article studies the work of Guillem Peris (1469-1504), an important notary from the southern region in the kingdom of Valencia. This notary had his office in Cocentaina, a small town in the Comtat, but worked in a larger region of the southern kingdom, from Xàtiva to Elx, including other cities and towns: Ontinyent, Alcoi, Elda, Petrer, Asp, Alacant and Vila Joiosa. This notary worked specially for textile artisans —woolen artisans— from this region and towns. The work and prestige of Guillem Peris were increasing, and finally he became official notary of the Roís de Corella family in that region.

KEYWORDS

Notariate, Guillem Peris, Cocentaina, woolen artisans.

* Aquest treball s'inclou dins el projecte d'investigació «Identidades urbanas Corona de Aragón-Italia: redes económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (siglos XIV-XV)», ref. HAR20111-28861, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació (2012-2014) i dirigit pel prof. Paulino Iradiel.

La interessant història del notari Guillem Peris

El 21 de gener de 1493 va ser un dia de molta activitat a l'escrivania del notari Guillem Peris. Sabem que va redactar almenys cinc documents, xifra no gaire menyspreable per a una vila de només uns cinc-cents focs, com era la Cocentaina de la segona meitat del segle XV, on vivia i treballava Peris. Sabem, a més, que aquesta vila comptava aleshores amb cinc notaris més en actiu, fet que ens dóna idea de l'interessant volum de treball d'aquest escrivà. Aquella jornada del 1493 havia atés el paraire Joan Pérez, veí també de Cocentaina, que va comprar un mul a Çaat Uley, de la moreria de la mateixa vila, per la quantitat de 335 sous; Bernat Jordà, paraire veí, actuà com a testimoni. Posteriorment va redactar el traspàs d'un deute per part de dos musulmans de la moreria de la vila. El tercer document d'aquesta jornada va ser el reconeixement de deute que el llaurador Antoni Pérez feia al mercader de draps contestà Jaume Moltó, per una quantitat de 120 sous; els testimonis d'aquest tercer acte van ser també dos artesans del sector tèxtil veïns de la mateixa vila, el teixidor Francesc Sanç i el paraire Francesc Tequa. El següent document va ser la presa de possessió d'un benefici eclesiàstic a l'església del poble per part del prevere local Francesc Siurana, llinatge conegut a la vila per la seua dedicació de la parairia. Finalment, el cinquè document d'aquesta jornada va ser la compravenda d'una parcel·la de vinya signada entre el paraire local Miquel Romana i el també paraire veí Joan de Calatayud, qui va adquirir l'immoble; Pere Andreu de la Tonda, *panniparator*, va estar present com a testimoni.¹

Tot plegat, entre els cinc documents esmentats d'aquest dia, el notari ens descobreix la presència de fins a vuit artesans de la indústria tèxtil: sis paraïres, un teixidor i un mercader de draps. Casualitat, conjuntura o indicatiu de certa especialització notarial? La lectura dels protocols de Peris no deixa lloc al dubte: açò que hem exposat com a exemple inicial esdevé norma a l'activa escrivania d'aquest notari vilatà. La seua taula va esdevenir des de molt prompte, i com veurem tot seguit, un punt de trobada per on passaven artesans i mercaders locals, però també d'altres viles, per

1. Aquest volum del notari Guillem Peris, de l'any 1493, es troba a l'Arxiu del Col·legi de Corpus Christi de València, el conegut com a Arxiu de Protocols del Patriarca de València (endavant APPV), amb signatura 23.816. Excepte el volum de l'any 1474, que es troba a l'Arxiu del Regne de València (ARV), sig. núm. 1795, la resta dels seus protocols són a l'esmentat arxiu del Corpus Christi.

enllestir els seus nombrosos negocis i activitats. De fet, bona part dels mercaders i artesans més dinàmics i emprenedors el van tenir com a autèntic notari personal o familiar, a qui recorrien per qualsevol assumpte, des d'un petit deute de pocs sous fins a una donació entre vius; des del cobrament d'una pensió de censal fins a la venda de llana, productes per al tint o draps; des d'unes cartes dotals fins al mateix testament i el posterior inventari. El paper i el prestigi d'aquest notari entre els veïns de Cocentaina i de les viles properes — Alcoi, Ontinyent, Bocairent o fins i tot Xàtiva — va anar augmentant progressivament, com ho demostra el creixement diari de l'activitat d'escripturació al llarg de la seua extensa trajectòria laboral. Fins a tal extrem va augmentar el seu prestigi i el seu reconeixement social que ja al final de la dècada de 1480 esdevingué el notari personal del mateix comte de Cocentaina, Joan Roís de Corella, qui acudia constantment a la seua taula de la vila per confiar-li tots els assumptes relacionats amb l'administració del seu ampli senyoriu, que a banda de bona part de la comarca del Comtat incloïa també les viles i els termes d'Elda, Asp i Petrer.

Sens dubte, tot aquest prestigi adquirit per Peris va estar en relació amb la seua tasca com a notari de la creixent indústria drapera local i comarcal, sector que sens dubte concentrava bona part de les iniciatives laborals, empresarials i inversores a les viles del Comtat, de la Vall d'Albaida i l'Alcoià. Tot seguit explicarem aquest interessant procés d'especialització que va experimentar la tasca del nostre notari i les causes que el van produir en el context de la segona meitat del segle XV dins aquestes comarques del sud valencià.

Potser allò que primer hem de preguntar-nos és qui era aquest notari, quin va ser el seu origen, la seua família, i també com era el seu treball diari, quina va ser la seua producció, què se'n conserva hui... Qüestions bàsiques per encarar el problema de la formació d'una possible i particular clientela artesanal de caire comarcal.

La veritat és que tenim poques dades de la vida i l'origen familiar d'aquest escrivà. Els seus llibres no ens parlen gaire d'ell mateix. Sabem almenys que era descendent del sastre contestà Guillem Peris, possiblement el seu pare, tot i que no podem confirmar documentalment aquest lligam. La informació que tenim del Peris sastre és la que ens aporta el notari Miquel Peres, també de Cocentaina, al seu protocol de 1426, quan ens indica que Guillem cedeix a Ramon Roda, paraire veí, el dret sobre una casa de la seua propietat a la mateixa Cocentaina perquè aquest darrer pugua

vendre-la.² La manca de més informació sobre aquest sastre no ens permet conèixer més detalls en relació amb l'origen del nostre escrivà, però sabem que l'accés a l'ofici de la notaria per a un jove de províncies des d'una família artesanal era una de les millors opcions de promoció social i econòmica. Ja sabem que el pas de la menestralia a la notaria era un camí sovint recorregut a les ciutats pels fills dels artesans més actius i emprenedors.³ Per altra banda, és interessant no oblidar l'activitat menestral de la família Peris dins la comunitat contestana per explicar i comprendre millor la progressiva especialització artesanal tèxtil a la taula del nostre notari: conèixer les activitats, els negocis i, fins i tot, els mateixos artesans veïns va ser sens dubte clau per arribar a concentrar bona part de la seua escripturació.

El silenci o la discreció sobre la vida privada que va guardar aquest notari fou una constant al llarg de tota la seua ampla trajectòria professional: si exceptuem la seua presència com a propietari i veí en el document de compravenda d'algunes parcel·les al terme de Cocentaina, o d'algun immoble a la vila, la seua aparició en els centenars de fulls que redactà és estranyament inusual. Només dues notícies entre els més de trenta gruixuts protocols que ens va deixar: l'11 de juliol de 1498, el notari escriu, a la vora d'un document de carregament censal, al marge esquerre, una declaració sobre la seua salut: «en aquesta jornada jo enmalaltí de febres». El seu treball s'interromp durant unes setmanes, i el 20 d'agost és de nou a la taula per atendre els clients.⁴ Aquesta malaltia, que li va impedir de treballar durant un mes, és pràcticament l'única dada personal o privada que el notari es pren la llicència d'assenyalar en els seus papers. Ni res abans, ni res després, ens comunicarà a través dels protocols.

Potser la dada més reveladora sobre la vida i l'activitat extranotarial de Peris la trobem uns mesos després quan ell mateix apareix en un dels seus documents com a jurat de la vila, precisament amb els paraires Gabriel Bosch i Martí Joan Pérez de Requena, per donar solució financera a l'ad-

2. APPV, 24.813 (1426-V-23).

3. Efectivament, com explica J. M. Cruselles, l'accés des del món artesanal era una de les vies, i força important, per a arribar al notariat tant a les viles mitjanes com a les grans ciutats. I els oficis del sector tèxtil —la parairia o la sastreria— eren uns dels que facilitaven el camí després d'un mínim èxit en els negocis de la llana. Vegeu José María CRUSELLES, *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998, esp. p. 279-281.

4. APPV, 23.821 (1498-VII-11).

ministració de l'hospital de la vila.⁵ Aquesta notícia no es pot desvincular de la seua tasca notarial; en efecte, no hi ha dubte que el prestigi del seu treball durant anys a la vila i la comarca per a l'elit artesanal i mercantil, a més del seu paper com a intermediari en molts dels seus negocis, de vegades de gran volada, li va permetre guanyar el reconeixement dels seus veïns materialitzat amb la seua presència al cim de l'administració municipal. Guillem Peris ja havia passat a formar part de la influent oligarquia local per a la qual treballava des de feia dècades.

No obstant això, no va ser aquesta la primera vegada que el nostre notari va desenvolupar un càrrec municipal. Gràcies als llibres de la Cort de Justícia de Cocentaina, sabem que Peris va treballar com a escrivà de la vila durant anys, sota les ordres del justícia, tot redactant les denúncies, els clams i les missives municipals. La conservació parcial d'aquests llibres judicials no ens permet de precisar amb exactitud el temps d'aquesta tasca oficial,⁶ però sabem que es va produir sempre abans de la dècada de 1480, moment durant el qual el treball a la seua taula notarial li va exigir dedicació completa —com confirmarem després— a causa del creixent volum d'escripturació a què l'obligaven els clients.

Amb aquest perfil del nostre notari, més aviat escàs però ja significatiu, és necessari començar l'anàlisi directa dels seus protocols per precisar els punts anteriors i avaluar-ne, alhora, l'evolució professional i el paper dins l'activa comunitat drapera contestana.

Anàlisi de l'activitat d'escripturació de Guillem Peris

El primer tema a resoldre és sens dubte el de la xifra total del volum documental que generà Guillem Peris. Aquesta precisió per a d'altres notaris esdevindria impossible, no així per al nostre, atesa la gran quantitat d'escriptures conservades i que el fa adequat per a una anàlisi d'aquesta

5. APPV, 23.821 (1498-X-31).

6. Sobre els llibres de la Cort de Justícia contestana al segle XV, vegeu Antoni LLIBRER, «Industria textil y desarrollo regional: la Vall d'Albaida y el Comtat en el siglo XV», València: Universitat, 2010 (tesi doctoral inèdita), vol. I, esp. p. 52-90; i també Antoni LLIBRER, «Artesanos ante la justicia. La organización de la industria textil medieval a través de la documentación judicial: el ejemplo contestano (1470-1492)», *Historia. Instituciones. Documentos* (Sevilla), 40 (2013), p. 127-155.

mena. Tot i algunes desaparicions conegudes i ja esmentades, l'apropament al seu treball complet es pot fer amb una comparació d'allò que hui es conserva. D'aquesta manera, quina proporció hi ha entre la documentació conservada i la perduda del nostre notari? I també, fins a quin punt allò que s'ha conservat és representatiu o no de la seua activitat total? La part conservada inclou, com dèiem, el període que va del 1469 al 1504, que per la seua llarga durada ben bé podríem considerar que es tracta de tota la seua vida professional. Si bé no podem assegurar que el llibre de 1469, el més antic que conservem, siga el primer que va redactar, l'inici de la seua carrera dins la notaria no s'hi podia haver iniciat molt més abans. Per altra banda, del període esmentat de trenta-cinc anys, ha arribat fins a nosaltres un total de trenta-un volums: trenta protocols més un notal, precisament el de l'any 1469.

Finalment, prenent en compte el període professional i alhora el conjunt de protocols conservats, només els llibres corresponents als anys 1475, 1476, 1477, 1499 i 1501 han desaparegut. D'aquesta manera, analitzada en tota la seua extensió cronològica, l'activitat notarial de Guillem Peris s'ha conservat gairebé en un 85%. Aquestes dades encara són més interessants si pensem que dins dels protocols conservats, la pèrdua de documentació és mínima, i afecta només uns pocs quaderns repartits entre els llibres dels anys 1473, 1478, 1483, 1484, 1489, 1491 i 1500. Al capdavall, som davant, sens dubte, no només de la col·lecció de registres més abundant i completa per al Comtat, sinó també per al conjunt de les comarques del sud valencià; a més, es tracta d'una de les sèries més àmplies i completes de tot el conjunt de notaris de la segona meitat del segle xv, situació força inusual per a un notari que sempre va treballar a mitjanes o petites viles, i mai a una gran ciutat com València.

I açò es confirma fins i tot pel fet que el seu volum anual de treball sempre fou molt elevat, perquè pràcticament des del principi va redactar un protocol per any. Només en el primer llibre s'inclou el treball de dos anys, 1469 i 1470, però tot seguit compondrà sempre un protocol per cada any. Com ja ha estat estudiat, aquest fet és poc freqüent en notaris vilatans, i sobretot en aquells casos en què a més han de compartir feina amb d'altres notaris veïns, com passava a la Cocentaina del segle xv. Els escrivans de viles o petits llocs, atés el seu minvat volum de treball, conformaven un protocol després de diferents anys d'escripturació. Així ho hem vist, per exemple, amb d'altres notaris de Cocentaina o de viles properes com Alcoi, Ontinyent, Albaida o Bocairent. Casos com els dels notaris contestans Mateu Peres (un protocol per als anys 1424-1426) i Miquel Pérez (un llibre

redactat entre els anys 1479-1482), o de Martí Cabanes (un llibre per als anys 1435-1441) i Antoni Çogoma (protocol de 1436-1438), que van treballar a Ontinyent i Bocairent; de Pere Martí, d'Alcoi (amb un llibre dels anys 1469-1471), o fins i tot d'Antoni Llançol, que treballà a Llutxent entre el 1465 i el 1467 i compongué un sol protocol.⁷ El cas de Peris sembla una interessant excepció en aquest panorama notarial vilatà.

Recordem que a Cocentaina no només treballava Guillem Peris. Les fonts —entre d'altres els seus mateixos protocols— ens parlen de fins a sis notaris en actiu a la capital del Comtat durant la segona meitat del segle XV. Les nostres investigacions ens han permés de conèixer Gabriel Lluís d'Ariño, Jaume de Pujaçons, Ginés Pérez, Bartomeu Cirera i Miquel Pérez. Però només dels dos darrers notaris conservem alguna documentació (pocs quaderns solts de Cirera i quatre protocols de Pérez).⁸ Si Peris compartia treball amb aquests notaris dins una vila de només uns cinc-cents cinquanta focs (i envoltada d'un conjunt de petites comunitats i aljames), encara podem valorar millor l'ampli volum d'escripturació que va dur a terme. Per altra banda, almenys si fem cas de la quantitat de documentació conservada, Peris va ser sens dubte el notari més sol·licitat no únicament a Cocentaina, sinó també a bona part de les petites comunitats de la comarca del Comtat i d'altres circumdants.⁹

L'àrea d'influència de Guillem Peris, i per tant la seua inserció professional, sembla força elevada a la llum de tots els indicis documentals, i

7. Sobre aquests notaris i el seu treball vilatà, vegeu Antoni LLIBRER, *Industria textil y desarrollo regional...*, vol. II, p. 327-336.

8. Tot conservat a l'Arxiu Municipal de Cocentaina (AMC) amb signatures M-40 fins a M-45. Sobre el nomenament de notaris per a aquesta vila, Vicent PONS ALÓS, «Los notarios valencianos en época de Pedro IV y Juan I (1351-1396). Aproximación a su prosopografía», *Estudios Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), 30 (2012), p. 31-86.

9. Es podria pensar a primer cop d'ull que la relació entre el nombrós grup de notaris que treballava a Cocentaina a la segona meitat del Quatre-cents estava associada a una divisió territorial dels clients, és a dir, mentre que uns notaris centraven el seu treball a la capital, d'altres acollien la demanda d'escripturació de les comunitats i pobles veïns (que sumaven uns nou-cents focs). Però els protocols de Peris ens diuen que això mai no va ser realment així: com veurem després, l'àmbit d'acció del nostre notari incloïa amb molta freqüència les comunitats, les aljames o fins i tot els llogarets més humils de la comarca del Comtat i de les veïnes. Pels seus fulls circulen clients d'Agres, Benilloba, Catamarruc, Fraga, Planes, Seta, Gorga, Travadell..., com també d'Alcoi, Penàguila, Benifallim, Ontinyent, Rugat, Canals o Xàtiva.

configurava un àmbit de treball supracomarcal. El fet mateix que tot el seu arxiu fos venut molts anys després a algun notari de la ciutat de València —com així ho confirma la seua conservació actual a l'Arxiu del Col·legi de Corpus Christi de la ciutat—, és també signe de l'alt valor que van arribar a adquirir els seus llibres i de l'elevat interès que podien tenir per a d'altres notaris posteriors.¹⁰

D'aquest interessant volum d'escripturació podem treure algunes conclusions en relació amb una primera evolució del seu treball. Una anàlisi detallada dels protocols ens ha permés d'establir dues etapes de treball ben diferenciades. Per una banda, un primer període que comprén des dels seus inicis —pels volts de 1469— fins a mitjan dècada de 1480, en què el notari, tot i que mantenia un volum anual d'escripturació ja elevat —almenys si ho comparem amb notaris veïns i amb altres notaris vilatans coneguts—, d'un centenar d'actes redactats,¹¹ encara estava limitat en la seua mitjana global. Per altra banda, a partir de la cronologia anterior, i sobretot des de l'any 1488, el seu volum de redacció anual augmentarà progressivament fins a duplicar la xifra anterior de documents anuals.

Una ullada als quadres 1 i 2 ens permet comprovar la conclusió anterior: mentre que durant els anys 1469-1487 la mitjana d'actes escripturats fou de cent divuit cascun any, al període comprés entre 1488-1502 la quantitat anual d'actes redactats fou de dos-cents vint. Si, a més, recordem que alguns dels protocols de la segona etapa ens han arribat incomplets —per la mancança ja esmentada d'alguns quaderns, de vegades un o dos per any—, la xifra final anterior encara seria més elevada. Al capdavant, parlem d'un volum de treball que no deixava d'augmentar a mesura que avançava la centúria, i que alhora ens confirma la progressiva consolidació de Peris no només com el notari més important i influent a Cocentaina, sinó també com un dels més actius i emprenedors de les comarques del sud valencià.

10. Exceptuant un volum de Mateu Peres (de 1424-1426), cap altre llibre de cap altre notari de Cocentaina (al segle XV) es conserva hui a la ciutat de València.

11. Només una comparació a tall d'exemple ens pot fer entendre l'ampli volum de treball del nostre notari vilatà. En un estudi recent sobre el notari de la ciutat de Xàtiva Francesc Saranyana, Cruselles ens indica que anualment el seu conjunt d'escriptures redactades tenia una mitjana de només seixanta documents, tot i que Saranyana treballava al si d'una gran ciutat com era la Xàtiva dels anys centrals del segle XV, la segona en importància dins el regne. Vegeu José María CRUSELLES, «La sociedad bajomedieval en los registros notariales de Francesc Saranyana (Xàtiva, 1429-1462)», València: Universitat (en premsa). Agraïm a l'autor que ens haja permés consultar aquest treball.

Els seus viatges, amb estades temporals a ciutats o viles com ara Ontinyent, Alacant, Vila Joiosa, Elx o la mateixa Xàtiva, reclamat per clients d'aquests llocs per escripturar tota mena de documents, així ho confirmen. I és precisament durant la seua segona etapa laboral, quan el seu prestigi ja s'ha consolidat a la regió, que duu a terme aquests llargs desplaçament per les contrades meridionals del regne.

QUADRE 1

Nombre d'actes redactats per Guillem Peris¹²

<i>Protocol/any</i>	<i>Nombre d'actes</i>	<i>Protocol/any</i>	<i>Nombre d'actes</i>
1469-1470	91	1488	231
1471	89	1489	153
1472	77	1491	205
1473	70	1492	223
1474	95	1493	280
1479	77	1494	252
1480	130	1495	155
1481	110	1496	251
1482	83	1498	201
1485	110	1500	190
1487	107	1502	262
1488	231	Total actes	3442

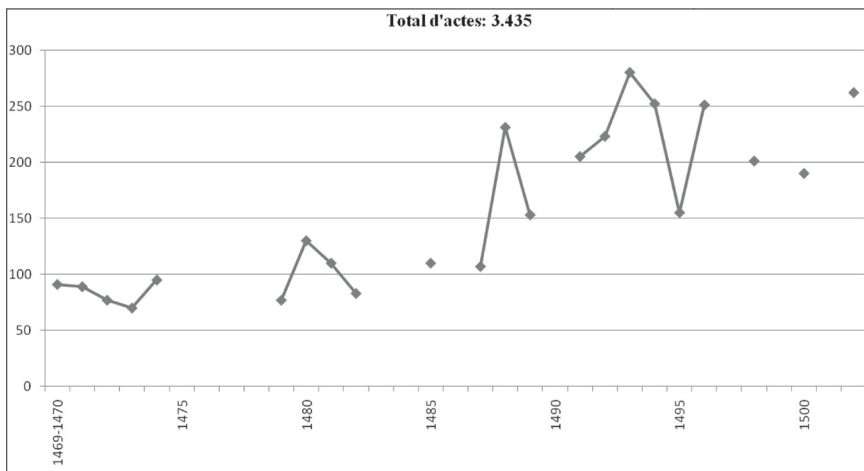
En aquest sentit són interessants els protocols corresponents al període 1493-1500, on hi ha sens dubte els millors exemples d'aquest important i selectiu treball. Durant el mes de novembre de 1493 el comportament de Peris és ja el propi d'un prestigiós notari implicat en activitats i negocis d'alta volada: el dia 6 d'aquest mes viatja a Vila Joiosa —a 35 km de Cocentaina—, reclamat per les autoritats municipals per redactar l'acord de pagament de 4.340 sous, mitjançant el carregament d'un censal, al mercader castellà Juan Pérez, del Puerto de Santa María, per cent quaranta

12. En aquest recompte no hem inclòs els protocols on han desaparegut dos o més quaderns, per evitar així qualsevol distorsió que no permeta una observació real de l'evolució del volum de treball del notari. Per aquesta raó la xifra final del total d'actes redactats és lògicament molt més elevada. El nombre total de documents de Peris al llarg de la seua trajectòria professional arribaria fins als quatre mil.

cafissos de forment que havia subministrat a la vila. Tres dies després trobem Peris a Alacant —a 45 km de Cocentaina—, on s’havia desplaçat exclusivament per redactar un important document de *comanda* mercantil entre Martí López de Vazarán, capità biscaí de la nau *Santa María*, i Duard Ut, mercader anglès —«mercatorio civitatis Longuilensis, realmis Anglaterra»—, qui fa un préstec al capità de 65 ducats d’or per fer front a les despeses d’un viatge a Nàpols (tot fent escala a Eivissa, Porto Pisano i Vega). Martí tornarà aquest capital en arribar a la ciutat de Nàpols, després dels deu dies previstos per a la ruta. En concloure aquest document, Peris no n’escripturarà cap altre a Alacant; i, en passar quatre dies més, el trobarem de nou treballant a Cocentaina.¹³

QUADRE 2

Evolució del nombre anual d’actes de Guillem Peris (1469-1502)

Amb els exemples anteriors hem comprovat que Peris era ja un notari preat i cotitzat a la zona, si més no des de final de la dècada de 1480, i només deixava casa seva per redactar documents d’importància, i per a clients d’alta volada: actes de reunió de Consells Generals d’algunes viles

13. Pel que fa als dos documents esmentats, APPV, 23816 (1493-XI-6 i 1493-XI-9). No hi ha dubte que el notari es trasllada a aquestes ciutats i viles, perquè ell mateix ho indica a cada document.

com ara Elda, Petrer, Asp, Planes, Vila Joiosa..., també testaments, inventaris i compravendes de grans immobles, o fins i tot d'alqueries o senyorijs. Només a tall d'un altre breu exemple, i per entendre l'alt nivell de la seua escripturació i la cada volta més ampla àrea d'influència a les comarques del sud: el 30 de maig del 1492 el trobem a la vila de les Salines d'Elda —a gairebé 50 km de Cocentaina—, on redacta inventari de tot el que hi ha a la torre castell; un dia després és a la veïna Sax, on escriu el document de presa de possessió del nou alcaid d'aquesta vila; el 5 de juny el localitzem alguns quilòmetres més al sud, a la vila d'Asp —a 55 km de casa seua—, on redacta cinc documents de compravenda d'immobles, rurals i urbans (entre d'altres el de la saboneria i almàssera d'Asp, valorada en 800 sous); els cinc actes són signats entre el 5 i el 8 de juny a Asp, mentre que el següent document, amb data del 20 de juny, és ja elaborat a Cocentaina, fins on s'havia desplaçat l'alamí de la Vall de Guadalest per carregar un censal de 800 sous de capital, que va prestar el mercader contestà Bartomeu Maïques. Peris és ja de nou a casa, però no tardarà gaire a deixar Cocentaina. El seu «càrrec» de notari oficial del comte de Cocentaina exigeix una altra volta el seu desplaçament.

Així, després de la redacció de deu documents —entre d'altres, dos relacionats amb l'administració senyorial del comtat—, el dia 7 de juliol el trobem una altra vegada a la vila d'Asp. La importància del primer acte que escriu a la vora del Vinalopó justifica, i ens explica, el perquè d'aquest nou desplaçament en tan pocs dies: Peris redacta un llarg document, de deu pàgines, on alça acta del conjunt dels pagaments anuals pel comerç de pansa de la zona d'Asp-Elda, pertanyents al comte de Cocentaina, i que generava per a l'administració del comtat —segons especifica el mateix notari— un total de 32.000 sous (per valor de 3.400 quintars, és a dir, 141.100 kg d'aquest producte).¹⁴ Fins al 15 de juliol Peris és a Asp, on

14. Aquest extens document és redactat pel problema de pagament d'un percentatge de la quantitat esmentada (3.749 sous) per part de Çaat Sirani, alcaidí d'Asp, a Mahomat Almansa, col·lector del comte al terme de la vila d'Asp. Amb la total confiança per part del comte, Peris s'encarrega d'intercedir entre tots dos litigants, i una vegada ha vist tots els llibres de comptabilitat d'ambdues parts, redacta una mena de sentència per donar solució al pagament. Les paraules del mateix Peris no deixen lloc a dubte de la posició de privilegi que el notari havia adquirit davant el comte i tots els qui estaven implicats en l'administració del seu ampli senyoriu: «Vist finalment tot ço e quant per examinació e liquidació de dit feyt feya veure e regonèxer Nostre Senyor Déu havent davant los hulls de nostres penses, e yo, dit Guillem Periz, los sants quatre evangelis d'aquell davant mi posats e reverentment

escriptura fins a vuit documents més: venda d'immobles a l'elit jueva de la vila (morerars i horts) i venda d'una esclava del comte a un mercader de Vila Joiosa. El 18 de juliol el notari ja és de nou a Cocentaina, on redacta l'afermament d'una noia a casa d'un actiu tintorer d'aquesta vila.

El descans no arribava a la taula de Peris, perquè en només disset dies —el 4 d'agost— es trasllada a la vila de Planes, a 10 km, per redactar l'aplicació d'una sentència del justícia d'aquest lloc contra el sastre local Baltasar Senabre, a qui han prohibit l'eixida de la vila sota pena de 100 florins. Estada breu de només mitja jornada a Planes i tornada a Cocentaina per continuar el treball amb la comunitat drapera. Però aquest mateix mes va tornar a fer viatge cap a Asp, i ben prompte, el 16 d'agost, per resoldre distints afers de l'administració senyorial i relacionats amb el col·lectiu islàmic. D'Asp a Elda, per idèntics motius, on serà el notari fins al 29 d'agost. Els mesos de setembre i octubre Peris roman a Cocentaina, però abans de concloure l'any haurà de fer camí una altra vegada, ara cap al nord, a la comarca de la Costera, on serà a la vila de Canals —a 30 km— únicament per escripturar el quitament d'un censal el dia 20 de novembre. Tres dies després és de nou a casa. Durant el mes de desembre deixarà Cocentaina dues vegades més: el 8 serà a Penàguila —a uns 10 km— per resoldre el pagament del dot de 4.000 sous que devien al notari local Jaume Sempere, i el 24, vespra de Nadal, serà a Benillup, a la vall de Travadell, a 7 km, per redactar la venda d'una casa per 2.140 sous. En concloure aquest document, el notari dona per acabat el protocol i escriu l'«Explicit prot-hocollus presentis anni. Deo gratias».¹⁵

sguardats, per tal que de la faç sua lo meu juhí conforme a rahó e justícia proçeheixscha, enantam en lo dit nom de Déu a donar e pronunciar de e entre les dites parts la sentència en la forma infrasegüent...» (APPV, 23815, 1492-VII-7). La pansa de tota aquesta àrea era un important negoci per al comte de Cocentaina, que es dedicava a la seua exportació, i sovint mitjançant l'associació amb companyies estrangeres. Vegeu Jaqueline GUIRAL, *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo xv (1410-1525)*, València: Alfons el Magnànim, 1989, esp. p. 418-420, i Leonardo SOLER MILLA, «Especulación mercantil en las aljamas mudéjares rurales del sur del reino de Valencia (siglo xv)», *Medievalismo* (Madrid), 17 (2007), p. 215-245.

15. APPV, 23815, 1492-XII-24. L'ús cronològic de l'any de la Nativitat fa que el notari considere conclòs el protocol. Els anys següents desenvoluparà una estratègia laboral semblant, amb nombrosos desplaçaments sol·licitats per importants clients i escripturacions. L'any 1493, per exemple, el trobarem a Planes diverses vegades, a Rugat (16 km), a Ontinyent (18 km), a Vila Joiosa (35 km), a Alacant (45 km), a Xixona (25 km), a Guadalest (25 km), APPV 23816. El 1494 viatja a Relleu (22 km), a Alacant, a Elx (65 km, la distància

L'activitat de Peris va ser intensa i sovint frenètica pels constants viatges al llarg del Comtat i de les comarques veïnes, cosa que ens demostra l'eixamplament de la seua àrea de treball i influència, a causa del seu càrrec com a notari «oficial» del comte de Cocentaina, però també, i en són causes complementàries, pel prestigi que després de gairebé dues dècades havia adquirit entre els seus veïns. Tot seguit confirmarem com aquest àmbit de treball va donar lloc a una gran àrea regional, amb un radi d'acció que superava els quaranta quilòmetres. I açò no es demostra únicament pels trasllats que fa el notari, sinó també per la gran quantitat de veïns d'aquesta regió que acudien a la seua ja prestigiosa taula de Cocentaina.

No és estrany, per tant, que el seu volum documental fóra cada vegada més ampli, i així ens ho indiquen els seus protocols anuals, amb un nombre de fulls cada volta més elevat a mesura que passaven els anys. Si apliquem el criteri del nombre de fulls —tot i que no tots els instruments escripturats tenen la mateixa importància a l'hora de fer un balanç general del treball (pensem, per exemple, que al costat d'èpoques d'unes breus línies trobem llargs testaments, donacions, inventaris o censals que exigeixen gran quantitat de pàgines)—, les xifres de Peris són també sorprenentment elevades (vegeu el quadre 3): des de l'any 1488 els seus protocols mai no baixen dels quatre-cents fulls; fins i tot hi ha quatre llibres que sobrepassen els cinc-cents, tot arribant l'any 1493 als 582 fulls com a xifra màxima.

QUADRE 3¹⁶

<i>Protocol</i>	<i>Fulls</i>
1488	479
1489	373
1491	411
1492	456

més llarga que recorre, i per redactar els testaments del mercader alacantí Joan Franch i la seua esposa) i a Vila Joiosa, APPV 23817. El 1495 és a Rugat, Planes, dues vegades a Alacant (la segona únicament per redactar un codicil al testament del mercader Franch) i a Xàtiva (30 km). L'any següent es trasllada de nou a Elx, a Gorga (10 km), a Xàtiva i a Onil (25 km), APPV 23818.

16. Per evitar distorsions en les xifres, en aquestes dades no hem inclòs les nombroses pàgines que Peris dedicava a la redacció dels índexs que es troben a l'inici de molts dels seus llibres.

<i>Protocol</i>	<i>Fulls</i>
1493	581
1494	504
1495	310
1496	506
1498	400
1500	408
1502	524

A més, és durant aquests anys, que conformen la que hem anomenat segona etapa de l'evolució del treball de Peris, quan trobem la presència d'altres mans, d'altres escrivans que van treballar per a ell en la redacció de documents. Només coneixem, per la seua aparició com a testimoni en alguns actes, Pere Pujaçons, possiblement fill del notari Jofre Pujaçons (a qui hem documentat en actiu a Cocentaina fins a mitjan dècada de 1470),¹⁷ però una ullada acurada als protocols de Peris ens permet de reconèixer fins a tres mans diferents. No podia ser de cap altra manera: sense l'ajuda d'almenys un parell d'escrivents, Peris no podia fer front a tot el volum de treball d'aquests anys. Pensem que la taula li exigia diàriament l'atenció directa als clients (i de vegades viatjar a d'altres indrets), però també la redacció dels documents als protocols, als notals i als originals que s'entregaven als actors.

I cal ara apropar-nos precisament a aquests clients que omplien els seus fulls, per donar un valor adequat a totes les anteriors dades quantitatives i per mesurar, de manera més acurada, tant la seua progressiva especialització com el prestigi que va anar adquirint en aquestes contrades del sud del país.

Paraires, drapers, tintorers, teixidors: els clients de Peris

Davant la impossibilitat de treballar inicialment amb tots els actes del nostre notari pel seu nombre excessiu (recordem que estem parlant de gai-

17. Sabem que Jofre de Pujaçons va ser, almenys fins a 1474, el receptor de les rendes del comte de Cocentaina («rebedor de totes les rendes al dit molt spectable senyor comte pertanyents en la dita vila e comdat de Cocentayna», ARV Protocolos, 1795, 1474-III-7), i no és arriscat pensar que Peris el va substituir en aquesta compromesa tasca.

rebé quatre mil documents), hem centrat aquesta primera part de la nostra anàlisi en la indexació dels 1.235 actes que formen el treball de la seua primera etapa (1469-1487).¹⁸ L'estudi d'aquesta primera secció de protocols és necessari no només per entendre l'evolució posterior, sinó també perquè en tractar-se del període d'assentament i consolidació laboral, ens mostrarà les vies i estratègies que va seguint el seu currículum notarial, i el grau de relació amb els col·lectius emprenedors de les viles, essencialment dels artesans i mercaders de draps que, com veurem, seran els que més demandaran el treball de la notaria de Peris, tant en la seua primera etapa com en la segona.

Al quadre 4 exposem el resultat de l'anàlisi dels actors documentals —tot diferenciant atorgants i beneficiaris— en un total de sis categories professionals (més una setena que inclou els individus amb ofici no especificat). Com dèiem, les dades no deixen lloc a dubte: el col·lectiu que acudia amb més freqüència a la taula de Peris era el que conformaven els artesans del sector tèxtil (que suposaven el 40,68% dels atorgants i el 47,19% dels beneficiaris). Dins del grup dels artesans drapers, hi destaquen els paraires, que arriben a suposar un terç dels clients que s'apropaven a la taula del nostre notari (29,38% dels atorgants i 35,39% dels beneficiaris); darrere dels professionals de la parairia hi trobem els altres oficis complementaris de la producció llanera: tintorers, teixidors, sastres i abaixadors (en percentatges que van del 5 fins a l'1,5%). Amb aquestes dades, és evident que Peris dedicava una bona part de la seua tasca diària a l'atenció d'un nombrós i actiu grup de menestrals drapers, tant de Cocentaina com d'altres viles i comarques veïnes.

Pensem, a més, que atorgants i beneficiaris no eren els únics grups en què localitzem els artesans del sector tèxtil; als testimonis dels actes autoritzats pel notari també trobem amb una freqüència aclaparadora paraires, tintorers, sastres, drapers, abaixadors. Només un exemple modèlic: en els dos-cents trenta-un documents enregistrats pel notari al protocol de l'any 1488, el 58% dels testimonis són menestrals de la llana.¹⁹

18. Estem fent a hores d'ara l'anàlisi de la segona part del volum documental.

19. Les nòmines artesanals que naixen d'aquest apartat dels testimonis són especialment importants perquè ens permeten de conèixer molts artesans humils, amb limitades empreses i escassos recursos que d'altra manera no coneixeríem hui, atés que el seu accés a la taula del notari era força limitat. No oblidem, en efecte, que a mesura que descendim en l'escala de fortunes, la ràtio dades/individu decreix ràpidament, i sovint només amb aques-

QUADRE 4

Clients de Guillem Peris. Sectors professionals (%) (1469-1487)

		<i>Atorgants</i>	<i>Beneficiaris</i>
OFICIS DEL TÈXTEL	paraires	29,38	35,39
	teixidors	3,6	1,12
	tintorers	2,57	5,05
	sastres	2,06	2,8
	calceters	1,03	0
	abaixadors	1,54	1,12
	Total: 40,68	seders	0,5
SECTOR DEL COMERÇ	drapers	4,12	15,16
	mercaders	3,09	5,61
	Total: 8,24	apotecaris	1,03
SECTOR AGRÍCOLA	llauradors	16,49	7,3
SECTOR SERVEIS		4,09	8,42
Altres COL·LECTIUS	musulmans	17,01	5,61
	nobles	3,09	2,8
	donees	3,6	1,12
Altres		3,2	0,56
Sense especificar		3,6	7,3

Per altra banda, si comparem la presència del col·lectiu artesanal amb el grup dels treballadors de la terra, també hi trobem importants diferències: només el 16,49% dels atorgants i el 7,3% dels beneficiaris que passen per la taula de Peris són llauradors. Les xifres tampoc no deixen ara lloc al dubte: ens indiquen que el notari treballa sobretot per a artesans, drapers i altres mercaders. Per apreciar millor el valor d'aquestes dades, comparem de nou el cas del nostre notari amb d'altres propers, com el ja esmentat Francesc Saranyana, que treballava a Xàtiva: a la seua oficina hi acudien

tes presències esporàdiques com a testimonis documentals podem descobrir aquest sector més baix de la menestralia. En aquest sentit, els protocols de Peris són excepcionalment interessants perquè no només ens apropen a les grans famílies emprenedores, sinó que també ens deixen entreveure un gens menyspreable grup de petits artesans i assalariats. Vegeu les prosopografies que hem desenvolupat al segon volum d'Antoni LLIBRER, *Industria textil y desarrollo regional...*

idèntic percentatge d'artesans i llauradors (segons dades de Cruselles, el 21% dels actors eren llauradors i el 20,61% artesans).²⁰ En d'altres casos estudiats del país, la situació era encara més favorable al col·lectiu agrari: a la Pobla de Vallbona, per exemple (vila d'uns cent trenta focs, situada a prop de la ciutat de València), durant la segona meitat del segle XV, als protocols del seu notari Bernat Dassió, sens dubte el més important de la vila, el 70% dels clients eren agricultors, mentre que els artesans i mercaders no arribaven al 8%.²¹

Hem de pensar, fins i tot, que els llauradors no conformen ni el segon dels grups presents als protocols de Peris, ja aquest lloc l'ocupaven els professionals de l'intercanvi: drapers i mercaders suposaven el 8,24% dels atorgants i el 21,33% dels beneficiaris, dades que ens deixen entreveure la importància del capital i la iniciativa mercantil a l'àmbit de treball de Guillem Peris.²² A més, en l'apartat de serveis cal destacar la presència dels notaris (que suposen el 6% de tots els actors que circulen per les pàgines de Peris), però aquests —com hem esmentat en el cas dels apotecaris— acudien a l'oficina del seu company per afers mercantils, per negocis de compravenda i distribució de tota mena de productes, tant agraris com tèxtils, tot actuant com autèntics mercaders comarcals.²³ De la resta d'actors, cal esmentar els musulmans (17% i 5,61%), que ens recorden la presència, a la regió on treballava Peris, d'una gran quantitat de població islàmica distribuïda en un munt de petites aljames al voltant del Comtat i les valls de Gallinera, Seta i Guadalest. Però no oblidem que el protagonisme d'aquest col·lectiu musulmà que s'apropava a l'oficina de Peris està directament relacionat també amb la producció drapera, perquè de les aljames que envoltaven aquestes valls de l'interior eixia el ramat i la llana que nodria

20. José María CRUSELLES, «La sociedad bajomedieval en los registros notariales de Francesc Saranyana... » (en premsa).

21. Antoni LLIBRER, «L'origen d'una nissaga de notaris valencians. Els Dassió al segle XV: de l'escribania rural al notariat urbà», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), 29 (2012), p. 43-61.

22. En aquest grup hem inclòs també els apotecaris, perquè la seua presència davant el notari estava generalment relacionada amb el comerç de tota mena de productes (cereals, vi, oli, ramat). De fet, en època moderna, aquest col·lectiu serà ja considerat com a part de la burgesia mercantil, amb els drapers i altres mercaders. Vegeu Pere MOLAS, *La burgesia mercantil en la España del Antiguo Régimen*, Madrid: Cátedra, 1985, p. 67-80.

23. Juntament amb els notaris, en aquest apartat de serveis hem inclòs també uns pocs hostalers, barbers i un mestre d'escola.

els obradors dels paraires i teixidors de viles com Cocentaina, Alcoi, Ontinyent o Boacirent.²⁴

Finalment, la dedicació del nostre notari al sector de la noblesa estava gairebé monopolitzada pels documents que redactava per al comte de Cocentaina, amb relació tant a l'administració del senyoriu com als afers familiars i altres negocis del titular del comtat. De fet, a mesura que avancen els anys, Guillem Peris dedicarà més temps a atendre l'administració del comtat fins a esdevenir, com dèiem, notari «oficial» i personal dels Roís de Corella en aquestes contrades: des del 1488, Peris redactarà anualment entre vint-i-cinc i trenta documents relacionats amb l'administració comtal. Aquest caire de certa «oficialitat» comtal era un signe del prestigi en augment del nostre notari, que sens dubte va contribuir a eixamplar la seua clientela i el seu àmbit de treball a tot arreu del sud del país. No hi haurà cap altre notari a aquestes comarques meridionals que gaudirà d'un estatus i d'una àrea d'influència semblant durant les dècades finals del segle xv.

A l'últim, i en relació encara amb els clients de Peris, cal també fer un esment sobre les xifres d'individus amb ofici no especificat pel notari. Tant pel que fa a atorgants com a beneficiaris, els percentatges són baixos (3,6 i 7,3%), cosa que ens indica que Peris tenia sempre molta cura a l'hora d'identificar el perfil professional del client, a causa de la gran varietat d'oficis que s'adreçaven a la seua taula. Normalment, els notaris que treballen en medis socioprofessionals homogenis —formats generalment per llauradors de contrades rurals— tendeixen sovint a anomenar els clients sense cap assignació d'ofici, atés que la gran majoria d'actors són agricultors. Però quan el medi socioeconòmic on s'insereix el notari està força estructurat i especialitzat laboralment, amb un ampli desenvolupament del sector secundari, el notari ha ser més acurat a l'hora d'identificar els clients i ha d'especificar-ne totes les varietats d'oficis presents.

És el cas de Peris, als documents del qual hem arribat a localitzar fins a seixanta-quatre oficis diferents, i amb un grau d'especialització força elevat. Hi trobem, per exemple, dins del sector tèxtil, a banda dels ja citats

24. Sobre la presència mudèjar als protocols de Peris i les seues activitats ramaderes, vegeu David IGUAL, Germán NAVARRO i Antoni LLIBRER, «Materias primas y manufacturas textiles en las aljamas rurales valencianas de la Baja Edad Media», a *VI Simposio Internacional de Mudejarismo*, Teruel, 1994, p. 311-327, i també Antoni LLIBRER, «L'aljama com a espai econòmic. Mercaders i artesans mudèjars en l'àmbit contestà», a *Els musulmans al Comtat*, Alacant: Centre d'Estudis Contestans, 2009, p. 205-222.

paraires, tintorers, abaixadors o sastres, nombrosos *teixidors de draps de llana, teixidors de draps de lli, teixidors de cordellats, teixidors de flassades, teixidors de draps de ras, calceters, vanovers, seders, velluters, filadors de seda, teixidors de vels de seda, carders* (fabricant de cardes de paraire); del sector de transformació d'altres fibres, pells o metalls: *corde-lers, cinters, aluders, sabaters, espardenyers, albarders, argenters, ferrers, espasers*; de la construcció i l'obra de terra: *obrer de vila, algepers, fusters, teulers, canterers, ollers*; dels negocis de l'intercanvi: *mercaders, drapers, tenders, traginers, especiers*; de la producció i venda de queviures o d'altres productes de primera necessitat, a banda de llauradors i agricultors, *ramaders, cabanyers, carnisers, forners, flequers, pescaters, hostalers, saboners...* Manteniment d'infraestructures com ara *moliners* (fins i tot amb un *mestre de molins*) o *pilateres* (encarregats dels batans tèxtils); professionals encarregats de l'assistència mèdica i jurídica, la formació i l'art com els *barbers, cirurgians, notaris, escrivans, mestres d'escola, mestre de gramàtica, mestre en arts, pintors...*

La llista podria ser encara molt més llarga si pensem que el nostre notari especificava, fins i tot, quan un mateix individu desenvolupava o combinava alhora dues tasques diferents (tot i que sempre relacionades amb el potent sector tèxtil i especialment amb la parairia). Així, als seus protocols trobem de vegades alguns veïns que són citats alhora com a paraires i tintorers (*panniparator et tintorerius*), o paraires i drapers (*panniparator et draperius*), o també mercaders (*panniparator et mercator*) o fins i tot paraire i hostaler o agricultor (*panniparator et hostalerius, panniparator et agricola*).²⁵ Aquestes denominacions no fan sinó confirmar l'acurada forma de redacció que sempre seguia Peris als documents i que, potser, va ser una de les causes que li permeteren guanyar competència i prestigi entre els seus veïns, i que també ens parlen de l'elevat grau de representativitat dels seus protocols per estudiar la societat i els espais on treballava.

No oblidem tampoc que el nostre notari especificava també el grau jeràrquic d'ofici, tot indicant el mestratge d'alguns individus (i relacionats de nou amb el tèxtil), com ara amb dos mestres tintorers, tres mestres sastres, un mestre teixidor de llana, un mestre velluter i d'altres ja esmentats. Aquestes assignacions no són gaire freqüents fora de les grans ciutats, ja

25. Sobre el seguit d'oficis i les combinacions relacionades, vegeu les anàlisis prosogràfiques, nascudes dels protocols de Peris, que desenvolupem a Antoni LLIBRER, *Industria textil y desarrollo regional...*, vol. II, p. 15-335.

que aquests graus es relacionaven amb el sistema gremial, que pràcticament era inexistent en l'àmbit on treballava Peris, però ens testimonien de nou el seu meticulós treball i la progressiva especialització en les activitats i els negocis del sector artesanal (i especialment en el tèxtil) a la qual s'abocava l'oficina de Guillem Peris, i que confirmarem amb l'estudi de les seues tipologies documentals.

L'origen dels clients i les tipologies documentals

Juntament amb el perfil socioprofessional de la clientela de Peris, que ens descobreix la seua marcada vocació per atendre el sector menestral, cal esbrinar-ne ara l'origen per captar el seu àmbit d'influència, per comprovar que molts artesans i mercaders acudien a la capital del Comtat perquè aquest notari —expert en afers mercantívol— redactara els seus documents.

Al quadre 5 exposem els llocs d'origen dels actors de Peris, i descobrim que més del 30% no eren de Cocentaina. Les xifres són de nou diferents a les que mostren normalment els notaris vilatans, força arrelats a la comunitat on viuen (que suposen al voltant del 85% dels seus clients).²⁶ Però amb Guillem Peris també açò és diferent: l'arribada de clients d'altres contrades de la comarca i de les veïnes és cada volta més elevada; fins i tot, com ja hem vist, ell mateix es veia obligat a viatjar per tota aquesta regió meridional del regne per atendre els afers d'importants clients que el reclamaven.

QUADRE 5

Origen dels clients de Guillem Peris (%) (1469-1487)

<i>Origen</i>	<i>Atorgants</i>	<i>Beneficiaris</i>
Cocentaina	67,37	85,71
2n àmbit d'influència (espai Comtat-Alcoià)	25,12	7,99
3r àmbit d'influència	6,95	5,14
4t àmbit	0,56	1,16

26. Així ho hem comprovat amb els notaris que ja hem estudiat: Antoni LLIBRER, «L'origen d'una nissaga de notaris...», i també Antoni LLIBRER, *El finestral gòtic. L'església i el poble de Lliria als segles medievals*, València: Ajuntament de Lliria, 2003, p. 121-215.

En el treball de Peris podem arribar a diferenciar fins a quatre àmbits d'influència complementaris: en primer lloc, l'esstrictament local, conformat per l'activa comunitat drapera de la mateixa vila de Cocentaina;²⁷ després el que formaven els clients vinguts de l'espai més proper en el radi d'uns 10-15 km (amb viles importants com la drapera Alcoi o d'altres com Planes, Penàguila, Benilloba, Agres, Benifallim, Gorga...); en tercer lloc, Peris atenia també un interessant percentatge de clients d'una àrea allunyada uns 20-25 km de Cocentaina, amb viles també d'actius col·lectius artesanals com ara Ontinyent, Albaida o Bocairent, i d'altres com Banyeres, Ibi i les aljames de les valls de Confrides, Guadalest i la Gallinera; finalment, el nostre notari rebia clients de viles o ciutats situades més enllà dels 30-35 km i fins als 65 km de casa seva o s'hi desplaçava, com hem vist (Onil, Castalla, Biar, Elda, Petrer, Asp, Alacant, Elx, Vila Joiosa, al sud; o Pego, Rugat, Llutxent, Canals o Xàtiva, al nord). Tot i que amb percentatges variables, el cert és que Peris esdevingué a poc a poc un notari supracomarcal o regional, conegut i apreciat molt més enllà dels murs de la seua ciutat, i amb una clientela d'actius menestrals comarcals i emprenedors mercaders regionals.

Però, quins tipus de documents redactava Peris per a tots aquests clients vinguts de llocs tan diferents? Ens poden parlar aquests documents de l'esmentada especialització artesanomercantil del nostre notari? Els escrivans vilatans solien centralitzar el seu treball en l'escripturació d'actes relacionats amb la vida familiar (cartes matrimonials de dot o germania, donacions entre vius, testaments, inventaris) i el cicle agrari (compravenda de tota mena de cultius, ramat, eines...), però als protocols de Guillem Peris, tot i que trobem també aquestes tipologies, hi ha d'altres tipus documentals que poques vegades apareixen a l'àmbit rural, i que eren propis de la particular clientela que atenia. Al quadre 6 exposem una mena de classificació —no tant tipològica, sinó més aviat temàtica— dels 1.235 actes que redactà el nostre notari entre 1469 i 1487. Aquesta separació en només vuit grans grups és més adient a l'hora de precisar els interessos dels qui acudien a

27. Gràcies en bona part als protocols de Peris, ja hem estudiat aquesta vila drapera, on hem arribat a localitzar més de tres-cents artesans del sector tèxtil entre 1470-1500: Antoni LLIBRER, «La indústria tèxtil contestana al segle XV. Històries d'artesans i exercici prosopogràfic», *Alberri* (Cocentaina), 18 (2007), p. 9-49, i també Antoni LLIBRER, *Los orígenes de la industria de la lana en la Baja Edad Media. El Comtat en el siglo XV*, València: Generalitat, 2007.

l'oficina de Peris, i ens permeten descobrir amb rapidesa cap a on anava la suposada especialització del notari.

Una ullada al quadre 6 ens dóna com a primera conclusió l'amplíssima varietat de tipus documentals que trobem entre les pàgines de Peris, tot i que es tracta, no ho oblidem, d'un notari que mai no va treballar en una gran ciutat, sinó en viles petites o mitjanes de l'interior. Com alguns autors ja han explicat, la tipologia dels actes notariais era molt limitada als espais rurals davant dels urbans, i també a les viles mitjanes davant de les grans ciutats.²⁸ No obstant això, a les pàgines de Peris trobem documents poc freqüents en aquests notaris vilatans (com per exemple els que estan relacionats amb la formació o la gestió de companyies mercantils, o amb la producció de draps de llana o de vellut, amb la compravenda de productes i eines per al tintatge o el tondosatge d'aquests draps, etc.), i que comencen a mostrar-nos una estructura clientelar associada a aquesta producció artesanal.

QUADRE 6

Tipologies documentals de Guillem Peris (1469-1487)

<i>Temàtica general</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Tipus documentals</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
OPERACIONS DE CRÈDIT	Deute CENSAL	Carregament censal	94	7,61
		Àpoca de pensions	21	
		Transportació	25	
		Quitament	6	
	Altres tipus de deutes	Préstec usurari	11	
		Censos emfitèutics	2	
		Cessió de deute	14	
		Dites	2	
		Total	175	14,17
	MERCAT IMMOBILIARI	Immobles rústics	Compravenda de terres	173
Arrendament de terres			25	
Immobles urbans		Compravenda	54	
		Arrendament	14	

28. Vegeu les explicacions de José María CRUSELLES, «Las fuentes notariales y la investigación histórica. Problemas de explotación de datos y análisis de la actividad notarial», a *Perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media*, Zaragoza: Universidad, 2004, p. 7-34.

<i>Temàtica general</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Tipus documentals</i>	<i>Nombre</i>	<i>%</i>
IMMOBILIARI	Infraestructura industrial	Compravenda	10	
		Arrendament	32	
		Total	308	24,93
MERCAT DE BÉNS MOBLES	Productes agrícoles	Compravendes d'oli	84	
		Compravendes de cereals	75	
		Compravendes de vi	9	
		Total	168	13,6
	Ramat, animals de tir	Compravenda ramat oví	40	
		Bestiar sense especificar	19	
		Contractes de tinença	6	
		Compravendes animals de tir	84	
	Total	149	12,06	
	Productes industrials	Compravendes de llana	15	
		Productes per al tintat	13	
		Instruments (tisores)	3	
		Compravendes de draps	128	
	Total	159	12,87	
	Altres	Joies, armes...	3	
DRET DE FAMÍLIA	Matrimoni	Germania i dot	49	
	Transmissions	Donacions intervius	44	
		Testaments	24	
		Inventaris	2	
		Tuteles	5	
	Total	124	10,04	
ACTIVITATS ECONÒMIQUES	Companyies mercantils	Formació o gestió	2	
	Mercat de treball	Contractes <i>affermament</i>	10	
		Pagament soldades	14	
		compravenda d'esclaus	6	
	Total	30	2,42	
REPRESENTACIÓ I ADMINISTRACIÓ	Procuracions		56	4,53
	Administració comtal	salaris, arrendaments	48	
	Administració municipal	nomenament de càrrecs	12	
		Altres	3	
		Total	63	5,1
	Total actes		1.235	

No obstant això, en observar el quadre 6 ens adonem també que cap dels vuit blocs documentals sobrepassava el 25% de l'escripturació, cosa que ens pot conduir a una conclusió errònia pel que fa a l'especialització clientelar de Peris, i que només es resol si donem una ullada, al mateix temps, als actors documentals. Per exemple, el bloc d'escriptures relacionat amb el mercat immobiliari (tant urbà com rural, i tant en compravendes com en arrendaments) és el que suposa major presència als seus protocols; fins i tot, les compravendes de terres arriben a conformar el 14% de la seua producció.

Vist així, el conjunt d'aquestes dades ens fa pensar que som davant d'un notari marcadament rural, però si anem als actors documentals ens diu que aquest actiu mercat immobiliari està controlat —gairebé monopolitzat— pels artesans i mercaders d'aquestes viles: la compravenda de tota mena d'immobles era —i aquesta és la vertadera conclusió que ens mostra la documentació de Peris— un dels negocis del col·lectiu emprenedor artesanal i mercantil, com ja hem vist a d'altres estudis esmentats.²⁹ A més, la presència en aquest mercat d'instal·lacions associades a la manufactura (com ara molins batans, tiradors per estendre draps, tintorereries), gairebé inexistents en notaris rurals, i que suposen més del 3% de l'escripturació de Peris, ens confirma la nostra tesi.

També el segon gran bloc documental ens duu cap a aquesta mateixa idea. Es tracta del conjunt relacionat amb tota mena d'operacions creditícies (censals amb tots els seus tipus necessaris, préstecs usuraris, dites, cessions) que generaven el 14% del seu treball total. Aquest conjunt no només ens parla del «caràcter econòmic» del nostre notari,³⁰ sinó sobretot de la importància del sector emprenedor local en l'oficina de Peris, perquè de nou són els grans paraires, drapers i mercaders els que apareixen prestant el capital als seus veïns. De fet, molts veïns de contrades rurals, de petits llocs o d'aljames properes acudien a les viles com Cocentaina, Ontinyent o Alcoi per trobar poderosos artesans, drapers o mercaders que els prestaren

29. Antoni LLIBRER, *Industria textil y desarrollo regional...*, vol. I, p. 460-473.

30. L'expressió és utilitzada per J. P. Poisson per referir-se a aquells notaris que dedicaven una part important del seu treball al crèdit i a d'altres activitats econòmiques, Jean-Pierre POISSON, «Introduction à une analyse de contenu des actes notariés lyonnais», *Bulletin du Centre d'Histoire Économique et Sociale de la région lyonnaise*, 1 (1973), p. 7-17, esp. 7-8.

diners.³¹ I en aquest context, Peris va jugar un paper fonamental perquè, en conèixer clients de totes aquestes comarques del sud, esdevenia una mena de conseller que donava informació i posava en contacte les parts, per una banda, els creditors amb l'interés d'invertir els seus guanys en el mercat censal, i, per l'altra, els possibles deutors —de vegades fins i tot les mateixes viles— que necessitaven capital.³²

El mercat de béns mobles marca el següent gran bloc documental. Per una banda, hi trobem l'escripturació dedicada als productes agrícoles (cereals, vi, oli, essencialment, que suposava el 13%),³³ i, per l'altra, la dedicada als productes «industrials» com la llana i el ramat oví, els draps, els tints, les seues eines de treball, que suposava gairebé el 17% del fons documental de Peris. Poques vegades en un notari vilatà el sector de productes associats a la manufactura tèxtil superava els d'arrel agrària, i no deixa de ser sinó un símptoma més de l'abundant i predominant clientela artesanal de Peris. No oblidem, per altra banda, que una bona part —que no podem quantificar— de petites transaccions d'aquests productes, no passava per la taula notarial a causa de les despeses que suposava la redacció dels documents. Açò vol dir que moltes compravendes de llana, de draps o de fragments de draps, o de productes agraris no eren enregistrats per cap notari, i es resolien amb el compromís oral de les parts. És a dir, només s'acudia a l'oficina notarial en cas d'algun problema o de possible dubte per alguna de les parts. Tenint en compte aquest punt, encara tenen més valor les dades que ens aporten els protocols de Peris, perquè ens ajuden a refermar l'especialització del notari en el col·lectiu menestral i mercader vilatà, molt per damunt del sector dels llauradors i agricultors.

El caire oral de moltes transaccions privades explica els escassos percentatges d'altres tipus documentals, com ara els dedicats a l'afermament de joves o a la contractació de mà d'obra per part d'artesans, mercaders o

31. Sobre l'estratègia, calculada i programada, dels grans paraires i drapers emprenedors per adquirir grans «carteres» censalistes que els exigien fortes inversions de capital, vegeu Antoni LLIBRER, *Industria textil y desarrollo regional...*, vol. I, p. 480-533.

32. Açò explica, com dèiem més amunt, que Peris fóra reclamat de vegades per clients de viles llunyanes, cap on viatjava el notari, simplement per signar documents de préstec, de carregaments o quitaments de censals.

33. No oblidem, per altra banda, que l'oli era també matèria primera per a l'elaboració de draps, i així, molts paraires i drapers participaven activament d'aquest comerç amb l'adquisició i distribució de centenars i centenars d'aroves, vegeu Antoni LLIBRER, «L'aljama com a espai econòmic...», p. 205-222.

d'altres professionals. Evidentment, les xifres no indiquen la seua inexistència sinó la seua resolució mitjançant acords orals. Així, en aquestes viles amb importants comunitats artesanals, la contractació d'assalariats, mossos i joves aprenents era freqüent, però poques vegades passava per la taula dels notaris (només suposava un 2,4% en l'escripturació de Peris). Per altres fonts documentals, com ara la dels llibres del Justícia municipal, coneixem l'actiu mercat de treball d'aquestes viles, amb mossos i joves que anaven d'una vila a una altra, o de casa seva a l'obrador d'artesans veïns.³⁴ Les relacions veïnals o de parentiu i el coneixement mutu de les famílies vilatanes, oferien un marc idoni per al traspàs de mà d'obra d'uns grups a uns altres; als grans centres urbans, però, aquests trets desapareixien tot donant lloc a una regularització contractual exigida per ambdues parts.³⁵

Hem deixat per al final un breu esment sobre el conjunt documental dedicat als actes relacionats amb el dret familiar (cartes matrimonials, donacions, testaments...), que semblen marcar el caire «rural» d'un notari. Amb Guillem Peris aquests registres suposen uns percentatges sorprenentment baixos, amb una xifra total que voreja el 10%. En el cas del ja esmentat Francesc Saranyana, notari que treballava a Xàtiva en cronologia semblant, aquests documents familiars generaven el 20% del seu treball, mentre que a la Pobla de Vallbona, l'escripturació familiar suposava el 22% de l'escripturació de Bernat Dassió.

Aquestes senzilles comparacions esdevenen de nou força interessants perquè ens permeten albirar l'activitat de Peris com a marcadament «econòmica», és a dir, el volum més notable del seu treball estava dedicat al servei de les activitats econòmiques de producció i comercialització de béns manufacturats, on la draperia i els seus agents —artesans, drapers i mercaders— adquirien el protagonisme quotidià a la seua oficina. Així, podem dir que la pràctica notarial de Peris va anar a poc a poc adquirint una mena d'especialització en atendre els afers derivats de la producció i els negocis dels artesans i mercaders vilatans, dels paraires, tintorers, teixidors, abaixadors i drapers que es repeteixen document darrere document, en el que suposa l'atapeït llenç d'una menestralia vilatana en creixement en aquesta segona meitat del segle XV. De fet, l'augment progressiu del seu

34. Vegeu Antoni LLIBRER, «Artesanos ante la justicia...», esp. p. 144-148.

35. En aquest punt, vegeu Ricardo SIXTO, «La contratación laboral en la Valencia medieval: aprendizaje y servicio doméstico (1458-1462)», València: Universitat, 1993 (tesi de llicenciatura inèdita).

volum d'escripturació, a partir de la dècada de 1490, no fa sinó eixamplar aquest llenç i accentuar el grau d'especialització i dedicació als negocis dels artesans locals.

A tall de conclusió

A l'investigador que hui llig els protocols de Peris li fa la sensació que el notari s'inseria cada volta més en el teixit socioproductiu local i esdevenia alhora intermediari imprescindible no només per a la validació dels actes i les transaccions, sinó sobretot per posar en contacte interessos econòmics dispersos. La presència de l'escrivà públic tenia cada volta més pes en aquest context socioeconòmic, marcat per un creixement de les activitats manufactureres i per la formació de nous grups emprenedors nascuts de la menestralia i del comerç supracomarcal. El notari era cada volta més sol·licitat per aquests nous sectors, que exigien nous actes contractuals i nous documents, gairebé inèdits en àrees rurals. El notari que s'adaptés més ràpidament a aquestes exigències es garantia un bon col·lectiu de clients força actiu i emprenedor. I aquesta sembla ser l'opció que va decidir Peris, a diferència de la majoria de notaris veïns i d'altres viles i comarques.

Per aquesta raó, els protocols de Peris reflecteixen una societat força estructurada i amb una especialització laboral cada volta més intensa, com ho demostren els nombrosos oficis menestrals que circulen per les seues pàgines i el mateix Peris amb la seua pròpia especialització. El notari, com la resta de professionals, també augmenta l'especificitat del seu treball, i ha de recórrer camins nous en aquestes viles. Amb la presència constant a la seua taula d'artesans i mercaders locals, Guillem Peris ens mostra una economia vilatana —i aquest és potser el gran valor dels seus llibres— en plena transformació i canvi, on el sector agrícola ha de conviure ara amb les noves iniciatives manufactureres —i sobretot tèxtils— que comencen a reclamar iniciatives, negocis, mà d'obra però també notaris que comencen a conèixer aquestes noves activitats i aquests nous agents.

Un nombre de documents anuals força elevat, com no era usual a les contrades rurals, i que anaven en augment any rere any; la desfilada continuada pels seus quaderns, com a atorgants, beneficiaris o testimonis, d'artesans i més artesans, com també de drapers, mercaders i botiguers locals i comarcals, que esdevenien autèntics i fidels clients; la circulació també freqüent per les seues pàgines de llana i seda, de draps de tot tipus i colors, dels més variats productes per al tintatge, d'obradors i tintorereries, de tira-

dors, de molins batans... Aquests eren els trets que definien el treball de Peris, i són alhora els que ens permeten parlar d'una especialització d'aquest oficial públic en el sector de la manufactura, i en un àmbit que molt sovint sobrepassava els límits de la vila per arribar a d'altres comarques, fins i tot a molts quilòmetres de casa seva. Perquè de la mateixa manera que definia la pròpia especialització, augmentava el seu volum de treball i el seu prestigi.

Aquests darrers fenòmens no deixen de ser complementaris: mentre Peris esdevenia cada volta més un notari dedicat als afers i negocis del sector artesanal i mercantil més emprenedor, la seua relació amb l'elit local era cada volta més estreta i el seu prestigi anava en augment dins la pròpia comunitat; donada la relació que aquesta elit local tenia amb el poder senyorial, era qüestió de temps que Guillem Peris acabés com a notari «oficial» del comte de Cocentaina, com a notari dels Corella en aquesta àrea del país; per resoldre tots els afers que l'administració d'aquest ampli senyoriu exigia, el notari es veia obligat a traslladar-se temporalment a totes les possessions dels Corella a les comarques del sud; alhora, aquests viatges i l'escripturació que es veia obligat a fer a aquestes zones, li permetien conèixer nous clients i eixamplar així les possibilitats del propi negoci notarial. Peris passà així de ser un més dels notaris que treballaven a Cocentaina, a esdevenir un autèntic notari «supracomarcal».

Hi va haver en altres viles o comarques del país notaris semblants a Peris? Va ser el seu cas excepcional dins el notariat vilatà? La veritat és que la manca d'estudis concrets sobre els notaris de petites ciutats (dels quals es conserven, per altra banda, fons molt minvats i amb poques possibilitats de treball heurístic) no ens permet donar una resposta amb seguretat, però la lectura que hem fet d'altres notaris d'aquestes comarques centrals del país sembla dir-nos que el cas de Peris no era gaire freqüent. Si ens traslladem a d'altres àrees i viles del país, els resultats són semblants en els notaris vilatans. Així ocorre, per exemple, amb els esmentats notaris de Lliria o de la Pobla de Vallbona, però també amb el notari de Xàtiva Francesc Saranyana. Tampoc en altres grans viles com ara Castelló, Vila-real, Alcoi, Alacant o Elx no trobem notaris eminentment «artesanals» com Peris, cosa que ens parla de l'excepcionalitat d'aquest escrivà. De notaris itinerants sabem que n'hi havia, però que desenvoluparen un volum d'escripturació tan elevat i que alhora atengueren de manera pràcticament exclusiva el sector menestral, potser no gaires.

Però tal vegada allò que dóna més valor als protocols de Peris no és aquesta mena d'exclusivitat, sinó més aviat la capacitat de reflectir una

societat en transformació, una societat que s'estava articulant fortament amb la consolidació de nous grups —amplis col·lectius artesanals i mercantils— que necessitaven cada volta més el recurs a la taula notarial per a l'execució dels seus negocis. Una oficina notarial com la de Peris que, tot i que s'inseria en l'àmbit vilatà, era més pròpia d'un àmbit urbà.

JOANA NICOLAU, AMOR PRIMERENC DEL REI FERRAN EL CATÒLIC I MARE DE JOANA D'ARAGÓ

○ VIRGÍNIA COSTAFREDA I PUIGPINÓS
BARCELONA

RESUM

Joana Nicolau fou mare de Joana d'Aragó, la filla gran il·legítima del rei Ferran el Catòlic. Fins fa pocs anys era una personalitat desconeguda, pel fet que no pertanyia a una família aristocràtica. L'estudi del seu testament, de l'inventari dels seus béns i de nombrosa documentació de la Cancelleria reial permet aprofundir en la comprensió del seu origen i el de la seva família en la vila d'Agramunt. Els seus hereus foren els nebots Berenguer d'Agramunt. Dels documents destaca la cura que el rei Ferran va tenir durant tota la vida tant de la mare com, especialment, de la filla. Joana d'Aragó, casada amb el duc de Frías, es va integrar en la cort reial castellana i va tenir un paper destacat en el cercle íntim del seu pare i de la seva germana, la reina Joana de Castella.

PARAULES CLAU

Joana Nicolau, Ferran el Catòlic, Joana d'Aragó, duquessa de Frías.

ABSTRACT

Joanna Nicolau was the mother of Joanna of Aragon, the illegitimate daughter of King Ferdinand the Catholic. She was unknown until a few years ago, due to the fact that this early love of the King didn't belong to an aristocratic family. The study of her testament, the inventory of her goods and extensive documentation of the royal chancery allows us to deepen our understanding of her origin and of her family in the town of Agramunt. Her heirs were the nephews Berenguer of Agramunt. The documents highlight the care that King Ferdinand took, throughout his life, of the mother and especially of his daughter. Joanna of Aragon, married to the Duke of Frías, joined the Castilian royal court and had a role in the inner circle of her father and her sister, Queen Joanna of Castile.

KEYWORDS

Joanna Nicolau, Ferdinand the Catholic, Joanna of Aragon, duchess of Frías.

Introducció

A Joana Nicolau se la defineix en tots els documents i, fins i tot, en el seu testament, com a mare de Joana d'Aragó, la filla natural del rei Ferran el Catòlic. De tota manera, la seva identitat ha estat durant molt temps un enigma i ha portat sovint a confusions. El silenci sobre la seva personalitat es deuria no només per haver tingut aquesta filla fora del matrimoni, sinó també pel fet de no pertànyer a una família aristocràtica.

Alguns cronistes del segle XVI ja van parlar de Joana, la filla il·legítima del rei Ferran, però no van mencionar el nom de la mare. Luci Marineu Sícul feia referència a l'ascendència noble, encara que errònia, de la mare de l'altre fill natural, Alfons, però de la mare de Joana no en parlava, tot i que deixava clar que no eren fills de la mateixa dona.¹ Altres cronistes com Jerónimo Zurita o Galíndez de Carvajal també mencionaven aquesta filla bastarda del rei però sense fer cap referència a la mare.² Aquesta falta de dades hauria portat alguns estudiosos, especialment de fora de Catalunya, a considerar Joana i Alfons fills de la mateixa dona, confusió que en alguns àmbits s'ha mantingut fins avui.

Una altra de les incògnites de la mare de Joana d'Aragó era el seu lloc d'origen. Bofarull al segle XIX la feia filla de Tàrrega, tot i que no aportava cap altra dada.³ Vicens Vives en la seva obra pòstuma també era d'aquesta opinió i, a més, ja mencionava el nom de la noia, Joana Nicolau, que havia localitzat en un document de la Cancelleria reial.⁴ Armand de Fluvià, que també era del mateix parer, destacava l'ennobliment de la dama i donava a conèixer el testament que localitzà a l'Arxiu Històric de Protocols de

1. Lucio MARINEO, *Crónica d'Aragón*, Barcelona: Ediciones El Albir, 1974 (facsimil de l'edició de 1524), p. 67v.

2. Lorenzo GALÍNDEZ DE CARVAJAL, «Memorial y registro breve de los lugares donde el Rey y Reina Católicos, nuestros señores, estuvieron cada año ... (hecha año de 1525)», *Colección de documentos inéditos para la historia de España*, Madrid: Imprenta Viuda de Calero, 1851, p. 321.

3. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona: Imprenta J. Oliveras i Monmany, 1836, v. II, p. 341.

4. Jaume VICENS I VIVES, *Historia crítica de la vida y reinado de Fernando II de Aragón*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico (CSIC), 1962, p. 208.

Barcelona.⁵ A partir d'aquestes referències diversos autors l'han vinculat des de llavors a la vila targarina.⁶

Per altra banda, Teresa Vinyoles també va estudiar el testament de Joana Nicolau i, especialment, la relació de Joana d'Aragó amb Estefania Carròs.⁷ Apuntava el paper de mestra que deuria exercir Estefania i destacava l'amistat que sempre va mantenir amb la filla del rei, a qui va nomenar marmessora en el seu testament.⁸

En aquest estudi, a partir de documentació inèdita localitzada als registres de Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona, es podrà clarificar una mica més el lloc d'origen de Joana Nicolau. Així mateix, la publicació del testament i de l'inventari dels béns, també encara inèdits, que es conserven a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, ens aproparà a l'entorn i a la mentalitat d'aquesta dona que juntament amb la seva filla van protagonitzar uns fets remarcables en la vida del rei Ferran el Catòlic.

Primeres notícies de la filla natural del rei Ferran

El primer document on és reconeguda la filla natural del rei Ferran és en el testament que el monarca redactà a Tordesillas el dia 12 de juliol de 1475, pocs dies abans de sortir per fer la guerra al rei de Portugal. En les darreres voluntats Ferran encomanava al seu pare, a la seva muller i a la seva filla legítima la cura dels seus dos fills naturals, Alfons i Joana, i de les seves mares respectives, sense que constessin els noms d'aquestes dones.⁹

Pel que fa a la mare d'aquesta filla il·legítima del rei, les primeres referències que se'n tenen són diversos documents d'aquell mateix estiu de

5. Armand de FLUVIÀ I ESCORSA, «Das Testament de Juana Nicolau, freundin Ferdinans von Aragon, prinz von Gerona und könig von Sizilien (später König Ferdinand II der Katholische)», *Genealogisches Jahrbuch* (Neustadt an der Aisch), 14 (1974), p. 43-46.

6. Josep M. SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrraga. Amb els seus costums i tradicions*, Tàrraga: Museu Comarcal, 1984, v. I, p. 405.

7. Teresa VINYOLES I VIDAL, «Dones protagonistes de relacions i convivències en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement», *Pedralbes* (Barcelona), 23 (2003), v. I, p. 331.

8. Teresa VINYOLES, Mireia COMAS, *Estefania de Carròs y de Mur (ca 1455-1511)*, Madrid: Ediciones del Orto, 2004, p. 41-45.

9. José Ángel SESMA MUÑOZ, *Fernando de Aragon Hispaniarum Rex*, Zaragoza: Gobierno de Aragón, 1992, p. 260-263.

1475. Es tracta de quatre actes fets a Barcelona pel rei Joan II registrats en els llibres de la Cancelleria reial, on es fa referència a tres documents més realitzats pel rei Ferran, que llavors ja residia a Castella.

El nom de l'amistançada del rei

El nom d'aquesta noia, que va tenir relacions i una filla amb el rei Ferran, suposa al principi tot un embolic, ja que durant els primers deu anys surt mencionada de diferents maneres en la documentació. El primer document on consta el seu nom és un acte fet pel rei Joan II des de Barcelona el dia 2 d'agost de 1475, on se l'anomena Andreua Mateua.¹⁰ Aquest nom de Mateua no sortirà en cap altre document i, si no es tracta d'un error, podria tenir relació amb el cognom del pare o d'un possible marit. De tota manera, la identitat del pare de la noia no es coneix, ni tampoc consta que aquesta mai s'hagués casat. En dos documents més realitzats aquell mateix mes d'agost també pel rei Joan se l'anomena Nicolaua Andreua i s'especifica que és de la vila d'Agramunt.

Uns anys després el nom encara no queda fixat, ni tan sols en la documentació del mateix rei Ferran. Així, se l'anomena dues vegades Joana Andreua i dues més Andreua Nicolaua. No és fins al 1485 que apareix com a Joana Nicolau, que serà el nom que figurarà en la documentació a partir d'aquell moment, i s'abandona el nom Andreua que sempre havia aparegut fins llavors.

La manera de mencionar la filla també sofrirà alguna modificació durant aquests temps inicials. Així, en un document de 1475 fet pel rei Ferran des de Burgos se l'anomena com a Joana de Castella i Aragó.¹¹ Aquesta denominació sorprenent segurament es deuria a les condicions estipulades en els capítols signats entre els reis Ferran i Isabel que obligaven a anteposar en els títols el regne de Castella davant del d'Aragó. L'escrivà reial hauria aplicat tan escrupolosament els pactes signats que cauria en incongruències com aquesta.

10. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Joan II, reg. 3.346, f. 139v.

11. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.389, f. 110v.

Vinculació de la noia amb la vila d'Agramunt

Pel que fa a la documentació estudiada, ja en dos dels documents més primerencs de l'estiu de 1475 el rei Joan l'anomena «l'amada nostra na Nicolaua Andreua de la dita vila d'Agramunt», on queda clar que la noia residia a la vila i potser també hi havia nascut.¹² Així, la vinculació amb la vila agramuntina seria el motiu pel qual el rei Ferran li havia fet donació de les rendes reials d'aquesta població urgellenca.

A la vegada, el fet que tingués cosins a Agramunt, els Clarió, ens apunta la possibilitat que la mare de Joana Nicolau fos una Clarió, o bé que una tia de la noia s'hagués casat amb un membre d'aquesta família de notaris agramuntins. Per altra banda, que la seva germana Esperança estigués casada amb Antoni Berenguer d'Agramunt, ens referma més en la vinculació que tenia amb aquesta vila. Fins i tot, és molt probable que la seva filla Joana hagués nascut a Agramunt, tenint en compte que els primers documents on se la menciona la vinculen a la vila del Sió. El que és segur és que la filla del rei va passar els primers anys de la infantesa a la vila agramuntina.

En la documentació conservada la possible relació de la noia amb la vila de Tàrrega no surt fins més endavant, com ara quan el 1479 el rei Ferran torna a fer provisions sobre el litigi per les rendes d'Agramunt,¹³ o quan el 1493 li concedeix exempció de pagar impostos sobre els béns que tenia al Principat i, en concret, a la vila targarina.¹⁴ Com que en aquestes dates ja havia estat ennoblida, anomenant-la Joana de Nicolau, se li concedeixen tot un seguit de privilegis lligats al seu nou estatus social. De tota manera, no es coneix l'origen d'aquests béns que posseïa a Tàrrega ni tampoc cap lligam familiar en aquesta vila.

Relació de l'infant Ferran amb la vila agramuntina

La vila d'Agramunt fou objecte de la donació que el gener de 1417 va fer el rei Alfons al seu germà l'infant Joan en agraïment al suport que

12. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.390, f. 56v.

13. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.632, f. 72r.

14. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.552, f. 118v.

aquest li havia donat durant els conflictes amb Castella.¹⁵ Per tant, aquesta vila del llavors recentment liquidat comtat d'Urgell fou una de les possessions a Catalunya, juntament amb Montblanc i Balaguer, del qui després fou rei de Navarra. Va posseir aquests llocs durant més de quaranta anys fins que assolí també la corona a la mort del seu germà. En ser proclamat rei, Joan II va concedir aquests senyorijs al seu segon fill, de només sis anys d'edat. D'aquesta manera, l'infant Ferran es convertí el 1458 en duc de Montblanc i senyor de Balaguer i Agramunt.¹⁶ Tres anys més tard també es convertia en príncep hereu a la mort del seu germà gran Carles de Viana.

Relacions amoroses de Ferran durant la guerra civil catalana

Després de la mort per càncer de la reina Joana Enríquez, el rei Joan continuava amb el pla de casar el seu fill Ferran amb alguna noble castellana per així aconseguir ajuda per la guerra que sostenia contra les institucions catalanes i els francesos. A més, per tal de donar més categoria al seu hereu, el juny de 1468 cedia al seu fill la corona siciliana i uns dies després el nomenava lloctinent general. També havia donat ja ordres de concertar el matrimoni de Ferran amb la princesa Isabel, que en aquell temps es convertia en hereva de Castella.

Des d'aquell estiu de 1468 fins a l'estiu de l'any següent el jove Ferran, ja coronat rei de Sicília, va residir habitualment entre les viles reials de Tàrraga i Cervera. També es té constància que al final de juliol, un cop les forces joanistes hagueren aconseguit la rendició de nombrosos castells de la ribera del Sió, Ferran sojornava alguns dies a Agramunt.¹⁷ Llavors el jove rei de Sicília tenia només setze anys, però ja participava activament en les negociacions i les operacions bèl·liques, ja que el seu vell pare estava gairebé cec. De tota manera, aquell mateix mes d'agost el rei Joan era operat amb èxit de cataractes a Lleida per un famós metge jueu i recobrava la vista.¹⁸

15. ACA, Cancelleria, Alfons V, reg. 2.586, f. 43v.

16. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.353, f. 28v.

17. ACA, Cancelleria, Reial Patrimoni, *Carta de ració dels oficis i càrrecs de la cort i palau de Ferran II*, v. 939, f. 6. Jaume VICENS I VIVES, *Historia crítica...*, p. 206.

18. Pere SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer: Ajuntament, 1984, p. 375.

Durant aquell any, quan Ferran va tenir instal·lat el quarter general a les comarques de l'Urgell i la Segarra, podem imaginar el rebombori que la seva presència devia despertar, tot i que les despeses de la cort havien de ser ajustades per la falta de diners. Així, degué ser aquell estiu quan va tenir relacions amb la noia que seria mare de la nena anomenada Joana. També durant aquell any de residència a la zona devia estar amistançat amb Aldonça Roig d'Ivorra, que seria mare d'un nen, Alfons. Per tant, les dues criatures haurien hagut de néixer entre la primavera de 1469 i la de l'any següent. Mentrestant, les negociacions pel casament de Ferran continuaven i fou precisament a Cervera, el mes de març de 1469, on se signaren els capítols matrimonials amb la princesa castellana Isabel, matrimoni que se celebrà aquella mateixa tardor. La princesa ja s'hauria assabentat molt aviat de l'existència dels dos bastards, la nena Joana nascuda abans del matrimoni i el nen Alfons poc després.

L'historiador Jerónimo Zurita informa que el 1470 ja hi va haver uns projectes de casament no reeixits d'Alfons amb la filla del mestre de Santiago i de Joana amb un fill del comte d'Urueña, nebot de l'anterior.¹⁹ La finalitat que perseguia Ferran amb aquests prometatges dels seus fills il·legítims seria assegurar-se la fidelitat d'aquests nobles castellans cap al bàndol isabelí.

Cura de la nena per part de la infanta Joana

Des de bon principi en la documentació ja surt mencionada la cura que la infanta Joana, germana petita del rei Ferran, tenia de la nena i de la seva mare. Així, tal com ja s'ha comentat, el mateix pare de la infanta, el rei Joan, fa constar dues vegades l'estiu de 1475 que atorga certes provisions a favor de la mare de la seva néta per súpliques de la seva filla.

La infanta Joana amb només vint anys va ser nomenada aquell any lloctinent per representar el seu pare en les Corts catalanes que a la tardor van haver de traslladar-se a Lleida per l'epidèmia de pesta que s'havia declarat a Barcelona. Així mateix, al final de juny de 1476 també hagueren d'abandonar Lleida, perseguits per l'epidèmia, i continuar les Corts a

19. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico (CSIC), 1988, v. 7, p. 637.

Balaguer. Des d'aquí el primer dia de juliol la infanta escrivia al veguer d'Agramunt i li ordenava el segrest de les rendes reials de la vila. Ho feia pels precés que li havia fet la seva estimada Andreua Nicolaua, mare de la filla del seu germà Ferran.²⁰ La noia hauria aprofitat l'estada de la filla del rei Joan tan a prop de la vila agramuntina per sol·licitar el seu ajut en el plet per les rendes que Ferran li havia concedit. A mitjan juliol, pel mateix motiu de la pesta, les Corts hagueren d'abandonar Balaguer i traslladar-se a Cervera, on continuaren les sessions fins a finals d'any.

De tota manera, aquesta tasca protectora de la infanta Joana respecte de la seva neboda no l'hauria pogut portar a terme gaire més temps, ja que aquella mateixa tardor, a Cervera, es va casar per poders amb el vidu rei de Nàpols. El trasllat al regne napolità es va fer l'any següent. Tot i així, la infanta va continuar vetllant per la neboda, fins i tot, des de Nàpols, com es veurà més endavant.

Reclamacions per les rendes reials d'Agramunt

Com s'ha comentat, el rei Ferran l'any 1475 no solament reconeixia oficialment la filla en el seu testament, sinó que a més havia atorgat anteriorment a la mare de la nena les rendes reials que posseïa a Agramunt. De tota manera, es veu que la noia no va poder possessionar-se pacíficament d'aquestes rendes perquè Bernabé Assam, jurista de Lleida, reivindicava que aquestes rendes li pertanyien per una donació que li havia fet dos anys abans el mateix rei Ferran. Davant d'això, la noia va recórrer al rei Joan i aquest, tenint en compte la recent donació del seu fill i la súplica que li feia també la seva pròpia filla, la infanta Joana, el dia 2 d'agost ordenava al veguer d'Agramunt que no es privés la noia de les rendes sense judici. Per altra banda, Assam també va acudir al rei Joan reclamant el seu dret i presentant un document del rei Ferran fet un mes abans a Valladolid on aquest ordenava que les rendes en disputa fossin segrestades fins que per justícia no es decidís a qui pertanyien. Davant dels fets, el rei Joan, dos dies després, el 4 d'agost, tornava a escriure al veguer d'Agramunt anul·lant l'anterior provisió a favor «de l'amada nostra na Nicolaua Andreua de aqueixa vila» i ordenant que obrís causa per esbrinar qui tenia raó.²¹

20. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.508, f. 54r.

21. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.389, f. 94r.

Al final del mes d'agost, per súplices altre cop de la infanta Joana, el rei Joan tornava a escriure al veguer d'Agramunt sobre el cas de la seva convil·latana Nicolaua Andreua i manava a l'oficial que prengués en les seves mans les rendes de la vila. A més, en dos mesos, com a màxim, s'hauria d'haver fet el judici. Al mateix temps, des de Burgos, el rei Ferran tornava a donar la raó a la mare de la seva filla i escrivia al veguer d'Urgell ordenant que s'anul·lés el segrest de les rendes reials d'Agramunt i que fossin lliurades a la noia. El rei Joan des de Barcelona també ordenava al veguer que complís les darreres ordres del seu fill.²² Fins i tot, la infanta Joana l'any següent tornava a insistir en el mateix assumpte.

Dos anys més tard, l'agost de 1478, el rei Ferran des de Sevilla tornava a escriure al veguer d'Agramunt manant-li que fes lliurar a Joana Andreua, mare de la seva filla Joana, la gràcia que li havia fet dels quinze florins i mig i catorze modis de blat que havia de rebre de la vila.²³ El plet per les rendes encara continuava quan el 1479 el rei Ferran va entrar també en possessió de la corona d'Aragó a la mort del seu pare. Es veu que Assam havia presentat reclamació contra la sentència, que devia donar la raó a la noia.²⁴ El rei Ferran des de Barcelona manava al veguer de Lleida que sobre els béns de Bernabé Assam fossin executades i lliurades a la mare de la seva filla 200 lliures, que Assam havia de pagar per la sentència, i 500 lliures més que ell li concedia. També manava al veguer d'Urgell que fes efectives a la noia les rendes d'Agramunt i de la vegueria que li havia donat.²⁵ Més endavant, el 1484, com que es veu que les cases i altres béns que Assam tenia a Lleida havien estat embargats, el rei manava que se li restituïssin els que no s'havien fet servir per pagar a Joana Andreua.²⁶

Encara l'any següent, el mes de febrer de 1485, se signava també una concòrdia entre la mare de la filla del rei i els germans Capdevila de Saragossa sobre les rendes d'Agramunt. En aquest document és la primera vegada on a la mare se l'anomena Joana Nicolau i a la filla Joana d'Aragó, noms que quedaran fixats des de llavors.²⁷ Per tant, per poder gaudir de les rendes havien hagut de transcórrer deu anys de contínues súplices i

22. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.389, f. 110r.

23. ACA, Cancelleria, Joan II, reg. 3.518, f. 141v-142r.

24. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.632, f. 72r.

25. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.634, f. 81v.

26. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.549, f. 10v.

27. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.801, f. 143r.

reclamacions per part de la noia i de cartes creuades dels reis donant ordres i contraordres.

La situació econòmica degué millorar amb la donació de 20.000 sous anuals que el rei Ferran va fer a la seva filla, i que havia de pagar la batllia general de València. Consta que ja cobrava aquests diners el 1486 i que es van continuar pagant fins que la noia es va casar.²⁸

Educació de la filla del rei per part d'Estefania Carròs

A l'inici de 1488 el rei Ferran continuava vetllant des de Salamanca per la situació de la seva filla Joana. Així, el 29 de gener feia donació de 100 lliures anuals a la seva mare, a qui anomenava noble senyora Nicolaua. Per tant, podem suposar que aquest tracte significa que el rei l'havia ennoblit. L'endemà atorgava 4.000 sous a Estefania Carròs per sufragar les despeses per la cura de la seva filla. I encara al cap d'uns dies, el 12 de febrer, ordenava al tresorer general que pagués a la seva filla 20.000 sous anuals, que la noia podia utilitzar segons la seva voluntat.²⁹

Estefania Carròs era filla de Brianda de Mur, dama que fins que se n'anà a viure a Sardenya havia estat cambrera de la infanta Joana. Estefania es quedà amb la seva tia Isabel de Mur, cambrera major de la reina Joana Enríquez, la qual en el seu testament li encarregà la cura de la seva filla. Per tant, Estefania va créixer i s'educà a la cort amb la seva tia i al costat de la infanta Joana.³⁰ No és estrany que el rei Ferran li encarregués la cura i educació de Joana. Potser havia designat Estefania com a tutora i curadora de la seva filla, de la mateixa manera que el 1478 havia nomenat tutor del seu altre fill natural, Alfons, Pero Nuñez Cabeza de Vaca, conseller i camarlenc reial i senyor de les viles d'Albesa i Algerri.³¹

A partir del moment que el rei Ferran encarrega la cura i educació de la seva filla Joana a Estefania Carròs, la noia es deu traslladar a Barcelona. La seva mare també es devia instal·lar a la ciutat comtal, per tal d'estar a prop de la filla. Estefania residia a la plaça de Santa Anna en la casa familiar dels

28. Ernest BELENGUER, *Col·lecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València (1479-1516)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2011, p. 299 i 844.

29. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.550, f. 70r, 75v i 90r.

30. Teresa VINYOLES, Mireia COMAS, *Estefania...*, p. 36.

31. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.632, f. 122r.

Carròs. Joana Nicolau s'instal·là en una casa també al barri de Santa Anna, on sabem que va residir i va morir.

Projectes de casament per a Joana d'Aragó

De manera lògica, va arribar un moment que el protagonisme de la filla del rei augmentà i començà a aparèixer sovint en la documentació, on a partir de llavors sempre se l'anomena Joana d'Aragó. En els plans de futur per a la jove hi va influir molt la voluntat decidida del rei Ferran de fer un bon casament per a la filla gran, encara que fos il·legítima. Els motius que portaren el rei a insistir per aquest camí podrien haver estat conseqüència de l'interès que hi va prendre la seva germana o bé de les mostres d'admiració que la noia despertava entre els membres de la cort, especialment per la seva bellesa. En canvi, amb dues altres filles també il·legítimes el rei no va obrar de la mateixa manera i no les va casar, sinó que les va fer entrar en religió.

Com s'ha comentat, el primer projecte de casament per a Joana hauria estat quan tenia poc més d'un any d'edat. També es menciona un altre intent el 1477 amb un personatge anomenat el comte de Molina.³² Més endavant, fou iniciativa de la germana del rei Ferran, la llavors reina Joana de Nàpols. Ferran va escriure un memorial des de Salamanca a la seva germana el 23 de desembre de 1486 on li agraià i aprovava el projecte de casar la seva filla amb el germà del duc de Milà o amb alguna altra persona digna que ella li suggerís. Amb aquestes paraules manifestava la seva voluntat de casar la filla: «viendo la de tal edat y de muy buena criança sin duda amamos y deseamos mucho se entienda en su collocación».³³ Les iniciatives de la germana del rei també tenien a veure amb l'enviament de retrats des de Nàpols. Així, el rei comunicava a la seva germana que els havia agradat molt el retrat que els havia enviat de la seva filla i que ells també li enviarien els seus retrats i el del seu fill, però que no ho feien en aquell moment perquè els havia fallat el pintor.

32. Armand de FLUVIÀ, «Das testament...», p. 45.

33. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.609, f. 138. Antonio DE LA TORRE, *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, Barcelona: CSIC, 1950, v. II, doc. 84. Aquest historiador va confondre la filla natural de Ferran amb la infanta Joana, filla legítima dels reis.

El rei Ferran també assegurava a la seva germana que no havia oblidat la qüestió del casament de dona Estefania, però que el projecte de casar-la amb Francisco Enríquez no era possible perquè aquest volia ser religiós. Per això, afegia que caldria pensar en alguna altra persona i que ella digués qui li semblava adequat, que ell hi treballaria. Aquest projecte de matrimoni s'havia de referir a Estefania Carròs.

El següent projecte de casament va ser iniciativa del mateix rei Ferran, el qual, el 12 de febrer de 1488, a Saragossa, nomenava procurador i ambaixador per a concertar el matrimoni de la seva filla Joana amb Francesc, duc de Bretanya.³⁴ Aquesta proposta coincidia amb una sèrie de donacions que el rei havia fet a la mare, a la filla i a la mestra, com ja s'ha comentat, i es feia quatre dies després que els reis haguessin donat poders al mateix ambaixador amb vista a establir una aliança amb el noble bretó. A través d'aquesta confederació volien aconseguir que el rei francès retornés els comtats del Rosselló i la Cerdanya que tenia ocupats.

Un any després, un projecte d'alta volada fou l'intent de casar Joana amb el rei d'Escòcia. En aquest cas, el rei Ferran el darrer dia de maig de 1489 atorgava poders al doctor de la Puebla per concertar aquest casament.³⁵ Aquest projecte també estava lligat amb una aliança amb el rei d'Anglaterra i amb les negociacions per casar la infanta Caterina amb el monarca anglès. Es veu que l'ambaixador amb un excés d'entusiasme havia fet passar Joana com a filla legítima i per això, després de rebre cartes informant del problema, els reis li van escriure perquè ho aclarís. Recriminaven al doctor que, tot i que ho hagués fet amb bona intenció, no havia fet bé en dir que Joana era filla legítima d'un casament secret, ja que aquesta afirmació podia comportar molts inconvenients.

Tenien clar que, d'una manera o altra, els ambaixadors escocesos acabarien sabent la veritat. Els reis indicaven a Puebla com podia comunicar les circumstàncies del naixement de la noia: «podéis-les desir que es fija natural que fue avida antes del matrimonio». Fins i tot, estaven disposats a augmentar el dot de Joana si, tot i el malentès, el rei escocès s'avenia a concertar el casament. En cas contrari, volien que l'ambaixador donés

34. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.664, f. 268r. Antonio de la TORRE, *Documentos...*, v. III, doc. 42. Torre torna a confondre la filla natural de Ferran amb la infanta Joana.

35. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.565, f. 223v. Antonio de la TORRE, *Documentos...*, v. III, doc. 64.

allargues perquè acabessin primer amb el tema de la devolució del Rosselló i després ja li donarien una de les infantes, filles dels reis, que era el que l'escocès demanava.³⁶

En aquests projectes es reflecteix l'ambiciosa política matrimonial que Ferran va aplicar també en els enllaços dels seus fills legítims. Així, passava de l'òrbita dels veïns propers, peninsulars o italians, i saltava a països més allunyats per tal d'establir-hi aliances. De tota manera, l'intent de situar la seva filla natural en una casa sobirana estrangera no va reeixir, amb tota seguretat pel seu defecte de naixement. Finalment, Joana es va casar amb un noble castellà, però el més ric dels nobles, Bernardino Fernández de Velasco, conestable de Castella. Bernardino era vidu, però amb la seva primera muller no havien tingut l'esperat hereu. Així, Joana passava a formar part d'una de les principals cases nobles castellanques i se situava al centre de l'escenari polític.

Joana d'Aragó a la cort dels Reis Catòlics

El 1494 el rei Ferran concedia també a la seva filla Joana una renda de 500 lliures anuals que se li hauria de pagar cada tres mesos i que havia de servir per al seu sosteniment.³⁷ Si fem cas de Zurita, va ser aquell mateix any quan el rei va arranjar el casament de la filla natural.³⁸ L'elegit, el conestable Bernardino, tenia els títols de duc de Frías i comte d'Haro i residia a Burgos.

La noia es va traslladar a la capital burgalesa, on ja la tenim documentada el 1496, arran d'una donació de 10.000 sous que feia a Blanca Salbà, de la família dels senyors de la Bisbal del Penedès.³⁹ El darrer dia de març de 1497 el seu procurador a Barcelona, Ramon Nabont, també ratificava l'establiment a cens d'unes cases al barri de l'Hospital de la Santa Creu que tenia Joana, després que l'anterior propietari, Fernando Rodríguez,

36. Luis SUÁREZ, *Política internacional de Isabel la Católica*, Valladolid: Instituto Isabel la Católica de Historia Eclesiástica, 1966, v. II, p. 168r.

37. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.552, f. 218v.

38. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros prostreros de la historia del rey don Hernando el Católico: de las empresas y ligas de Italia*, Zaragoza: Diego Dormer, 1670, v. V, lib I, f. 38v.

39. Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt (ACVD), 42-1-03 (A-1).

fos condemnat per heretge.⁴⁰ Aquestes propietats podien provenir d'una donació del rei a la filla de béns confiscats a algun convers acusat per la Inquisició de ser judaïtzant i que haurien passat al fisc reial.

En aquells anys Burgos era el centre de la vida política a Castella i en especial la casa del Cordón, residència dels conestables. Els Reis Catòlics hi residien sovint com quan l'abril de 1497 hi reberen Cristòfor Colom en tornar del seu segon viatge a Amèrica.⁴¹ Aquell mateix mes d'abril també es casava a Burgos el primogènit dels reis, el malaltís príncep Joan, que morí pocs mesos després.

El primer document conservat de Joana d'Aragó a l'arxiu del duc de Frías és de 1501, on el papa d'origen valència Alexandre VI tractava sobre la dispensa del casament d'ella amb el conestable, que s'havia de realitzar l'any següent.⁴² Durant aquell any el rei, tot i que havia prohibit treure forment dels seus estats per la carestia que hi havia, feia una excepció amb la seva filla i permetia que Joana tragués blat del Principat.⁴³

Encara que residia a Burgos, Joana d'Aragó va fer viatges al principat de Catalunya, ocasions que devia aprofitar per veure la família. D'una visita de final de segle a Sant Jeroni de la Murtra acompanyada del seu germanastre Alfons, l'arquebisbe de Saragossa, se'n té constància perquè va quedar registrada en la documentació del monestir.⁴⁴

Casament de Joana i del conestable Bernardino

Després de la mort del fill i de la filla grans dels Reis Catòlics, Joana de Castella, casada amb l'arxiduc Felip d'Àustria, esdevenia l'hereva. Amb la finalitat de ser jurats com a prínceps hereus, els arxiducs van viatjar el 1502

40. AHPB, Galceran Balaguer, Plec de documentació diversa, 1474-1519, document solt.

41. Anunciada COLÓN DE CARVAJAL, Guadalupe CHOCANO, *Cristóbal Colón: incógnitas de su muerte, 1506-1902: primeros almirantes de las Indias*, Madrid: CSIC, 1992, v. II, p. 5.

42. Cinthia HAMLIN, «La traducción en la España pre-humanista y sus causas político-ideológicas: el caso de la Divina Comedia y los reyes católicos», *Revista de Literatura Medieval* (Alcalá de Henares), 24 (2012), p. 91.

43. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.554, f. 157r.

44. Carlos DÍAZ, *La primera crònica del monestir de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*, Barcelona: Fundació Noguera, 2013, p. 271.

a la península i es van desplaçar per Castella fins arribar el dia 7 de maig a Toledo, on els esperaven els monarques. La reina Isabel els va rebre en una sala del palau assegurada al costat de la filla bastarda del rei, Joana d'Aragó, i de la marquesa de Moya, dama de la màxima confiança de la reina. El cronista flamenc Antoine de Lalaing, que durant tot el viatge s'entretenia a descriure detalladament la luxosa indumentària dels arxiducs, va quedar sorprès de la diferència amb els reis i, més endavant, comentava en to despectiu que no calia comentar la seva vestimenta, ja que només vestien draps de llana. En contrast amb l'actitud de l'arxiduc, els reis Ferran i Isabel no devien voler impressionar ningú amb luxes, cosa que sí havien fet en altres èpoques.

El dia 5 de juny se celebrava a Toledo i davant dels monarques el casament de Joana d'Aragó amb el conestable de Castella. L'arxiduc Felip féu de padrí i portà Joana fins a l'altar. Després de la cerimònia també l'acompanyà fins a la residència on s'estaven amb el conestable. Allà es va organitzar un sopar de gala, on assistiren dames de la reina i de la princesa i, en acabar, es feren els balls acostumats en ocasions semblants.⁴⁵

El cronista Lalaing descrivia Joana com una dona d'entre trenta-vuit i quaranta anys, que feia tres o quatre anys que s'havia compromès amb el conestable, i que mentrestant havien tingut un fill. El flamenc se sorprenia d'aquesta pràctica, que considerava un costum del país, ja que ho havia observat en altres parelles de l'aristocràcia. Lalaing destacava que Joana d'Aragó en la seva joventut havia estat famosa per la seva gran bellesa, i amb aquestes paraules recollia els comentaris que es devien fer sobre la fama de la dama: «celle fu, en sa jonesse, extimée la plus belle demoiselle d'Espagne».⁴⁶ El cronista també feia una relació dels nobles més importants de Castella i considerava el conestable com el més ric d'Espanya, amb 72.000 florins d'or declarats i estat de 1.500 ducats.

Pocs dies després del casament, el rei feia una donació de 13.650 sous a la seva filla, llavors ja duquessa de Frías.⁴⁷ Els capítols matrimonials entre Joana i Bernardino són posteriors a la celebració del matrimoni i estan

45. José GARCÍA MERCADAL, *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Valladolid: Junta de Castilla y León, 1999, v. 1, p. 428, 432 i 458.

46. Louis GACHARD, «Relation du premier voyage de Philipp le Beau en Espagne, en 1501, par Antoine de Lalaing, sr de Montigny», a *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, Bruxelles: F. Hayez imprimeur, 1876, v. I, p. 175 i 185.

47. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.578, f. 52r.

datats el 2 de novembre de 1502.⁴⁸ Pel que fa a la dispensa pel parentiu, aquesta es va fer esperar i consta que va ser lliurada pel papa Alexandre VI també amb posterioritat a la cerimònia.⁴⁹

Joana d'Aragó al costat de la reina Joana de Castella

Quan el 1504 morí la reina Isabel, els arxiducs Joana i Felip foren declarats reis de Castella i amb la finalitat de prendre possessió del regne tornaren a la península des de Flandes el 1506. El rei Ferran, mentre a la primeria de maig esperava per entrevistar-se amb els nous reis, enllestia la donació pel dot de Joana d'Aragó, que era de 20.000 dobles d'or.⁵⁰ La concòrdia que signà al principi d'estiu amb el seu gendre el rei Felip l'obligava a abandonar Castella sense ni haver pogut veure la seva filla, la reina.

Els nous monarques instal·laren la cort a Burgos i s'allotjaren en el millor palau, que era la casa del Cordón, propietat del conestable de Castella i on residia amb Joana d'Aragó. Zurita explica que el rei Felip va manar al conestable i a la seva muller que sortissin del palau, perquè la reina no pogués comunicar cap de les queixes a la seva germana.⁵¹ Felip el Bell volia governar sense tenir en compte la reina Joana i sense interferències del seu sogre el rei Ferran; volia mantenir aïllada la seva muller, de la qual deien que tenia gairebé captiva. Els conestables hagueren d'abandonar el seu palau i s'instal·laren a la casa de la Vega, una residència que tenien al camp, als afores de Burgos. Mentrestant, aquell estiu, a Barcelona, el rei Ferran feia donació a la seva filla, la duquessa de Frías, de la vila d'Ameyugo i del lloc de Tuyo que tenia a Castella. Ho feia pocs dies abans d'embarcar-se cap a Nàpols des del port de la ciutat comtal.⁵²

Deu setmanes després de ser reconeguts reis de Castella i quan feia vuit dies que residien a la casa del Cordón, moria el rei Felip, després d'una breu i inesperada malaltia que li provocà febres molt altes. La reina Joana, que no s'havia separat del marit durant l'agonia, després de l'òbit es reclogué en les estances que ocupava a la casa dels conestables. Només

48. Archivo Histórico Nacional (AHN), Duques de Frías, lligall 180/29 bis.

49. AHN, Duques de Frías, CP.270, D.5.

50. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.656, f. 210v.

51. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros...*, v. VI, f. 80v.

52. AHN, Duques de Frías, C.414,D.4-5.

va rebre molt bé la visita de la seva germana Joana d'Aragó, a qui va fer quedar amb ella al palau.⁵³ Alguns dels nobles castellans, que no volien que el rei Ferran tornés a fer de regent, estaven disconformes amb la presència de la germana, en qui devien veure una ferma aliada del pare d'ambdues.

Així, als requeriments del marquès de Villena, la reina va respondre que no veia adequada la demanda de fer venir el seu fill Carles perquè era massa petit i que, en canvi, havia decidit que fos el seu pare qui exercís la governació del regne de Castella. Sobre la recriminació que li feia perquè només parlava amb Joana d'Aragó li va contestar: «que ya sabía que era su hermana, y que era razón que tuviese alguna recreación con ella más que con otra persona».⁵⁴

Quan la reina Joana va decidir traslladar el cos del marit a Granada, de res van servir els consells en contra de les dames i dels nobles de la cort. Tot i que estava molt avançada del nou embaràs, va voler emprendre aquest viatge i no va deixar que les dames l'acompanyessin, ni tan sols la seva germana Joana.⁵⁵ Davant de la tossuderia de la reina, el conestable i la seva muller foren dels primers nobles que s'afegiren a la comitiva que l'acompanyava quan ja havia iniciat el viatge. Aquest recorregut pels camps de Castella amb el cadàver del seu marit és un dels episodis més dramàtics de la llegenda negra de Joana de Castella i un dels arguments més utilitzats per demostrar que la reina s'havia tornat boja. La comitiva es va parar a Torquemada, on la reina a mitjan gener de 1507 va donar a llum la seva filla Caterina. Com que en aquest lloc no van trobar cap persona idònia per fer de llevadora, la va haver d'assistir en el part la seva cambraera. El conestable Bernardino va fer de padrí de la nena.⁵⁶

Quant el rei Ferran va tornar de Nàpols, se li va oferir altre cop la regència de Castella. El rei es va trobar amb la filla, la reina Joana, el 28 d'agost de 1507 al poble de Tórtoles de Esgueva, i en aquesta cèlebre trobada la reina va sortir a rebre el pare acompanyada de la seva germana.⁵⁷ Segurament, Joana d'Aragó havia influït en l'ànim de la sobirana per afavorir aquest retrobament.

53. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros...*, v. VI, f. 90v.

54. Alonso de SANTA CRUZ, *Crónica de los Reyes Católicos*, Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-Americanos, 1951, v. II, p. 81.

55. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros...*, v. VI, f. 107r i 118v.

56. Alonso de SANTA CRUZ, *Crónica...*, v. II, p. 89.

57. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros...*, v. VI, f. 144v.

Darrers anys de Joana d'Aragó

No es tenen detalls de la relació que durant la segona regència del rei Ferran van mantenir les dues germanes, però no va poder durar gaire temps més. El rei va intentar que la reina visqués a Burgos al costat de la germana, però aquella s'hi negà perquè no volia tornar mai més al lloc on havia mort el seu espòs.⁵⁸ En canvi, el rei Ferran i el seu nét del mateix nom, fill de la reina, s'estaven a la capital burgalesa a casa de la seva filla i tia, respectivament, la duquessa Joana. A la tornada del rei d'un viatge a Andalusia el febrer de 1509, aquest acompanyava la filla, la reina Joana, a la que seria la seva reclusió de per vida a Tordesillas.

Després, el rei se n'anà a Valladolid, on llavors es trobava l'altra filla, Joana d'Aragó, per tal de ser-hi present quan el dia 18 de març li naixia una criatura, que va ser una nena i a qui van posar el nom de Juliana Àngela.⁵⁹ Uns dies abans, Joana, en previsió de possibles complicacions durant el part, havia fet testament.⁶⁰ Un mes i mig després també tenia un fill Germana de Foix, segona muller del rei, però el nen va morir poc després de néixer. Les esperances que el rei Ferran tenia d'obtenir descendència masculina de la nova muller no es van complir.

Joana d'Aragó no va viure gaire més temps i ja era morta el mes de març de 1511, quan la seva filla Juliana encara no tenia dos anys. Dels fills que havia tingut anteriorment i que moriren infants coneixem els noms de Juan, Antonio i María.⁶¹ Dels cinc fills i filles que havia tingut amb el conestable només els va sobreviure la darrera, Juliana. Joana va voler ser soterrada al monestir de Santa Clara de Medina de Pomar, on havia fet construir la capella de la Concepció i on va deixar un important llegat per fer misses diàries.⁶²

58. Miguel Ángel ZALAMA, *Juana I. Arte, poder y cultura en torno a una reina que no gobernó*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica, 2010, p. 218-230.

59. Prudencio de SANDOVAL, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Amberes: Gerónimo Verdussen Impressor, 1681, p. 14.

60. AHN, Duques de Frías, C.600, D.12.

61. Domingo HERGUETA MARTÍN, «Notas históricas del doctor Zumel», *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Burgos* (Burgos), 2 (1923), p. 58-59.

62. Biblioteca Nacional de España, Origen de la ilustrísima casa de Velasco por D Pedro Fernández de Velasco, ms. 3238, f. 62r-63r.

A causa de la mort de Joana, la seva mestra i amiga Estefania Carròs, a mitjan març de 1511, hagué de modificar el seu testament i poc abans de morir nomenava una altra marmessora. Joana ja no va poder complir els encàrrecs que li feia Estefania de tenir cura de les seves pupil·les ni va poder rebre els obsequis que aquesta li havia deixat en les darreres voluntats.⁶³

Les inquietuds humanístiques i artístiques de Joana

Joana d'Aragó va rebre la formació d'una dama de l'alta noblesa al costat d'Estefania Carròs i això va determinar força les inquietuds literàries i artístiques que va demostrar al llarg de la seva vida. Així, es veu que Joana havia afavorit que l'escriptor Francesc Alegre publicés la traducció al català de *Les metamorfosis* d'Ovidi. L'obra es va publicar el 1494 i Alegre va dedicar el llibre a Joana d'Aragó. Diversos investigadors han identificat de manera errònia la destinatària de la traducció com l'altra Joana, la filla dels reis, que ha passat a la posteritat amb el sobrenom de «la Boja».⁶⁴ Però en realitat la dedicatòria no anava dirigida a la futura reina, sinó a la filla natural del rei. El traductor en el seu escrit no utilitzava mai el terme infanta, que seria el tractament de la filla dels reis, sinó que només mencionava que era filla del rei Ferran. Aquestes eren les paraules de la dedicatòria: «A la il·lustríssima senyora, la senyora dona Joana de Aragó, filla del molt alt e potentíssim senyor don Ferrando segon, nostre rey e senyor, ab humil afecció, Francesch Alegre besa les dignes mans.»⁶⁵

63. Teresa VINYOLES, Mireia COMAS, *Estefania...*, p. 43-45.

64. Lola BADIA, «Volent escriure a vostra consolació e plaer: Metge, Corella i altres mestres de la prosa catalana dels segles XIV i XV», *Catalan Historical Review* (Barcelona), 3 (2010), p. 191. Pere BESCÓS PRAT, *Humanisme i traducció catalana durant la 2ª meitat del segle XV; Ferran Valentí, Arnau d'Alfarràs, Francesc Alegre i Aleix de Barcelona*, treball de recerca de programa de doctorat, Universitat Pompeu Fabra, 2008, <<http://hdl.handle.net/10230/1268>>. Josep David GARRIDO VALLS, «La traducció catalana medieval de les Heroides d'Ovidi», *Faventia (Barcelona)*, 24, 2 (2002), p. 43. Rafael MÉRIDA JIMÉNEZ, «L'exemplar incunable de les *Transformacions* d'Ovidi en versió de Francesc Alegre (Barcelona, Pere Miquel, 1494) a La Casa del Libro de San Juan de Puerto Rico», *Tirant* (València), 15 (2012), p. 171-174.

65. Publi OVIDI NASÓ, *Taula dels quinze llibres de Transformacions del poeta Ovidi*, Barcelona: Pere Miquel, 1494, f. I.

Es fa difícil d'explicar que aquesta inquietud literària la portés a terme la filla dels reis, una noieta de només catorze anys en el moment de la publicació i que sempre havia viscut a Castella. En canvi, tenint en compte que es tractava d'una traducció al català i que es publicava a Barcelona, és molt més lògic que la promoció de l'obra partís de la filla catalana del rei. Especialment il·lustrativa és la lloança que l'escriptor fa de Joana en la dedicatòria, a qui mostra com a afavoridora de les lletres i del seu cultiu entre les dones:

E perquè acostuma la honor nodrir les arts e los ànimos, encesos a desig de laor, a ben obrar se esforcen clarament, se amostra per qual camí tantes dones de preu foren tant estimades, més vuy qui honra la virtut ne vostra senyoria, qui en los nostres dies representa a Ysis, a Minerva y a Ceres dant favor a les letres ja del tot olvidades, no sol tirant les altres al digne exercici de la sàvia deessa, més cultivant los ànimos del comú de les dones herm de tota virtut.⁶⁶

Joana seria una mena d'avaladora de la traducció de Francesc Alegre, ja que aquest li suplicava que inclogués el text que havia escrit amb les seves impugnacions per tal de defensar-se de les crítiques.⁶⁷

La que després fou duquesa de Frías també tenia en gran estima els llibres manuscrits i així, a la mort de la reina Isabel va adquirir a l'encant públic dels béns de la sobirana una bona quantitat d'exemplars. Es tractava del lot de llibres més important, pel nombre i per la quantia de diners que van costar. Entre tots ells destacava un breviari, el millor i més valorat que tenia la reina d'entre els cinc que guardava en una arca que portava sempre amb ella. Joana va adquirir un total de disset llibres entre religiosos i de temàtica profana. També va comprar una lent per llegir que havia utilitzat la sobirana i una peça d'orfebreria de gran valor.⁶⁸

Quan residia a Castella, Joana va continuar amb les inquietuds literàries i va encarregar la traducció al castellà de «L'infern» de la *Divina Comèdia* de Dante a Fernández de Villegas, ardiaca de Burgos. Aquest, que

66. Publi OVIDI NASÓ, *Taula...*, f. I.

67. Pere BESCÓS, *Humanisme...*, p. 32.

68. Elisa RUIZ GARCÍA, «Los breviaros de la reina Católica: un signo de modernidad», a *III Jornadas científicas sobre documentación en época de los Reyes Católicos*, Madrid: Universidad Complutense, 2004, p. 225-227.

havia estat servidor dels conestables, en el proemi de l'obra, publicada el 1515, expressava que el llibre anava dirigit a Joana d'Aragó, que li havia manat traduir l'obra.⁶⁹ Es tractava de la primera edició en castellà d'una part de la famosa obra de Dante. En canvi, en català la primera traducció completa de l'obra fou feta per Andreu Febrer el 1429, que segurament Joana ja coneixia. Joana també va promocionar importants obres artístiques com ara la capella on va ser soterrada a Santa Clara de Medina de Pomar. A més, va fer reformar una capella al convent de San Pablo de Burgos on va fer construir un retaule amb dotze bustos reliquiari.⁷⁰

La néta Juliana Àngela

El conestable Bernardino moria poc temps després que la seva muller, el març de 1511. El rei Ferran, en quedar la néta òrfena tan petita, va vetllar des de llavors per ella, ja que els béns que havia d'heretar eren molt cobejats, tot i que com a dona no podia ser successora ni en els títols ni en el patrimoni familiar dels Velasco. Així, el 1510, a Saragossa Bernardino havia creat un *mayorazgo* per a la seva filla Juliana Àngela. Els béns més importants que formarien part de l'herència serien els delmes dels ports de la mar, equivalents a una renda perpètua de 300.000 maravedís, considerades les millors rendes del regne de Castella, i moltes viles i llocs, entre ells el castell de Castilnovo. Es veu que aquests béns estaven destinats al seu fill Antonio, que morí pocs mesos després de néixer, i en el seu lloc els heretà la germana Juliana. La donació era ratificada pel pare en un codicil de l'any següent, quan també nomenava tres tutors per a la nena. Un cop mort el conestable, el rei Ferran va nomenar dos tutors més: el germà i successor del conestable, Íñigo, i també el doctor Zumel, mà dreta de l'oncle de la nena, en igualtat de condicions que els tres tutors nomenats pel pare.

També en vida del rei Ferran es va concertat el matrimoni de Juliana amb el seu cosí Pedro, fill d'Íñigo, hereu dels títols i béns de la família. Es veu que un cop mort el rei Ferran el 1516, el doctor Zumel, home de

69. Cinthia HAMLIN, «La traducción...», p. 88.

70. José Antonio CASILLAS, *El convento de Sant Pablo de Burgos. Historia y arte*, Salamanca: Ed. San Esteban-Diputación de Burgos, 2003, p. 136. Alejandro GARCÍA, «Análisis arqueológico de la cripta de la capilla de las Onze Mil Vírgenes en el convento de San Pablo de Burgos», *Bolskan* (Huesca), 21 (2004), p. 146.

confiança del conestable Íñigo, i aquest mateix, van ser acusats davant del rei Carles per un dels tutors nomenats pel pare de malbaratar i apropiar-se del patrimoni de la nena. El casament de Juliana es va fer quan ella tenia només onze anys i el seu cosí vint-i-cinc, però de tota manera la nena continuava vivint amb l'oncle i aquest administrava i gaudia de les rendes de la neboda. Fins quatre anys més tard, no van arribar a un acord pare i fill sobre les rendes de Juliana.⁷¹

Dels béns que foren de la mare també n'havien pres possessió els tutors de la nena. Així, el 15 de setembre de 1512 Guillem Roig, ciutadà barceloní que havia estat al servei de Joana d'Aragó, com a administrador de la seva filla, venia a l'encant públic unes cases que aquesta posseïa al costat del carrer del Mar de Barcelona.⁷²

Juliana i el seu marit i cosí germà, Pedro, el quart conestable, van destacar pel seu paper de promotors artístics i a les seves ordres van treballar grans artistes. A més dels títols de comtessa d'Haro i duquesa de Frías, el fill del seu cosí, el rei Felip II, concedí a Juliana el títol privatiu de comtessa de Castilnovo. Aquesta en el seu codicil testamentari ordenava que les estàtues sepulcralcs que havia fet fer dels seus pares havien de ser col·locades a la capella dels conestables de la catedral de Burgos, un cop fet el trasllat dels cossos.⁷³ Els conestables no van tenir fills i al final el desig de Juliana no es va complir i les estàtues dels pares Bernardino i Joana d'Aragó es van reaprofitar i es van col·locar al frontispici del cor del convent de Santa Clara de Medina de Pomar.⁷⁴ Tant Joana com la seva filla Juliana van tenir gran devoció a les clarisses. En el cas de Juliana, l'admiració que va sentir pel seu parent Francesc de Borja, el futur sant, havia afermat més encara aquesta predilecció.⁷⁵

71. Alfonso FRANCO SILVA, «Los condestables de Castilla y la renta de los diezmos de la mar», *En la España Medieval* (Madrid), 12 (1989), p. 265.

72. ACVD, 1-72-45 (B-1).

73. Inocencio CADIÑANOS, «Felipe Bigarny, Alonso Berruguete y los sepulcros de los condestables en Burgos», *Archivo Español de Arte* (Madrid), 56, 224 (1983), p. 351.

74. Isabel COFIÑO, M. Eugenia ESCUDERO, «Nuevas aportaciones al coleccionismo español de la edad moderna: la galería de retratos de la familia Velasco», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte* (Valladolid), 74 (2008), p. 166.

75. Álvaro CIENFUEGOS, *La heroyca vida, virtudes y milagros del grande S. Francisco de Borja*, Barcelona: Imprenta de Carlos Sopera y Jayme Ofset, 1754, p. 184.

El testament de Joana Nicolau

Joana Nicolau va sobreviure bastants anys la seva filla. Al final de la seva vida, amb una edat al voltant dels setanta anys, la trobem vivint al barri de Santa Anna de Barcelona en companyia de la seva germana Esperança, que ja era vídua d'Antoni Berenguer d'Agramunt. Els primers dies del mes de juny de 1521 es feia a casa de la noble la lectura dels testaments d'una donzella, Àngela Sorribes, i d'un clergue, Pere Ramon Coma, dels quals era marmessora.⁷⁶ Segurament, eren servidors seus que havien mort pocs dies després d'haver dictat les darreres voluntats. La coincidència dels testaments i de les morts podria ser a causa d'algun brot de pesta que periòdicament afectava la ciutat comtal.

El testament de Joana Nicolau es va redactar el 6 de febrer de 1522 i la lectura es va fer l'11 de febrer a la mateixa casa de la noble, l'endemà de la seva mort i després de les exèquies.⁷⁷ Joana Nicolau havia elegit sepultura a l'església del monestir de Sant Agustí de Barcelona, en la capella de Sant Honorat. Volia que el seu cos fos vestit amb l'hàbit de l'orde de sant Agustí i a aquest convent feia un llegat per celebrar-hi misses.

Un dels marmessors era el frare predicador Pere Joan Pahul, que també fou el confessor i executor testamentari d'Estefania Carròs.⁷⁸ L'altre marmessor era Jaume Salbà, donzell, fill dels senyors de la Bisbal del Penedès, que era vidu de Blanca de Navés, parenta d'Estefania Carròs.⁷⁹ Jaume, que havia tingut el càrrec de regent de la vegueria barcelonina, en pocs anys arribaria a importants càrrecs: conseller en cap de Barcelona i diputat de la Generalitat. Per tant, els dos primers marmessors de Joana eren persones que també havien estat molt vinculades a Estefania Carròs, cosa que ens fa deduir una relació estreta entre les dues nobles. Els altres marmessors eren clergues i parents de la testadora: Arnau Clarió, cosí seu i prevere beneficiat a l'església d'Agramunt, que havia servit la filla, i Arnau Berenguer, nebot de Joana i prevere a la Seu de Barcelona.

76. AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber*, 5-VI-1521/14-IX-1544, f. 1r-3v.

77. AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber*, 5-VI-1521/14-IX-1544, f. 3v-8v.

78. Teresa VINYOLES, Mireia COMAS, *Estefania...*, p. 75.

79. ACVD, 1-48-33 (C-4). Salvador FERRÉ, «Els Salbà, nissaga de la mitjana noblesa catalana d'origen bisbalenc», *Miscel·lània Penedesenca* (Vilafranca del Penedès), 11 (1988), p. 161-188.

Deixes testamentàries i hereus

Joana ordenava que se celebressin trentenaris de misses als monestirs de Sant Agustí i de Santa Anna i feia llegats a les confraries de les quals era confrayessa, com la de Santa Eulàlia de la Seu barcelonina o la de Santa Marta. També feia deixes a l'hospital de la Santa Creu, al monestir de Jesús i a l'església del Pi de Barcelona i també al monestir de Montserrat. Manava que es compressin censals per tenir encesa una llàntia els dies de festa a la capella on volia ser soterrada i una altra llàntia encesa perpètuament a la capella de la Verge Maria sobre el Portal Nou.⁸⁰ Per a l'església del Pi deixava a més 50 lliures per fer una casulla, una dalmàtica i altres complements.

Així mateix, feia llegats a les criades Eufrasina Badia i Joana Font, que havien de rebre 10 lliures cada una en el moment de casar-se. Als criats Joan Sorribes i Lluís Coromines, al metge Bartomeu Rull i al metge i apotecari Rafael Sorts els deixava pels seus serveis 6 lliures a cada un. A tots els que servien a casa seva els deixava als homes una gramalla i un caperó i a les dones un mantell i un «manto» de drap de dol, com també a Joana, que havia estat la seva criada, i al seu marit Guillem Papiol, mestre de cases. Als membres de la família d'Agramunt, tant als nebots i nebodes com als fills d'aquests, també els deixava vestits de dol per a tots.

Als fills i filles del seu difunt nebot Joan Berenguer d'Agramunt, és a dir, a Antoni, Joan, Esperança i Margarida, els deixava a cada un 50 ducats d'or, que els havien de ser lliurats en el moment de casar-se. Al fill i a la filla de la neboda Isabel,⁸¹ casada també a Agramunt, els deixava 50 ducats més per al moment de contraure matrimoni. Al seu nebot el prevere Arnau Berenguer, a més del llegat per la marmessoria, li deixava 100 lliures. A la néta Juliana, filla de Joana d'Aragó, li deixava per llegítima una quantitat més aviat simbòlica, 6 lliures. Cal tenir en compte que quan Joana féu testament la seva néta Juliana tenia només dotze anys i, tot i que estava casada amb el seu cosí, encara vivia amb l'oncle, que continuava gaudint

80. Aquesta imatge, realitzada al taller de Jaume Cascalls, es conserva actualment a l'església de Sant Jaume de Barcelona. Rosa Alcoy, Pere BESERAN, «La fortuna de Jaume Cascalls en el context gironí», *Estudi General* (Girona), 10 (1990), p. 103.

81. Al document consta el cognom del marit, Belasches, però en el testament de la germana l'escriuen *Balasch*.

de les rendes que pel testament de Bernardino corresponien a la filla. Segurament, amb el rei Ferran i la filla morts, Joana Nicolau ja no tindria gaire relació amb la néta, si tenim en compte que la nena, pel fet de ser una hereva molt rica, era objecte de la cobejança de la família paterna dels conestables de Castella.

A la seva germana Esperança li llegava la roba i mobles necessaris per a l'habitació i la deixava com a usufructuària dels seus béns i rendes. Totes les terres, propietats i possessions que tenia a la vila de Tàrrega les deixava a Antoni Berenguer, fill gran del seu difunt nebot, i també li llegava els altres béns i rendes després de morta la germana Esperança. Si aquest renebot moria o no tenia fills legítims el substituïa pel seu germà Joan, aquest al seu torn per les seves germanes i, finalment, pels fills de la neboda Isabel. Excloïa de la successió els que fossin religiosos i en cas que tots els fills i filles dels seus nebots morissin sense successió, deixava els béns per a casar donzelles del llinatge. També manava que el seu hereu donés cada any 40 sous al monestir de Santa Anna de Barcelona per a la lluminària del cos de Jesucrist. A la vegada, prohibia que les cases i altres immobles fossin venuts o alienats. Joana també pregava al seu cosí i marmessor, el prevere Arnau Clarió, que volgués dirigir i ajudar en els negocis i en tot el necessari la germana Esperança.

En el testament Joana també feia memòria que els marmessors de Ferran el Catòlic havien de pagar encara 779 lliures que restaven d'una consignació que li havia fet el rei, 200 lliures que havia de pagar el mercader de Saragossa mossèn Bordable⁸² i 300 lliures més que havia de pagar el tresorer general, també per aquesta mateixa consignació reial, que havia estat confirmada pel mateix emperador Carles. Així mateix, el seu cosí Joan Delgado, mercader de Tarragona, li devia 100 ducats d'or que havien de servir per comprar oli i que aquest encara no li havia lliurat.

82. Deu ser Vicente Bordalva, receptor pel rei a Aragó dels béns dels jueus expulsats. ACA, Cancelleria, Ferran II, reg. 3.656, f. 240r. Posteriorment, fou també nomenat receptor dels béns confiscats als heretges condemnats. Pilar HUERGA, «La hacienda de la inquisición aragonesa durante el reinado de Fernando el Católico», *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Zaragoza), 63-64 (1991), p. 56 i 65.

L'inventari dels béns de la casa

Tal com la testadora havia ordenat, el mateix dia de la lectura del testament també es va iniciar l'inventari dels béns que tenia a la casa del barri de Santa Anna.⁸³ El va fer el mateix notari i es conserva en un plec solt seguit de l'encant públic de part d'aquests béns. Al plec li falta el primer full, on figuraria el nom de la testadora, i per aquest motiu el document ha restat inèdit fins avui dia. Es pot deduir que es tracta de l'inventari i encant de Joana Nicolau perquè entre els compradors hi figuren el seu nebot mossèn Arnau Berenguer i Jaume Salvà, que hi consten com a marmessors. També coincideixen la data de la publicació del testament i la de l'inici de l'inventari, i, a més, entre els objectes inventariats hi ha un document de reconeixement de deute fet pels marmessors del rei Ferran sobre 769 lliures que figuraven en les darreres voluntats del monarca. Aquest deute també el feia constar la testadora en el seu testament, tot i que deia que era de 779 lliures.

Pel que fa al contingut, l'estudi de l'inventari pot donar idea del tipus de casa on vivia la dama i del mobiliari. Així, al menjador hi tenia un tinell o aparador amb diversos objectes, una taula de noguer amb frontisses i tisores i tres cadires de costelles. Un estradó amb dos calaixos, que contenien estovalles i tovallons (dits torcaboques) i una estora completaven la decoració del menjador. A la sala hi havia cinc cadires de cuir amb respatller i una taula plegable. A la mateixa estança s'hi trobaven cinc cofres que contenien roba i draps ornamentals per cobrir mobles o parets com ara bancals, cortines, catifes i una portalera amb figures procedent de la ciutat francesa de Tornay.

Un signe de la seva religiositat era l'existència d'una capella on hi havia diversos objectes valuosos, entre ells un calze d'argent i un retaule de fusta fet a Flandes que es tancava i que representava el davallament de la creu. Les tovalloles eren fetes de teles fines com el filempua. La casulla era de xamellot, un teixit fet de llana amb barreja de pèl de camell i de cabra, i diversos ornaments religiosos eren de vellut.

A la cambra on morí la noble hi havia un llit fet amb bancs i posts que s'adornava amb pavelló de cotonina i davant de llit. Sostenia cinc mata-

83. AHPB, Pau RENARD, *Plec d'inventaris*, II-1522/IX-1549, núm. 1, s.n.

lassos de llana coberts amb llençols, flassades cardades i vànoves de cotó. També hi havia coixins de fluixell (plomissol) amb coixineres de seda. Per a les parets tenia cortines negres. Un cofre petit contenia algunes joies i objectes de valor, com ara quatre culleres de plata, dos anells d'or i uns saltiris d'atzabeja amb sis senyals d'or massís. Altres objectes d'ús personal eren un ram de paternòsters de *lignum aloe* per a les penitències i un ventall de ploma negra. En un altre mig cofre inventariaren tres canelobres i un saler d'argent i quatre retaules petits de fusta que es tancaven i que tenien la imatge de la Mare de Déu. Entre les peces de vestir de la noble com la gonella, el *ropó* o el mantell destacaven les fetes amb teles de la ciutat flamenca de Courtrai o de la francesa de Cadís.

Anotaren un total de disset llibres, tretze d'ells constaven com a petits i de poca importància. Dels quatre inventariats tots eren religiosos, entre ells dos llibres d'hores manuscrits que eren fets en pergamí amb caplletres daurades, il·lustracions i tancadors d'argent. Aquests darrers eren llibres valuosos que podrien haver estat un regal de la filla a la seva mare. Per tant, Joana Nicolau sabia llegir i potser n'hauria après de jove en l'àmbit domèstic, en una família on abundaven els preveres i els notaris.

Inventari dels estris de filar i cosir

Al costat de la lectura d'obres religioses, el filar i cosir era una de les tasques que les dones benestants realitzaven a casa. En aquesta darrera activitat coincidia la major part de la població femenina, independentment de la classe social.⁸⁴ Per això, entre els béns hi apareixen estris per filar i també peces de roba per confeccionar. Així, s'inventariaven 480 rams de fil cru o canejat entre bri i estopa, dues lliures de cotó filat i diverses peces de roba de lli o de cotó. Entre els diversos estris hi havia fusos de ferro per fer cordons, una llançadora per fer vetes, debanadores de ferro, un torn de fusta de filar llana, un tornet petit per a filar cotó i pintes de pentinar lli. Joana també es dedicava a brodar, ja que havia deixat una tovallola de seda a mig fer.

84. Teresa VINYOLES, «Humanisme i educació. La socialització dels infants a Barcelona, de la segona meitat del segle XIV fins a Ferran II», *Butlletí del Centre d'Estudis Colom-bins* (Barcelona), 35 (2005), p. 20.

A la casa, a més de la cambra on morí la noble n'hi havia una altra amb una finestra que donava al carrer. Altres estances eren la cuina, el guarda-roba, una cambra al costat de la de la testadora i una altra al costat del galliner. A la part alta de la casa hi havia dues cambres més, una amb xemeneia que s'utilitzaria com una mena d'obrador, ja que s'hi trobaven quatre alambins per destil·lar, els torns per filar i les debanadores per fer les madeixes de fil.

Gestions dels marmessors

Dies després dels funerals els marmessors pagaven els llegats als servidors de la difunta, les despeses dels metges i a un candeler per la cera de la cerimònia. També signaven àpoca a Parcival de Grimaldis, mercader de Barcelona, per 160 lliures dels 50.000 maravedís que aquest havia cobrat a Castella l'octubre de l'any anterior i que en part serviren per pagar el draper.⁸⁵ Aquest devia haver fet els vestits de dol dels criats i familiars de la difunta.

El mes d'agost els executors testamentaris de Joana nomenaven procurador Miquel Camanyes, canonge de Saragossa, per rebre dels marmessors del rei Catòlic els 15.592 sous restants dels 56.123 sous i 4 diners que li devien per un privilegi del rei de 2.000 sous anuals sobre els emoluments reials. Per altra banda, també havia de cobrar de mossèn Bordable, mercader de Saragossa, 200 lliures de la mateixa consignació reial.⁸⁶

Encant públic dels béns

A partir del mes de novembre es portava a terme l'encant públic dels béns de la difunta, que fou continuat encara els mesos de desembre i, fins i tot, de març de l'any següent.⁸⁷ Sobretot se subhastaven peces i roba de llit com matalassos, flassades, coixins i llençols. També es venia altra roba de

85. AHPB, Pau RENARD, *Aprísies*, 25-II-1522/23/XII-1522, s.n., i *Manuale primum instrumentorum*, 4-XII-1521/2-V-1523, s.n.

86. AHPB. Pau RENARD, *Llibre de procures*, 13-XII-1521/19-8-1522, s.n.

87. AHPB, Pau RENARD, *Plec d'inventaris*, II-1522/IX-1549, núm. 1, s.n.

casa com estovalles, tovalloles i teixits ornamentals com estores, bancals, portaleres i cortines. Entre els mobles es van subhastar dues caixes, l'estrado de fusta i les tres taules, i també objectes com els alambins i la romana. A l'encant no hi figurava cap dels objectes personals de la testadora. El preu més elevat fou per un parell de llençols de quatre teles, pels quals es pagaren fins a gairebé 4 lliures.

Els Berenguer d'Agramunt, hereus de Joana Nicolau

El 1527, cinc anys més tard de la mort de Joana, la seva germana Esperança també feia testament a la mateixa casa i amb el mateix notari. Volia ser enterrada a l'església del monestir de Santa Anna en el vas on era soterrat el fill Toni Berenguer. Deixava els béns al fill Arnau durant la seva vida i després de mort aquest al nét Antoni Berenguer d'Agramunt. A les germanes d'aquest els deixava peces de roba.⁸⁸ A l'altre nét Jaume i a les nétes Esperança i Caterina, fills de la seva filla Isabel, muller de Pere Balasch d'Agramunt, també els deixava peces de roba. Esperança era vídua d'Antoni Berenguer, pagès de la vila agramuntina, que consta en el fogatge de 1497.⁸⁹

Els Berenguer d'Agramunt esdevenien els hereus dels béns de Joana Nicolau, ja que en el testament havia elegit Antoni, fill del seu difunt nebot, com a hereu. Aquest seria el que consta en el fogatge agramuntí de 1553.⁹⁰ Els Berenguer continuaren vivint a Agramunt i estan documentats al carrer de Sant Joan al llarg del segle XVII i fins al segle XVIII.⁹¹

Els cosins Clarió, una nissaga de notaris agramuntins

Els notaris Jover, àlies Clarió, estan documentats a Agramunt durant tot el segle XV, quan hi ha quatre notaris d'aquesta nissaga exercint el seu

88. AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber*, 5-VI-1521/14-IX-1544, f. 27r-28r.

89. Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1992, v. II, p. 147.

90. Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981, v. II, p. 126.

91. Arxiu Històric de Lleida (AHL), Cadastre 1716, Agramunt, f. 5r.

ofici a la vila. El primer, Arnau, documentat el 1408, després Francesc el 1412, Joan entre 1419 i 1473 i, finalment, un altre Arnau entre 1458 i el final del segle.⁹²

En el fogatge de 1497, diversos membres d'aquesta família vivien a la vila. A més del prevere i del notari, anomenats ambdós Arnau Clarió, hi vivien un altre prevere dit Bartomeu i un mercader de nom Pere.⁹³ El cosí de Joana Nicolau, a qui nomena marmessor, era Arnau Clarió, prevere beneficiat a l'església d'Agramunt. Per tant, tal com ja s'ha comentat, pot ser que la mare de Joana Nicolau fos de la casa dels Clarió, o bé que una germana del seu pare s'hagués casat amb un membre d'aquesta família. Els Clarió van tenir continuïtat a la vila agramuntina i es documenten amb aquest nom fins al segle XVII. A partir del segle següent consta vivint al carrer de Sió la família Jover, que en podria ser descendent, ja que també exercien de notaris o de lletrats.⁹⁴

Conclusions

Joana Nicolau, una noia dels estaments populars de la vila d'Agramunt, a causa de la relació que va mantenir amb el rei Ferran i de la seva maternitat, va escalar socialment i arribà fins a noble. De tota manera, les coses no li foren fàcils, i durant els primers anys es van succeir els plets i les reclamacions per aconseguir les rendes que el rei li havia assignat a la vila agramuntina. La seva situació deuria millorar a mesura que la filla anava agafant rellevància social. Es comprova que el rei no es va desentendre mai del seu primerenc amor i al llarg dels anys sempre va proveir per al manteniment de la mare i la filla.

En la trajectòria de la filla Joana d'Aragó, destaca que, tot i el naixement en l'entorn humil d'una vila catalana, aconsegueix, per ser filla del rei Ferran i per matrimoni, l'ascensió a dama de l'alta noblesa de Castella. Malgrat que és filla il·legítima arriba també a integrar-se en el nucli familiar del seu pare i de la cort. De bon principi, rep el reconeixement de la família reial paterna, del pare, de la tia i de l'avi, que realitzen nombroses

92. ACVD, nombrosos documents del fons de pergamins d'Agramunt.

93. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, v. 2.969, *Fogatge general de Catalunya 1497*, f. 390r-v.

94. AHL, Cadastre 1716, Agramunt, f. 22v.

provisions per assegurar-li el sosteniment i l'educació. Fins i tot, més endavant, també és ben considerada per la reina de Castella i els prínceps hereus. Destaca el paper de les dones de la família reial, primer la tia, la infanta Joana, i després la madrastra, la reina Isabel, les quals, tot i que es tractava d'una filla natural, la van prendre sota la seva protecció i la van ajudar. Fins i tot, la seva germanastra, la reina Joana de Castella, en els anys més dramàtics de la seva vida va trobar suport en Joana d'Aragó i va demostrar tenir-li la màxima confiança. En aquells anys va esdevenir per al seu pare una valuosa aliada, un paper que realitzaren sovint els fills il·legítims dels Trastàmara aragonesos. Per tant, Joana va gaudir d'una gran rellevància en vida i en els seus darrers anys va tenir un paper destacat en el cercle íntim del pare i de la germana, la reina de Castella.

Joana d'Aragó va ser educada amb cura per Estefania Carròs i mestra i alumna van mantenir una gran estimació al llarg de tota la vida. Va destacar com a impulsora i mecenes de traduccions de clàssics llatins i dels humanistes italians. També va patrocinar importants obres artístiques. Malauradament, Joana moria prematurament, tot deixant una filleta de pocs anys, Juliana Àngela, que heretà importants senyorius del pare, però que no tingué descendència.

Pel que fa a Joana Nicolau, morts ja el rei i la filla, al final de la seva vida la continuem trobant vinculada a la família agramuntina de la germana Esperança, els Berenguer, que en seran els hereus. També té el suport del seu cosí, el prevere Arnau Clarió, descendent d'una nissaga de notaris de la mateixa vila. Es comprova que, tot i l'ennobliment i el nou estatus social, Joana es va mantenir unida a l'entorn familiar i a través d'ell al lloc d'origen.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1522, febrer, 6, Barcelona

Testament de Joana Nicolau, mare de Joana d'Aragó, la filla natural del rei Ferran el Catòlic. Va ser publicat el dia 11 de febrer del mateix any, l'endemà de la mort de la dama i després de les exèquies. Deixava usufructuària la seva germana Esperança i hereu el seu renebot Antoni Berenguer d'Agramunt.

AHPB, Pau RENARD, *Primus testamentorum liber*, 5-VI-1521/14-IX-1544, f. 3v-8v.

Dona Joanna Nicholaua.

En nom [...] ⁹⁵ // ^{4r} Joana de Aragó, quòndam, filla natural del sereníssimo e Cathòlich senyor don Ferrando, quòndam, rey de Castella y de Aragó, etc., de immortal memòria, que en glòria sia. Considerant humana condició ésser a natural e comuna mort obligada, lo record de la qual a quiscú cristià és saludable, de hont som obligats per la incertitud de la hora a dispositió del present e providència del sdevenidor. Per tant, en nostra bona sanitat, íntegra e sana memòria, ordenam, fem y disponem nostre testament o darrera voluntat.

E, primerament, comanam la nostra ànima al seu creador, al qual plàcie per la clemència aquella acollir en la glòria celestial de paradís. E ab lo present los nostres fem, posam y elegim marmessors y de aquest testament o darrera voluntat nostre exequutors, los reverend mestre Pere Joan Pahul del orde de predicadós de Barcelona, lo honorable mossèn Jaume Çalbà, donzell, en la dita ciutat de Barcelona domiciliat, mossèn Arnau Clarió, prevere en la vila de Agramunt beneficiat, cusí nostre, criat de la dita senyora dona Joana de Aragó, filla nostra, e mossèn Arnau Beranguer, prevere, nebot nostre, en la Seu de Barcelona beneficiat. Als quals donam y conferim plena facultat y potestat, que si a nós convindrà morir ans que altre facam o ordenem testament, ells dits reverends e honorables marmessors

95. *Falten tres línies del text pel mal estat i el trencament del paper a la part inferior de tots els fulls.*

nostres exequescuen e complescan aquest nostre testament o darrera voluntat nostre. E si, per ventura, tots los dits reverend e honorables marmessors nostres en aquestas coses exequutores no volran o no poran personalment entrevenir, almenys volem e ordenam que los dits mossèn Arnau Clarió y Arnau Berenguer, tots dos, hy entrevinguen y aquest nostre testament cumplen e exequescan com desús per nós trobaran descrit, dispost e ordenat.

E, primerament e abans de totes coses, volem y manam que totes les injúries nostres, a la restitució de las quals nós siam tenguda e obligada, sien restituhides e tots los nostres deutes que deurem sien pagats breument, simplement, sumàriament y de pla, sens strèpit e figura de juy, segons Déu y bona consciència, la sola veritat del fet atesa, així com millor dits deutes e injúries se poran mostrar o provar per testimonis, instruments o altres legítims documents.

Elegant nós la sepultura al nostre cors fahedora en la església del monastir de Sanct Augustí de Barcelona en la capella de Sanct Honorat de [dita esgl]lésia. E per quant molt affectam que lo nostre cos sie vestit [amb l'hà]bit del dit orde de Sanct [Augu]stí, per ço prenem nós aquell [...] al reverend prior [del m]onastir y convent de aquell [...] ⁹⁶ // ^{4v} segons se acostuma bé, degudament e honradament com se pertany a tota coneguda dels dits reverend e honorables marmessors nostre. Prenent nós per la ànima nostra, sepultura fahedora y los legats pios davall escrits persolve-dors, cinquanta liures de moneda barcelonesa, de las quals volem y manam que en continent lo òbit nostre sie seguit y lo més prest fer se puga, sien celebrats en lo dit monastir de S[ant] Augustí tres trentenaris quiscú de ells de trenta-tres misses vulgarment dites de sant Amador. Ítem, altres tres trentenaris en lo dit monestir de predicadors. Ítem, altres tres trentenaris en la església del monestir de Sancta Anna per la ànima nostra e de tots los defunts, per celebració y charitat de quiscú de aquells volem sien donats trenta-tres sous de la dita moneda. Ítem, leixam de ditas cinquanta lliures a sancta Eulàlia de la Seu de Barcelona, deu sous barcelonesos. Ítem, leixam a sancta Eulàlia emèrita, de la qual som confraressa, altres deu sous y tot lo que-s mostrarà nós deure a la sua confraria. Ítem, leixam al hospital general de Sancta Creu de Barcelona altres deu sous. Ítem, leixam al monestir de Hierusalem altres deu sous. Ítem, leixam al monestir de la Verge Maria de Montserrat altres deu sous y barcelonesos. Ítem, leixam a la església del Pi per dret de parrochianatge, sinch sous barcelonesos. Ítem, deixam a quiscú dels dits reverend e honorables marmessors nostres per càrrech de la dita marmessoria, vint sous. E si fetas y complides totes les damunt dites coses, alguna cosa hy restava e bastava per a instituir algun aniversari perpetuament celebrador per la ànima nostra y de tots los defunts, volem aquell sie instituhit en dita església de dit monestir de Sanct Augustí, perpetuament celebrador quada any tal dia qual a nós convindrà morir,

96. *Falten tres línies del text.*

segons dits reverend e honorables marmessors nostres coneixeran ésser fahedor o en celebració de misses o coses pies, si los plaurà que sie convertidor. E si manchave alguna cosa per a fer hy complir lo que per la dita ànima e sepultura nostra nós havem pres, volem que dels altres béns nostres hi sie fet degut cump[li]ment.

Dels altres emperò béns nostres, leixam e legam a la dita església de la Verge Maria del Pi sinquanta liuras barceloneses, les quals volem sien convertides en una casulla de cetí carne[sí] o morat e unas diumatichas, pali e tovallola per al Evangelí, per lo que bastarà si ja donchs ditas coses en nostra vida havem fetas. E si per ventura, les dites sinquanta liures en altres coses en [les] que més pus fossen [necess]àries en alguna manera [per qualsev]ol rahó, causa o con[di]ció ...]97//5r Ítem, volem y manam que de dits nostres béns sien smerçades dotze lliuras barcelonesas en censal mort o altra perpètua renda en loch tuto y segur, les qual com smerçades seran volem que sien per dits marmessós nostres assignades al dit monestir de Sanct Augustí e convent de aquell per a instituir una làntia en dita cappella de Sanct Honorat e fer cremar aquella los dies de diumenges e festes. Ítem, deixam a la Verge Maria de sobre lo Portal Nou, vint y quatre lliures barceloneses convertidores per dits honorables marmessós nostres en compra de censal mort o altre perpètua renda, a opps de la sua capella, e per a fer cremar perpetualment una làntia de nit y de dia davant la dita Verge Maria. E si per ventura, les dites vint e quatre lliures per a la institució o fundació de dita làntia no bastaven, volem que de dits nostres béns hy sie fet degut compliment. Ítem, leixam al monestir de Jesús del territori de Barcelona, deu sous barcelonesos. Ítem, leixam a la confraria de Sancta Martie de la qual som confrarressa, sinch sous barcelonesos y lo que-s mostrarà ésser a dita confraria per nós degut. Ítem, leixam a na Eufrazina Badia, criada nostra, ultra lo que de la sua despesa a nós és degut, per tots serveys per ella a nós fets, deu lliures barceloneses, si al dia del nostre òbit en nostra casa e servey serà, e les quals volem li sien dades en col·locatió de matrimoni, e no abans. Ítem, leixam a na Joana, filla d'en Joan Font de Sanahuge, ultra lo que li serà degut de la sua soldada, altres deu lliuras barcelonesas, les quals li sien dades en col·locatió de matrimoni, e no abans. Ítem, leixam a mossèn Joan Sorribes, àlies Grau, familiar nostre, per tots servicis per ell a nós fets, sis liures barcelonesas. Ítem, leixam a Luys Coromines, per lo semblant familiar nostre, per tots servicis altres sis lliures barceloneses. Ítem, leixam al reverend mestre Barthomeu Rull, metge nostre, en compensa de tot salari y servey, altres sis lliures barceloneses. Ítem, leixam a mestre Raphael Sorts, apothecari y metge nostre, en recompensa de molts treballs per nós ha supportats, altres sis lliures barceloneses. E més, volem que li sien pagades e satisfetes totes les medecines que ell dirà per nós li són degudes e que de tot sie cregut de sa simple paraula. Ítem, leixam a quiscú qui en lo dia de nostre òbit se

97. *Falten tres línies del text.*

trobarà en nostra casa e servey, si serà home, una gramalla e caperó y, si serà dona, un mantell y manto de drap de dol setze de nombre, ultra lo [que h]avem ja deixat. Ítem, deixam a Pere Coromines, fill de dit Luys Coromines, un sayo de dol del dit drap. Ítem, deixam a na Joana Papiola, muller d'en Guillem Papiol, mestre de cases, òlim criada nostra, un mantell e un robó e a dit son marit una gramalla y [caperó] de dit drap de dol. Ítem, volem y manam que la dona na Joana Beranguera, muller relictà de [Joa]n Beranguer, quòndam nebot nostre de la dita [vila de] Agram[unt, els] fills y filles sien vestis del damunt dit [...]⁹⁸ a Ysabel [... de la] //^{5v} vila de Agramunt y dita sa muller y llurs fills sien tots vestits [del] mateix drap de dol setze de nombre. Ítem, leixam a dit mossèn A[rnau] Clarió y Arnau Beranguer, ultra lo legat de dita marmessoria, [cas]cú de ells un vestit de dol del predit drap e a Ferrando, criat de dit mossèn Clarió, leixam una gramalla y caperó del dit drap. Ítem, leixam a Antoni Beranguer, fill de dit quòndam Joan Beranguer, nebot nostre, y de la dita madona Joana Belaguera, sinquanta ducats de or moneda barcelonesa, los quals volem li sien donats quant se casarà y no abans. Ítem, leixam a Joan Beranguer, germà seu, altres sinquanta ducats de or de dita moneda, los quals per lo semblant volem li sien donats quant se casarà y no abans. Ítem, leixam a na Sperança y Margarida, donzellas, filles de dit quòndam Joan Beranguer, cent ducats de or de la dita moneda, ço és a quiscuna de aquelles sinquanta ducats, los quals volem los sien dats en lo contracte de lur matrimoni y no abans. Ítem, leixam al fill y filla de la dita madona Ysabel Belasches, neboda nostra, quant contrauran lur matrimoni y no abans, cent ducats de or de dita moneda, és a saber, a quiscú de aquells sinquanta ducats. Ítem, leixam a dit mossèn Arnau Clarió, ultra les preditas cosas, cent lliuras barcelonesas. Ítem, leixam a dit mossèn Arnau Beranguer, nebot e marmessor nostre, ultra lo que li havem deixat, altres cent lliuras barceloneses. Ítem, a la il·lustre senyora dona Juliana, néta nostra, filla de la dita molt il·lustre senyora dona Joana de Aragó, quòndam, filla nostra, per tots drets a ella en béns nostres pertanyents, sis lliures barceloneses, en les quals a nós hereva instituhim. Ítem, leixam a la dona na Sperança Beranguera, germana nostra, les robes y aynes que seran necessàries per ha sa habitació, a coneguda dels dits honorables marmessors nostres a totes ses voluntats liberament fahedores, no obstant sia de sa vida natural tant solament per nós hereva desús instituhida. La nostra emperò heretat e cases, és a saber, e terres, propietats, honors y possessions existents e les quals havem e a nós pertanyen en la vila de Tàrrega e territori de aquella ab tots sos drets e pertinències sues e càrrechs que fa e aquells obligada és, leixam y atorgam al dit Antoni Beranguer, si al dia del nostre òbit viurà, e si al dia del òbit nostre no viurà o viurà e morra quant que quant sens infants, so est, liberis hun o molts de legítim e carnal matrimoni procreats, en dits casos y quiscú de aquells les dites coses totes

98. *Falta una línia i mitja de text.*

y singles sien e pervinguen a dit Joan Berenguer, germà seu, si les hores viurà, e sinó viurà o viurà y morra quant que quant sens dits infant o infants, so est liberis hun o molts de legítim e carnal matrimoni procreats, en dits casos e quiscú de [aquells] volem y manem que la dita nostra he[ret]at y béns s[ien y] venguen [a Sp] erança y Margarida, german[es] lurs, huna, és a sab[er, après altre] ab los mateixos pactes, forma, vincles e condi[cions ...] les dites Sperança e Margarida [...] en dit cas les predites //^{6r} coses leixam e pervenir volem als fills y filles de dita madona Ysabel Belasches, neboda nostra, ab los mateixos vincles, formes e condicions que desús és dit, servat entre aquells orde de primogenitura, los mascles a les fembres tostemp preferint. E si tots morien sots la damunt dita forma, volem la damunt dita heretat e béns nostres pervenir a les coses pies per nós desús ordenades e instituhides.

En tots los altres emperò béns nostres mobles e immobles haguts y per haver, drets, béns y accions quinsevulla que sien e ahontsevulla, fem e instituhim a nós hereva universal la dita madona Sperança Beranguera, germana nostra, muller que és estada del honorable en Toni Beranguer, quòndam, de la damunt dita vila de Agramunt, en nostra companyia estant, de sa vida natural tant solament. Volents, manants e ordenants per conservatió de la dita nostra universal heretat e a dit effec-te que los dits reverend e honorables marmessors nostres en continent lo nostre òbit sie seguit sensa fatiga y requisitió de la dit hereva nostre ni de algú dels substitu-hits davall scrits ne de altre qualsevol persona, jutge o cort, per facultat e potestat que ab lo present los donam y atorgam, apprehengan ab benefici de inventari tota la damunt dita nostra universal heretat. E no res menys, demanem exhigescan, recobren e rebin e demanar, exhigir, recobrar e haver de qui's pertangue puguen, totes les quantitats e peccúnies que tant en virtut de les nostres reals consignations e assignations com altrament a nós són e seran degudes. E de aquellas, àpochas de paga e rebut e fins absolutions, quietances e diffinitions, y encara per qualsevol títol o causa cessions, ab tot effecte, facen e fermen. E lo que en peccúnia nombra-ra o renda no consistera e per nós desús legat no serà, tant or, argent com altres coses, acceptades les cases nostres en les quals de present habitam, al encant públich al més donant vene. Los comprador o compradós en possessió corporal o quasi posen e induhescan de evicció prometten e per la dita evicció e en altra manera los béns nostres obliguen, los preu o preus e altres qualsevol quantitats de peccúnies reben, les àpochas fermen. E sobre les dites coses si mester serà qualse- vol instruments de vendas e alienations ab aquells, és a saber, pactes, pactions, stipulations de béns, obligations, renunciations, juraments e altres qualsevol clàu- sules e cauteles que en contracte de compra e de venda fet se requirescan, facen e fermen. E les quantitats de peccúnias que procehidas ne seran ensems ab la quan- titat de peccúnia que en nostra casa e heretat se trobarà, [hagen] a deposar e de fet la deposen en la Taula del Cambi o de[pòsits de] dita ciutat de Barcelona. E pagats

primer los legats [...] ⁹⁹ // ^{6v} quantitats de peccúnie que en la dita taula de la dita nostra here[tat] restarà e en dita taula se trobarà, ensems ab les altres quantitats [de] peccúnia que de dites nostres reals consignacions a nós són degudes e deuran y en altra manera se pagaran axí com se pervindran, hag[en] a smerçar los dits honorables marmessors nostres, e de fet les smercin, en censal o censals morts o altres qualsevol perpètuas rendas en loch tuto y segur a tota lur cognitió. Per quant nós a dits honorables marmessors nostres, en e sobre les ditas cosas totes y sengles, plena donam y conferim facultat e potestat ab libera e general administració, axí pròpriament com si nós visquéssem fer porien. Esmercades e convertides les peccúnias de la damunt dita nostra heretat en compre o compres de dits censal o censals o altres rendas com desús és dit, la dita madona Sperança Berenguera hereva e germana nostra tant quant naturalment viurà, prenga, culla y reba les annuas pensions de dits censal o censals, e los fruyts de la dita nostra heretat seus propis faça. Entretant emperò que dits censals se tardaran a smerçar e fins hy hage competent renda per sustentatió de sa vida, volem e manam que sie provehida e alimentada bé y degudament dels béns y peccúnias de la dita nostra heretat e açò fins a tant sie smerçada competent quantitat, de la qual los fruyts o rendas basten per a prestar-li los necessaris aliments. E après no res menys, prenga, culla y reba tota la renda e fruyts de la dita nostra universal heretat axí com smerçar se sdevindrà de sa vida naturals tant solament com desús és disposat. E après òbit seu, substituhim a ella e a nós hereu universal instituhim, tant en los fruyts com encara propietat de la dita nostra heretat, lo dit Antoni Beranguer, fill de dit Joan Beranguer, quòndam nebot nostre, e de madona Joana, muller sua, si les hores viurà e a nós hereu serà. E si les hores no viurà o viurà e a nós hereu no serà, per ço que non volrà o no porà, e ahont a nós hereu serà e morra quant que quant sens infant o infants, id est, liberis hun o molts de legítim i carnal matrimoni procreats, en dits casos y quiscú de aquells substituhim a-n aquell e a nós hereu universal instituhim en Joan Beranguer, germà seu, si les hores viurà e a nós hereu serà. E si les hores no viurà o viurà e a nós hereu no serà, per què non volrà o no porà, e ahont a nós hereu serà e morra quant que quant sens dits infant o i[nfants, id est] liberis hun o molts de le[gítim] e carnal ma[trimoni procreats ...] ¹⁰⁰ // ^{7r} altre ab los matexos pactes, forma, vincles e conditions que desús és dit. E si per ventura, totes morran sots la dita forma, substituhim a-n aquellas y a quiscuna de aquellas y a nós hereus universals instituhim los fills e filles de la dita madona Ysabel Belasches, neboda nostra, hun, és a saber, après altre, servat entre ells orde de primogenitura, los mascles a les fembres tostems preferint. Als quals y a quiscú de aquells semblants fem y posam institucions e substitucions que havem fetas y posadas al dit Antoni Beranguer,

99. *Falten tres línies de text.*

100. *Falten dues línies de text.*

hereu nostre¹⁰¹ desús instituhit, en favor dels substituhits. E si tots morran sots la dita forma, volem y manam que les rendes e fruyts de la damunt dita nostra heretat per amor de Déu sien dades o dats per dits honorables marmessors nostres, si viuran, e si no viuran per los qui per lo reverendíssim bisbe de Vich per defecte dels mort o morts en loch de aquell o aquells posats o surrogats seran o quada any per aquells assignats, a fedrines pobres de nostrou linatge casadores. E si ultra lo que serie necessari per a ditas fadrinas pobres de dit nostre linatge casadores, hy bastava competent renda per a instituhir algun benefici o celebració de misses, volem que tot sie fet segons a dits honorables marmessors nostres los serà bé vist ésser fahedor, la consciència de aquells en açò encarregant. E més avant, provehim e manam que si algú dels dits nostres hereus serà en sacrats ordes constituït o en algun orde de religió profés, no volem aquell tal succehesca ne succehir puga en la dita nostra heretat e béns en virtut de las ditas institucions e substitucions o alguna de aquellas, per quant aquell tal en sacrats ordes constituït o algun orde de religió profés en la dita successió de la nostra heretat no·l cridam, ne cridat ésser volem ni entenem, ans volem y manam que en dit cas se hage a fer degut trànsit als hereus a ell per nós més prop instituhits, segons forma, sèrie e tenor de dit nostre testament e per nós desús és ordenat. Provehim no res menys y declaram ésser nostre intenció e voluntat per evitar caducitat que les dites institucions e substitucions entenem a fer e posar a quiscú dels dits hereus nostres en favor dels fills de aquells, que si e quant la dita nostra universal heretat en virtut de dites institucions e substitucions se sdevindrà pervenir a les dites coses pies per nós desús instituides, e en dit cars hy sobreviuen dits infant o infants, id est, liberi de algú de dits nostres hereus, qui en temps de la sua successió, e aquella en ell havia loch, fos ja mort, volem no res menys en dit cars que aquells tals infant o infants en la dita nostra universal heretat hy puguen succehir, de fet hy succehescan per dret de la present provisió e declaració posat per nós, [...] ¹⁰² havent loch a a[que]lls al[tres] //7^v mateixos pactes e condicions, a nós hereus universals instituhim, hun, és a saber, après altre, servat entre ells orde de primogenitura, los mascles a les fembres tostems preferint. Volem més avant e ordenam que quisvulla qui sie de nós hereu universal done y eroge a la església del monastir de Sancta Anna de Barcelona sengles anys per a ops de la luminària del preciós cors de Jhesuchrist de dita església, quoranta sous moneda barcelonesa, los quals havedós per dita església e rebedors en e sobre les dites nostres casas en què estam, per dret de legat assignam perpetualment e consignam ab pacte e facultat que puga aquells rembre, e quitant, dant e pagant quaranta lliures barcelonesas. E més avant, perquè volem les ditas casas nostres e tots los altres béns immobles que sien e pervengan als dits hereus nostres, hun après altre segons

101. *Segueix universal ratllat i desús afegit a la interlínia.*

102. *Línia inintel·ligible pels forats i el mal estat del paper.*

per nós desús és disposat e ordenat, en cars que senza dits fill o fills aquell o aquells morir se sdevenga, per ço prohibim als dits hereus e legataris nostres e a quiscú de aquells, de dites cases e altres béns nostres immobles venditió, distracció o alienatió e de lonch temps locatió e altre qualsevol contracte que sàpia alienatió o que en frau de alienatió se seguís o presumir se puga. E si lo contrari se feya, volem res no valer e ningun effecte haver e ésser hagut per no fet, si ja donchs la dita nostra heretat en virtut de dites institucions e substitutions per nós disposades fos pervenguda a la dita causa pia per nós desús instituhida, e leshores sie en facultat e potestat de dits nostres marmessors vendre o alienar aquellas o aquells segons los serà bé vist o apparrà ésser fahedor, dita prohibitió per nós desús feta en res no obstant. E més avant, per millor conservar las propietats de dita nostra heretat e de les coses pies per nos instituhides, provehim e manam que si algú o alguns de dits censal o censals en algun temps luhir o redimir se sdevindrà, que los preu o preus de aquell o aquells se hagen a depositar en la dita Taula del Cambi o depòsits de la present ciutat de Barcelona y de aquella levar no's puga senza altres smerç o smerços fahedós per quada hun, a quí respectivament se sguardarà e pertenyerà en loch tuto y segur, e açò tantes vegades quantes lo cars se sdevindrà, a coneguda dels dits honorables marmessors nostres o la maior part de aquells. E[sp]e[ci]alment, en quant en nós és affectadament, pregam lo dit mossèn Arnau Clarió, cusí e marmessor nostre, que per charitat de Déu e amor nostre, dita madona Sperança Beranguera, germana e hereva nostra, vulla dirigir e en totes coses ai[udar] patrocinant, [affa]vorir, e en la direcció de sos negocis e tot [lo més] necessari [...].¹⁰³

Aquesta és la da[rrera] voluntat nostra, la qual [...] fermam e¹⁰⁴ valer volem per [dret] de testament. E si per ven[tura no] val o no valrà [per dret] //^{8r} de testament, almenys volem que aquella valega e valer puga per dret de codicils, nuncupatiu o altre qualsevol spècie de darrera voluntat que millor de dret valer e tenir porà. E de la qual volem sien fets e liurats tants originals testaments, clàusules e transumptos als dits hereus, legataris e a quiscú de aquells o a altres qualsevol persones, qui en açò interès hi hagen, quants al notari davall scrit seran vists ésser donadós e liuradors.

E més avant, per més clarícia de la dita nostra heretat posam a memòria que a nós són degudes y se deuen pagar per los senyors marmessors testamentaris de dit rey Cathòlich set-centas setanta e nou lliuras barcelonesas, restants a pagar de maior quantitat a nós deguda en virtut de una real consignatió per lo dit rey Cathòlich a nós feta. Ítem, nos són degudes dos-centas lliuras per rahó de dita real consignatió, e les quals se tenen a pagar per mossèn Bordable, mercader de Çeragossa. Ítem, nos són degudes per lo thesorier general e o son loctinent tres-centas

103. *Falten dues línies de text.*

104. *Segueix valer afegit a la interlínia.*

lliuras barcelonesas en virtut de dita nostra real consignatió y confirmatió de aquella feta per la sacra cesàrea magestat. Ítem, nos deu Joan Dalgado, mercader de Tarragona, cusí nostre, cent ducats de or, los qualls li comanàrem per a comprar olis y de ell cosa alguna nunqua havem rebuda.

Actum est hoc Barcinone, sexta die mensis februaryi anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimo secundo.

Signum, Joanne Nicholauae, testatricis predictae, que hoc nostrum testamentum laudamus, concedimus, facimus et firmamus.

Testes vocati et rogati firme huius testamenti sunt: venerabilis Jacobus Sitjar, canonicus monasterii Sancte Anne Barcinone, Jacobus Banús, studens in artibus Campi Tarrachone et Petrus Canyissar, coralerius, civis Barcinone.

Noverint universi quod anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimo secundo, die vero martis, undecima mensis februaryi, intitulis, cum nobilis domina Joanna Nicholaua, que fuit mater illustris domine Joanne de Aragonia, quondam, filie naturalis serenissimi ac potentissimi domini nostri domini Ferdinandi, regis Castelle et Aragonum, etc., quondam divi recordii, vitte sue natura die precedenti finem fecisset et corpus suum dicta undecima die predictorum mensis et anni cum debita ac solemni exequiarum funeratione ecclesiastice traditum esset sepulture. Fuit propterea publicatum suum ultimum testamentum in domo proprio ipsius nobilis defunctae quam dum in humanis agebat in vico Sancta Anna [Barcinone], instantibus et requirentibus ac dictam publicacionem [...] promulgari petentibus, honorabili [...] Jacobo [Çalbà], domicello Barcinone, [...] Arnaldo] //8^v Cleriò et Arnaldo Beranguer, presbiteris, dicte nobilis domine defuncte manumissoribus, presentibus honorabilis viris dominis Vi[...] Sorts, presbitero, in ecclesia Barcinone beneficiato, et Joanne Navés, domicello Barcinone domiciliato, pro testibus ad hec vocatis specialiter et assumptis.

2

1522, febrer, 11. Barcelona

Inventari dels béns de la noble difunta Joana Nicolau. S'inicia el mateix dia en què es publica el seu testament i s'acaba dos dies després, el 13 de febrer. Hi consta una escriptura feta pels marmessors del testament del rei Ferran el Catòlic en la qual declaren que en aquest document es feia memòria d'un deute de 769 lliures.

AHPB, Pau RENARD, *Plec d'inventaris*, II-1522/IX-1549, núm. 1, s.n.

[A la cuina].¹⁰⁵

- Ítem, sis plats petits de Melica.
- Ítem, XI scudeles de terre pintades.
- Ítem, quatre plats blanchs.
- Ítem, uns ferros grans de ferro.
- Ítem, tres asts de ferro cominals.
- Ítem, tres talladós de fusta.
- Ítem, tres culleres de fusta.
- Ítem, una sort de olas de terra.
- Ítem, un morter de terra ab sa mà de fusta.
- Ítem, un plat vernissat per scalfar la carn.
- Ítem, una librela petita.
- Ítem, altres ferros de ferro petits.
- Ítem, dues calderes de aram, la huna gran, l'altre petita.
- Ítem, una tassa de aram gran.
- Ítem, una tassa de aram senblant a la prop dita.
- Ítem, dos cossis o bugadés.
- Ítem, un morter de pedra.
- Ítem, un gran caxabanch sotil.
- Ítem, un assador o rostidor de ferro.
- Ítem, un cànter de coure ab son cubertor y dues mans.

En lo menjador de dita cassa.

- Primo, un tinell o parador de fusta de àlber.
- Ítem, una¹⁰⁶ concha petita ab tes peus de coure bollonadats.
- Ítem, un cànter de coure gran ab son cubertor y dues mans de coure.
- Ítem, dos cantarets petits de coure.
- Ítem, tres cadires de costelles.//
- Ítem, una taula¹⁰⁷ de fusta de noger ab fronsisses y tissores.
- Ítem, altre taula petita ab fronsisses.
- Ítem, una stora valenciana obrada, cominal.
- Ítem, un stradó ab dos caxons, ab panys y claus. En lo hun caxó dels quals trobam le següent:
  - Ítem, unas stovalles scacades casolanes, cominals.
  - Ítem, altres stovalles de genesta, bones.
  - Ítem, unas altres stovalles scacades, bones.
  - Ítem, altres stovalles scacades, bones.

105. *En el document hi falta el primer full.*

106. *Segueix conca ratllat i concha afegit a la interlínia.*

107. *Segueix de fusta ratllat.*

Ítem, altres stovalles scacades de¹⁰⁸ drap de casa.

Ítem, altres stovalles scacades, bones.

Ítem, vuyt torcabocas entre bons i cominals.

Ítem, quatre tovalles de axugar las mans de drap de casa. En lo altre caxó trobam lo segent:

Ítem, una sistella de verga blancha, bona.

Ítem, dues libreles de terra petites.

Die mercuri, XII mensis februaryi anno predicto.

En la cambra major sala.

Primo, un cofre o caxa de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual a trobat lo segent:

Ítem, un pavalló de drap de compre ab la camisa de drap de casa, ab lo pom daurat de punyera.

Ítem, altre pavalló de cotonina ab camisa sense pom.

Ítem, una flassada cardada¹⁰⁹ blancha ab listes blaves y vermelles.

Ítem, un paper en lo qual y és pintada Roma.

Ítem, sis pap[e]rs en los quals stan scurpides moltes coses.

Ítem, un drap de romay pintat de flors, bo.

Ítem, sinc pessets de cortines d'estamet pintades de diversos animals ja oldanes.//

Ítem, altre ferro semblant al predit en lo qual trobam lo segent:

Primo, tres-cents y trenta-quatre rams de fil ja canejat entre bri i stopa.

Ítem, un coxí de fluxell sense cuxinera.

Ítem, dos banchals de romay bruts cominals.

Ítem, tres banchals petits de matexa obra.

Ítem, dos draps de romany de pradaria, grans.

Ítem, altre cofre ab pany y clau semblant als predits, dins lo qual trobam lo segent:

Ítem, deu parels de lansols y quatre de drap de casa, bons.

Ítem, set parels de lansols de tres telas entre drap de casa y de compre.

Ítem, divuit parels de tovalles noves de drap de casa, bones.

Ítem, tres tovalloles de drap de casa noves, estan en peca.

Ítem, sinc canes y set palms de torchaboches nous, estan en peca.

Ítem, quatre tovalles de jenesta molt primes y larges, bones.

Ítem, una tocha de camí de drap de casa prim molt bona de tenguda de dues canes y dos palms.

108. *Segueix stopa ratllat.*

109. *Segueix blanca ratllat.*

- Ítem, dues dotzenes y vuit¹¹⁰ torchaboches molt primms y petits, bons.
Ítem, decet torchaboches de jenesta, bons.
Ítem, deu mandils ho machadós de drap de casa, bons.
Ítem, dotze tovalloles de drap de casa, petites.
Ítem, altre cofre de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual trobam lo segent:
Ítem, dues catifes castellanés molt bones.//
Ítem, una flassada cardada de la forma major, molt bona blancha.
Ítem, una catifa de tres robes, bona.
Ítem, altre catifa de tres rodes.
Ítem, una portalera francesa de Tornay ab vuyt o nou figures, sotil, gornida de tela blancha.
Ítem, altre portalera praderia gornida de tela blancha.
Ítem, dos draps predaria ab diversos animals, bons.
Ítem, altre cofre de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual trobam lo següent:
Primo, una vànova de cotó de la forma mitjana ab pinyes ho roses.
Ítem, altre vànova de cotonina castellana de la forma mijana ab lassos, bona.
Ítem, altre vànova de cotonina bona ab molta manera de obras, de la forma major.
Ítem, altre vànova de la forma major ab roses, bona.
Ítem, altre vànova de la forma menor ab puntes, bona.
Ítem, trobam en la dita sala sinc cadires de cuyro ab respallés, noves.
Ítem, una taula plegadissa sense petges, és de fusta de àlber.
- En la capella de dita casa.
Primo, un altar de fusta ab petges de fusta.
Ítem, un cubertor de tela blancha.
Ítem, tres tovalles scacades brutes.
Ítem, un palit de tela de Alamanya vermella ab una creu, folrat de tela negra.
Ítem, altre palit de tela pintat, de ximellot, de vermell y vert ab lo nom de Jesús.//
Ítem, dos canalobres de leutó, bons.
Ítem, un retaula de fusta ab lo devallament de la creu, obra de Flandes, y se tanca.
Ítem, un retaula ab lo imatge de nostre Senyor.
Ítem, una varònica pintada ab una taula.
Ítem, un fust petit en lo qual és pintada sancta Bàrbara.
Ítem, altre retaula de tela gornit, de fusta, ab lo imatge de Nostre Dona.

110. *Segueix tovalloles ratllat.*

Ítem, una ara de dit altar, és de pedra de mabre molt bona.

Ítem, tres peces d'estora valencianes bones.

Ítem, una catifa de tres rodes.

Ítem, un faristol de tertia petit.

Ítem, sinc copons de cuyro sotils.

Ítem, un parament de camís, són de vellut carmasí ja usat.

Ítem, una tovallola de dar pau de filanpua ab lista de ceda groga.

Ítem, una tovallola petita quadrada de filanpua encamisada de ceda de grana.

Ítem, un mig cofre de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual trobam lo

següent:

Ítem, primo un calzer de argent ab sa patena, bollonat al mig, y en la patena ha una rosa al mig daurada.

Ítem, una tovallola en la qual era ambolicat lo calze.

Ítem, una altre tovallola de dit calze.

Ítem, una casulla de ximellot morat ab una creu de vellut carmasí.

Ítem, stola y maniple de vellut carmasí.

Ítem, un canit y amit de drap de casa.

Ítem, una altre casulla de tela de Flandes vermella ab la creu blava y folrada verda.//

Ítem, stola¹¹¹ y manipla de la matexa tela.

Ítem, un amit, camíc y sinyel.

Ítem, altre casula de cotonina virgada blancha ab sriza descusida.

Ítem, un cuxinet [d]e setí carmesí.

Ítem, un misal de stampa de Roma.

Ítem, una garnatxe.

Ítem, una capsa de òsties.

Ítem, un perel de canadelas de vidra.

Ítem, un pali de filanpua ab listes de ceda moradas y negras.

En la cambra al costat de la dita casa, hont dita nobla finí sos darrés dies.

Primo, un mig cofre ferrat ab pany y clau, dins lo qual trobam lo segent: una scriptura en paper autenticada y qui's pertanya s[o]lts signada, continent declaratió feta per los senyós testamentaris del rey don Farando, que en glòria sia, per les set-centes sexanta y nou liuras, de las quals en dit testament és feta memòria.

Ítem, una capsa petita y cubertor en la qual ha IIII culeres argent de.

Ítem, dos anels d'or.

Ítem, uns psaltiris de atzebela ab sis senyals de or macís fets del modo del saltiri.

Ítem, quatre fusos de ferro per a fer cordons.

111. *Segueix de la matexa tela ratllat.*

- Ítem, una boca de vallut negra castellana.
Ítem, un ram de paternostres menuts de lignum olue de X palms de larc.
Ítem, una capceta de ploma de pagó.
Ítem, una davant lit de tela de compre ab XII listes de grana stretetas.//
Ítem, una varònicha romana pintada en ceda prima.
Ítem, dues cuxineras brodadas de ceda negra, sotils.
Ítem, quatre cuxineras brodades de ceda grana.
Ítem, tres cuxineras petites obrades de ceda de grana.
Ítem, una cuxinera gornida de lista negra, sotil.
Ítem, dues tovalloles obrades de grana ab drap de compre, y la una no és acabada de obrar.
Ítem, altres dues tovalloles obrades de ceda negra, ampletas.
Ítem, un tocabocho petit obrat de ceda negra.
Ítem, una tovallola streta de filampua ab flochadura blanca.
Ítem, un vantal de ploma negra.
Ítem, una altre capceta de fusta quadrada, dins la qual y ha una capceta ab molts paparets de relíquies.
Ítem, un lis ab una lansadora per a fer vetes.
Ítem, dues liures y sinch onzes de cotó filat.
Ítem, dues coxineras obrades de ceda negra, sotils molt tacades.
Ítem, unes ores romanes scrites de ploma en pregamí de molt bona letra, hystoriades molt noblament, ab les cubertes negras, ab los tancadós de argent, hay moltes capletras daurades.
Ítem, altres ores per lo semblant romanes, scrites en pregamí, historiades, ab capletras dauradas, ab les cubertes verdas y los tancadós d'argent, molt belas, sobredaurades.
Ítem, un altre mig cofre de fusta de àlber ab pany y clau, en lo qual trobam onze parells de lansols de tres telas entre bons y dolents, y hay hun qui no té sinó dues teles.
Ítem, dues tovalloles de drap de casa stretas, bonas.
Ítem, sis coxineras lises entre bones y dolentes.
Ítem, tres torchaboches e un axugamans granet.
Ítem, un cofre de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual trobam lo segent qui ere://
Ítem, dos cossos, la hun de saya y l'altre de drap, lo de saya ab mànagas y l'altre sense mànagas.
Ítem, un ropó sense mànagas de Contrall, és bo.
Ítem, una gonela de Contrall sense cors.
Ítem, un mantell de Cadís negra.
Ítem, un mantell de Contrall bo.
Ítem, un sayet ab mànagas de Contrall.
Ítem, altre robó de Contrall sense mànagas.

- Ítem, unes faldetas de mescla scura, bones.
Ítem, altrás faldetas de drap negra, sotils.
Ítem, una gonella de Contrall ab cors y mànagas.
Ítem, altra ropa de drap negra, sotil.
Ítem, una gonella sotil de Cadís.
Ítem, una caxeta ab pany y clau, lo bé en la qual trobam és lo segent:
Ítem, cent quoranta-sis rams de fill entre bri y estopa y entre cruu y canejat.
Ítem, un panaret de¹¹² palles.
Ítem, un mig cofre de fusta de àlber ab pany y clau, en lo qual trobam lo segent:
Ítem, quatre canes y sis pams de drap de casa nou.
Ítem, tretze libres petits de poca enportància.
Ítem, vuyt trocos de drap de li nou, tira cascú quatre canes y sinc pams, és ja canejat.
Ítem, quatre trocos de drap de li de casa no canejat, tira quiscú quatre canes y mige poc més ho meyns.
Ítem, un tros de drap de casa de li, tira sinc canes, nou.
Ítem, altre tros d'estopa, qui tira sinc canes, és nou.
Ítem, quatre canes de drap de casa bri, és nou.
Ítem, sis canes de cotonini, és feta en dos trocos, diu la hereva és sua.
Ítem, un tros de drap nou, és bri y estopa, tira sis pams.//
Ítem, un pom de pavalló.
Ítem, un tros de tela de Alamanya ebursesa, tira una cana y un palm.
Ítem, una tovallola petita streta de drap de casa.
Ítem, dos torchaboches de genesta ab listes.
Ítem, un pavalló de cotonina ab sa camisa, bo.
Ítem, altre pavalló de drap de compra ab sa camisa.
Ítem, altre mig cofre petit ab pany y clau, dins lo qual trobam lo segent:
Primo, una capceta ab son cubertor, dins lo qual trobàrem en or set dobles e en argent XXXII reals embolicats ab un paper. E diu dita hereva que'n havia desp[e]sas ja dos doblons.
Ítem, una capceta en què ha quatre trocos de benjuí petits, algunas capcetas petites per a tenir augualia.
Ítem, un didal de argent y agulas de cusir.
Ítem, una¹¹³ brancheta de coral blanch, bona.
Ítem, trobam un caxonet obrat de tertia ab pany y clau.
Ítem, un spil petit.

112. *Segueix pales ratllat.*

113. *Segueix branca ratllat i brancheta afegit a la interlínia.*

Ítem, una caxeta petita ab pany y clau, en la qual trobam lo segent:
Primo, un retaule petit, en lo qual és pintat Nostra Dona y sanct Hierony.
Ítem, altre retaula petit de Nostra Dona.
Ítem, altre molt de Nostra Dona y tots se tancan y són de fusta.
Ítem, altre de fusta sense cubertas, és de Nostra Dona.
Ítem, quatre fusos de fer cordons.
Ítem, un libri de ploma ab las posts negras intitulat *Exercici de la creu*.
Ítem, tres canalobras de argent, los dos grans y l'altre més petit, pesen.//
Ítem, un saler de argent ab cubertor daurat, pesa.
Ítem, una capceta de fusta petita, dins la qual ha una tovallola petita comensada de brodar de seda negra.
Ítem, dues tovalloles de drap de casa curtetas.
Ítem, un mortaret de pedra mabra.
Ítem, en la dita cambra trobam un lit ab dos banchs y quatre posts de fusta de àlber.
Ítem, sinch matalasos de lana fina.
Ítem, dues peces d'estora.
Ítem, sinch peces de cortines de tela negra, stà en la paret.
Ítem, un axaló negra d'estamet.

Die jovis, XIII mensis et anni predictorum.

En la altre cambra al costat de la propdita.
Primo, un lit ab banchs y posts de àlber, y són quatre.
Ítem, una màrfaga plena de pales.
Ítem, dos matalasos de lana serdsca.
Ítem, dos lansols de tres telas de astopa ja oldans.
Ítem, una flassada cardada ja oldana blancha.
Ítem, dues flassades blanches de la forma mitjana.
Ítem, un scalfador de aram bo.
Ítem, dos canalobres de leutó bons.¹¹⁴
Ítem, una bassina de aram de tres peus ab sos anells.
Ítem, una romana petita.
Ítem, un parell de lansols de quatre telas de bri y estopa, nous.
Ítem, un parell de lansols d'estopa de tres telas, nous.//
Ítem, un lansol de tres telas d'estopa olda.
Ítem, un cofre gros de fusta de àlber ab pany y clau, dins lo qual trobam lo predit.

114. *Segueix ítem, una bacina de aram ratllat.*

Ítem, quatre coxins de fluxel ab ses coxineres, ab listes de grana los dos, y los altres dos ab listes negres.

Ítem, dos altres cuxins, lo hun gran y l'altre petit, ab ses¹¹⁵ cuxineres drap de compre blanch.

Ítem, una flassada cardada vermella, bona.

Ítem, altre flassada cardada blanca petita, bona.

Ítem, dues vànoves de cotó, la unna de mostre de cayronets y l'altre de rosetas, bonas.

Ítem, u parell de lansols de quatre telas la hun, y l'altre de tres¹¹⁶ de drap de Bretanya.

Ítem, dos matalàs de lana serdescha.

Ítem, altre matalàs de dita lana.

Ítem, sis cuxineres de ras per a ceura ja oldanes.

Ítem, una flassada petita per a pastar ab listes bureles.

Ítem, quatre stores valencianes ab obras, stan posades en la paret.

Ítem, una caxa petita de pi ab pany y clau, dins la qual trobam vuyt camisses de dita nobla defuncta entre bones y dolentes.

Ítem, una altra caxa petita sclafada y casi dolenta, ab pany y clau, buyda.

Ítem, una copa de aram gran.

Ítem, altre d'eram petita.

Ítem, dos scambels sotils.

En lo guardaroba al costat del carasol.//

Primo, tres geres per a tenir oli, buydes.

Ítem, una caxeta petita sotil.

Ítem, unas graellas.

Ítem, alguna sort de ferro vell dolent.

Ítem, una casseta¹¹⁷ petita de aram.

Ítem, un cademat de ferro bo.

Ítem, una sort de alburnis e oles per a tenir legums.

Ítem, un calderó de pou sotil, és de coure.

En la cambra dalt al costat del tiresol.

Primo, unas stovalles de genesta bones, de dues canes, brutes.

Ítem, deu tovalles de drap de casa, rahanables.

Ítem, dues stovalles de genesta belas e novas.

Ítem, dues stovalles dolentas.

115. *Segueix ítem ratllat.*

116. *Segueix telas ratllat.*

117. *Segueix capceta ratllat.*

Ítem, onze torchaboches prims.
Ítem, nou torchaboches ben sotils.
Ítem, quatre tovalloles de drap de casa, stretas.
Ítem, un parell de lansols bé dolents de tres telas.
Ítem, dos banchs de quatre petges, petits.
Ítem, dos petges de taula.
Ítem, dues posts de pi.
Ítem, una taula rodona sensa peu ab unas frontissas de corona.
Ítem, un torn de fusta de filar lana.
Ítem, sis candalobres de leutó entere grans y petits.
Ítem, un sadàs de ceda spessa.
Ítem, una sort de vidre entre hu y altre.
Ítem, un garbel de garbellar cendra.//

En la cambra més alt hont ha una ximanea.
Primo, una sort de¹¹⁸ ampolles plenes de vinagre.
Ítem, tres parols de coure granets sensa ansas, e hun ab ances.
Ítem, quatre alembins per a fer ayguas.
Ítem, tres peces d'escala afigidices.
Ítem, un plat de tera bo.
Ítem, deu perels de debenadores de ferro.
Ítem, uns ferros de tres peus.
Ítem, un tornet petit per a filar cotó.
Ítem, una romana mijancera.
Ítem, una plana de fusta petita.
Ítem, dos martells, hun gran y l'altre petit.
Ítem, unas stovalles.
Ítem, un càntir de aram bo ab dues nances y encubertor.
Ítem, una sort de poms de fusta de verga.
Ítem, altre sort de geretas buydes.
Ítem, un caratell petit ple de vinagre.
Ítem, un morter de pedra gran.
Ítem, altre morter de pedra¹¹⁹ més petit.
Ítem, dos bastons de arganels senca gornitió.

En altre cambra al costat del galliner.
Primo, tres stores sotils.

118. *Segueix oles ratllat.*

119. *Segueix més petit ratllat.*

Ítem, dos banchs de quatre petges.//

Ítem, dues posts.

Ítem, una spadedera.

Ítem, una post larga.

Ítem, una pala de ferro.

En l'altre cambra que trau finestra en la carera.

Primo, dos petges de taula.

Ítem, sinc posts, tres d'àlber y les restants de pi.

Ítem, un banchal de dues caxes ab pany y clau, buyt.

Ítem, un bachó de carnelada cencer.

Ítem, un bancet petit.

Ítem, una dastraleta.

Ítem, tres pintes de pentinar li en una capceta.

Ítem, sis matalàs de lana sercescha, sotils.

Ítem, una sort de còvens de canya.

Ítem, trobam un mig cofre ab pany y clau de fusta de àlber, la qual stava e ce troba en la sala de dita casa, la qual per dit dita hereva que era seu y la roba que en aquella ere, les hores¹²⁰ no-s continua fins ara, que li són dat a entendre que jatsia ella pertengés, que dites coses eren sues, no res menys se avia ha continuar. En lo qual se troba lo segent:

Ítem, sinc canes de tella burgesa nova.

Ítem, set canes y mige de tela burgesa nova.

Ítem, un cors de gonella de drap de myte.

Ítem, un ropó de Cadís cominal.

Ítem, una gonella de mescla ab les màneges de saya y lo cos de Cadís nou.

Ítem, un sayet de drap negra.

Ítem, un ropó de drap negra.

Ítem, altre ropó o manto de drap negra.//

E pretén dita hereva que lo dit mig cofre y les dites coses eren sues pròpies.

3

1522, novembre, 10. Barcelona

Encant públic dels mobles, roba i altres objectes de la difunta Joana Nicolau procedents de la seva casa de Barcelona.

120. *Segueix fins ratllat.*

AHPB, Pau RENARD, *Plec d'inventaris*, II-1522/IX-1549, núm. 1, s.n.

Noverint universi quod anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimo secundo, die vero lune, decima mensis novembris intititata.^o

Primo, dues stores de cambre,¹²¹ la una petitha y l'altre gran, a mossèn Tella-da per lo specier, I ll., III s.

Ítem, una flassada blanca cominal a madona Martorella, I ll., V s.

Ítem, altre flassada burella a n'en Mathia Costa, nostre, I ll., I s.

Ítem, una flassada vermella de la forma major a n'en Grabiell Trulols, traginer, per II ll., III s.

Ítem, altre flassada vermella petita a dit Trullàs, traginer, XV s., IIII.

VI ll., VIII s., IIII.//

Ítem, una flassada cardada de la forma major a madona Anthonia Buscets, I ll.¹²²

Ítem, una catifa ab tres roses a mossèn Francesc Pujassol, mercader, I ll., X s.

Ítem, un matalàs de lana a Pau Renart, notari, I ll., IIII s.

Ítem, un banchal de drap de tomall a dit mossèn Talavera, canonge, I ll., I.

Ítem, un matalàs a madona Catharina Busquets, XV s.

Ítem, un davant lit de romall a dit mossèn Berenger, XII s., VIII.

Ítem, un banchal sotil o davant lit a dit mossèn Berenger, V s., VII.

Ítem, dos matalàs sotils a na Viana, viuda, I ll., IIII s.

Ítem, un tros de banchal o cobritaula tornall a n'Antoni Pallàs per VIII s., VII.

Ítem, un matalàs de lana a dit Pau Renard per I ll., VII s., VII.

Ítem, una stora a mossèn Barnat Renard per VII s., VII.

Ítem, un matalàs a dit Renard, XVII s., VI.

XIII ll., XI s., III.

Die merchuri, XII mensis novembris MDXXII.//

Primo, sinc coxins de cuyro a dit mossèn Arnau Baranger, III s., VII.

Ítem, dos coxins de ros a Mani Garau per VIII s., I.

Ítem, dues màrfagas molt sotils per a dit mossèn Berenger, II s., I.

Ítem, tres matalasos a dit mossèn Arnau Berenger, II ll.

Ítem, tres cuxins de ras a mossèn Garau per VII s., II.

Ítem, un matalàs de n'en Gabriel Mateu per XVII s., III.

Ítem, cinc peces de cortines de stamet de dit, III ll., X s., I.

Ítem, un matalàs de borra a n'en Jaume¹²³ Matheu, XVIII s., III.

121. *Segueix ítem ratllat.*

122. *Falta un fragment a causa d'un forat.*

123. *Segueix Mateu ratllat.*

Ítem, dos matalassos de dit Renart, I ll., III s., VIII.

Ítem, un matalàs a dit Renart per I ll.

Die mercurii, XXVII predictorum mensis et anni.

Ítem, un parell de lansols de quatre teles quisquí, lo hu bo, l'altre oldà, a mosèn Grabiell Mercet, mercader, I ll., XVI s.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre teles quicú, squinsats, a mosèn Arnau Baranger, XII s., I.

XII ll., XVIII s., II.

Ítem, un parell de lansols de quatre teles quisquí, oldans, a mossèn Pere Joan Ferrer, merchader, I ll., XI s.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre telas quisquí a madona Toneta, II ll., XIII s., VII.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre telas quisquí a mossèn Lop, mercader, III ll., XVII s.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre teles quisquí a Miquel Lop, I ll., XV s., VI.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre telas quisquí a madona Ysabell Tores, II ll., V s.//

Ítem, altre parell de lansols de quatre telas quisquí a mossèn Berenger, mermessor damunt dit, II ll., V s., II.

Ítem, una portalera de brots a mossèn Gaspar Leu, mercader, III ll., XIII s.

Ítem, un parell de lansols de quatre teles quisquí a mossèn Sorts, prever, I ll., XVIII s.

Ítem, tres draps de Contra, algun poc foradats, a mossèn Hierònim Canyelles, notari, XI ll., V s.

Ítem, un parell de lansols quisquí de quatre teles oldans a mossèn Grabiell Marcer, mercader, I ll., II s., I.

Ítem, un altre parell de lansols de tres teles quisquí a mossèn Pau Renard, notari del present encant, I ll., VI s., I.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre teles a mossèn¹²⁴ Bernadí Cases, mercader, III ll., V s.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre teles al dit mossèn Bernadí Cases, III ll., V s.

Ítem, un parell de lansols, la hu de quatre telas, y l'altre de tres teles, a madona Timonera, I ll., III s.

Ítem, un parell de lansols de quatre telas a madona Ursola Vidala, I ll., VIII s., I.

124. *Segueix Berenger ratllat.*

XXXXII ll., XVI s., VII.

Ítem, un parell de lansols de quatre telas quiscú a Franci Farrer, boter, II ll., XII s.

Ítem, un altre parell de lansols de quatre telas quiscú a mossèn Pau Renard, notari del present encant, IIII ll., XI s., VII.

Ítem, un caxa de fusta d'álber a mossèn Pau Renard, notari, XV s., VI.

Ítem, una portalera de ras dolenta a mossèn Arnau Baranger, XII s.

Die lune XV, mensis decembris anno predicto a Nativitate Domini M^o D^o XXII.^{o//}

Primo, dues tovalloles sotils e dolentes a Sagimon Terrés, I s., VIII.

Ítem, altre parell de tovalloles cominals a ell matex, IIII s.

Ítem, altre parell de tovalloles a fra Ponç del Carme, III s., VIII.

Ítem, altre parell de tovalloles sotils a Pere Alemany, parayre, III s., VII.

Ítem, un parell de draps sotils o tovalloles a Pau Renard, I s., VI.

Ítem, un parell de tovalloles a Pere Villar, III s., VIII.

Ítem, una dotzena de torchaboches a mossèn Casellfabre, V s.

Ítem, unas stovalles a dit Renard, XI s.

Ítem, una dotzena de torchaboches prims a mossèn Sucíes, prevere, VI s., I.

Ítem, altres stovalles a Jaume Lunell, XII s.

XI ll., III s., V.

Ítem, altre¹²⁵ dotzena de torchaboches prims a mossèn Vilafrancha, VI s.

Ítem, vuyt torchaboches a Pau Renard per quatre sous y set IIII s., VII.

Ítem, unes stovalles a dit mossèn Sucíes, X s., I.

Ítem, unes stovalles sotils a mossèn Sauri, apothecari, IIII s., VI.

Ítem, unes stovalles sotils a Pau Renard, IIII s., VIII.

Ítem, unes stovalles scacades a mossèn Aragall, XI s.

Ítem, unes stovalles a Juan Manresa, IIII s.¹²⁶

Ítem, altres stovalles a Steva d'Alvi, batiffulla, VIII s., III.

Ítem, unes stovalles a Ursola Ugueta, fornera, XI s., I.

Ítem, altres stovalles a dit mossèn Socíes, XI s., I.

Ítem, altres stovalles a dit mossèn Arnau Berenger, VII s., I.//

Ítem, altres stovalles a ell matex, V s.¹²⁷

Ítem, deu mochadós a Juan Caldaró, II s., IIII.

Ítem, un pavalló sens polit a madona Ursola Ugeta, II ll., II s.

Ítem, altre pavalló sotil a mossèn Pere Posquet, prevere, I ll., XI s.

VIII ll., III s., I.

125. *Segueix donzella ratllat.*

126. *Falta un fragment a causa d'un forat.*

127. *Falta un fragment a causa d'un forat.*

Die mercuri, XI mensis marcii anno a Nativitate Domini millesimo D nono XXIII fuit possessum ac continuatum dictum ancantum ante ortum logie maris mediantibus dictis curritoribus, presentibus testibus Joanne Anthigó Pla, notario, et discreto Petro Cerdà, presbitero.

Primo, una strada de fusta de àlber de dues caxes ab pany y clau, Galceran Labarola, coredor de orella, VIII s.

Ítem, altre banchal de la matexa forma a Galceran Lavarola, corador de orella, XI s., VII.

Ítem, una taula petita rodona ab frontisses de cuyro a mossèn Pau Renard, notari del present encant, VIII s.

Ítem, una taula larga plagadissa dolenta ab frontisses trencades, ab capitels¹²⁸ dolents, a mossèn Andreu Benet, d'ams mercader, XVIII s., VI.

Ítem, una taula gran ab tres frontisses de coura obrada de letres al cap trencada a n'an Rabasser, VII s., VI.

Ítem, una spineta desgornida dolenta a mossèn Parés, mercader, X s.

Ítem, un cànter petit de aram de dues nances a n'an Barnad Recalla, VIII s., X.//

Ítem, un parol petit de aram a n'an Garau Lorens, revenedor, XI s.

Ítem, un parol de aram gran a n'an Garau Lorens,¹²⁹ ajuder, VIII.

Ítem, uns alambins ab sa cassola de aram, ab la cuberta de plom, a mossèn Jaume Salbà, mermessor, VIII s.

Ítem, una romana petita ab son piló a mossèn Jaume Vidal, mercader, XII s., I.

Ítem, una¹³⁰ caixa de fusta de àlber ab pany y clau, bona, a mossèn Arnau Berenger, mermessor, XII s.

128. *Segueix dolets ratllat.*

129. *Segueix mercader ratllat.*

130. *Segueix capa ratllat.*

EL GREMI DELS PARAIRES DE BARCELONA DURANT LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

0 _____ PERE MOLAS I RIBALTA
REAL ACADEMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

RESUM

Mitjançant el buidatge exhaustiu del llibre de consells del gremi de paraires de Barcelona, autoritzat pel notari d'aquesta ciutat Rafael Albià en els primers anys del segle XVIII i conservat a l'Arxiu Històric de Protocols, l'article analitza la vida d'aquest notable gremi en tres àmbits. Així, s'hi presenta, en primer terme i de manera detallada, el vessant institucional, és a dir, el funcionament corporatiu i les finances. Després, els procediments tècnics emprats pel que fou el gremi més important de la indústria de la llana, amb atenció especial als tints. I, finalment, la participació que aquest gremi tingué en la milícia de la ciutat durant el conflicte bèl·lic de la guerra de Successió a la corona espanyola.

PARAULES CLAU

Gremi, paraires, Barcelona, guerra de Successió.

ABSTRACT

Through the systematic consultation of the book of «consells» of the Barcelona cloth workers' guild, drafted by the public notary Rafael Albià during the first years of the 18th century and preserved in the Arxiu Històric de Protocols, this article focuses on the history of this remarkable guild by a three-level study. Firstly, its legal organization and its finances. Second, its technical procedures, considering it was the most important guild of the woollen industry, with particular attention to dyers' craft. And, finally, its participation in the citizens' militia during the Spanish Succession War.

KEYWORDS

Guild, clothworkers, Barcelona, Spanish Succession War.

El llibre de consells del gremi de paraires de Barcelona redactat pel notari Rafael Albiá entre els anys 1703 i 1714¹ permet una lectura en un triple nivell. En primer lloc, ens presenta la vida institucional d'un gremi, certament d'un dels més importants de la ciutat. En segon lloc, es tracta del gremi dirigent de la indústria de la llana i el llibre ens dóna molta informació sobre la tècnica de producció i comercialització.² En tercer lloc, la cronologia ens proporciona un observatori privilegiat per veure les incidències del conflicte bèl·lic en la vida corporativa dels menestrals de Barcelona.

El gremi de paraires de Barcelona

Abans de 1714 la documentació catalana parla gairebé sempre de confraria on nosaltres empràriem la paraula *gremi*. Els paraires de Barcelona constituïen una confraria sota l'advocació de Jesucrist i de sant Antoni. Era una de les incorporacions d'oficis que disposaven d'una casa pròpia, que estava situada davant del convent de Sant Agustí, vora el Rec Comtal, en un barri on predominava la indústria tèxtil i especialment la de la llana. La confraria tenia una capella pròpia a l'esmentat convent.

El govern del gremi

L'estructura de govern de la confraria de paraires era especialment complexa. L'equip directiu es renovava cada any al mes de gener. Al capdavant de la confraria hi havia dos cònsols i quatre administradors, que eren assistits per un consell de «dotzena». Els membres de la dotzena eren elegits el 16 de gener entre els tres braços en què es dividia el gremi i que eren anomenats respectivament braç de cònsols, braç d'administradors i braç de novicis. Un cop elegida la dotzena, marxaven la resta de mestres i es procedia a elegir els administradors. Cada tres anys la dotzena escollia entre una terna el nou clavari, encarregat de la gestió econòmica del gremi. Al consell general del gremi o confraria hi assistien uns quaranta mestres, els

1. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), 818/95. El llibre no té foliació, per la qual cosa indiquem la data del consell corresponent.

2. Pedro MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1970, p. 371-383.

quals eren considerats «la major i més sana part dels confreres, haguda raó dels absents i impeditos».

L'elecció dels càrrecs del gremi es completava amb la dels encarregats de determinades cerimònies religioses. El mes de febrer eren extrets els portants del santcrist i el maig el «banderado», que havia de desfilar el dia de Corpus, juntament amb els seus «companys». En diferents moments el consell de la confraria s'ocupà de qüestions relacionades amb els actes religiosos de la corporació. El 28 de febrer de 1705 es va proposar que es fessin nous els cordons del Santcrist que es portava a les processons del gremi, perquè els que hi havia estaven fets malbé. Es va decidir fer-ne uns de nous de seda negra, a càrrec de la caritat voluntària «que quiscun confrare voldrà fer», i si aquestes aportacions no fossin suficients, que es paguessin dels fons de la confraria. El 4 de maig de 1713 es va decidir posar poms nous de plata al tàlem de la processó de Corpus.

L'hort de tiradors

Una de les funcions de la dotzena era examinar els comptes de la confraria que presentaven anualment els cònsols. La gestió econòmica del gremi estava plena d'incidències. El 1709 es va denunciar la negligència del clavari, que segons es deia no es cuidava de cap negoci de la confraria (22 de febrer, 18 de març). Un punt important de la gestió econòmica era l'administració dels béns propis de la confraria. Al costat de la casa gremial hi havia l'espai anomenat dels «tiradors» o estricadors, on els agremiats estenien les peces de roba per eixugar-les, «la qual casa i pals és pròpia de la confraria».³ Aquest servei era arrendat a algun mestre del gremi. El novembre de 1704 es va extingir l'arrendament de «la casa i pals de tiradors d'estricar i estendre», del qual estava encarregat fins aquell moment l'important mestre paraire Joan Puget. El 1705 trobem en el seu lloc el paraire Francesc Martí, que havia arrendat el servei per 400 lliures anuals. El 1706 l'arrendatari dels tiradors era Pau Gorena, al qual tornem a trobar en el mateix encàrrec el 1713. Tots ells van ocupar aquells mateixos anys llocs destacats en la direcció del gremi, en què exerciren com a cònsols i administradors.

3. Aquest espai dona nom a l'actual carrer de Tiradors.

L'activitat bèl·lica va afectar l'espai de tiradors. Durant el setge de 1706 els pals dels estricadors es van fer servir com a material de defensa. Per reparar-los, es va demanar al rei Carles III d'Àustria que els ajudés a proveir-se de fusta, atesos els pocs mitjans de què disposava la confraria (22 de juny de 1706).

Al costat dels tiradors hi havia un hort que s'arrendava i aquest arrendament constituïa un dels ingressos de la confraria. El tema apareix en les actes de manera recurrent. El 1703 les ofertes d'arrendament es movien entre 200 i 250 lliures anuals i es va decidir oferir un arrendament per cinc anys. Però la conservació de l'hort també implicava despeses. L'any esmentat s'hi havien de fer diverses obres: adobar el pou de l'hort de dalt per poder tenir aigua per beure i cuinar, posar dues reixes a la casa de l'hortolà a la cambra de baix a la part del carrer, perquè passés l'aire per la putrefacció del lleixiu de les bugades, i arreglar el terrat gran, que estava molt malmès («de mala manera»).⁴ L'arrendatari havia de donar fermances i el 1704 el concurs va quedar desert perquè l'interessat no va donar-les «iddònies». El 1708 tampoc no volia fer-ho però es comprometia a pagar mitja anyada, i el de 1707 a pagar el deute que tenia amb la confraria. El 1707 es tornà a parlar de les obres que s'havien de realitzar a l'hort. El 1711 l'hortolà demanava que s'arreglés la teulada de la «secretà» i una llamborda que hi havia sobre l'embocador de l'aigua.

A més dels estricadors, el gremi disposava d'un tint comunitari, que també s'arrendava. El 1703 l'arrendatari era Ramon Sala, un mestre tintorer d'un cert protagonisme en aquests anys. L'arrendament del tint va patir l'impacte negatiu de la guerra. El 1706 hi havia queixes perquè molts mestres volien tenyir i no es trobava un arrendatari adequat. El 1711 se'n buscava un perquè la confraria estava «falta de medis» i necessitava els ingressos de l'arrendament (29 d'abril). El 1713 es buscava un tintorer que volgués oferir preus més ajustats, davant les queixes dels paraires per la varietat de preus que demanaven els tintorers. Com a solució d'urgència per pal·liar la mala situació econòmica del gremi, es proposà llogar la botiga annexa a la sala del judici, anomenada les perxes (18 de febrer). No tenim cap més referència sobre l'efectivitat d'aquesta proposta.

4. 20 de juny de 1703. Sobre l'arrendament de l'hort de tiradors. Consell general de 2 de juliol, prohomenia de 10 de juliol, consells generals de 8 i 21 d'agost: «Obres s'han de fer en lo hort per el alivio de los arrendataris».

Els deutes del gremi

Com la majoria de gremis, el de paraires de Barcelona vivia endeutat. El 1703 es devien 1.300 lliures a diferents persones i, per fer front a aquest deute, es va decidir fer un tall o repartiment entre els agremiats, calculat «per rahó del que fabrica quiscun confrare, i als que no fabriquen posar-los en un tall apart» (1 de setembre). Es tractava d'un total de 200 lliures, que es pagarien en cinc terminis esglaonats fins al dia de Sant Antoni Abat, el 17 de gener. El repartiment va ser rectificat en vista de les dificultats suscitades pel diferent nivell econòmic dels agremiats.⁵

Un element que complicava el pagament de les derrames o talls establerts dels gremis era que volien quedar-ne exempts els directius, i especialment els que s'encarregaven del cobrament, adduint la feina que els representava. Així ho deien els administradors de la confraria, que es negaven a gestionar la recaptació sense «un competent salari». Al·legaven que les ordinacions o privilegis del gremi els facultaven per poder gravar «a son concepte» els confreres, per acudir a solucionar els dèbits.

El 1704 la confraria no tenia diners comptants per pagar els deutes. El 27 de maig es calculava que els deutes de la confraria superaven les 800 lliures i els administradors eren intimats contínuament pels creditors. Es va decidir que es procurés cobrar els crèdits que hi hagués a favor del gremi per pagar els creditors preferents, «esperant-se els demés de lo millor modo que se puga, atesa la ocurrència del temps i los molts ahogos que ha passat i es troba la confraria».

El 23 de juliol es va presentar un «paper sobre los medis més proporcionats per aliviar la confraria dels ahogos en què es troba i posar-la en bon estat». Segons aquest document els ingressos fixos eren de 825 lliures (sense comptar els drets d'examen ni altres entrades incertes), mentre que les despeses precises eren de 598. Restaven 226 lliures, «que apar no ésser poca suma per els gastos ordinaris». Tanmateix, es va considerar que moltes despeses podien evitar-se i altres «regular-se a una proporció competent i ésser lo medi més fàcil i de major útil i consuelo». Es va presentar aleshores un pla d'austeritat.

5. 23 de setembre de 1703: «Sobre lo tall de 200 lliures i tenir algunes dificultats per no ser iguals, segons les conveniències dels confreres».

El programa d'austeritat es concretava en nou punts. Els primers es referien a les despeses religioses. Es proposava que no anessin músics a la processó de Corpus, que no es donessin ventalls ni s'oferís un refresc als portants del Sancrist el diumenge de Rams, i que es reduís l'ornament de la custòdia. Quan el prior del convent de Sant Agustí va demanar ventalls per als religiosos, se li va respondre que la confraria no es podia permetre més despeses. També es reduïa el consum de cera per a les funcions religioses. En un altre ordre de limitació de despeses, es proposava no pagar els mestres que assistien a la definició de comptes, reduir el sou del clavari i dels administradors i les despeses judicials.⁶

Com altres corporacions, el gremi de paraires pal·liava les dificultats econòmiques per mitjà de censals. La corporació n'havia contret un a favor del doctor Joan d'Alós, assessor de la Batllia General. El 1704 Alós reclamava 120 lliures de pensió. El gremi va decidir demanar un nou censal de 2.000 lliures per lluir o rescatar el del doctor Alós i per a «satisfacció dels demés». La proposta va suscitar l'oposició d'alguns mestres que es van negar a signar l'acord (27 de maig). Aleshores es va buscar un préstec de 1.080 lliures al 4% per lluir els censals i pels deutes de la confraria. Una persona en va oferir 300 amb la garantia de la casa i l'hort de tiradors (17 de juny). El 1705 Alós es va exiliar per fidelitat a Felip V i el censal fou confiscat en favor de l'austriacista Puig de Perafita, però els problemes amb el gremi van continuar. Un altre censalista era el doctor Llauder, al qual es devien 350 lliures. Es decidí pagar-ne 132, mitjançant un tall de 100 (7 de juliol de 1706). Llauder seguia reclamant el deute el 1707 i el 1709 («sobre lo demanar lo que s'està devent a Francesc Llauder», que eren 94 lliures) i altra vegada el 1712.

A partir de 1710 la hisenda del gremi entrà en una nova crisi. Es tornà a parlar dels deutes de la corporació i de les instàncies dels creditors. El 26 de gener de 1711 es va establir un nou tall de 200 lliures que s'havien de pagar en nou abonaments. El 31 de juliol es presentà un estat dels deutes de la confraria. Els ingressos eren de 660 lliures anuals, mentre que els «gastos ordinaris i precisos» sumaven 881 lliures: 245 per despeses de culte i 631 de censals. Els censals s'havien contret en bona part per peticions de l'administració reial. El dèficit s'havia de cobrir cada any mitjançant les aportacions dels confreres, però aquests eren pobres per la importació de teixits francesos.

6. «Sobre lo evitar gastos de la confraria.»

En el setge de 1697 s'havien malmès les cases de la confraria i l'hort de tiradors, que s'hagué de reedificar. Molts mestres havien aportat el seu capital en llana per a la defensa de la bretxa, i quedaren «pobres miserables». Entre els deutes hi havia el censal fet per un dels mestres, Francesc Just, de 1.000 lliures i pensió de 50 lliures. Per reduir el dèficit una vegada més es proposava limitar despeses de culte. Se suprimiren les 7 lliures que es gastaven en ventalls per Corpus i es reduí el cost de les timbales de les dos processons de tres lliures a dos, el que es pagava als cecs que assistien a les processons (de nou lliures a set) i als homes que portaven la mulassa o el nombre de ciris que es posaven el Dijous Sant al Monument. Se suprimiren també les dues lliures que es donaven al pare sagristà del convent de Bonsuccés, una per la Santa Creu de maig i una altra per la de setembre. A la dotzena del gremi pel dia de passar comptes només se'ls pagarien 8 sous.⁷ El 1712 es decidí altra vegada reduir el cost de la festa de Corpus.

Els nous mestres

Un acte important per a la continuïtat d'un gremi era l'agregació de nous mestres. Prenguem com a exemple el primer cas que trobem en el llibre de consells. El 23 d'agost de 1703 demana la plaça de mestre Josep Oliveró, fill d'un pagès de la Garriga. Se li donà un mes de termini per fer l'examen, i un cop l'hagué realitzat fou «trobat hàbil i idoni». El cost de l'ingrés era de 20 lliures. El nou mestre s'obligava de manera específica a complir les obligacions religioses i socials de la corporació: anar als combrers i enterraments de confreres, així com assistir als consells. Prometia a més agregar-se a la confraria del Sant Crist del Bonsuccés, segons deliberació corporativa de 1663, i anar a la processó dels Dolors el diumenge de Rams amb una atxa de cera blanca.

En el llibre de consells trobem un dels pocs exemples d'un aspirant a mestre que va ser refusat en l'examen, i això que era el gendre d'un dels mestres importants del gremi, Gabriel Ortells (15 de maig de 1704). Però no va respondre «en deguda forma a les preguntes fetes pel cònsol en cap, que són les més manuals de l'ofici de paraire, de quin modo deu fer-se un drap negre i altre blanc, lo que argüeix la poca pràctica que té de aquell».

7. «Sobre un paper del que està debent la confraria.»

Se li recomanà que practiqués més l'ofici. Però en un nou examen, realitzat l'1 d'agost, l'aspirant seguí sense respondre «en quin modo i forma duen fer-se los draps grocs i gris de ferro».

La normativa i la pràctica afavoria els fills de mestres dels gremis, els quals pagaven en despeses d'examen quantitats molt menors que els externs al gremi o forasters. El 1705 es va fer una recerca exhaustiva en els llibres municipals perquè hi havia dubtes que l'aspirant Llorenç Vaguer fos realment fill de mestre paraire de la confraria. La recerca es va remuntar fins a 1658, data en la qual es va trobar que el paraire Marc Vaguer havia estat insaculat per optar a exercir càrrecs de la Casa de la Ciutat (5 de gener). L'11 d'octubre de 1708 es presentà davant el consell del gremi el cas de dos fills primogènits de mestre que volien ser acceptats com a nous mestres i disputaven sobre el seu ordre de precedència: quin dels dos seria el primer dins la jerarquia de la corporació.

També es donava en el gremi, com en molts d'altres, la pràctica que molts mestres rebien un aprenent sense fer l'acte oficial corresponent, «sí sols que a l'acabar fan cert regonexement». Aquesta pràctica plantejava problemes a la dotzena del gremi a l'hora de passar-los mestres. Per evitar-ho, el 7 de juliol de 1706 es va decidir que «els confreres que prenguin aprenents els hauran de declarar en un mes en poder del notari de la confraria». Es donava un termini d'un mes per declarar els aprenents existents i es disposava que regularment els administradors de la confraria vigilessin el compliment de la norma establerta.⁸

Entre 1703 i 1713 van ingressar en el gremi de paraïres un total de trenta-vuit mestres nous. D'ells, disset eren fills (en un cas gendre) de mestres de la mateixa corporació. Onze eren fills de mestres d'altres oficis tèxtils o de paraïres d'altres poblacions de Catalunya. Cinc eren fills de pagesos i dos de mestres d'altres oficis. En cinc casos no consta la filiació. El setge de 1713-1714 va imposar un parèntesi forçós en el ritme de la vida corporativa i concretament en la incorporació de nous mestres. No se celebrà cap acte de mestria entre agost de 1713 i setembre de 1716, dos anys després de la capitulació de la ciutat.

Els paraïres mantenien una relació especial amb els membres del gremi d'abaixadors, amb el qual havien signat una concòrdia l'any 1482. De fet, molts abaixadors eren a la vegada paraïres. Fins i tot es reunia una dotzena

8. «Sobre lo prendre aprenent sens fer acte.»

mixta dels dos oficis, composta pels cònsols i administradors de les dues corporacions. El 1706 va obtenir la mestria de paraire Ramon Ortells, fill de Joan Ortells, abaixador, paraire i administrador de la confraria. El 27 d'agost es va plantejar davant el consell el cas que «algun abaixador desitja agregar-se a la confraria i no ha practicat l'ofici de paraire». La dotzena no sabia com actuar en aquests casos, perquè les ordinacions vigents no ho especificaven. Mai no s'havia vist, deien, que els abaixadors fessin examen de paraire per agregar-se al gremi. Davant aquest dubte s'autoritza la dotzena per acceptar l'aspirant, però es disposa que només podien ser mestres paraire els qui ja fossin abaixadors. El 8 de gener de 1707 la mestria d'abaixador fou conferida per la dotzena de paraire i abaixadors a l'aspirant. Es tractava de Joan Pau Respall, jove abaixador, fill de Jaume Respall, abaixador d'Esparreguera. Pagà 7 lliures «segons costum» i després 20 lliures per la mestria de paraire. Així iniciava la família Respall una trajectòria d'ascensió social que va portar els seus descendents als rengles del comerç a la segona meitat del segle XVIII.

Un gremi tèxtil

El Consolat del Pont de Campderà

El gremi de paraire era la més important i segurament la més antiga de les corporacions tèxtils de Barcelona. Juntament amb el gremi de tintorers de draps o teixits de llana,⁹ constituïa la base del Consolat del Pont de Campderà, un tribunal tècnic de la indústria de la llana, que s'havia format en el darrer terç del segle XIV i va estar vigent fins al 1714. Des del punt de vista corporatiu el consolat era la prohomenia conjunta de paraire i tintorers i estava presidida per un mercader que portava el títol de cònsol del Pont i que a vegades era el mateix conseller quart de la ciutat. La prohomenia es reunia a la mateixa casa gremial dels paraire, a l'estança anomenada del judici, on s'examinava la qualitat dels teixits. El procediment estava meticulosament establert. Un cop feta «aprehensió» de la peça dubtosa era portada a la sala del judici, perquè els cònsols en fessin «experiència»,

9. Hi havia un altre gremi de tintorers de teles i sedes, fundat en el segle XVII, mentre que el de tintorers de llana s'havia format al final del segle XV.

segons «la perícia que tenen de son ofici». »Visuraven» els teixits i mitjançant jurament donaven la seva opinió. En els casos extrems de teixits que es consideraven «falsos», perquè s'havien fabricat sense seguir les ordenances del gremi, es procedia a dictar una sentència condemnatòria. Una part important del llibre de consells de la confraria de paraires recull l'activitat de la prohomenia.¹⁰

No sempre eren cordials les relacions entre les persones i institucions que componien la prohomenia. El 20 de juny de 1705 Francesc Just, un dels administradors de la confraria de paraires, exposà la disputa del cònsol del Pont amb el cònsol en cap de la confraria sobre la inspecció dels teixits de color negre. El cònsol del Pont deia que ell sol podia nomenar un mercader i un corredor d'orella per inspeccionar la qualitat del tint. Havia tractat malament el cònsol dels paraires, «molt contra son decoro», i havia donat informe al govern municipal contra la confraria, dient que el cònsol paraire havia espanyat la caixa que tenia a l'estança del judici i mudat els patrons que hi havia. Tampoc mancaren conflictes entre els gremis de paraires i de tintorers. El 21 d'agost de 1703 el cònsol dels tintorers exigia una clau de la caixa dels encunys de la confraria i reivindicava el dret d'assistir a l'acte de picar o marcar cada peça de llana o drap, rebent tres diners per cadascuna. Els paraires s'oposaren rotundament a aquesta pretensió.¹¹

Segells i marques

Efectivament, la producció estava sotmesa a tot un complex sistema de control de la qualitat de les peces per mitjà de marques de plom. Les ordenances del gremi de paraires de 1599 disposaven que els còsols del gremi i els dels tintorers senyalessin les peces amb «una bolleta de plom, picada amb lo segell i armes de la ciutat». Les ordenances promulgades el 1674 pel veguer i el batlle de Barcelona establien en el seu capítol 19 que tots els tintorers havien de posar en cada peça una marca de plom, «perquè es sàpia qui els haurà tenyit». Una altra ordinació municipal establia que els amos que tinguessin peces tenyides de blau les havien de portar a la casa del Pont

10. Pere MOLAS, «El Consolat del Pont de Campderà, un tribunal tècnic de la indústria drapera», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 9 (1989), p. 139-155.

11. «Que no es doni la possessió a dit cònsol dels tintorers de cosa alguna del que demana, ans bé que los senyors còsols i administradors de la present confraria fessin totes les diligències judicials per defensar la present confraria de dita demanda.»

i allí se'ls posaria un plom amb l'encuny del cònsol del Pont i de Sant Antoni de paraires (24 d'abril de 1711).

Trobem casos de peces que es portaven davant la prohomenia perquè no duïen els senyals d'inspecció. El 25 d'abril de 1711 s'intervingueren dinou peces de «panyo» blau, estrangeres, que eren d'Isidre Socas, negociant de Sanaüja, per saber si reunien els requisits establerts per les ordinations de 1697. Com que no havien passat la inspecció del Pont, Socas fou condemnat a la confiscació de les peces i al pagament d'una multa. El 10 de febrer de 1713 fou presa a casa de Francesc Alsina, botiguer de tall, és a dir, comerciant de teixits de llana, una peça d'escot de Flandes negre i un tros d'un altre de drap de Carcassona, també negre, «per no tenir los requisits de ploms». Feta «la deguda experiència» per la prohomenia, es dictaminà que l'escot estava ben tenyit, «per tenir lo blau se requereix», i si bé li faltava el plom, podia ser que hagués caigut. En canvi el drap o «panyo» es considerarà mal tenyit, perquè no tenia els ploms, i per això se li havia de fer la prova, però va resultar que també estava ben tenyit i només li faltaven els ploms. El 5 de novembre de 1711 es va fer «aprehensió» de diferents partides de drap negre en la casa de Jacint Pou, botiguer de tall. Als dirigents gremials els semblà que no estaven ben tenyits i que no tenien els ploms del cònsol del pont, de tintorers i de paraires. Fet l'examen, es trobà que tres trossos «sols són defalcats de tintes» i els altres estaven tenyits contra totes les ordinations.

En molts casos, però, la sentència per la manca de ploms era força lleu. El 23 de maig de 1705 el cònsol del gremi va intervenir una baieta verda perquè no portava el plom de Sant Antoni, propi del gremi, ni el senyal del mestre corresponent. La peça fou tornada al seu amo, perquè «pugui fer son negoci», sempre que pagués la multa corresponent. El 7 de juliol de 1707 es portaren a examen de la Prohomenia dues peces de drap vermell, «que repararen en picar-los». Es volia saber si eren bons o «falsament fabricats» i si arribaven a mitjans, i com que portaven el plom que corresponia a aquests darrers es tornaren al seu amo. El 20 de juliol de 1709 es va portar a judici un tros de drap negre. Hi mancaven el plom dels cònsols i la marca de qui l'havia tenyit, però es veia que hi havia hagut un plom i es considerarà que a vegades els ploms queïen, sense que hi hagués cap culpa.¹² El 26 de novembre de 1706 es tractà un cas que afectava dos gremis. Els prohoms

12. «... en dit drap hi havia hagut un plom, en la cua del qual s'acostuma a posar la marca del tintorer, però no pot afirmar quin plom era, i ha succeït moltes vegades eixir-se algun plom dels draps.»

del gremi de sabaters de vell havien comprat a un paraire uns draps de color blau deficients, «ni menos passats per lo Pont». El paraire Pau Puig declarà que el teixit efectivament no estava picat, però que «creu ser ben despatxat», perquè no s'havia parlat de fer-los picar. La prohomenia va decidir que les peces tenien el pèl de la llana de la qualitat correcta, però que faltava l'aparell.

També es portaven davant el tribunal qüestions per la qualitat de la llana. El 27 de maig de 1705 foren intervinguts dos draps blaus al tint de Ramon Sala, amb la sospita que hi havia llana mesclada. Es considerà que efectivament hi havia «alguna poca llana de diferent color», però que era «una cosa tènua i la roba no val menos». El 6 de juny de 1712 un mestre de cases al·legà que havia comprat un tros de roba i li semblava que no era «panyo». Efectivament era baieta, teixida amb vores de llana doblada. Una de les darreres sessions que recull el llibre de consells es refereix a una disputa entre dos mestres paraires per la venda d'un tros de baieta (7 de novembre de 1713).

El 3 d'octubre de 1709 els administradors del gremi van fer «aprehensió» d'una coixinera de llana «que la portaven venal». Un velluter l'havia comprada, feia quatre anys, a un paraire, ja difunt. La vídua del paraire digué que feia tretze o catorze anys que el seu marit no venia llana. Es decidí que els cònsols i administradors esbrinessin de qui era la llana i si havia caigut en frau, i si el velluter tenia més coixins de llana.

Els patrons del tint

La major part de l'activitat de la prohomenia es referia a la indústria del tint. Cada any, després del nomenament del cònsol del Pont, que es feia el 25 d'abril, dia de Sant Marc, la prohomenia es reunia per nomenar persones per renovar o confirmar els patrons o models del tint, que es guardaven en una caixa a la mateixa estança del judici. El 7 de maig de 1704 el tintorer Ramon Sala informà que faltaven alguns patrons i que s'haurien de fer de nou. Es nomenaren quatre mestres tintorers (el mateix Sala, Jacint i Joan Cantarell i Pau Bassols) i quatre paraires (Francesc Just, Francesc Busquets, Gervasi Colomer i Josep Parés). Tres dies després, quan els cònsols volgueren inspeccionar algunes peces i comparar-les amb els patrons, van trobar que aquests presentaven alguns defectes. Els mestres nomenats presentaren els patrons nous el 5 de juliol. Tot seguit es posaren en els nous patrons les marques dels cònsols de paraires i tintorers.

El 1705 es va considerar que els patrons existents eren bons, però que en faltaven alguns. Es nomenà per solucionar-ho els tintorers Sala i Josep Bitó i els paraire Jeroni Batlle i Francesc Oliveró (18 de maig). El 1706 van ser nomenats el paraire Batlle i el tintorer Jacint Cantarell. El 1708 (13 d'agost) es va considerar que els patrons eren suficients per un any, malgrat que el vint-i-quatrè blau era brut. El 1709 els patrons van ser prorrogats per considerar que estaven «en tota perfecció». El 1710 van ser aprovats i picats els nous amb les marques dels còsols del Pont i de paraires, i els vells van quedar sense valor, «havent tret d'ells els ploms que hi havia» (27 de juny).

Molts teixits eren portats davant la prohomenia per veure si estaven tenyits d'acord amb els patrons. El 22 d'agost de 1703 el còsol del Pont i el de tintorers foren cridats al tint de Ramon Sala (que precisament era l'arrendatari del tint) per picar diferents draps blaus. Consideraren que no arribaven al patró de peu de blau per ser tenyits a negre. El 27 de maig de 1705 els còsols trobaren al tint del mateix Ramon Sala quatre draps blaus de peu que havien de servir de negre. Els semblà que no estaven ben tenyits per no arribar al patró, els segellaren i els portaren a la sala del judici. Efectivament no arribaven al patró, però es considerà que la diferència era lleu («una cosa molt poca»), i «segons la experiència poden molt bé passar a negre, sens haver caigut en pena alguna». El 23 d'agost de 1709 s'examinaren dotze draps per mirar si estaven tenyits segons els patrons. Es va trobar que no arribaven al model, si bé vuit d'ells es podien tenyir de negre.

Casos conflictius

El 8 d'abril de 1705 es va presentar el cas següent. El tintorer Josep Manén disposava d'una tina per tenyir draps blancs de negre, sense llicència dels còsols «i tal vegada sense altres requisits necessaris». Tampoc no els avisà per pesar i veure pesar en la tina el colorant d'origen vegetal anomenat *la roja*. Hi havia posat robes forasteres blanques i després havia tenyit altres draps de negre, contra el que establien les ordinacions del gremi. Es disposà que el tintorer fos cridat i interrogat pel tribunal sobre l'exactitud dels seus procediments.¹³

13. «Sobre lo haver parat tina per fer draps blaus per negre, sens llicència dels senyors còsols.»

El 14 de gener de 1706 es va efectuar la «visura» o inspecció d'un teixit a instàncies de Felip Aranyó, botiguer de teles. Es tractava d'escatir si les tares eren o no culpa del tintorer. El paraire que havia fabricat la peça, Jeroni Batlle, va declarar que quan va portar la peça a casa del tintorer no tenia màcula i que quan l'avisaren per rentar-la hi anà tot seguit. El tintorer Jacint Cantarell va declarar que «després de fer blau de tina retardà tres dies en enfollar-lo i després de donar-li el full i avisar el paraire, el tingué al cavall nou o deu dies i tenyint panyos d'altres paraïres, tots anaren per rentar-los, però no Batlle». El judici va continuar el 21 de juny i el 2 de juliol. Cantarell va presentar com a testimonis els seus fadrins i aprenents. Un va declarar que havia anat dues vegades a avisar Batlle i que va veure el drap en el cavall per nou o deu dies. Un altre va manifestar que hi havia altres draps blaus de diferents amos. El fadrí de Batlle va dir, al seu torn, que quan ell va portar la peça al tint no hi havia tares i que va anar a rentar-la el mateix dia que se'l va avisar. Els vots dels prohoms es van dividir i la resolució es va ajornar, amb la recomanació que els cònsols convoquesin un major nombre de persones.

L'esmentat Jacint Cantarell va ser objecte d'altres judicis aquell mateix any. El 6 d'agost es van intervenir tres peces presumiblement tenyides per ell i una altra per Jaume Sala. El 25 de setembre de 1706 foren intervinguts sis draps vint-i-dosens blaus, tenyits segons deien pel mateix Jacint Cantarell. Es mirà si eren tenyits sobre blau, tal com disposaven les ordenances de 1697, però no s'acabà de saber si n'era l'autor. No va ser aquesta l'última relació de la família Cantarell amb el consolat. El 13 de maig de 1711 el cònsol del gremi de tintorers anà a casa de Lluís Cantarell, fill de Jacint, a fi d'habilitar els draps que tenia. Hi trobà un tros de drap estranger, de color de peu de blau per tenyir de negre, i com que va semblar-li que no tenia el peu de blau necessari «se féu aprehensió i lo segellà». Efectivament, no arribava a tenir el color com el patró. Encara el 5 de novembre d'aquell mateix any foren examinades altres peces tenyides suposadament per Jacint i intervingudes a casa d'un botiguer de tall. Cantarell digué que efectivament ell havia tenyit peces per a l'esmentat botiguer, però que no podia assegurar que fossin precisament les que es jutjaven. Se cità el botiguer, però passada una hora d'espera i no havent comparegut, es prengué jurament a Cantarell. Aquest «jurà a Déu i a sos quatre Sants Evangelis» que els trossos de «panyo» que havia tenyit per al botiguer «eren de peu de blau i sens mescla i que els havia tenyit amb tota llei i dret que li mana son ofici».

A vegades la inspecció de la qualitat del tint acabava amb l'absolució. El 16 de maig de 1713 es considerà que un escot estava ben tenyit, «per tenir lo blau que requereix i si bé li falta plom, pot ser que hagi caigut, com és contingent». En una altra ocasió s'avaluà un «tros de panyo» que es considerava mal tenyit, perquè no tenia els ploms. Per tant, calia fer la prova per saber si estava «falsament tenyit». Però estava ben tenyit i només li mancaven els ploms. El maig de 1708 es va fer «aprehensió d'una peça d'escot negre, cap i cua», però estava ben tenyida, i «havent-la desmuntada han trobat tenir los requisits necessaris».

La roseta de peu de blau

Un punt important per verificar la qualitat d'un teixit era si tenia la roseta de peu de blau, tal com establien les ordinacions de 1697 en el capítol 17: «que no sia lícit a ningun tintorer tenyir panyos de blau alt que primer no deixin roseta de peu de blau, i els que fossin tenyits a blau alt no poguessin cobrir-se de negre, sense tenir dita roseta, sota pena de 25 lliures».

El 26 de maig de 1705 fou intervingut un drap blau, «per no tenir roseta». El tintorer va jurar que el drap era blanc i que els draps blaus no havien de portar roseta. Es va declarar que no havia incorregut en cap falta. El 30 de juny de 1705 es tractà d'una ordre del conseller quart de la ciutat, que era el mateix cònsol del Pont, que els tintorers no tenyissin cap peça de drap teixida a Barcelona sense posar la roseta de peu blau i de blau d'acabat. Es considerà que aquesta disposició perjudicaria les peces que ja estaven tenyides, «causant novetat a tots los forasters del Principat i altres parts del món», i es nomenà una comissió per tractar l'afer.

El 5 d'agost de 1706 s'inspeccionaren tres draps tenyits de blau alt, per saber si tenien la roseta de peu de blau i si eren tenyits i fabricats segons les ordinacions. Eren tenyits amb peu de blanc, «contra la sobreinsertada ordinació». El 3 de juliol s'examinaren quatre «panyos» tenyits de blau, per saber si estaven tenyits sobre blanc, com així era, o sobre peu de blau. En l'examen de dos trossos de draps blaus, per saber «si estan tenyits sobre roseta de blanc o de peu de blau», es trobà que «lo un és foraster i tenyit sobre blanc, per quant porta la roseta blanca, l'altre, que porta la roseta a la cua, també».

Trobem encara casos més complexos. L'11 de setembre de 1704 la prohomenia de tintorers i paraires es va reunir per judicar si un git (sic) de

llana tenyit per Josep Quer era cremat pel tint. El pareire Parés va declarar que havia lliurat a Quer sis gits de llana fina d'Aragó blanca per tenyir-los de colors diferents i que Quer els havia volgut tenyir, «a sa fantasia», és a dir, sense seguir la norma establerta per les ordenances de la corporació, i en conseqüència la llana havia quedat cremada o consumida. Quer, que era cunyat de Jacint Cantarell, declarà al seu torn que Parés li va donar mostres per tenyir, o almenys es va acostumar amb les que ell li va ensenyar. La sentència de la prohomenia, «segons la perícia tenen de son ofici de tintorer», va ser que la llana no estava cremada, però sí consumida, sense saber establir per culpa de qui. La llana quedava per a Parés i Quer, no podia pretendre cobrar res pel seu treball. L'afer va tornar a la prohomenia el 3 d'octubre, amb presentació de nous testimonis, tres pareires, i aquesta vegada Quer va ser condemnat a pagar 7 lliures per haver fet malbé la peça que li havia estat encomanada.¹⁴

El 28 de juliol de 1707 el botiguer de tall Miquel Alegre, un dels comerciants de teixits més importants,¹⁵ exposà a la prohomenia que havia confiat tres draps refins al tintorer Josep Bitó, dos d'ells per tenyir-los de color verd anomenat «gayo» i l'altre de verd obscur. Després de tenyir-los es veieren taques en dos d'ells. Alegre volia escatir si era per falta de la roba o del tint. Bitó respongué que els dos primers els tenyí de groc, segons costum, després es posaren a la tina i es tenyiren de verd. El tercer es tenyí de la manera acostumada i s'hi veieren les mateixes taques, que s'anomenaven «bellacas». Bitó no creia que les taques fossin per falta del tint, perquè ell els havia tenyit «ab lo cuidado deu tenir un bon oficial». Els membres de la prohomenia votaren en veu alta i decidiren que el drap verd obscur era acceptable, però que en els altres s'hi veien moltes taques, sense poder dictaminar qui n'era el responsable. Es votà en veu alta que el teixit verd obscur era «rebedor» i que en els altres dos no es podia conèixer l'autoria del defecte. S'indicà a Bitó que els adobés i els tornés a portar al tribunal per a un nou examen.

14. «Sobre lo demanar Josep Parès i Josep Quer se juntàs la Promenia sobre de la llana donà a tenyir dit Parès a dit Quer.»

15. Miquel Alegre era fill d'un teixidor d'Esparreguera. El 1723 Felip V el nomenà «veedor de las fábricas de lanas y tintes», el càrrec successor del cònsol del Pont sota la Nova Planta. MOLAS, «El Consolat...», p. 146-147.

Sentència i execució

El 18 de novembre de 1705 la prohomenia va pronunciar una sentència sobre dos trossos de baieta negra, perquè no tenien roseta de blau ni plom de tintes. El tintorer Josep Bitó creia que eren «unes que de principi foren esgarrades del tint vermell». No havien estat tenyides en deguda forma i amb els requisits necessaris i per tant eren «falsament tenyides». Les ordinations dels tintorers de 1517 establien que no es podia tenyir de negre sense un compliment de blau, i que la roba falsament tenyida havia de ser cremada. Aquesta disposició va ser confirmada a les ordinations de 1615: «que de dits trossos sie llevat lo cap i aquell penjat en lo sostre de dita estança, i que del restant sien fets trossos i cremats per les places públiques, com és costum». En compliment de la sentència, un porter reial va encendre un foc a la plaça davant les cases de la confraria i hi posà dos trossos de les baietes. Una persona amb la cota blava de la confraria va portar els caps dels dos trossos de baieta i els altres que havien de ser cremats a la plaça de Sant Jaume i a la Llotja, on es va repetir la cerimònia.

Una nova sentència va ser dictada el 18 de desembre de 1709. Es tractava de quatre peces de drap negre que havien estat confiscades a la casa del botiguer de tall Esteve Canals.¹⁶ Als dirigents gremials els semblà que no estaven ben tenyits, perquè no arribaven al patró establert. A més, no tenien plom del consolat ni de tintes. Consideraren que es tractava d'un «grave perjudici de la pública utilitat i deshonor de la fàbrica de tintes i draps». La sentència es publicà de manera solemne en l'estança del judici, en presència dels cònsols i administradors del gremi. El nunci del tribunal del veguer notificà la sentència a Canals. Els executors tragueren de les peces «tots los senyals que tenien de faxa» i en tallaren quatre trossos d'un pam cadascun «per ser cremats... i lo restant tallats pel llom de mig a mig, d'un cap a l'altre». Es repetí la desfilada des de la casa dels paraires fins a la placeta davant la Casa de la Ciutat i la plaça de la Llotja, sobre la claveguera, on foren cremats de manera ritual els altres trossos de la peça condemnada, com si fossin heretges.

16. Paradoxalment, Esteve Canals va ser un dels primers empresaris de la nova indústria de les indianes a partir de 1740. El seu fill Joan Pau Canals va ser inspector general de tot Espanya a partir de 1763 i va obtenir el títol de baró de Vallroja pels seus coneixements tècnics en matèria de tint. Pere MOLAS, «La política del tinte en la España del siglo XVIII», *Espacio, tiempo y forma*, UNED (Madrid), IV, 7 (1994), p. 59-61.

Una tercera sentència sobre una peça de teixit va ser executada per ordre del consolat el 13 de juny de 1712. En aquest cas es tractava d'un tros de baieta, que no reunia els requisits necessaris segons les ordenances de 1697. Tampoc no portava els senyals corresponents i la tela era d'estam, fabricada contra les ordinacions. Segons aquestes, les vores només podien tenir un fil de llana fina i les peces havien de portar les armes de la ciutat i el senyal dels oficials que les havien fabricat, és a dir, dels mestres. Es va ordenar que «de dit tros de baieta ne sien cremats quatre palms com a roba falsificada en les places públiques».

Al llarg de les pàgines anteriors hem vist el protagonisme de determinats mestres. Un d'ells era Josep Bitó, tintorer de draps, el qual ocupava a la vegada un càrrec tècnic que no estava pas relacionat amb el tint, ja que es tractava de l'apuntador de la «fàbrica de galeres del rei», és a dir, de les drassanes de Barcelona. El 1706 Bitó va obtenir l'arrendament del tint corporatiu de la confraria de paraires per dos anys. L'11 d'agost de 1707 Bitó va renunciar a l'arrendament, adduint les seves obligacions a les drassanes, que el duïen a diferents parts del Principat. Va anunciar que consideraria finides les seves obligacions per Nadal d'aquell any. El gremi de paraires no li acceptà la renúncia, perquè es considerà que el seu càrrec no li impedia complir el seu compromís d'arrendatari del tint. Però el 18 de novembre va comunicar que no podia fer venir materials de tint, perquè es trobaven «en terres de l'enemic» (és a dir, la zona d'obediència borbònica), como era per exemple la roja.

El 28 de novembre Bitó demanà llicència al cònsol del Pont per saltar-se les ordinacions i tenyir uns draps a peu de blau per poder-los tenyir després a negre. El cònsol li va respondre que ho havia de consultar, però Bitó tirà endavant i «passà a tenyir-los», contravenint les ordinacions. La prohomenia considerava que si l'havia tenyit després d'haver tenyit tina blanca havia comès una infracció. El fadrí de Bitó declarà a favor del mestre que les peces tenien totes les qualitats requerides, amb el peu de blau suficient per tenyir-les de negre, i que les havia tenyit «a tina nova». La prohomenia va continuar acceptant excepcions a favor de Bitó, que era un tècnic molt independent, però força experimentat i innovador. El 24 de març de 1708 va obtenir llicència per tenyir amb els patrons de l'any anterior i no amb els nous, atès que era l'únic tintorer que disposava de materials de tint en aquella circumstància i es valia d'aquesta posició gairebé monopolística per obviar la reglamentació corporativa que no li convenia o considerava obsoleta.

Paraires i teixidors

Altres casos presentats davant la prohomenia afectaven el teixit de les peces i el gremi de teixidors. El 18 d'agost de 1704 el teixidor Jacint Balet presentà una peça de baieta i demanà que els cònsols convoquessin una prohomenia per judicar si estava ben teixida, però els paraires respongueren que el judici corresponia als prohoms del gremi de teixidors. Les relacions entre paraires i teixidors no eren precisament harmòniques. El 13 de setembre s'informà que el síndic del gremi de teixidors havia presentat una causa per eximir-se de la jurisdicció dels cònsols del Pont i de paraires. Si aquesta petició hagués tingut èxit, els paraires haurien perdut el control del procés de teixits.

Les relacions entre els dos gremis arribaren a un punt crític el 1712. El govern municipal promulgà unes noves ordinacions per a la confraria de teixidors de llana derogà les de 1626 i 1689. Les noves ordinacions establien el preu de teixir els draps i altres robes de llana. Els cònsols i prohoms dels teixidors demanaren que els paraires s'abstinguessin de treure llanes per filar o filades de la ciutat per fer-les teixir fora, òbviament amb menors costos laborals, i que donessin feina als teixidors de la ciutat, tal com demanava la lògica de l'harmonia corporativa. Els paraires al·legaven la concòrdia signada entre els dos gremis el 1702 i demanaven que «sia libero i facultatiu a qualsevol teixidor de llana tenir els telers que vulguin», cosa que s'oposava a la tendència igualitària de moltes ordenances gremials, i en aquest cas de la dels teixidors.¹⁷ El 27 d'abril els teixidors de llana declararen trencat el pacte de 1702 i segons els paraires no volien treballar «sinó amb grandíssims preus». El govern municipal va intervenir en el conflicte amb una solució arbitral. Ordenà, d'una banda, als teixidors que de moment s'atenguessin als pactes anteriors i prohibí, de l'altra, als paraires que donessin a teixir fora de la ciutat, en perjudici de les reivindicacions dels membres del gremi de teixidors.

Una de les ordinacions del consolat del Pont disposava que en qualsevol drap de dos pèls o de dues llanes, els cònsols dels teixidors hi poguessin posar el seu segell. A instància dels cònsols dels paraires se segellà un drap vint-i-quatrè i el portaren a judici. La prohomenia decidí que la peça tenia «tots los requisits de llana blanca i lo demás és de llana diversa, així que

17. P. MOLAS, *Los gremios...*, p. 381.

mereix tota la pena ... lo que diuen saber per la experiència tenen en son ofici de paraire, i ser dit drap molt maliciosament fet» (8 de febrer de 1707).

En defensa del mercat propi

El gremi de paraires es va interessar en el compliment de la legislació proteccionista aprovada per les Corts de 1702. Concretament, el capítol 72 de les esmentades Corts havia prohibit «que persona alguna no pugui gastar robes i altres coses forasteres», per raó dels «grans perjudicis se segueixen del immoderat ús de vestir robes i teixits de plata, or, galons i així mateix panyos i sarges forasteres». S'havia suspès l'execució de la llei fins que acabés l'arrendament dels ingressos de la Generalitat que gravaven el comerç de teixits, per no perjudicar els arrendataris. El 1704 es va considerar que ja havia acabat el termini de l'arrendament. El 23 d'agost es va decidir organitzar un moviment conjunt amb els gremis de Sabadell i altres poblacions per instar el compliment de la legislació.¹⁸

El 24 de desembre de 1705 la confraria dels tintorers va proposar a la de paraires que totes dues demanessin a les noves Corts convocades per Carles d'Àustria la prohibició de tenyir a negre fora de la ciutat de Barcelona, amb l'excepció de Girona i significativament de Perpinyà. Els primers mesos de 1706 el gremi de paraires va nomenar síndic Francesc Just, perquè instés a les Corts la prohibició de vendre teixits de llana estrangers. Encara, el 1708 es va produir un moviment de molts gremis de paraires de Catalunya demanant el compliment de la legislació proteccionista dictada per les Corts de 1422, «oferint pagar gastos que a quiscun dels comuns tocarà pagar» (14 de maig).¹⁹

18. «Atès la gran conveniència per la present confraria, aif com per lo comerç de tot el Principat.»

19. «Per part de molts comuns de confraries de paraires del present Principat i confraria de velluters de la present ciutat se ha participat als cònsols i administradors del present comú... se suplicà a Sa Majestat... fos servit manar la prohibició i entrada de dites robes en lo Principat.»

Un gremi durant la guerra de Successió

Un tercer nivell de temes que apareixen en el llibre de consells de la confraria de paraires es refereix a la incidència que va tenir la guerra de Successió en la vida corporativa. Fonamentalment, ens parlen de l'esforç econòmic i de servei militar personal que la guerra va suposar per a les corporacions d'oficis i els seus integrants, així com de les incidències bèl·liques que van afectar la corporació.

La formació de la Coronela

El 29 de maig de 1704, davant l'amenaça d'un desembarcament aliàt, els administradors de la confraria van ser cridats a la Casa de la Ciutat perquè proporcionessin una llista de confreres, i de les armes que tinguessin, amb vista a la formació de la milícia urbana de la Coronela. Les companyies de la Coronela eren manades per nobles. El consell gremial va decidir que els còsols i administradors demanessin a don Josep de Pinós que acceptés ser-ne el capità, com ho havien estat els seus antecessors fins al setge de 1697. Pinós, que des de 1702 tenia el títol de marquès de Barberà, s'excusà al·legant raons de salut i en el seu lloc s'elegí el seu germà Joan de Pinós i de Rocabertí. Posteriorment trobem com a capità de la companyia don Josep de Tord (1708, 1710). L'estiu de 1713, en declarar-se la resistència de la ciutat davant els exèrcits de Felip V, tant Joan de Pinós com Tord se n'anaren de Barcelona. Es va tornar a demanar a don Josep de Pinós que es fes càrrec de la companyia, però el personatge ocupava alts càrrecs en el govern que s'havia format per organitzar la resistència. El nou capità de la companyia de paraires i tintorers fou el cavaller Antoni Vila i de Mata.²⁰

Per sota del capità noble, els oficials de la companyia eren mestres del mateix gremi. El 1704 l'alferes Francesc Lleonart, que tenia seixanta-quatre anys, va dimitir per les seves xacres, i el va succeir Francesc Just, que va ocupar el càrrec fins al 1707. El deixà perquè havia passat del gremi de paraires a l'estament superior de mercader. Al mateix temps, el tinent Jeroni Batlle, que havia estat elegit el 1704, era conseller cinquè de la ciutat, de

20. Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, Madrid, 1999, III, p. 696 (companyia de paraires i tintorers) i p. 708 (capitans de la Coronela que surten de Barcelona).

manera que la companyia quedava alhora sense alferes ni tinent. Per solucionar aquesta falta, el cap d'esquadra, Francesc Busquets, va ser ascendit al grau d'alferes (9 d'abril de 1707). El 1708 es plantejà que en absència de l'alferes l'hauria de substituir l'administrador en cap del gremi, proposta a la qual es van oposar el capità de la companyia i el mateix Batlle (17 de febrer). Aquest va renunciar al càrrec de tinent, adduint les seves xacres, però no se li acceptà la renúncia. Finalment, la seva petició va ser acceptada el 1711, juntament amb la de l'alferes Busquets. En la situació ja crítica de la tardor de 1713 es van barallar el tinent i l'alferes de la companyia i el primer amb els soldats, de manera que demanà que tornessin els ja coneguts Batlle i Busquets.

A més de capità, tinent i alferes, la companyia dels paraires comptava amb dos sergents i dos caps d'esquadra, aquests darrers denominats del quarto de dalt i del de baix.²¹ També en aquest nivell trobem peticions de renúncia. El 1707 faltaven dos caps d'esquadra, un de cada quarto (11 d'agost). El 1709 es va acceptar la renúncia del sergent Josep Masjoan, per malaltia crònica, però no la d'un cap d'esquadra. El 1710 va renunciar el cap d'esquadra Bertran Verdaguer, que portava tres anys en el càrrec, cosa que considerava molt cansada. El 1711 no s'acceptà la renúncia del sergent Joan Mas ni dels caps d'esquadra.

Pel que fa al repartiment d'armes, el 28 de juliol de 1704 els consellers de la ciutat avisaren per escrit a l'administrador en cap que a les drassanes se'ls donarien cent armes. Posteriorment, els esdeveniments bèl·lics interferiren en la vida gremial. El setge aliat de l'estiu i principi de tardor de 1705 va impedir que se celebrés consell del gremi, atès que la casa corporativa es trobava a prop de la muralla. El 10 d'agost es va decidir treure de la casa gremial els ornaments de plata de la confraria, així com els diners comptants que es guardaven en un calaix que era denominat «lo barbaroig». Ja hem comentat la incidència del setge en els tiradors.

Davant l'amenaça de setge per part de l'exèrcit borbònic, manat pel mateix Felip V, el 15 de febrer de 1706 la ciutat va demanar la llista, no sols dels mestres, sinó també dels joves o fadrins, i va ordenar que cap confrare que tingués armes se'n desfés, «per estar en contingència d'haver-les menester per defensa de esta capital». El 27 de febrer es va manar que els confreres que no tinguessin armes procuressin buscar-ne «quanto antes, per

21. El maig de 1704 foren elegits sergents Vicenç Blanch i Jaume Mas, i caps d'esquadra Josep Masjoan i Josep Baixeres.

ser precis formar prontament la companyia». A qui no en tingués el dia de la formació se li comprarien a costa seva.

Guàrdies i uniformes

Ben aviat el gremi es va haver de preocupar «sobre el que es deu fer i executar contra els confreres i demés individus de la companyia en cas de no assistir» a les seves obligacions militars. Ja durant el mes d'abril de 1706, en ple setge de la ciutat, es constatà la inassistència de molts mestres. El dia 14 es va decidir imposar una multa de 10 rals per aquesta falta. Als fadrins que no es presentessin se'ls prohibia passar-se a mestres durant set anys, i fins i tot treballar. Els sergents eren encarregats d'imposar les multes (11 d'agost de 1707).

Aviat es tractà de pagar l'assistència, donant un ral de plata als que entressin de guàrdia (14 de maig de 1706),²² però com de costum la confraria no tenia fons. El mestre Francesc Just oferí 100 lliures, a canvi de la promesa verbal del primer terç de l'arrendament dels tiradors. Però aviat es van acabar les 100 lliures i es considerava que «lo pagament és l'únic medi per la bona assistència d'alguns confreres i joves que no tenen possibilitat de viure en el contratemps present».

Les denúncies de falta de soldats a les guàrdies eren reiterades, malgrat les multes per cada vegada i la prohibició de donar feina als fadrins que no hi anessin, sota pena de 3 lliures. El 17 de gener de 1710 els oficials de la companyia es queixaven de la poca assistència i els cònsols redactaren un escrit sobre la qüestió. El 18 de febrer d'aquell mateix any es recordà l'obligació d'entrar a les guàrdies per part dels mestres que no tinguessin més de seixanta anys. Els fadrins i els fills de mestre també hi estaven obligats i cap mestre els podia donar feina de guàrdia a guàrdia. El 1711 es torna a parlar de les penes imposades per la inassistència, de les penyores als infractors i de l'obligació que també tenien els fills de mestre de fer les guàrdies. El servei era feixuc i el desembre de 1710 es demanà permís per posar substituïts, sobretot durant les nits. El 1713 es tornà a plantejar el tema.

22. «Trobant-se la companyia de la present confraria de guarda en lo fortí de Santa Eulàlia, a la part de Marina, deliberà de paraula lo consell.»

Un assumpte que va interessar especialment les companyies de la Coronela va ser l'adopció d'un uniforme. La qüestió es plantejà en consell gremial per primera vegada el 2 de març de 1706: «alguns comuns o gremis procuren que en llurs companyies se vestissin de alguna divisa». La confraria dels paraires, «no menys afecta que les demés al servei de Sa Majestat», decidí que els confreres es vestissin de drap vint-i-quatrè blau alt de baieta, amb gira vermella, botons o traus de «panyo». Els confreres i joves que no es poguessin pagar el gambeto, els tindrien de moment de diners de la confraria, «tenint obligació de pagar-lo en un any», amb dotze pagues. Els joves que no paguessin quedarien privats de treballar a Barcelona d'aquest ofici.

Però el compliment d'aquesta disposició no va ser fàcil. Ja el dia següent es parlava «sobre lo haver trobat dificultat en què se vestissin les companyies en divisa». Es va encarregar als administradors del gremi, al clavari i als oficials de la companyia de fer vestir dels seus diners propis els confreres i fadrins que no tinguessin possibilitat, «donant-los lo corte de panyo i en forro de dits gambetos, tenint obligació confreres i joves de pagar les mans i demés coses que siguin menester». Els fadrins havien de presentar fiadors del pagament.

El 10 de març de 1707 l'alferes Francesc Just va informar el consell gremial que molts agremiats no portaven mitges vermelles. Es va discutir si les mitges havien de ser d'estam o de llana i es va decidir que cadascú les comprés com pogués, però que havien de ser vermelles. Així mateix, com que la confraria disposava d'algunes existències de drap blau, es va proposar que es donés als confreres que no tinguessin vestit. Es decidí que els administradors del gremi els donessin la quantitat necessària i després cobressin el cost setmanalment. El tall de «panyo» dels fadrins es donaria a càrrec dels seus mestres. El 27 d'agost de 1707 es tractà altra vegada «sobre lo vestir la confraria de divisa» i es decidí que els administradors elaboressin una llista i que es fessin els vestits a costa de la confraria. Fins i tot es destinaren a l'uniforme 70 lliures del calaix de la causa pia, és a dir, de les obligacions religioses del gremi envers els seus difunts (1710).

Com a complement de la uniformitat, el 21 de desembre de 1711 es tractà sobre fer un estendard de la guerra, a imitació d'altres companyies. Però alguns mestres van fer notar que la uniformitat dels integrants de la companyia no era pas completa i que «no era costa llustrosa fer estendard nou i anar despullats els soldats». Es va decidir aleshores buscar teixits per fer les gires dels gambetos de color de grana. Havien de portar botons de metall, mitges i barret. S'avisaria els tintorers perquè tots els membres

de la companyia anessin abillats del mateix color. Per pagar els uniformes es va establir un tall que els agremiats anirien pagant per espai de quinze o divuit mesos.

La qüestió de l'uniforme afectava els paraires no sols com a usuaris, sinó també com a fabricants. El 12 de gener de 1706 el secretari del rei Carles III va convocar els administradors del gremi i els encarregà que cap mestre no s'aprofités de la situació per augmentar els preus. Aquests quedaven taxats «per ser precís al reial servei haver menester panyos per a l'exèrcit i desitja Sa Majestat comprar-los en el Principat». Les conveniències bèl·liques passaven per damunt de la legalitat corporativa. El 21 d'octubre de 1709 el tintorer Jaume Aimar va rebre ordre del veguer de Barcelona de tenyir una partida de draps vint-i-dosens a blau alt per al servei del rei. Encara que estava ordenat que aquesta mena de peces haurien de tenir peu de blau, s'autoritza Aimar a prescindir de la reglamentació gremial «supuesto que dita roba és pel servei de Sa Majestat». Perquè no fos un privilegi individual, s'autoritza els altres mestres a saltar-se també el que disposaven les ordenances.

Hisenda i govern municipal

També es va demanar a les confraries o gremis una contribució econòmica. El 17 de febrer de 1706 un cavaller i un ciutadà es presentaren davant el consell general en nom de la ciutat. Exposaren que el nou rei Carles d'Àustria demanava «un medi prompte per acudir a les hostilitats», que la ciutat estava «exhausta de medis» i que «únic medi i més prompte» era que els gremis manlleuessin un censal, amb l'aval de la mateixa ciutat. Es va decidir servir amb 1.000 lliures.²³

El 2 d'agost de 1710 fou la mateixa administració reial austriacista qui cridà els administradors de la confraria per exposar-los els «grans i excessius gastos per la present guerra en defensa de la pàtria». El rei estava en campanya i l'erari reial «en gran disminució». El 10 d'octubre es reiterà la petició d'un «donatiu voluntari» en «urgència tan precisa». Davant aquesta demanda, es va fer una nova avaluació de la hisenda de la confraria i es va decidir que no estava en condicions de fer l'aportació que se'ls demanava.²⁴

23. «Sobre lo manllevar a censals la quantitat poguessin adelantar per mando de Sa Majestat.»

24. 17 de desembre de 1710: «Sobre lo que està debent la confraria.»

La situació d'instabilitat oberta pel triomf austriacista la tardor de 1705 va donar lloc al fet que es plantegessin modificacions del sistema institucional, per exemple la representació dels gremis en el Consell de Cent. Dues de les corporacions d'oficis més nombroses, la dels sastres i la dels fusters, van proposar incrementar la proporció dels gremis a costa de l'estament de mercaders i els anomenats «col·legis d'artistes» i van presentar la seva proposta a les altres confraries de menestrals. A la de paraires se li va comunicar que agrairien la seva adhesió, «com altra de les més principals». El consell va decidir nomenar una comissió d'estudi del tema, sempre que no impliqués cap increment de la despesa.²⁵ El gener de 1707 altra vegada sastres i fusters, ara amb la companyia dels freners, van presentar causa contra els argenters per qüestió de la seva respectiva precedència en el Consell de Cent. Els argenters pretenien ser reconeguts com un «col·legi d'artistes» i, en conseqüència, volien gaudir de precedència sobre les altres «confraries de menestrals», com era la dels paraires.

La continuïtat familiar del gremi de paraires

Les actes del consell ens permeten conèixer els dirigents del gremi durant el període estudiat i veure si la corporació estava governada per un petit grup de famílies, que es repetien en els diferents càrrecs de la confraria: cònsols, administradors i membres de la dotzena. De 1703 a 1713 trobem vint-i-dos cònsols del gremi. Tres d'ells van repetir el càrrec: Joan Masferrer el 1704 i el 1709, Francesc Busquets el 1706 i el 1713, i Miquel Balet el 1708 i el 1710. Gràcies al llibre d'exàmens de la confraria, que cobreix de 1669 a 1732, coneixem la data d'ingrés en el gremi dels mestres que arribaren a exercir el consolat.²⁶ Cinc d'ells havien rebut la mestria en els anys setanta del segle XVII, quatre en els anys vuitanta, sis en els anys noranta i tres després de 1700; un d'ells, Miquel Balet, el 1703. És a dir, predominaven els mestres veterans, però sense excloure del tot els més recents. Del total de les quaranta-quatre persones que van exercir el càrrec

25. 5 de desembre de 1705. «Els prohoms de les confraries de sastres i fusters han fet entendre que en lo comú d'aquells s'estaria en pretensió d'alguns rodolins de la credensa i altres de la casa de la ciutat, propis de les confraries i estaments.»

26. AHPB, Joan B. CELLARÈS, *Llibre d'exàmens de la confraria de paraires, 1669-1732*, 700/69.

d'administrador, sis van ocupar també el càrrec de cònsol. Dos d'ells eren els esmentats Francesc Busquets i Joan Masferrer. Sis persones més van repetir en el càrrec d'administrador. Tres d'ells van ser també còsols dues vegades. Es tractava d'Aquilí Just, que va ser cònsol el 1704 i el 1707, Josep Parés, que va exercir el càrrec el 1706 i el 1711, i Francesc Busquets, que va ocupar el consolat el 1708 i el 1713. Dels mestres que van ser membres de la dotzena, dotze van ocupar alguna vegada el càrrec de cònsol i vint el d'administrador. Dissent mestres varen formar part de la dotzena dues vegades i tretze, tres vegades. Domènec Badia, que també va ser cònsol del gremi, va pertànyer a la dotzena sis vegades. Però també entre els vint mestres que només van integrar la dotzena una vegada, hi trobem còsols i administradors tan destacats com Francesc Just i Francesc Busquets.

Famílies importants

La consulta del llibre de consells palesa l'existència i la continuïtat d'algunes famílies en el gremi. El 1673 va rebre la mestria Joan Antoni Puget, fill d'Andreu Puget, negociant de Puigcerdà.²⁷ Puget va exercir el càrrec de cònsol en cap el 1687. El seu fill Tomàs va rebre la mestria el 1706, a vint-i-quatre anys. Trobem altres Joan Puget en la història del gremi, un nascut el 1689 i mort el 1743 i altre de 1729 a 1772. Joan Puget, fadrí de seixanta anys el 1749. El 1743 trobem citat Domènec Puget, jove paraire, que rebia poders del seu oncle Joan. El 1753 Rosa Puget, vídua de Tomàs, i Josep Mas, «maestro fabricante de paños y demás ropas de lana», atorgaren poders a Domènec Puget perquè comprés llana «así en el reino de Aragón como en otra cualesquier parte del reino de España». Una altra branca de la família es va dedicar al comerç de teixits i va arribar als llocs directius de la Junta de Comerç de Barcelona. Però en el gremi de paraires durant el segle XVIII continuem trobant-hi el cognom Puget: Antoni, mestre nou de vint-i-dos anys el 1749, apareix classificat el 1760 i el 1770 en la categoria de mestre que treballava com a fadrí i el 1800 com a mestre sense casa.²⁸

27. *Ibidem*, fol. 14. Demanà la plaça com a foraster i perquè no havia fet l'aprenentatge a Barcelona. Pagà 50 lliures.

28. P. MOLAS, *Los gremios...*, p. 403.

Ja hem vist la importància de Francesc Just per a la vida de la corporació en els primers anys del segle XVIII, amb un nivell econòmic superior al de la majoria dels confreres i una activitat pública notable, que el va portat a ser admès a l'estament de mercaders de llotja el 1707. El seu pare havia estat cònsol del gremi els anys 1661 i 1666 i ell va rebre la mestria el 1677. El 1691 va fer-ho el seu germà menor Aquilí, que fou també dirigent del gremi. Un altre Francesc Just figurava com a fadrí el 1742. Després devia consolidar la seva situació professional, perquè el 1768 era mestre amb casa i botiga al carrer de Sant Pere. Havia invertit 16.000 lliures en la fàbrica d'indianes de Miquel Formentí. El seu fill Magí Just i Anglada figura com a comerciant en les relacions del cadastre dels anys 1790-1795, però després de la guerra del Francès hi havia un Magí Just, mestre paraire sense botiga. Un germà va ser corredor de canvis. La família va ser present vora cent cinquanta anys en el gremi de paraires de Barcelona.²⁹

Els Ortells formaven una veritable dinastia en els gremis de paraires i d'abaixadors, procedents d'Esparreguera, amb notable intervenció en ambdós. El 1682 passa l'examen de mestre abaixador Joan Ortells, fill de Gabriel Ortells. El 1698 Gabriel Ortells, paraire i abaixador, apadrina la mestria d'abaixador de Tomàs Ortells, fill del també abaixador Francesc Ortells. Ramon Ortells, fill de Joan, ingressa en el gremi de paraires el 1706. Joan Ortells era un dels «mestres que fabriquen» a les llistes del cadastre personal de 1717. El 1742 el seu fill Ramon Ortells era un dels mestres que tenien casa i botiga.³⁰ Encara trobem un Manuel Ortells, abaixador el 1807.

El 1703 van ingressar en el gremi els germans Francesc i Josep Oliveró, que aviat van ocupar càrrecs d'importància com a cònsols i administradors. El cognom va ser present en la vida de la corporació durant més d'un segle. Josep Oliveró va atorgar testament el 1753 en favor dels seus fills Josep i Isidre. Aquest darrer, nascut el 1706, que el 1753 era un dels administradors del gremi, tenia botiga al carrer de Sant Pere Més Baix. Va atorgar testament el 1765. El 1769 era cònsol del gremi i com a tal va participar en una sentència de quatre faixes de draps negres, que es va pronunciar una vegada més «en la pesa dita del judici o del Pont de'n Canderà, inseguint lo tenor de les reals ordinacions ... atesa la relació feta per la Prohomenia dels Mestres Parayres». Josep Oliveró va ser cònsol del gremi el 1784 i el 1788.

29. *Ibidem*, p. 394-395 i 405.

30. *Ibidem*, p. 393 i 405.

Un Francesc Oliveró era cònsol del gremi d'abaixadors el 1789 i, com veurem, un altre Josep Oliveró va ser un dels últims mestres paraires de Barcelona en el primer terç del segle XIX.

La primera llista pel pagament del cadastre personal dels gremis en 1717 dividia els mestres paraires entre «los que fabriquen», que eren vint-i-un, i «los que no fabriquen», que eren quinze. En el primer grup figuraven Josep Oliveró, Jeroni Batlle, Francesc Busquets, Tomàs Puget, Joan Pau Respall, Joan Ortells i Aquilí Just. Entre els segons n'hi havia dos, Francesc Leonart, major i menor, i Pau Gurena, que també havien estat dirigents del gremi. En aquell moment el gremi tenia quinze fadrins, un dels quals era Joan Puget. En relacions posteriors, escrites en castellà, el gremi es dividia entre «maestros que tienen tienda» i «maestros que no tienen tienda».

Segons la relació del cadastre personal de gremis, l'any 1742 el gremi comptava amb seixanta-cinc mestres: catorze tenien casa i botiga (entre ells hi trobem els cognoms Busquets, Batlle, Ramon Ortells i Respall), disset treballaven com a fadrins, nou eren considerats fiscalment pobres, nou més eren fills de mestres, nou eren alhora mestres d'altres gremis (per exemple, teixidors i tintorers, com Jacint Cantarell), quatre fadrins, i tres més.³¹ En un consell celebrat el 26 de maig de 1760 figuren com a cònsols de la corporació Francesc Just i Fèlix Tresserras; Josep Busquets i Francesc Oliveró eren administradors. Hi assistiren vint-i-quatre membres: entre ells hi havia Bertran i Marc Verdaguer, Jaume Batlle, Pere Reines, Josep Aimar, Jaume Mas, Antoni Puget i Joan Ortells, tots ells cognoms que ja coneixem del primer decenni del segle.³²

Alguns d'aquests mestres gaudiren dels beneficis concedits per la política industrial dels Borbó. El 20 de maig de 1767 una Reial cèdula de la junta general de comerç i moneda concedia franquícies als paraires Isidre Oliveró, Joan Puget, Rosa i Jaume Mas, Francesc Just i Fèlix Tresserras, els quals es titulaven «fábrica real de paños de Barcelona». Es tractava de les mateixes franquícies atorgades el 1762 a Francesc Busquets de Terrassa, les quals havien sol·licitat. Consistia en una rebaixa del 75% de drets d'importació i llibertat de comprar productes a Aragó i Castella.³³ El 1769

31. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Gremis. Cadastre, 1a classe: «Individuos que componen lo gremi de paraires lo any 1742».

32. AHPB, Carles Rondó. *Manual de 1760*, 26 de maig de 1760.

33. Jaime CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, Barcelona, 1947, IV, p. 87-88. Arxiu de la Corona d'Aragó, Audiència, volum 883. Diversorum de 1767, fols. 137-141.

Oliveró, juntament amb Joan Puget i associats i Josep Sansalvador i Mas i associats, van fer ús del permís concedit a la reial cèdula «para poder tener tienda abierta en la villa de Madrid y vender en ella por mayor y menor los paños de nuestras fábricas con el escudo de las reales armas sobre la puerta». Nomenaren administrador el comerciant de Madrid Cayetano Franqués, «para que pueda tener lonja cerrada o tienda pública ... vender los paños, bayetas y demás tejidos que le remitiremos labrados en nuestras propias fábricas y con nuestros nombres o apellidos en las fajas de cada una de las piezas».³⁴

El 1770, entre els mestres que treballaven com a fadrins, s'hi comptaven Jaume Mas, Francesc i Marc Verdaguer, Antoni Puget i Isidre Oliveró. Nou mestres paraires més eren també abaixadors. El 1800 trobem Josep Oliveró, amb casa i botiga. Antoni Puget i Josep Masferrer eren dels mestres que no tenien casa ni botiga, mentre que Marc Verdaguer, de trenta anys, era considerat «pobre miserable».³⁵ El 1801 els cònsols, administradors i «demés persones de dotzena» conferien una mestria a la casa de la confraria «davant la placeta antigament dita d'en Canderà», cosa que ens indica que s'havia perdut el record del vell topònim.³⁶ Però la fi de la corporació era propera, fruit de l'evolució de la indústria de la llana. El 1825, després del Trienni Constitucional, Josep Oliveró i dos mestres paraires més signaven la veritable acta de defunció del gremi. No hi havia hagut nous ingressos i consideraven que «solos tres individuos, sin talleres ni fábricas, aunque tengan la cualidad de maestros no lo son en el hecho positivo de fabricar ni de teñir». Eren vells i demanaven «que del catálogo de gremios se borre el de pelaires», per evitar les obligacions oficials que els poguessin correspondre.³⁷ Així va finir una de les corporacions d'oficis més actives i importants de Barcelona, després d'una existència de més de quatre-cents anys.

34. AHPB, Sebastià Prats, *Manual* 26, fol. 119.

35. AHCB, Gremis, Cadastre, 1799: «Relación de los individuos que componen el personal del gremio de fabricantes de paños, hecha en 1799 por los cónsules de dicho gremio».

36. Biblioteca de Catalunya, Junta de Comerç, lligall 36.

37. P. MOLAS, *Los gremios...*, p. 408.

Tintorers de draps

El gremi de tintorers de llana també ofería un bon exemple de continuïtat familiar. Dues dinasties, Cantarell i Aimar, ressegueixen tot el segle XVIII. Jacint Cantarell havia estat col·laborador de Narcís Feliu de la Peña en els anys vuitanta del segle XVII. I havia portat a Catalunya la tècnica del tint en escarlata ja el 1682.³⁸ La família va continuar present en la vida del gremi al llarg del segle XVIII. Lluís Cantarell, que el 1725 tenia cinquanta-set anys, va ser nomenat tintorer de la ciutat el 1731. Tenia tres fills tintorers, Narcís, Jacint i Josep, i dos religiosos. Aquest segon Jacint Cantarell va obtenir el dret de succeir el seu pare en el títol de tintorer de la ciutat el 1738.³⁹ En la relació de «tintorers de panyos per los 160 rals» per l'impost beneficiari de 1741 hi figura Lluís Cantarell.

Pel seu domini del tint, els Cantarell es van interessar en el desenvolupament de la nova indústria de les indians o teixits de cotó estampats. El 1758 Jacint Cantarell és mencionat com a fabricant d'indians i blauets. El seu fill Lluís Cantarell i Rovira, mestre tintorer a la plaça de Sant Pere, s'implicà encara més en la nova indústria. Amb el seu cunyat, el comerciant Ramon Pujol, va formar la societat Pujol, Cantarell i Companyia, una de les integrants el 1772 de la Companyia de Filats de Cotó.⁴⁰ Personalment, Lluís Cantarell es presentava el 1786 com l'únic fabricant del teixit denominat serafina, però la junta de comerç de Barcelona va considerar que simplement era tintorer o pintador d'indians, estampador de pintats, però «no consta que tenga telares ni otros utensilios necesarios que le constituyan fabricante».⁴¹ Lluís Cantarell va tenir, a més, una vida activa de dirigent gremial. El 1770 va ser alcalde de barri, el 1773 va formar part de la «diputació» dels gremis de Barcelona per l'afer de les quintes i el 1789 va ser cònsol del gremi de tintorers. El 1793 era mestre tintorer amb casa i botiga. Va atorgar testament el 1805.⁴²

38. Pere MOLAS, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona: Curial, 1977, p. 106 i 145.

39. ACA, Audiència, volum 215, fols. 76-77.

40. J. K. J. THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona. 1728-1832*, Barcelona: Edicions 62, 1994, *passim*.

41. Jaime CARRERA PUJAL, *Historia política...*, IV, p. 90-91. Archivo General de Simancas, Dirección General de Rentas, lligall 434.

42. AHPB, Jaume Morelló, *Llibre sisè de testaments*, fol. 35.

En una bona mostra d'endogàmia gremial, el seu fill, Jacint Cantarell i Pujol, es va casar amb Eulàlia Aimar, pertanyent a la segona família més important del gremi, amb presència al llarg de tot el segle XVIII. Hi van haver dues branques de la família Aimar. Una d'elles va reunir la professió de tintorer i de paraire. L'altra va ser exclusivament de tintorers. A aquesta segona branca pertanyia Jaume Aimar i Ribas, que a començament del segle XIX va ser un dels representants dels gremis a la Junta de Comerç, amb el títol de vocal artista, o sigui, artesà (1801-1805). El seu fill Josep Aimar i Soler va ascendir socialment i va ingressar a la matrícula de comerç el 1816.⁴³

En contraposició amb les famílies ben arrelades en el gremi destaca l'activitat de Josep Bitó. Aquest personatge havia fet innovacions en el tint davant la junta general de comerç a Madrid el 1692.⁴⁴ El 1697 va obtenir del rei un privilegi de mestre tintorer, amb dret a posar les armes reials a la porta del seu tint. No obstant això, el 1701 va demanar ingressar a la confraria o gremi de tintorers de draps», «desitjant la quietud i augment de dita confraria i no perjudicar aquella». Va acceptar de pagar «els talls i repartiments que per aquella sien imposats i acostumen a pagar els demés mestres del mateix ofici».⁴⁵ La seva incorporació al gremi va tenir l'oposició de Jacint Cantarell. Tanmateix va ser, com hem vist, un dels mestres més actius i va inspirar la formació d'una companyia de tintorers de draps (1702-1703).⁴⁶

43. P. MOLAS, *Los gremios...*, p. 418-419 i 424.

44. P. MOLAS, *Comerç...*, p. 106-107.

45. AHCB, Documentació corporativa, 29-3, tintorers.

46. P. MOLAS, *Los gremios...*, p. 411-412.

APÈNDIXS

Còsols del Pont

- 1703 Josep Many (mercader 1692, cònsol de Llotja 1695).
- 1704 Francesc Bosch (cònsol de Llotja 1700).
- 1705 Rafael Calvaria (mercader 1705).
- 1706 Josep Albaret, mercader, substituït de l'ltre. Sr. Francesc Anton Vidal, «conseller en ordre quart».
- 1706 (juny) Josep Pòrcia.
- 1707 Josep Calvaria (mercader 1693).
- 1708 Miquel Colomer (cònsol de Llotja 1682).
- 1709 Ignasi Damians.
- 1710 Pau Sunyer (mercader 1687, cònsol de Llotja 1705).
- 1711 Gabriel Font, conseller quart «i en dit nom exercint l'ofici de cònsol del pont» (mercader 1697).
- 1711 Josep Fonolleda (mercader 1706, cònsol de Llotja 1713).
- 1712 Joan Colomer.
- 1713 Joan Pau Llorens (mercader 1705).

Còsols del gremi de paraires

- 1703 Antoni Bori. Jaume Broch.
- 1704 Salvador Leonart. Joan Masferrer.
- 1705 Francesc Pi. Jaume Parés.
- 1706 Francesc Busquets. Fèlix del Forn.
- 1707 Aquilí Just. Pau Flor.
- 1708 Josep Parés. Miquel Balet.
- 1709 Joan Masferrer. Jaume Pujol.
- 1710 Josep Oliveró. Miquel Balet.
- 1711 Joan Massià. Josep Bohigas.
- 1712 Francesc Martí. Domènec Badia.
- 1713 Francesc Busquets. Francesc Oliveró.

Administradors

- 1703 Salvador Lleonart. Gervasi Colomer. Francesc Fàbregas. Joan Masjoan.
 1704 Francesc Lloberas. Jaume Tàpias. Aquilí Just. Pau Casas.
 1705 Francesc Just. Pere Màrtir Boigues. Montserrat Jaumar. Joan Ortells.
 1706 Josep Parés. Jaume Tàpias. Jaume Batlle. Francesc Oliveró.
 1707 Aquilí Just. Francesc Serdà. Jaume Mas. Rafael Figueró.
 1708 Pau Puig. Francesc Lluscà. Josep Bruguera. Francesc Busquets.
 1709 Francesc Lloberas. Jaume Tàpias. Ramon Verdaguer. Joan Masferrer.
 1710 Joan Massià. Josep Oliveró. Joan Pau Respall. Gervasi Colomer.
 1711 Josep Parés. Montserrat Jaumar. Pau Flor. Josep Masferrer.
 1712 Josep Buxeras. Jaume Tàpias. Tomàs Puget. Ramon Blasi.
 1713 Francesc Busquets. Montserrat Jaumar. Pere Prat. Lluís Montagut.

Dotzena*Braç de cònsols*

1704 Jaume Broch
 Francesc Martí
 Josep Tàpias
 Francesc Pi

Braç d'administradors

Pau Puig
 Josep Vilanova
 Joan Vinyals
 Joan Massià mr.

Braç de novicis

Josep Vilatersana
 Joan Serra
 Miquel Corretger
 Francesc Agell

1705 Francesc Martí
 Macià Ivernet
 Joan Massià
 Francesc Pi

Antoni Alsina
 Josep Vilanova
 Joan Vinyals
 Joan Massià mr.

Pau Flor
 Josep Rafel
 Joan Casals
 Josep Vila

1706 Francesc Pi
 Jaume Parés
 Francesc Martí
 Gervasi Colomer

Antoni Alsina
 Josep Vilanova
 Joan Vinyals
 Aquilí Just

Jaume Pujol
 Josep Rafel
 Francesc Agell
 Josep Oliveró

1707 Francesc Just
 Francesc Lluscà
 Gervasi Colomer
 Josep Boxeras

Pau Puig
 Antoni Alsina
 Josep Vilanova
 Francesc Lloberas

Josep Rafel
 Domènec Badia
 Joan Casals
 Josep Tous

1708 Ramon Tous
 Gervasi Colomer
 Pau Gorena
 Jaume Broch

Joan Ortells
 Francesc Lloberas
 Pau Casas
 Jaume Batlle

Josep Vilatersana
 Jaume Pujol
 Domènec Badia
 Josep Vila

1709 Josep Parés
 Miquel Balet

Francesc Serdà
 Joan Massià

Domènec Badia
 Josep Vilar

Josep Boxeras Pau Flor	Montserrat Jaumar Jaume Mas	Miquel Musteros Ramon Blasi
<i>1710</i> Josep Parés Francesc Llusçà Fèlix del Forn Aquilí Just	Pau Puig Joan Ortells Jaume Batlle Josep Bruguera	Domènec Badia Josep Buigues Josep Vilanova Ramon Blasi
<i>1711</i> Miquel Balet Josep Boxeras Francesc Busquets Fèlix del Forn	Pau Puig Jaume Batlle Francesc Oliveró Bertran Verdaguer	Domènec Badia Josep Buigues Miquel Musteros Lluís Montagut
<i>1712</i> Josep Buigues Francesc Llusçà Fèlix del Forn Aquilí Just	Jaume Batlle Bertran Verdaguer Joan Ortells Pau Casas	Josep Vilatersana Miquel Musteros Lluís Montagut Josep Busquets
<i>1713</i> Francesc Martí Domènec Badia Pau Flor Josep Boigues	Joan Ortells Pau Casas Jaume Batlle Josep Masferrer	Jaume Ubach Miquel Musteros Josep Giralt Josep Busquets

SUBHASTES D'OBRES ARQUITECTÒNIQUES: ESPAIS, SISTEMES I PAUTES USADES A L'ARXIDIÒCESI DE TARRAGONA AL FINAL DEL SEGLE XVIII

○ ANNA ISABEL SERRA I MASDEU
UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGLI

RESUM

En aquest article es vol mostrar com, possiblement, es duien a terme les subhastes per contractar els professionals de l'arquitectura de final del segle XVIII a les terres tarragonines. S'incideix especialment en com es desenvolupaven aquests encàrrecs destinats a l'arquitectura religiosa parroquial i també els que requerien algunes construccions civils dirigides per enginyers militars. A través de la documentació, es revisa com eren aquests encants, qui pregonava les futures obres, en quins llocs es feien públiques i quins eren els principals problemes que podien afectar els participants. Fins i tot, es descobreixen algunes il·legalitats que es podien cometre a l'hora d'acceptar un candidat o un altre.

PARAULES CLAU

Subhastes d'obres, contractes d'obres, construcció d'esglésies parroquials, arquitectura militar.

ABSTRACT

This article shows how the construction auctions to employ the master builders and architects were probably executed. These construction auctions were done in the area of Tarragona at the end of the 18th Century. There is a special reference to how these assignments were developed. The assignments were about parish religious architecture and others were about civil constructions run by military engineers. Consulting the documents we can revise how these auctions were, who announced the future works, where the works were advertised and which were the main problems that could affect the participants. In addition, we can discover some illegalities which could be committed at the moment of accepting the candidates.

KEYWORDS

Construction auctions, construction contracts, construction of parish churches, military architecture.

Encara avui no ens queda prou clar com es devien realitzar les subhastes de les obres arquitectòniques de considerable volum que es duïen a terme a les nostres viles i ciutats a la darrereria del segle XVIII. És fàcil imaginar, segons es pot desprendre de la lectura d'alguns contractes, una munió de gent aplegada en un punt determinat d'una plaça gran, amb molt de soroll i la remor de veus discutint preus, salaris i materials. Tot encerclant una persona autoritzada que podia actuar com una espècie de pregoner, amb les autoritats locals presents, hi hauria els professionals vinculats al món de l'arquitectura interessats a fer seva aquella obra que havien vist anunciada o pregonada o que havia arribat a les seves orelles gràcies al boca a boca. Tancant un possible cercle i una mica més enrere, altres persones que podrien treballar com a mà d'obra especialitzada i que escoltarien fins que acabessin aquelles discussions per oferir-se per fer la feina que algun mestre, local o foraster, havia acceptat feia molt poc.

Tanmateix, normalment, per convocar aquestes subhastes, també anomenades *encants*, celebrades en llocs molt visitats com ara places, porxos o punts molt concorreguts de les viles i les ciutats, hi havia un sistema reglamentat, si més no oralment, des de segles enrere. Per dur a terme aquesta tasca, cada poble seguia un procediment normalitzat molt semblant al d'altres nuclis propers.¹

Les subhastes fetes com a «llotges» al carrer

Un dels elements imprescindibles per dur a terme les subhastes eren les candeles o espelmes, usades centenàriament per a aquests actes i altres, vinculades gairebé sempre amb el lliurament d'algun tipus de contracta.² Per exemple, en època renaixentista els regidors donaven per bo l'apagament d'una candela per atorgar una determinada obra a qui oferís millors condicions econòmiques i materials. No només era una pràctica usada a la Catalunya d'aquella època, sinó que s'aplicava arreu de la península. Aquestes candeles servien com a límit temporal per a determinades activi-

1. Agraeixo l'ajut de M. Reis Fabregat i dels doctors Joaquim Garriga i Joan Fuguet.

2. Aquesta manera de buscar compradors o licitadors s'usava en altres tipus de subhastes ja des de final de l'edat mitjana, tal com ho afirma Teresa CORBELLA DOMÈNECH, *Subhastes, teoria i realitat: comportament dels preus d'adjudicació*, tesi doctoral, Tarragona: URV, 2007, p. 22.

tats que implicaven seguir uns reglaments. Així, a Alcover quan es convocava una reunió a la casa de la vila, com va passar el 13 d'abril de 1626, els regidors que arribaven un cop s'apagava la darrera candela havien de pagar un sou.³ El sistema de les candelas era necessari també en subhastes d'altres contractes, com ara les de pous de gel o de bestiar, les de les brises del vi, delmes, etcètera.

Els documents de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona de final del segle XVIII dels pobles i ciutats de les rodalies citen molt poc l'ús d'aquestes espelmes, que marcaven el punt final de l'acceptació de propostes i la seva posterior valoració.⁴ Els contractes notariais obvien freqüentment aquesta qüestió, potser perquè les persones que anotaven les clàusules ja ho donaven per fet atesa la seva pràctica assumida de manera totalment quotidiana.⁵ L'encant de la contracta de l'església parroquial de la Riba, un

3. AHA (Arxiu Històric Alcover), 482-6, Llibre de Determinacions del Consell, s/f.

4. De tipologies de cridar nous candidats cada terra usava les seves, encara que aquest procediment per escollir els professionals adequats no només era usual a Catalunya. Per exemple, a determinades zones de Navarra la manera més habitual de fer contracta era a través de l'ús de la candela. En llocs com ara la basílica que es volia construir a Luquín s'enganxaria un «cedulón» indicant que el 7 de juny s'encendria una candela, i de nou el 28 del mateix mes. El dia de la subhasta s'encenia la candela, sistema anomenat «a candela encendida», mentre s'anaven proposant diverses ofertes, sempre a la baixa, i faria l'obra qui oferís un preu més assequible. José Javier AZANZA LÓPEZ, *Arquitectura religiosa del Barroco en Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1998, p. 178-181, exposa que, a vegades, en feien falta més, d'espelmes. La llei deia que se'n podien encendre fins a tres. Curiosament el sistema de la candela disposava del seu vintè, és a dir, una segona subhasta que se celebraria vint dies després de la primera, en la qual els mestres d'obres tindrien una nova oportunitat per canviar les condicions de la fàbrica. Podia ser que als organitzadors de la subhasta els fes por comprometre's amb certs mestres que acceptaven l'obra amb poques garanties d'executar-la correctament, com més d'una vegada els havia ocorregut. A poc a poc, doncs, es vigilava a qui es lliuraria la construcció. Per tant, aquestes subhastes podien tenir una espècie de doble cara, ja que per una banda es feien d'una manera totalment legal i centenària, però per l'altra aquesta mateixa llibertat a l'hora d'acceptar mestres desconeguts feia dubtar de la seva habilitat. En obres d'enginyeria es convocava dues o tres vegades més una subhasta, encara que es tingués un primer participant solvent.

5. De tant en tant, urgia vendre els béns d'alguna persona i així es podia saber que es buscava gent per adquirir els béns de manera semblant a les contractes d'obres. Pau Soler, pagès de Vila-rodona, vendria els seus béns fent-ho públic: «In Dei nomine. Noverint universi quod ego, Paulus Soler, agricola ville de Vila-Redona..., que vendo ex cauça venditionis in encantum publicum et mediante nuntio in loco platea, i és anat per trenta dies a l'ancant públich i se-s venuda ab tres candelas i per lo discurs de la cort la qual se-s lliurada vobis, Todorico Papiol, textori lini...» (AHAT = Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, Bràfim, núm. 20, s/f).

dels pocs documents d'aquesta tipologia que recollia aquest fet, es va dur a terme seguint el temps que marcaria l'espelma:⁶ «... lo referit nom de regidors lliuri lo fer la referida obra a favor del dit Ramon Salat, com a menos preu oferint en lo encant públich fer aquella, y que no encontrí qui per menos fes aquella que lo dit Salat, que oferí fer-la per la referida quantitat de mil lliuras antes de acabar-se de cremar la última candela y després de haver molt temps que anava dita obra en lo encant per lo lloch acostumats de dit present lloch...».

El ritual de les candeles era seguit en moltes poblacions i no només catalanes. A la zona del nord-oest de Terol s'encenia una espelma i mentre aquesta cremava els mestres podien presentar les seves ofertes.⁷ Al Baix Aragó el sistema de contractes es feia «a candela», per tal d'aconseguir el millor postor.⁸ A la Rioja, concretament a Calahorra, primer es feien pregons, el pregoner anava a la plaça major i amb «cajas destempladas»⁹ anunciava les característiques de l'obra i el dia de l'acte. D'allí les possibles feines s'arribaven a anunciar en llocs bastant llunyans com ara Valladolid, Zamora, Burgos i Madrid. I existien variants. Per exemple, es pregonava l'obra dues vegades i es rematava a la tercera, o la proposta es podia pregonar entre quinze dies i un mes. Una altra modalitat d'anunciar la convocatòria consistia a enviar cartes a diferents seus episcopals per divulgar entre els mestres de cases la subhasta.¹⁰

La gènesi del nou encàrrec

En pobles amb menys població, les autoritats deixaven a mans de persones del lloc i reconegudes professionalment dins cada àmbit local l'orga-

6. AHT (Arxiu Històric de Tarragona), MN, 3.634, 9 de juny de 1775, f. 157r-v.

7. J. M. CARRERAS ASENSIO, *Noticias sobre la construcción del iglesias en el noroeste de la provincia de Teruel (siglos XVII-XVIII)*, Calamocha: Centro de Estudios del Jiloca, 2003, p. 22.

8. Teresa THOMSON LLISTERRI, *Las artes en el Bajo Aragón en la segunda mitad del siglo XVIII*, Alcañiz: Centro de Estudios Bajoaragoneses, 2002, p. 38.

9. Aquest so aquí no era tan pejoratiu com ho recullen les dites que habitualment hi fan referència.

10. Ana Jesús MATEOS GIL, *Arte Barroco en la Rioja. Arquitectura en Calahorra (1600-1800). Sus circunstancias y artífices*, Logroño: Centro de Estudios Riojanos, 2001, p. 97.

nització i l'elaboració de tots els tràmits imprescindibles per treure una subhasta i trobar la persona més adequada per fer-la. A Tamarit, el 2 de febrer de 1760, els regidors i l'alcalde van demanar al rector que busqués una persona intel·ligent i diligent que sabés resoldre els problemes que poguessin sorgir per les noves obres que tenien pensat d'executar. A aquesta persona se li donava plena confiança per escollir els mestres de cases per a la visura de l'església i de l'abadia que calia fer de nou, com també per preparar amb els mestres «lo concert del cost», posar en encant públic la fàbrica i encarregar-se'n i fer moltes altres accions derivades d'aquesta feina. Aquesta persona tindria cura igualment de cobrar als batlles dels tres comuns i quadra corresponents a Tamarit les parts proporcionals que haurien de pagar per la nova fàbrica.

La persona encarregada de gestionar totes aquestes tasques fou el prevere d'aquella parròquia, Josep Virgili.¹¹ Els capellans i rectors, per raons tan bàsiques com saber llegir i escriure, la seva cultura i gust artístic i la confiança que els dipositava el poble, eren fonamentals per posar-se al capdavant d'aquell tipus d'iniciatives.

Tipologies de subhastes

En alguns contractes s'especifica que la feina consensuada s'executaria a preu fet, és a dir, es duria a terme seguint un preu o una quantitat fixa pactada per endavant, eliminant la possibilitat de fer-la a jornal. Aquest sistema es coneix també com a *destall*. Les obres a jornal podien fer més lenta l'execució d'una obra. Per exemple, a les obres d'ampliació de l'església de Sant Miquel del Pla de Tarragona es va preveure que seria millor fer les obres a preu fet, perquè els administradors van calcular que necessitarien molta mà d'obra. No deixava de ser una mesura d'estalvi per ajustar econòmicament la nova fàbrica, encara que el que els administradors veïen com a més útil per a les seves arques el mestre principal de l'obra ho variaria. Josep Abat va fer canviar de parer a qui el va contractar preferint el sistema a jornal, perquè ell creia que feia falta molt poc per concloure l'obra i així gaudien de l'ajuda del temps.¹² Això no vol dir que un any

11. AHAT, Caixa 22, núm. 98, Llibre de memòries de Tamarit, 1600-1879.

12. Joan SERRA VILARÓ, «San Miquel del Pla: Noticias históricas sobre esta iglesia de Tarragona», *Boletín Arqueológico* (Tarragona), 1958, p. 28-29.

després, en data 28 d'agost de 1736, sortissin desavinences amb el mestre fuster Cristòfol Morillo en ser contractada la feina i l'administració decidís d'ajustar-la sense anar a l'encant.¹³ Per a qui encomanava l'obra no sempre era millor fer una convocatòria pública, sinó amortitzar mestres que ja coneixia, mà d'obra habitual per resoldre o tancar l'avançament d'una fàbrica.

En certs contractes es determina que guanyaria l'oferta feta en pública subhasta el millor candidat (*postor* tal com diuen els documents), com a Rocafort de Queralt el 1793.¹⁴ En aquestes subhastes es necessitaven professionals de la construcció que, un cop valorat el plec de condicions, presupostessin les obres amb una xifra més baixa que la que defensaven els seus rivals o la proposada inicialment.

Sovint, era aquesta tipologia, prevista a la baixa, la que més èxit tenia, ja que hi sortia guanyant qui la convocava. Suposem que la subhasta es realitzava davant d'un notari. Un altre fet immediatament posterior és la tipologia del contracte que establien la part contractant i la persona que assumiria l'obra. Dels documents es desprèn que aquest buscava les persones que treballarien a jornal per a ell, encara que el preu final pactat englobava tota la feina que es relatava davant de tothom i que damunt del paper tornaria a validar el notari.

Els llocs i els protagonistes

Els regidors, acompanyats dels rectors dels llocs, necessitaven divulgar la seva iniciativa arquitectònica al màxim de llocs possibles. Per difondre la notícia a l'estil dels pregoners calia una persona que estigués acostumada a buscar nous empresaris i mà d'obra amb un cert grau d'especialització. Aquest càrrec era l'anomenat *corredor d'orella* o *corredor públic*; fins i tot en alguns llocs la feina la desenvolupava el porter de les viles o ciutats. Aquest personatge necessitava conèixer els punts estratègics dels pobles i ciutats en els quals, sovint, anava a fer saber altres notícies. Aquests espais havien de ser localitzables per qualsevol persona que estigués de pas i pogués trobar o escoltar informació vinculant a la contracta d'una obra. A banda del boca a boca o dels pregoners, calia deixar-ne constància escrita,

13. Joan SERRA VILARÓ, «San Miquel del Pla...», 1958, p. 30-31.

14. AHT, MN, 3.790, 11 de maig de 1793, f. 194v.

encara que aquest testimoni arribava a poques persones, a través de cartells que es localitzaven en punts concrets dels carrers. Abans d'engegar tots aquests passos, calia fer una altra crida i calia anunciar-la de manera semblant a l'acte de la fàbrica. A les Borges es van posar els edictes dues vegades a Tarragona, Reus i Valls. Aquesta feina la realitzava una persona determinada, Francisco Pujol, el qual, per posar un edicte a Tarragona, cobrava 7 sous i 6 diners.¹⁵

Quan es volgué subhastar la nova fàbrica parroquial de Tamarit, s'especificà, i força, el lloc, l'hora i el sistema usat a la capital costanera:¹⁶

(...) fixen cedulones en la presente ciudad (Tarragona), villas de Reus, Valls, Torredembarra y Altafulla, que son de las más crecidas e inmediatas a la referida de Tamarit, por los que se haga saber al Público el mencionado Asiento, y a qualquier persona, que quiera entender en tomarlo, que comparezca en esta ciudad a las onze horas de la mañana del día doze del próximo setiembre (que señala su excelencia para el remate) en el llano de la catedral de esta ciudad donde, se rematará en el más beneficioso postor según las condiciones de la capitulación, y que para el cumplimiento se remitan a los respectivos justicias dichos cedulones, y se haga saber al expresado corredor este auto porque así lo mandó, proveió y firmó su excelencia de dictamen del mismo don Fausto Antonino Calbet, también consulente suyo, y lo firmaron, de que doy fe. Dn. Fausto Antonino Calbet y Alberich.

Aquest fragment és aclaridor del procediment i, a més, palesa que la subhasta s'havia de fer al pla de la Catedral, lloc de crida fins ara desconegut.

A Vinyols i els Arcs (Baix Camp), el dia establert per fer la subhasta de la nova església van assistir-hi concursants de diversos llocs interessats per aquella empresa. La nova feina s'havia pregonat per Reus, Riudoms i per altres nuclis propers.¹⁷ Els regidors, batlle i síndic procurador lliurarien la nova contracta a qui la fes per menys diners, amb l'obligació de donar la tercera part de l'obra anticipada per via de fiança. La subhasta va durar molt

15. AHAT, Llibre de l'Obra de l'església de les Borges.

16. AHN (Archivo Histórico Nacional), Consejos, Legajo 22.644, núm. 3, f. 3r-v.

17. AHN, Consejos, Legajo 23.538, núm. 17, f. 36r-37r, s/f.

de temps, però només un candidat va acceptar de fer la fàbrica per 24.000 lliures catalanes. Josep Altisench pregonaria el juny de 1771 l'obra de la nova església de Vinyols per diversos punts de la ciutat de Reus a so de la trompeta. Altisench va avisar que la subhasta es faria la primera festa següent al dia que ell va fer el pregó i, segons es desprèn del document, la primera convocatòria es va suspendre.¹⁸ Evidentment, el poble va haver de pagar diversos nuncis i els porters de Reus per la tasca de pregonar l'obra de Vinyols.

Als administradors de l'Aleixar els va costar trobar el mestre que oferís el preu a la baixa més convenient. El document en què s'annotà com es desenvolupà la crida, sembla que es féu en dues vegades. Primer es pregonaren la feina a fer i els seus condicionants i, un cop s'escollí el mestre que la faria pel preu més baix (i potser els mestres no estaven gaire convençuts de l'oferta que els semblà millor), la tornarien a oferir de nou (al mateix dia o després de tenir una oferta ferma i sòlida). Els administradors de l'Aleixar volien concertar una feina petita, però no pas qualitativament, ja que pretenien aixecar la capella de la Santa Fímbria. Un cop ja tenien el mestre més adequat, segons s'indica, tornarien a promocionar les característiques de l'obra durant un temps per si aconseguien minvar la quantitat de lliures pactades.

Els encarregats d'aixecar la capella de la Santa Fímbria, cambрил força interessant per a la història de l'art barroc, van lliurar la taba a Jaume Salas, porter que avisaria de la futura tasca pels llocs habituals de l'Aleixar durant alguns dies festius del mes de desembre sense que sortís cap pretendent a executar-la. Per això van acordar que el dia 20 de desembre de 1779 es faria el lliurament corresponent; s'entén que l'entrega es faria a la plaça de la vila. Les capitulacions diuen que hi anaren diferents mestres locals i estrangers, entre ells el reusenc Baldiri Ribot, que va oferir fer l'obra pel preu de 525 lliures barceloneses. Un cop ja tenien mestre assignat, indicaren que continuarien els pregons per un espai de temps. La manera d'escriure-ho pot fer pensar que el pregoner va insistir molt a l'hora de buscar un nou mestre que rebaixés més encara la nova empresa, tot i que no el va trobar.

Els cartells o els pregons havien d'exposar, de manera clara i precisa, com es faria l'acte i les seves característiques. Per exemple, l'hora de la

18. AHT, MN, 4.947, 6 de juny de 1771, f. 233r-v.

subhasta, millor una hora que permetés la concurrència de grans grups de gent, de manera que així podien sorgir més propostes econòmiques que generessin una baixa del preu de sortida que havia dit un mestre o que pactaven els regidors. Evidentment, es requeria el disseny de l'obra que es volia executar, els plànols i el plec de condicions que l'ajuntament o els representants d'un determinat col·lectiu, com ara l'Església, havien valorat inicialment. Sovint, ja es tenia un mestre predilecte que feia tota aquesta feina i explicava les característiques de l'obra a les persones que l'havien convocat.

Quan els mestres i altres candidats es presentaven en el lloc i el dia assenyalats, coneixien les clàusules que regirien l'obra. Els nouvinguts havien de valorar si el que se'ls proposava ho podien assumir. Si algun mestre ofería menys del previst, sabia que podia aconseguir l'execució de l'obra, tot dependent de quantes persones fessin el mateix que ell. El mestre no sempre coneixia la traça que se li ensenyava, encara que algun dels professionals que es presentaven a la subhasta ja la podia haver vist en alguna altra cita.

Es pot pensar perfectament que es presentava el mestre que havia fet la traça o el plec de condicions de l'obra; si era així, tenia més possibilitats de conèixer les fortaleses i debilitats del que s'anunciava públicament i oferir un preu més assequible que els rivals. Almenys en algunes obres públiques el mestre que havia treballat en el dibuix dels plànols tenia gairebé prioritat per davant dels altres adversaris.¹⁹ Els requeriments que havia fet un mestre qualificat s'havien de seguir al peu de la lletra. S'atorgaria la contracta a qui es veïés amb cor de fer l'obra per menys diners mantenint sempre la qualitat del resultat final.

19. De la mateixa manera que es podia demanar una valoració de quant podia costar una obra a un expert en aquesta matèria, també es podia demanar el parer d'un professional per valorar una obra per treure-la a subhasta. L'arquebisbat de Tarragona tenia una casa a Barcelona i se la volia vendre. Per fer-ho, es demanà a un geòmetra una taxació, dient que valia 5.000 lliures. El corredor va tenir l'ordre de rebaixar-la fins a 4.500. Si no es trobés postor per aquesta quantitat, «es faria suspendre lo subast y esperar una millor proporció per la venda de dita casa, deixant lo capítol a la direcció de V.S. lo modo de fer dites rebaixes de preu y tot lo demés que sobre asò tinga per convenient». Per tant, qui encomanava la subhasta podia decidir quins paràmetres calia establir per modificar-la i obtenir els guanys previstos. AHAT. Cartes, 30 de gener de 1771-2 de maig de 1780, 23 de novembre de 1777, f. 230v-321r.

Calia que el mestre, preferiblement, no acudís sol al lliurament de l'obra, ja que li podien demanar els avaladors per donar solvència a la seva candidatura. El contractista aportava els noms dels seus fiançadors, persones que li donarien suport laboral i econòmic en cas que el mestre principal renunciés a fer l'obra firmada o no resolgués correctament els possibles problemes que apareguessin a l'edifici on treballés. Aquests mateixos companys, amics o familiars serien necessaris per actuar com a fiadors en les fermances signades davant del notari. A les terres tarragonines del segle XVIII, no hem localitzat que cap afermament indiqués que no es volia que es presentés la persona que havia fet els plànols o havia estudiat les clàusules sol·licitades, però sí que aquest fet, més insòlit, podia donar-se. Així ho notifiquen alguns autors que han estudiat el sistema de lliurament d'obres a la Galícia del segle anterior,²⁰ situació que podria continuar-se al llarg dels decennis.

La subhasta necessitava de persones que oferissin el seu preu, cada cop més baix i assequible.²¹ Per exemple, quan es va rematar l'obra del campanar del Vendrell, es lliurà, a la sisena vegada, a Pere Campets, mestre de cases de Vilafranca del Penedès, qui oferiria el preu més competitiu per a la junta organitzadora.²²

Feien falta familiars, amics, companys de gremi, col·laboradors habituals del mestre o mestres que acceptessin la subhasta al costat d'un mestre principal. Qui millor que ells per donar garanties del saber fer de la persona que s'oferia a les autoritats. En molts casos els regidors donaven l'obra a la persona que els havia promès unes determinades condicions, però si aquesta persona no era coneguda al lloc on concursava o era forastera el document de la contracta, que signaria posteriorment un notari, era la clau que tenien els regidors per fer valer els seus drets en cas que el mestre o arquitecte no hagués seguit les capitulacions estipulades. Per tant, acceptar una contracta emparaulant-la no era el millor sistema perquè es poguessin defensar les dues parts en cas d'un dubte constructiu. Als flamants empresaris se'ls feia pagar, un cop ja s'havia acabat la subhasta, el salari del notari i el de la persona que havia gestionat tot el procés de fer pública l'obra. El mestre Ramon Salat, director de la fàbrica de la Riba, pagaria cinc lliures

20. Miguel TAÍN GUZMÁN, *Los arquitectos y la contratación de obra arquitectónica en la Galicia Barroca (1650-1700)*, La Coruña: Edicions do Castro, 1997, p. 73.

21. Hi havia lliuraments que podien durar dos o tres dies.

22. AHT, MN, 4.365, 14 de juny de 1761, f. 75r.

al notari Macià Català i Roig pels tràmits habituals i propis i quatre lliures i deu sous a Pau Torras, porter, com a sou d'encantar.²³

En algunes obres l'administració tenia un mestre ja emparaulat o preferit per davant d'altres, però havia de fer pública l'obra per raó de l'envergadura i quantitat de la mateixa obra. Les de petita rellevància i de poc volum econòmic no sempre sortien a subhasta, sinó que es pactaven amb les dues parts interessades directament. Darrere la subhasta hi hauria un cert engany consentit per promotors i possibles adjudicataris, que era millor que no l'esbrinessin els altres concursants. Tot i que era molt fàcil endevinar-ho. En el cas d'una obra pública civil de la casa de Guàrdies del Port de Tarragona, amb un plec de condicions i plànol signat per José de Santa Cruz, podria ser fins a cert punt lògic que aquest enginyer escollís Josep Prat, un home que havia treballat amb ell i sabia que l'obra es finishia adequadament. La coneixença i el tracte anterior unien futures empreses conjuntes, encara que mentre es construïa l'edifici aparegueren problemes (diverses esquerdes a les parets de l'edifici) que hagueren de jutjar els mestres de cases locals.

A les subhastes de segles enrere tampoc no tot era legal al cent per cent. Els administradors de l'església parroquial de Valls es van decantar per un candidat sense que ho sabessin els altres participants a la convocatòria pública. El 15 d'agost de 1569 el mestre Font de Tarragona, el constructor de la Seu de Lleida, el mestre Francisco Aragonès i els mestres Bartolomé Roig, pare i fill, acudien a la plaça de les Quarteres, que estava plena de bancs, perquè un cop els jurats i prohoms del nucli havien sortit de missa, davant d'una multitud immensa el verguer o pregoner Joan Castellà començava a subhastar l'obra. Cada mestre va proposar el seu pressupost: el mestre de Lleida i el mestre Aragonès proposaven 26.000 lliures; els mestres Roig, 25.000, i el mestre Font, 24.000.

Mentre, els prohoms anaven d'un mestre a l'altre per esbrinar si podien rebaixar i millorar les condicions del que proposaven. Com que les discussions es preveïen llargues, es decidí que al dia següent continuarien les propostes econòmiques.²⁴ Les autoritats, ben assegurades als bancs preparats per a l'ocasió i amb la presència de molts vallencs, van escoltar com els mestres debatien i defensaven les seves condicions, quan el mestre Font va

23. AHT, MN, 3.634, 9 de juny de 1765, f. 156v.

24. Francisco PUIGJANER GUAL, *Historia de la vila de Valls desde su fundación hasta nuestros días*, Valls: Imprenta de Francisco Pelliser, 1881, p. 157.

dir que faria l'obra per 22.000 lliures i els altres mestres, veient que no podien superar aquesta barrera econòmica, es van retirar. Tanmateix, els prohoms van anar a l'hostal amb el mestre Roig, tot dient-li que indiqués una quantitat, que fou de 21.500 lliures, i que al dia següent, a la nova subhasta, li adjudicarien l'obra. Segons informa F. Puigjaner, així es va fer.²⁵ Per tant, aquest procediment es podria repetir tant al segle XVI com al XVII o al XVIII.

Altrament, la fama d'alguns mestres feia inútils aquest tipus de contractes públics. Les autoritats sabien a qui lliurarien l'obra abans d'establir-ne les condicions. Tot i així, malgrat l'encàrrec directe, sempre un notari redactava la feina a fer i les condicions aprovades. La documentació ajudava a esclarir errors o defensar les posicions dels participants a les crides.

Obra pública i civil acostumaven a adjudicar-se en els mateixos punts de les viles i ciutats. Sovint, si es necessitava buscar un mestre per a obres públiques, no pas particulars, aquest se cercava directament amb els mestres coneguts, els de moda, els preferits per les autoritats o els que deien que farien l'obra per menys preu. Hi havia, com tot, excepcions. Per exemple, el mestre de cases Josep Miralles i el mestre fuster Antoni Buixó s'oferiren per fer gratis l'obra del cos de guàrdia del port si abans els concedien tirar endavant l'obra de la nova duana de Tarragona. Malgrat aquesta bona oferta i disposició, no ho aconseguiren.²⁶

El promotor podia treure a subhasta l'obra per fases, potser perquè no disposava dels diners suficients i pensava acumular-los o obtenir-los lentament. Algunes fàbriques parroquials necessitaren una segona fase de contractació de les obres, per exemple del campanar, com a Sant Salvador del Vendrell.²⁷ Podia ser que el mestre enllestís l'obra o decidís, un cop acabades les seves atribucions laborals, deixar l'obra en la qual treballava i buscar-ne una altra que li fos més rendible econòmicament. Llavors els promotors de l'obra havien d'organitzar una nova convocatòria.

No sempre calia activar els mecanismes habituals de les subhastes, ja que hi havia altres sistemes més directes. Quan algú volia contractar una

25. Francisco PUIGJANER, *Historia...*, p. 157.

26. AHCT (Arxiu Històric Ciutat de Tarragona), *Llibre d'Actes 1772*, 30 de juny de 1772, f. 65v.

27. Anna Isabel SERRA MASDEU, «Cuántos maestros de obras participarían en la construcción de un campanario a finales del siglo XVIII? Apuntes para la historia de la torre de la iglesia parroquial de San Salvador del Vendrell (Tarragona)», a *Actas del Sexto Congreso Nacional de Historia de la Construcción* (Madrid), 2009, p. 1.345-1.349.

obra particular, contractava els serveis del mestre de cases escollit, es parlava amb ell i s'aclaria el que es volia fer. El mestre feia el plànol i l'entregava al seu comitent. Altres vegades, per l'experiència i perícia d'un mestre més el ressò de l'aplaudiment d'altres tècnics sobre la seva feina, es parlava directament amb la persona que treballaria en un projecte. Però quan l'obra tenia un pes important, com ara la d'una capella, una església o una catedral, es cridava els arquitectes a un concurs per presentar els seus projectes.²⁸ Així es va fer per a la capella de Santa Tecla de Tarragona.²⁹ Se sol·licitava l'obra a un tècnic, cosa que volia dir que s'hi tenia plena confiança. I quan l'any 1795 es demanà un contractista per construir la capella del Santíssim d'Alcover, calgué seguir estrictament les clàusules que es van pensar per a la capella.

Subhastes i Acadèmia

Les subhastes perderen tota la seva raó de ser amb l'aparició de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando de Madrid, ja que aquesta eliminava aquests sistemes per la designació dels seus arquitectes titulats, els que es trobaven més a la vora del punt que havia de realitzar una obra o bé se n'enviava un des de Madrid. Qui millor que l'Acadèmia madrilenya per esmortir i dissoldre aquell funcionament tradicional que ella considerava obsolet i retrògrad. Malgrat que l'Acadèmia volia implantar les seves imposicions, sempre era molt difícil aturar la dinàmica centenària d'aquest tipus d'atorgament d'obres, tan lluny del seu centre de poder i que com bé sabia no podria controlar al cent per cent.

28. Emili MORERA LLAURADÓ, *Memoria o descripción histórico-artística de la (...) catedral de Tarragona: desde su fundación hasta nuestros días*, Tarragona, 1904, p. 87.

29. Marià CARBONELL BUADES, *L'arquitectura classicista a Catalunya (1545-1659)*, tesi microfilmada, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991, p. 93-94. Les places destinades a les seues es feien per concurs públic. L'abril de 1601 es convocà la plaça de mestre major de la catedral de Lleida, ja que el mestre Giralt del Rei havia mort. S'hi presentaren tres mestres, que havien de fer tres traces. Més endavant, el 1608, en morir el guanyador, Joan de Miranda, es féu una convocatòria que demanà una sola traça, i la plaça fou per al barceloní Bernat Plantanida. El 1619 els cinc candidats que s'hi presentaren havien d'elaborar dues traces, d'una portada i d'un cimbori. Guanyà Enric Julià. A Tortosa, l'any 1625, Joan Joanies guanyà la plaça com a mestre major de la catedral de Tortosa en superar un concurs de «traces, modellos y preguntas».

Un arquitecte acadèmic, Andreu Bosch i Riba (Barcelona, c. 1750-1799),³⁰ inicialment format com a mestre de cases i que havia treballat per la Conca de Barberà, especificava el seu disgust amb aquest tipus de subhastes que arrelaven centenars d'anys enrere:³¹

A lo que se li junta la inconcusa costrumbre que hay de dar semejantes obras a remate, o a quién más baratas las hace; que realmente es llamar tiranos contra ellas, tanto si ganan como si pierden: por que quando es lo primero, jamás se contentan con moderada ganancia; y quando lo segundo, se valen igualmente de quantos ilícitos medios puedan, para no ser tanto la pérdida; o quando no otra cosa, se entretienen tan poco en la perfección y exactitud de sus partes, que ofende la vista, aun de los más ignorantes; por que todo su conato es el de despachar o abreviar la obra con los menos jornales o trabajo que les es posible, o por que su impericia no les permite otra cosa; mayormente quedando estos remates por lo regular quedan para los más ignorantes haciendo éstos la cuenta que puedan hacerlas más baratas que los otros, por parecerles que se contentan con menor ganancia, o por que aunque queden mal con ellas ningún pundonor o estimación se les pierde: por lo que soy de sentir, que en ningún modo permita V. A. que se siga la obra a destajo como hasta aquí ...

Davant del suport de l'Academia, era molt fàcil oblidar-se dels seus orígens laborals, i més quan ell i els seus avantpassats, també mestres de cases, havien participat en aquestes citacions laborals.

Abans de fer-se acadèmic, Andreu Bosch havia guanyat subhastes que li havien donat feina i havien transformat urbanísticament la ciutat de Barcelona, tal com també ho havia fet el seu pare, Andreu Bosch Riera. Evidentment, l'arquitecte es va transformar en un veritable desconegut a l'hora de tornar a Barcelona amb unes noves credencials laborals que aniquilaven l'esperit corporatiu dels mestres gremials. Mentre va viure, el seu pare, Andreu Bosch Riera (Barcelona, 1720-1788), que formava part de la Confraria de Mestres de Cases i Molers de Barcelona, va procurar de

30. Anna Isabel SERRA MASDEU, *Josep Prat i la irrupció de l'academicisme en l'arquitectura tardobarroca tarragonina*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 2010, p. 185.

31. AHN, Consejos, Legajo 43.228, 26 d'octubre de 1790, s/f.

donar feina a bona part de mestres de cases, aprenents, obrers i professionals de l'arquitectura barcelonina sota el paraigua que protegia el treball gremial, per davant de la nova manera de treballar del seu fill, trencadora absolutament amb la ideologia coetània.³²

El 26 d'agost de 1777 els mestres vallencs Jaume Gatell, Salvador Pallàs i Joan Voltas anaren al notari per manifestar els resultats de la revisió que havien fet a la volta de l'església de Sant Joan de Valls. Una part de la paret, del costat que mirava cap a orient, i que suportava les campanes, començava a estar desplaçada cap a la banda del carrer. El mateix batlle demanaria el 31 d'agost de 1777 el parer dels mestres Jordi Miralles, mestre de cases de Tarragona, i Francesc Tomàs, de Montblanc, els quals manifestaren que el lloc on s'assentaven les campanes amenaçava ruïna.³³ Vist aquest problema, caldria que els nou-cents dos caps de família vallencs s'imposessin quatre diners sobre cada lliura de carn per poder pagar les obres que reclamava aquella situació.

Els vallencs, fidels executors de les normatives establertes, van enviar la proposta a l'altre filtre econòmic, el del Consell de Castella. Com que calia tenir constància de l'autoimposició d'una nova talla per les obres plantejades, la resposta de Manuel Becerra demanava als vallencs que busquessin un bon mestre per fer la traça i que traguessin la nova obra a subhasta. El Consell tenia un criteri a seguir:

Por la qual os mandamos que siéndoos presentada, dispongáis que con citación de dicha villa de Valls e interesados en diezmos, se tase la obra necesaria por maestro inteligente por vuestra satisfacción, formando Plan si fuese necesario y un pliego de las condiciones o capítulos vajo que ha de hacerse para que se consiga la solidez tan precisa en semejantes obras. Y así ejecutado, haréis sacar a pública subasta la obra vajo las condiciones arregladas por el maestro y las de que el sugeto en quién se rematase no ha de poder pedir aumento con pretexto alguno y a de dejar sin cobrar un tercio anticipado por vía de fianza hasta que finalizada y reco-

32. Manuel ARRANZ HERRERO, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1991, p. 57-58.

33. ACAC (Arxiu Comarcal de l'Alt Camp), MN, Joan Andreu Calaf, 20 de maig de 1778.

nocida la obra resulte estar fabricada según arte y arreglada a las condiciones estipuladas, rematándola en el más beneficioso positor, con tal que no sea el que la tasó por haver de aprobarse todo por el maestro con él a dónde evaquadas que sean dichas diligencias las remitiréis...

El 31 de juliol de 1778 s'apel·lava a un procés ordenat i ben estructurat, on el preu de sortida sempre seria a la baixa i es mirava que el mestre actués de la millor manera en deixar una fiança d'entrada. Aquest sistema de fiança no sempre es reflectia o manifestava en els documents. Als contractes dels protocols es deixava clar que el mestre pagaria la visura o els desperfectes causats per no complir i seguir les pautes de la traça i de les capitulacions lliurades.

Els tractadistes i la seva visió de les subhastes

Teòrics com Juan de Torija (1604-1666) ja es queixaven a les seves ordenances dedicades a la vila de Madrid que certs mestres de cases no titulats o poc preparats acceptaven feines concordant-les amb qui els contractava, cosa que generava un engany —un cert intrusisme— i feia mal al prestigi de la mateixa professió.³⁴ C. Rieger l'any 1763 destinava un apartat dels seus *Elementos de Toda Arquitectura Civil* a presentar els dos principals tipus de contractes. Aquestes crides, que posteriorment serien majoritàriament públiques, eren de dues menes: organitzades i convocades o bé per assentament o bé a jornals, i ell les veia «irreducibles a reglas fijas».³⁵ En els assentaments calia exposar fins a l'últim detall, i importava més la qualitat dels materials i que el treball fos correcte que no pas el preu.

A continuació, l'autor detallava com els mestres i arquitectes havien de fer els càlculs necessaris del que podria costar una obra. Avui encara es conserven alguns dels pressupostos previs a l'inici d'obres, que enumeraven amb precisió i detall tot el que faria falta per iniciar una fàbrica parroquial. Rieger es manifestava clarament seguidor del que Béliador va deixar

34. Juan de TORIJA, *Tratado breve sobre las ordenanzas de la Villa de Madrid y policía de ella*, Valencia: Albatros Ediciones, 1979, p. 19.

35. Christiano RIEGER, *Elementos de toda Architectura Civil, con las más singulares observaciones de los modernos*, impresos en latín..., Madrid: Joachin Ibarra, 1763, p. 301.

escrit, per a les futures generacions d'enginyers, al llibre conegut popularment com *La Science des Ingénieurs*.

Bernard Forest de Bélidor (1698-1761) va ser molt exigent i selectiu amb els mestres candidats a participar en el lliurament d'obres militars. Ell era partidari de parlar prèviament amb els mestres interessats en una obra per indagar en els seus coneixements sobre el món de la construcció. En realitat, tenia por de lliurar l'empresa a un preu massa baix, perquè sospitava que s'hi presentarien mestres preparats i no preparats, que podien abandonar l'obra quan comencessin a sorgir les dificultats. Si els mestres eren principiants no sempre podien assumir obres molt elevades i els obrers —ho devia dir per tenir certa experiència— anaven plegant de l'obra. Al capdavall, deia el militar i professor, això endarreria la feina dels enginyers. Amb un fort sentit pràctic i del deure, Bélidor demanava que a les obres hi hauria d'haver un home fidel i savi a l'hora de treballar amb els materials i que tingués un bon control de la mà d'obra que els col·locaria.³⁶ Per a ell hi havia altres prioritats en l'execució correcta dels encàrrecs constructius, com ara disposar d'inspectors que tinguessin cura del que s'anava fent o que abans d'iniciar qualsevol feina es disposés de tots els materials necessaris per tirar-la endavant, i que res la fes aturar.

Aspectes d'il·legalitat

Si bé el que hem exposat fins ara demostra que hi havia un ordre lògic i seqüencial dels passos a seguir i dels criteris que havien de ser inamovibles, cal pensar que aquestes subhastes no sempre eren clares i transparents. Per començar, entre el temps transcorregut des de la divulgació d'alguna d'aquestes obres fins a l'arribada de persones interessades, passaven més dies dels que s'havien concertat. No a totes les obres apareixia un constructor, i segurament més d'una convocatòria devia quedar deserta. Això era un fet habitual al segle XVIII i segles enrere.

Un exemple el tenim quan es va anunciar la nova construcció de l'església d'Alcover, a les acaballes del segle XVI; van trigar molt de temps a

36. Bernard Forest de BÉLIDOR, *La science des ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile*, Paris, 1813, p. 223-226.

trobar un constructor:³⁷ «Quant a dar la església a preu fet, pus ja és anada molt temps al encant...» A preu fet es contractaria també el popular mestre de cases tarragoní Josep Miralles, el 1796, per a la nova fàbrica de Vilallonga. És evident que amb la seva fama i el seu bon coneixement de l'estereotomia, era fàcil que els regidors li consultessin prèviament com i d'on haurien de treure la pedra per bastir l'església parroquial.³⁸

Quan s'emparaulava una obra, podia ser que les clàusules establertes inicialment i les que es demanaven el dia de la subhasta haguessin canviat radicalment. Per exemple, mentre es plantejaven els primers tràmits de l'església parroquial ja citada de Barberà de la Conca l'arquitecte acadèmic Andreu Bosch Riba comentava que li havia passat aquesta situació:³⁹ «me dixo el cura párroco que la obra de la yglesia se haría por Administración, por lo que no hize condiciones para darla al público subhasto; pero pocos días hace que recibí carta del mismo, diciéndome que por ciertos motivos determinaban hacerla por asiento, dando la villa los materiales necesarios; por consiguiente, aquí remito a V. S. las condiciones para poderla subhastar, según las instrucciones que me ha comunicado el referido cura párroco, a fin de que V. S. se sirva agregarlas con el plano de dicha iglesia, que le remití el día 28 de septiembre inmediato». A l'arquitecte, els regidors li havien dit que preparés l'obra, perquè es fes per «administració», encara que després es trauria a subhasta pública com es feia habitualment.

En algunes subhastes no hi faltaven enganys. Per exemple, al Pla de Santa Maria un mestre de cases va mentir per aconseguir un contracte dient que tenia dos fiançadors que l'avalaven. El cas és que s'havia barallat amb ells i els regidors van descobrir l'engany. Els mateixos organitzadors de les subhastes podien usar sistemes que no eren gaire correctes, com ara un cop que ja s'havia fet una crida pública i s'havia lliurat a un mestre, es decidia canviar el que s'havia concertat. Aquesta situació fa pensar que se sobrevaloraven les obres previstes inicialment; els canvis de pressupost n'eren l'exemple més evident.

Al Pla de Cabra (o de Santa Maria) se subhastà l'obra de la nova fàbrica. El 5 de febrer de 1781 es pregonà un ban pels punts de la vila que convocava tots els interessats a la plaça major. La subhasta no fou transparent,

37. Isabel COFIÑO FERNÁN, *Arquitectura religiosa en Cantabria 1685-1754: las montañas bajas*. Santander: Universidad de Cantabria, 1996, p. 192.

38. AHT, MN, 577, 24 d'abril de 1796, f. 69r.

39. AHN, Consejos, Legajo 22.833, 5 de desembre de 1792, f. 59.

un fet que infringia el treball habitual d'aquest tipus de concessions. S'hi presentaren quatre candidats i s'escollí Josep Martí, del Pla, per 15.100 lliures. Seria un assentament a destall acompanyat del mestre Salvador Pallàs, de Valls.⁴⁰ La qüestió és que seria l'alcalde de Tàrrrega qui demanaria explicacions pel fet que es va lliurar la fàbrica a Climent i Josep Daura, els mestres que finalment aixecarien l'església, tenint en compte que Martí havia proposat Pallàs i Enric Marca, de Vallmoll, tot i que després renunciaria a treballar amb ells. Martí en podia buscar de nous, però per no enfrontar-se amb els regidors no va tirar endavant un futur plet. L'alcalde de Tàrrrega digué que per als Daura no existí subhasta.⁴¹

Les subhastes, tot i que poques vegades, s'havien de cancel·lar i tornar a convocar. A Vila-rodona, van ser els arquitectes que es van presentar al concurs de la fàbrica qui van reclamar als regidors que s'aturés la subhasta. Al·legaven que alguns dels seus capítols eren «confusos, y especialmente los concernientes a pilastras, arcos y bóvedas». A aquesta conclusió van arribar els pretendents a les obres, però no sabem si les clàusules eren errònies o el rebuig es féu simplement per despit en comparèixer els mestres el dia que, possiblement, es va ajornar l'encant.

Més difícils es devien posar les coses per als organitzadors d'un encant si els participants veien massa detalls que no els afavorien. Tal és el cas de Vila-rodona, on alguns dels sol·licitants van aconseguir refer de nou les capitulacions:⁴²

Que los regidores del año de 1760, de su autoridad y sin intervención de los dos electos Joseph Soler y Rovira, y Jayme Ruis hicieron tomar la tabba para el asiento de la fábrica de la nueva iglesia de aquella villa; y habiendo hecho pública, assí en la Ciudad de Tarragona, como en las villas principales cercanas que se haría el subhasto sin manifestar el constecto de la tabba, acudieron muchos arxhitectos, en el día aplazado, y, aunque instaron copia de ella para cerciorarse, no se les quiso conceder; pero con lo poco que se les permitió leherla, advirtieron que diferentes de sus capítulos eran confusos, y especialmente los concernientes

40. AHN, Consejos, Legajo 22.588, f. 113r.

41. AHN, Consejos, Legajo 22.588, s/f.

42. ACA, Audiencia, Registros, núm. 908, acord ordinari, 19 de febrer de 1761, f. 134r-135r.

a pilastras, arcos y bóvedas. Que muchos de los architectos requirieron a los regidores explicassen dichos Capítulos como se practica para semejantes fábricas. Que viendo que el Baile y regidores despreciaron el requerimiento, passaron otra vez a requerirles, para que suspendiessen el subhasto hasta haverse declarado dichos capítulos de tabba, que era necesario para poder ofrecer postura. Que de no executarse dicha declaración, pueden seguirse varias disputas y litigios por lo confuso que están...

L'atzar com a nou contractista

Els mestres de cases aprofitaven qualsevol ocasió per esdevenir els directors de noves empreses i, per tant, formar les capitulacions que regirien una nova fàbrica i la seva posada en escena pública, la subhasta prèvia. Aquest exemple, que és el cas —no escrit— de moltes de les subhastes que es licitarien a molts pobles, versa sobre el problema de capacitat que els oferia l'església parroquial de l'Espluga Calba. Per aquest motiu es cridà els seus dirigents, uns bons especialistes en matèria arquitectònica, per escollir si era viable eixamplar l'església vella. A l'Espluga Calba hi van anar, el 1772, tres mestres de cases prou populars a l'arxidiòcesi tarragonina, Jaume Monguillot, de l'Aleixar, de seixanta anys; Francesc Tomàs, de Montblanc, que en tenia quaranta-quatre, i Pere Sans, de Vilallonga, llavors un mestre madur de quaranta-cinc.

Els seus noms eren molt freqüents, no només perquè feien obres arquitectòniques religioses, sinó per la seva experiència i treball gremial per terres tarragonines. Amb aquests antecedents, un cop van dictaminar que l'espai que envoltava la vella església no era idoni per engrandir-la, els regidors i el batlle els van proporcionar una traça de l'església de Poboleda. Això vol dir moltes coses: que als regidors els agradava la traça d'aquella església prioratina, que l'havien comprat (potser una còpia) o que coneixien el mestre que la va dur a terme. Els mestres van aprofitar per dir que calia afegir a la traça perquè es transformés en una nova església i van acordar un preu final per aixecar-la de 15.142 lliures.

Tot seguit, després d'indicar el preu que ells aconsellaven, van dir davant del notari que «no por menos ellos declarantes la harían o construirían, juzgando que otro qualquier práctico como ellos, de semejantes construcciones y citios prodrán fabricarla. Y ésta su verida relación si y conforme arriba tienen espesifficada es la sin disputa y que ninguno la impugnaría,

attendidas las circunstancias ya referidas, mayormente si es práctico y notizioso de semejantes citios y fábricas...». Es deixava una porta oberta a una posterior acceptació de les condicions i qui sap si treball en comú que desembocaria en una subhasta totalment pactada i establerta a partir del parer dels mestres, que potser ja els coneixien d'altres obres. L'atzar és un condicionant que no té un perfil determinat, però sí que se l'ha de citar com un punt de trobada que generava subhastes i nous treballs en equip o gremials, tal com certificaven les ordenances que els unien. Contractessin o no algun d'aquests mestres, tots tres ja estaven avisats del lloc on ben aviat hi hauria una nova licitació en la qual podrien participar.

Altres tipologies d'obres i lliuraments

Fora de l'àmbit religiós no sempre es consignava l'ús de les candeles, encara que això no vol dir que no es fessin servir, ans al contrari. La subhasta esdevenia així un simple tràmit de presentació pública, com va passar amb la contracta de la casa resguard de Salou:⁴³

... quienes en su carta de veinte de septiembre próximo vendido me ordenan disponga que se hagan pregones públicos en la presente villa y demás parages que hallarse por conveniente, haziendo saber a qualquier persona que quiera entender en el asiento de la obra de la expresada casa, con arreglo al referido plano (visto y aprobado por dichos senores, y el mismo que va ynserto en esta escriptura) acudiese ante mí con sus ofertas mediante pliegos cerrados, remitiéndolos después a dichos senores para elegir de ellos el más bajo y favorable a la Real Hazienda; como en efecto assí lo practiqué y, haviendo remitido dichos pliegos a los expresados senores Administradores Generales, en su carta arriba en primer lugar citada, se sirven acusarme el recibo de aquellos, y debolverme el dado por dicho Juan Antonio Rovira con su relación de precios del coste y costas de la obra mencionada, pactos y condiciones en ella contenidos, por ser el más bajo y por consiguiente utiloso a la Real Hazienda...

43. AHT, MN, 4.938, 31 d'octubre de 1763, f. 461v-463r.

El mateix s'esdevingué quan s'emparaulà la casa magatzem de Salou, pregonada a la plaça del Mercadal de Reus:⁴⁴

Prometiendo tener por firme y validero todo quanto en virtud de este poder se obrare y de no revocarlo bajo de las obligaciones referidas. Y seguidamente yo, Joseph Altisench, portero real y pregonero público de dicha villa de Reus, mediante el juramento que en el yngreso de mi oficio tengo prestado, otorgo verdadera relación y testimonio de que, habiendo en el día quatro de los ynfrescritos mes de abril y ano continuado en la plaza mayor llamada del Mercadal de la presente villa, y enfrente las puertas principales de las casas capitulares de ella la subastación del asiento de la construcción de la casa y almacén arriba expresado en el puerto de Salou, a fin de rematarse como entezedentemente tenía pregonado y publicado para aquella hora que eran las tres de la tarde, con la tabba de los pactos y condiciones arriba continuados...

En el compromís del mestre de cases Josep Verdala, de Reus, en la construcció del segon pavelló dels quarters de Reus del 27 setembre de 1773 s'especificava el pregoner, Francesc Rovira, que havia cridat l'obra a la plaça Major.

A Tarragona, les subhastes també es feien davant de la casa de la vila, com quan es va publicar l'obra de la duana del port de Tarragona, anunciada durant molt de temps.⁴⁵ El dia assignat acudiren a l'acte companyies de la ciutat, de Barcelona i d'altres llocs. Com que a l'obra hi havia implicats diversos enginyers que actuaven a Barcelona,⁴⁶ es lliuraria a qui la fes per menys preu. S'havien format el plànol, les condicions i la taxació de l'obra, i s'havia exposat l'encàrrec a diverses ciutats catalanes a través de la persona que executava aquesta tasca, el corredor públic Francesc Arrufat.⁴⁷

44. AHT, MN, 4.938, 20 d'abril de 1763, f. 181r.

45. Anna Isabel SERRA MASDEU, «L'accidentada construcció de la duana de Tarragona a finals del segle XVIII», *Butlletí Arqueològic*, Tarragona, 33, 2011, p. 297-307.

46. AHT, Actes Municipals, 9 de març de 1772, f. 40r.

47. AHT, Actes Municipals, 9 de març de 1772, f. 41r. Els punts aquí estudiats corresponen al Título 2º de la Ordenanza de Ingenieros del año de 1768.

No totes les obres que sortien a subhasta tenien uns executors preferits per davant d'altres. Per exemple, el juny de 1759 l'ajuntament de Reus va convocar i proclamar «ab alta e inteligible veu» tots els mestres interessats a construir l'escala del quarter que s'aixecava a la ciutat. El cost previst de l'obra era de 1.100 lliures d'aixans i es donaven al mestre que l'acceptaria cent lliures d'aixans per la «puja». La primera oferta la va acceptar Pere Joan Llagostera, reconegut mestre de cases reusenc a qui el preu de sortida li estava bé. Pel que es desprèn dels documents, l'obra es tornà a licitar amb la condició que se li donava el «terç de la rebaixa d'aixans». Per tant, qui s'atreuï a perdre cent lliures fou el mestre de la mateixa ciutat Francisco Calera. Immediatament després, es féu una nova convocatòria per oferir la «meitat de la rebaixa d'aixans» i el mestre que s'arriscà a reduir el marge de beneficis fou Josep Astol, picapedrer de Reus. La documentació precisa que aquesta darrera possibilitat es coneixia com a «mitjas ditas», és a dir, es lliurava la feina a la persona que la volgués fer per menys preu i se li oferia la meitat de la baixa o «pujas». El problema que tingué aquest mestre és que no aportà els dos fiancers necessaris per validar, davant de notari i davant de totes les parts interessades, que era solvent i que tenia el suport econòmic necessari per fer front a qualsevol contratemps.

Obres del cos d'enginyers

El cos d'enginyers disposava, a l'hora de fer nous contractes i, per tant, noves subhastes, d'un reglament propi que podia recordar, en part, les clàusules de les capitulacions de qualsevol obra patrocinada per administradors, regidors o rectors dels pobles. Així, els enginyers usaven un reglament molt ben definit, que regulava els llocs on se subhastarien les obres, com es formalitzaria el contracte o com calia actuar si l'obra que s'havia de fer assolía un preu baix. Si seguim alguns dels punts del *Resumen de quanto resulta concerniente a obras, y reparos, que se hagan de cuenta de la Real Hazienda, en los capítulos de las Reales Ordenanzas, para el régimen, y gobierno del Cuerpo de Ingenieros, expedidas, y mandadas observar en 22 de octubre de 1768 (...)*, hom pot entendre millor alguns dels condicionants de les obres civils més habituals que tenien lloc per arreu. Algunes de les normatives reforcen aquests temes.⁴⁸

48. AGS (Archivo General de Simancas), SSM, Legajo 916, 1 i 2.

Segons l'article 8è d'aquest reglament: «Que las posturas se publiquen en el paraje acostumbrado para subastar los asientos Reales en que presidirá el intendente, assistido del Ingeniero director y del contador principal con el escrivano, que haya de extender las escrituras». Entenem que a les obres civils hi acudien els administradors, notari i altres persones enteses en el que es volia licitar. A les crides per obres militars era fonamental seguir la jerarquia de la seva estructura interna.

I, d'acord amb l'article 10: «Que el contrato se formalize firmando primero el intendente, a continuación de estas palabras: Apruebo este asiento y contrato en nombre del Rey que el ingeniero director sea el segundo que escribirá y firmará este asiento y contrato, se axustó y remató con mi asistencia y comunicación. Y que en seguida ponga y firme el contador principal este asiento y contrato se executó, remató y aprobó con mi yntervención observándose las formalidades que S.M. manda». Al món militar (article 18), si ja s'havia contractat una obra i després d'haver formalitzat un assentament algú feia una nova baixa als preus, s'havia d'admetre i avisar l'intendent. Si una obra no havia de ser gaire cara, l'intendent, d'acord amb l'enginyer director, podia concertar-la directament amb la persona de confiança que es preferís.

Pactes silenciats previs a les subhastes

Cal saber que sovint els enginyers es transformaven també en empresaris d'obres. A França, per tal de regular aquest doble vessant de l'enginyer professional i l'empresari, es van redactar diverses normatives per frenar qualsevol possible abús.⁴⁹ Alguna cosa hi té a veure la Reial cèdula que demanava, l'any 1786, que:⁵⁰ «en las posturas y remates de obras de puentes y obras públicas no se admitan a los facultativos que hayan regulado y tasado su coste, y que en los mismos remates se observen las prevenciones que se expresan».

49. Irina GOUZEVITCH, Hèlène VÉRIN, «Sobre la institució i el desenvolupament de la ingenieria: una perspectiva europea», a Manuel SILVA SUÁREZ (ed.), *El siglo de las luces. De la ingeniería a la nueva navegación*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico (v. II), 2005, p. 138. Un dels millors enginyers d'aquells anys, Vauban, fou un dels professionals afectats per un engany vinculat a les obres de Neu Brisgau.

50. AHN, Consejos, Legajo 37.151, núm. 49.

Pedro Escolano de Arrieta es queixava que s'havia assabentat que als facultatius que feien les regulacions i taxacions del cost total de les noves fàbriques se'ls admetia després com a candidats. Una de les solucions que redactà l'escrivà del rei fou:

que no se admitan a posturas y remates de qualesquiera obras que se executen, bien sea en la construcción de puentes, su reparación, y obras públicas, los facultativos que les hubieran regulado y tasado, y quiero que en los remates que se hicieren de ellas se ponga por precisa condición esta circunstancia, y que a los postores y rematantes hagan juramento de que no tienen ni tendrán parte directa ni indirecta en dichas obras los maestros o facultativos que hubieren tasado y regulado su coste, baxo la pena, además de la nulidad del remate, de privación del oficio y de no ser admitidos a reales contratos en caso de que contravinieren a esta mi disposición (Cédula de 17 de junio de 1786).

Aquesta disposició recull les queixes de molts mestres de cases que volien participar en algunes obres, especialment les reials. Els mestres sabien que no aconseguirien guanyar-les, perquè estaven designades temps enrere de concertar dia i hora per a la subhasta. Aquest també era un dels problemes que feia més gran la distància entre els enginyers i els mestres de cases, que en alguns casos es feien la guitza per frenar les iniciatives d'uns o altres. Era una qüestió que determinava qui tenia el poder i qui en sortia perjudicat més sovint.

Un altre exemple del rigor dels enginyers militars quant al seu funcionament l'il·lustra la nova comanda que calia fer cada cinc anys de l'assentament de les obres de les places de Girona, Lleida, Tarragona i Tortosa. En aquesta ocasió, Fernando González de Menchaca, comissari dels exèrcits del rei i intendent general, recolliria les condicions treballades per l'enginyer Pedro Martín Cermeño per pregonar els quatre assentaments esmentats. Abans, però, calia saber que aquestes convocatòries implicaven que els cabals destinats a edificis militars corresponguessin a la partida dels propis dels llocs on s'hauria de subhastar l'obra. Cal tenir present que els ajuntaments no podien fer front a les obres dels edificis militars i sovint es transformaven en un veritable problema per a la seva economia.

González de Menchaca va anar a buscar al pregoner del rei (un càrrec especialitzat per aquesta corporació) perquè anunciés pels llocs acostumats aquella nova feina. En aquesta ocasió se centralitzava la crida a Barcelona.

La convocatòria tindria lloc a casa de l'intendent general del Principat, al carrer Ample de la ciutat comtal, i citava els candidats pel primer d'octubre de 1771 a partir de les 10 del matí, advertint que el contractat pagaria el pregoner i l'escrivà. Es donava més d'un mes perquè circulés aquella feina, ja que el document se signava el 30 d'agost de 1771. Per normativa s'indicava que, si s'havia de construir un edifici i sobrepassava els 9.000 escuts, no es podia obligar les cases de la vila a executar l'obra, sinó que es publicitaria en subhasta.

Les capitulacions eren molt precises i elaborades. En realitat, hi havia cent cinquanta punts que valoraven com seria la pedra, els seus condicionants, mides, tipologia i com es portarien a terme les excavacions, enderrocs o com es faria el treball corresponent a la fusteria. Un cop el candidat proveïdor veia el plec de condicions, es demanava que qui l'aconseguís actuaria en conseqüència i obraria de la millor manera. Aquí es van enviar «cedulones» (clàusules) als corregidors de les quatre capitals perquè se n'assabentessin els futurs candidats. El primer dia de la subhasta no van trobar candidat, ni tampoc el dia 5 d'octubre, però el dia 7, a Tarragona, va acudir a la casa Antonio Thomasino Guinovart, mestre escultor, veí d'aquesta ciutat, qui portava un plec de condicions que s'examinarien, «con el bien entendido que el que le sacare de postura le huviese de dar trescientas libras moneda de ardites de prometidos, el qual pliego después de examinado y reconocido lo admitieron».

La subhasta, malgrat la presentació del tarragoní, continuaria, i el dia 8 es tornava a pregonar. Aquell dia hi va anar Antonio Campaña, el qual va rebaixar la proposta de Guinovart, i qui el guanyés li hauria de donar 150 lliures, moneda barcelonesa. El plec de condicions a la baixa s'acceptà i es tornà a pregonar. Ningú no s'atreu a rebaixar el que havien ofert els dos candidats, amb la qual cosa s'encengué una candela i, durant una estona, es publicaren les postures i cap candidat no digué res. En apagar-se la candela, s'atorgà l'obra a Campaña, qui havia nomenat com a fiançadors el seu pare homònim i el conegut Francisco Mestres, mestre de cases de Tortosa.⁵¹ Sembla, doncs, que en aquests contractes es donaven més possibilitats a l'hora d'acceptar posicions que milloraven els pressupostos practicats inicialment.

51. ACA, BM, vol. 159, 9 d'octubre de 1771, f. 81r-116v.

Conclusions

Queda per fer encara molta recerca documental, que ens permeti perfilar i acotar més de prop com es duien a terme aquestes subhastes i quins condicionants i elements d'exclusió les regien. En tot cas, als nostres ulls, ens mostren un funcionament no utòpic, però sí que tenia uns fonaments que no necessitaven directrius perquè bàsicament tothom que hi estava implicat les coneixia, com si d'un patrimoni immaterial es tractés. Era normal que els regidors de Figuerola, tal com informen les actes d'aquella època, demanessin primer fer la planta de la nova església parroquial i, un cop ja la tenien a les mans, que algú fes els càlculs del que podia pujar per preparar el pressupost. No importava l'ordre del procediment, sinó la consecució final de l'objectiu encaminat sempre cap a la direcció correcta, és a dir, endegar una obra simbòlica per a cada poble i que es volia que fos gairebé «eterna».

Evidentment, tal com passava en el món de la construcció, a l'àmbit de les subhastes hi havia també, mig amagades o mig silenciades, nombroses maneres de no efectuar subhastes legals, tal com les normatives indicaven. A les subhastes podien aparèixer licitadors que prometien una «quadrilla» per treballar i que, quan s'anava a concretar i a presentar, se'n detectava la inexistència. També hi podien participar mestres d'obres que relataven o es presentaven amb un currículum que resultava poc fiable, encara que els administradors tenien recursos suficients per preguntar a altres càrrecs i a altres mestres quin era el veritable nivell de treball i de responsabilitat dels possibles nous contractats.

Un dels aspectes menys coneguts i que els contractes d'obres demostren és l'alta mobilitat dels mestres de cases, almenys en el territori tarragoní. En la recerca documental apareixen contínuament tasques de supervisió d'obres sol·licitades a dos o tres mestres alhora, que eren els més respectats o coneguts per obres que ja havien fet i, per tant, hom podia confiar en ells. Als protocols notariais de la zona tarragonina, el nombre de registres que versen sobre el món de la construcció és francament altíssim.

No tothom acudia a les subhastes amb un punt de malícia. Alguns mestres havien de reconèixer que acceptaven el que s'oferia, perquè no tenien feina o estaven ofegats per deutes econòmics. Per a les autoritats, era fàcil detectar els impostors, i més en una època en què donar fe d'un contracte amb la paraula ja implicava, gairebé, signar una nova feina.

LA «INTRAHISTÒRIA» DEL PORT INDUSTRIAL DE BARCELONA: EMBARCACIONS I TREBALLS ENTRE EL PROJECTE RAFO I EL PLA D'ESTABILITZACIÓ, 1860-1965

○ JAVIER AZNAR COLET I ENRIC GARCIA DOMINGO
MUSEU MARÍTIM DE BARCELONA

RESUM

La localització, a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, d'unes escriptures de 1877 que incorporaven tres plànols d'embarcacions és el punt inicial d'un ràpid recorregut pels moments clau en la història del port contemporani de Barcelona: el pla Rafo, les reformes de Garrán, la guerra civil o el Pla d'Estabilització. Aquesta documentació, de caire tècnic i econòmic, testimonia una activitat concreta, el treball portuari, però convida també a realitzar una lectura més àmplia i diferent sobre el port industrial de Barcelona durant gairebé un segle. Amb les dades extretes de les escriptures, i altra documentació procedent dels fons històrics del port de Barcelona, es pot realitzar una veritable biografia de les embarcacions i, amb aquest fil conductor, donar una mirada diferent al port de Barcelona contemporani.

PARAULES CLAU

Port, Barcelona, draga, remolcador.

ABSTRACT

The starting point of this research is the finding of scriptures from 1877 with three interesting boat drawings. These documents, located at Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, help understand key moments in the history of the contemporary Port of Barcelona: the Rafo Port Plan, the Garrán Reforms, the Spanish Civil War or the Stabilization Plan. This documentation, both technical and economic, focuses on the port labour activity, but it also provides us with a wider perspective of the industrial Port of Barcelona for almost a century. The information obtained from these scriptures and other historical archives from the Port of Barcelona help to shape a «biography» of the boats, and from this angle, to have a different look into the contemporary Port of Barcelona too.

KEYWORDS

Port, Barcelona, dredger, tug.

Introducció

L'abril de 2010, arran d'un comentari que ens féu el doctor Martín Rodrigo, ens posàrem en contacte amb l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, on l'arxivera Lluïsa Cases havia localitzat, en el decurs dels treballs de revisió de l'inventari, una documentació valuosa i que creia que ens podia interessar. Es tractava de dues escriptures, uns poders i una contracta, formalitzades el 3 de desembre de 1877 davant del notari José Falp, i que tenien una relació directa amb la Junta d'Obres del Port de Barcelona.¹ L'objecte de les esmentades escriptures era la compra, per part d'aquesta junta, d'un tren de neteja compost per una draga, un remolcador i cinc gànguils.

A la documentació es feia constar que, segons les bases aprovades per Ordre de la Dirección General de Obras Públicas de 6 de juliol i 21 de novembre de 1876, i de la Reial ordre del Ministeri de Foment de 27 de setembre de 1877, es contractava amb la casa Satre et Averly de Lió la construcció d'un tren de neteja per un preu total de 500.000 francs.² Aquesta adquisició estava confirmada per documentació procedent de l'Arxiu Històric del Port de Barcelona, conservada actualment al Museu Marítim de Barcelona.³

A més del valor documental dels mateixos instruments, complementaris d'altres fonts, ens trobarem amb un element afegit. Les escriptures anaven acompanyades d'uns plànols, de gran bellesa estètica, d'aquestes embarcacions. Es tractava dels plànols acolorits d'una draga (133 × 94 cm), d'un remolcador (87 × 50 cm) i d'un gànguïl (87 × 50 cm). Els plànols constituïen una rara oportunitat de contemplar i estudiar amb detall la descripció

1. No és casualitat que Josep Falp fos el notari escollit per la Junta d'Obres del Port de Barcelona. Falp va ser el darrer titular de l'Escrivania de Marina de Barcelona fins a la seva abolicció l'any 1873. Era, per tant, un gran coneixedor del món marítim.

2. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), José Falp, Manual, 1877, 4a part, f. 4.399 a 4.400, i 4.401 a 4.414 + 3 plànols plegats i cosits, que han estat restaurats i que han estat retornats al seu lloc original un cop fotografiats.

3. Arxiu Històric del Port de Barcelona (APB), H84-8, Expedient núm. 21 (abril, 1880). Es tracta d'un interessant document de recepció de pagament, escrit en francès, amb data de 4 d'octubre de 1880, enviat per la casa gala a la Junta del port. Per la inscripció que consta en la capçalera sabem el nom complet i l'adreça del venedor: «Ancienne Maison L. Combe & Cie. & H. Satre & V. Averly, Fondée en 1842, Henri Satre Ingénieur-Constructeur 8 & 9 Cours Rambaud 8 & 9».

d'unes màquines destacades en el seu marc cronològic. Calia restaurar-los i era necessari retornar-los al volum original, però s'oferia l'oportunitat de consultar i reproduir els plànols per al seu estudi posterior. D'aquí sorgí la idea d'una col·laboració entre l'Arxiu Històric de Protocols i el Museu Marítim de Barcelona, el resultat de la qual és aquest article.

En aquest treball situem la documentació en el seu context històric i utilitzem la història de les embarcacions representades als plànols com un argument per recordar alguns moments essencials de la història del port de Barcelona en època contemporània. Focalitzar l'atenció sobre les embarcacions de treball, aparentment només màquines d'un gran valor utilitari però desproveïdes de caràcter històric o narratiu, ens permet en realitat aproximar-nos a la història del port de Barcelona més enllà dels grans noms i les grans xifres, i capbussar-nos en la intrahistòria d'un organisme complex com és un port.

L'aventura de la construcció d'un port artificial

La història del port de Barcelona és el relat de més de cinc segles de lluita contra la natura per obtenir per mitjans artificials allò que el paisatge negava: un port segur. Des de la baixa edat mitjana fins a mitjan segle XIX, el port de Barcelona s'anà bastint sobre tot un seguit de molls, fets i refets cada cop que un temporal els desfeia, i com a resultat d'una lluita constant contra la sorra i els sediments. Tanmateix, l'esforç de la ciutat no semblava veure's compensat amb el resultat final. En paraules del doctor Joan Alemany, «a mitjans segle XIX el port es trobava en una situació crítica: la industrialització del país, el desenvolupament de la navegació a vapor, el creixement dels tràfics marítics topaven amb els límits imposats per la insuficiència de les infraestructures i de les instal·lacions del port. La superació d'aquestes limitacions es va deure als primers grans projectes de transformació moderna i a les obres dirigides pels enginyers civils que, des de 1853, tenien la competència sobre els ports».⁴

4. Joan ALEMANY LLOVERA, «Els projectes i les obres d'ampliació del port de Barcelona. 1859-1912», a *Actes del 1r Congrés d'Història Marítima de Catalunya* (Edició en CD-Rom del Museu Marítim de Barcelona, 2002). Altres obres destacades del mateix autor són *Los puertos españoles en el siglo XIX*, Madrid: Centro de Estudios Históricos de Obras

Només amb l'aplicació de la força de vapor a les obres portuàries es pogué transformar la infraestructura marítima bàsica, superant els problemes històrics de manca de resguard i de rebliment interior. Les principals obres d'ampliació es realitzaren en dos períodes: el primer, entre 1869 i 1874 i el segon, entre 1901 i 1912. A grans trets, aquesta transformació del port antic en un port industrial, materialitzada en dos grans impulsos, es féu a partir de quatre projectes, com els resumeix l'autor que acabem de citar.

1. *Proyecto para la mejora y ensanche del Puerto de Barcelona*, de José Rafo (1860). Fou el primer projecte realitzat amb unes anàlisis prèvies i una concepció tècnica moderna. Les obres del moll de la Muralla i del dic i contradic pel resguard exterior, realitzades fonamentalment entre 1869 i 1874, es feren seguint aquest projecte.
2. *Proyecto de distribución general de todo su fondeadero. Antepuerto, dársenas, muelles, diques de carena*, de Mauricio Garrán (1873). Aquest projecte apunta una nova distribució interior de molls i dàrsenes, però només es portà a terme en una petita part.
3. *Proyecto de ampliación del puerto y de construcción de nuevos muelles*, de Carlos Mondejar. Aprovat l'any 1893 com a avantprojecte i el 1897 com a projecte, finalment no fou aplicat tal com estava proposat.
4. *Proyecto de ampliación y de distribución del fondeadero*, de Carlos de Angulo (1899). Aquest projecte d'ampliació, després modificat per una nova proposta de 1904 signada pel mateix director del port de Barcelona, és el que es materialitzà en les importants obres de 1901 a 1912, que configuraren el port de Barcelona fins al final de la dècada de 1960.

Dels projectes a la realitat: la sorra, l'enemic constant

Darrere dels projectes, els plànols i les grans decisions pel que fa al port de Barcelona, hi trobem un assumpte molt més prosaic però d'una importància real incalculable: la sorra. Segurament, el perill més greu per a un port és l'acumulació de sediments i sorres al seu interior, una invasió lenta i subtil que pot arribar a ofegar-lo. Aquest fenomen ha provocat la mort d'alguns ports importants al llarg de la història. El port de Barcelona i la seva rada,

Públicas y Urbanismo, Ministerio de Obras Públicas y Transportes, 1991; *El port de Barcelona. Un pasado, un futuro*, Barcelona: Lunwerg, 2002.

per raó de la seva peculiar situació geogràfica, delimitat a llevant pel riu Besòs i a ponent pel Llobregat, sempre va tenir importants problemes d'acumulació de terra i llot. Això era causat, d'una banda, per les aportacions de materials d'aquests cursos fluvials i, de l'altra, pels temporals del segon i tercer quadrant, que formaven barres o tasques de sorra en la mateixa boca del port, amb el resultat final del seu tancament, fins al punt que es feia impossible entrar o sortir de la dàrsena. També s'hi afegia un problema de salubritat a causa de les aigües estancades.

Per lluitar contra aquest problema, es van utilitzar tradicionalment dos sistemes. Per una banda, la construcció i contínua ampliació d'espigons o dics, allargant constantment el braç que havia d'impedir l'entrada dels sediments dins el port. A Barcelona, per exemple, l'actual dic de l'est és la continuació d'aquell que projectà Juan Smith l'any 1802 i que es denominà Moll Nou. I anant cap enrere, aquest moll nou tenia l'origen en les constants reconstruccions i ampliacions del dic original iniciat el 1439.

L'altra solució era el buidat continuat del fons del port, traient per mitjans mecànics les sorres i el llot; d'aquesta operació se'n diu dragar. Les màquines i embarcacions utilitzades en les operacions de dragat, equipades amb els mitjans adients per extreure del fons del mar o de rius materials diversos, reben el nom de dragues. Han existit, al llarg del temps, diversos tipus de dragues, però fins a l'aplicació del vapor tots els sistemes eren lents i no gaire efectius, ja que les sorres sempre podien més que l'home en aquesta lluita desigual. Només amb la domesticació del cavall de vapor s'arribà al punt de no retorn i l'home s'imposà a la natura.

Per a una òptima realització de les tasques de dragat, és necessari el treball coordinat d'un conjunt d'embarcacions i maquinària, anomenat «tren de neteja», que és la combinació d'una draga, diversos gànguils i una embarcació de remolc. El treball constant de la draga es complementa amb un gànguil, que recull el material extret del fons del mar, i amb un remolcador, que portarà aquest gànguil a mar obert, on es dipositaran els sediments. El remolcador també mou la draga, que no té propulsió autònoma. La història d'aquestes màquines i d'aquests treballs resulta interessant des de molts punts de vista, i esdevé una excusa perfecta per donar una ullada diferent al nostre passat marítim, lluny dels focus d'atenció més habituals i propers.⁵

5. Sobre embarcacions de dragat d'abans de l'aplicació del vapor, consulteu M. VIGUERAS GONZÁLEZ, *La tecnología portuaria del Siglo de Oro español*, Madrid: Dirección General de

L'any 1817 es va utilitzar per primer cop a Espanya una draga de vapor al riu Guadalquivir, per facilitar la navegació. Es tractava de la màquina dita *Reina Isabel*, coneguda popularment com *El Sevillano*. Tenia una potència de sis cavalls i podia treure 2.000 quintars de fang per hora.⁶ Segurament, fou la primera màquina de vapor d'aquestes característiques utilitzada a Espanya, malgrat que Joan Alemany assegurava que havia estat a Barcelona on s'havia aplicat el vapor en aquest camp per primer cop el 1829. En tot cas, fóssim pioners o no, aleshores es produí un pas de gegant al port de Barcelona. La màquina emprada el 1829, de dotze cavalls i de la qual no tenim cap descripció,⁷ era sens dubte una modificació de la draga de sínia, en què s'aplicava la força del vapor per moure la roda, la qual esdevenia a més l'eina per rascar i netejar el fons. Amb la nova draga, només entre maig de 1829 i juny de 1830, es van extreure 677.000 peus cúbics de llot.

El resultat fou tan bo que el 20 d'abril de 1832 pogué fondejar a Barcelona la fragata de guerra *Perla*, el vaixell més gran que fins aquell moment havia entrat en aquest port i que dos anys abans hauria hagut de quedar-se fora.⁸ Com a contrapartida, cal anotar que, entre 1829 i 1835, el dragat del port va representar la meitat de la seva despesa. A partir de desembre de 1844, una empresa particular anomenada Empresa de la Limpia del Puerto es quedà amb la contracta dels dragats, que realitzaven dues dragues de 25 HP i setze gànguils de dos dipòsits, moguts pel remolcador *Primer Catalán*.⁹ Aquests treballs, efectuats per màquines que semblaven monstres antediluvians, causaven gran sensació i nombroses persones acudien al port per veure l'espectacle.¹⁰

L'arribada, des d'Anglaterra, d'una draga de primera divisió, que per primera vegada era propietat del port, representava un nou pas endavant. Es

Puertos y Costas, 1979, i també *Máquinas y artes de construcción portuaria en la Exposición de Puertos y Fortificaciones en América y Filipinas*, Madrid: CEHOPU, 1985.

6. Santiago RIERA TUÉBOLS, *Dels velers als vapors*, Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 1993, p. 169.

7. M. SAURI I J. MATAS, *Manual Histórico y Fotográfico o Guía General de Barcelona*, Barcelona, 1849.

8. Sobre aquesta embarcació, vegeu Enrique GARCÍA-TORRALBA PÉREZ, «Los arsenales y mantenimiento de los buques de la Real Armada. Un ejemplo: la Fragata Perla 2ª», *Revista de Historia Naval*, 116 (2012), p. 25-45.

9. M. SAURÍ I J. MATAS, *Manual Histórico...*

10. A. RUÉ DALMAU, *El puerto de Barcelona*, Barcelona: Biblioteca Turística de la Sociedad de Atracción de Forasteros, XXVI, 1931.

tractava, en realitat, d'un tren complet que havia estat contractat l'any 1857 a la casa Hodgson, tot i que no arribà a la ciutat comtal fins al febrer de 1860. L'element protagonista era una draga de cinquanta cavalls, amb una eslora de 106 peus i una mànega de 28 peus, que fou batejada amb el nom de *Barcelona*. El següent en importància era un remolcador de rodes, el *Buenaventura*, de 126 peus d'eslora, 17,5 de mànega i 10 de puntal. Completaven el conjunt vint gànguils, que feien cadascun 43,5 peus d'eslora, 14,5 peus de mànega i 9,5 peus de puntal. Totes les embarcacions eren de ferro.¹¹ Aquest tren apareix en algunes de les fotografies més antigues del port i probablement és el que es representa en la litografia «a vista d'ocell» de Guesdon. Malgrat la manca de detalls, sens dubte es tractava d'una draga de sínia o de catúfols.

El projecte de José Rafo

A mitjan segle XIX, Barcelona necessitava una reestructuració del port que li permetés adaptar-se a les necessitats d'una marina mercant en transformació. Els vaixells de vapor i de ferro, de major mida i calat, anaven desplaçant a poc a poc els velers. Amb les polítiques liberalitzadores vingudes de la mà de la Revolució de 1868, es donà un gran pas endavant en la política descentralitzadora de la gestió portuària espanyola. Aquesta inquietud cristal·litzà amb la constitució de la Junta d'Obres del Port de Barcelona l'11 de desembre de 1868. Aquest nou instrument de gestió posà en marxa un projecte de reforma del port certament molt ambiciós, el qual havia estat redactat uns anys abans.

Es tracta d'un projecte complet d'obres i millores del port que fou encarregat a l'enginyer en cap de la província José Rafo Tolosa, per ordre de 28 d'abril de 1859. Un any després, una Reial ordre de 29 de maig l'aprovà. El projecte Rafo s'imposà sobre altres projectes anteriors realitzats per enginyers de la talla de Miquel Garriga i Roca (1851, 1853 i 1854), Pedro Andrés Puigdollers (1854), Francisco Soler (1853, 1854, 1856 i 1859), Simón Ferrer i Antonio Arriete (1850). Tot ells proposaven respostes conservadores, mentre que Rafo posà els fonaments d'un port modern, que anà ampliant-se i millorant-se amb projectes posteriors.

11. Informació extreta del fitxer «Vapors», amb dades de la Comandància de Marina de Barcelona. Centre de Documentació Marítima, Museu Marítim de Barcelona.

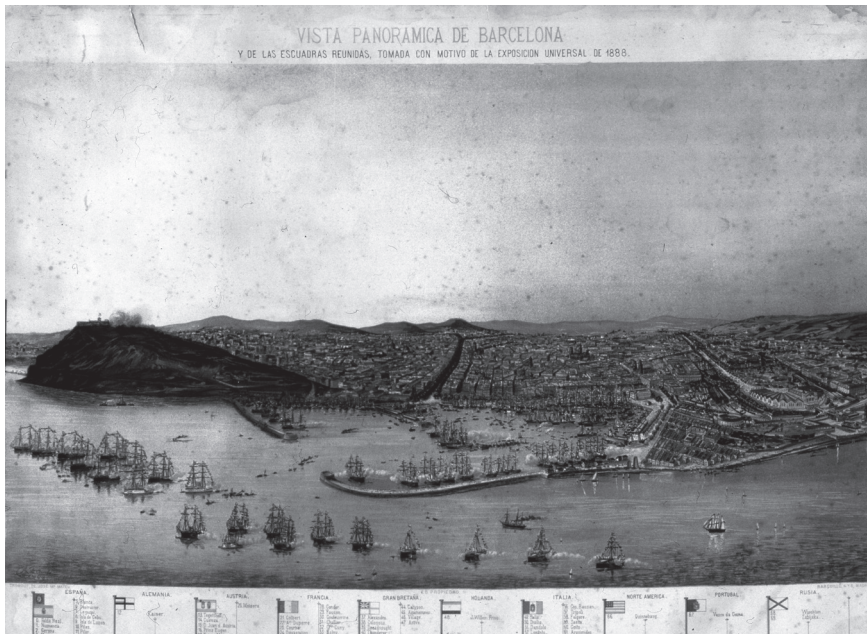

Figura 1. Vista del port de Barcelona amb l'estructura tancada projectada per Rafo. Pintura d'Antonio de Caula. Litografia de José M.ª Mateu (Museu Marítim de Barcelona).

Tant és així que Ildefons Cerdà incorporà el projecte de port de Rafo en la versió final del *Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona. Proyecto de su Reforma y Ensanche*, aprovat el 31 de maig de 1860. Finalment, ambdós projectes es van fondre en una única visió global que projectava una ciutat moderna i ben articulada. La seva concepció englobava també tot el sistema de transports. Gràcies a la suma dels dos plans, restaren establerts els principals accessos al port i també s'inicià l'apropament del recinte portuari al teixit urbà.

Els dos objectius principals del projecte Rafo eren aconseguir un abrís segur amb calat suficient i la construcció de les estructures bàsiques per a un tràfic marítim creixent amb noves necessitats. Ambdós objectius foren assolits per l'enginyer Mauricio Garrán, enginyer de port i primer director tècnic de la Junta d'Obres del Port de Barcelona fins a la seva dimissió el

1881.¹² Modificà en part el projecte primitiu i inicià la construcció de grans estructures, com ara l'anteport, dàrsenes interiors i alguns dels molls interiors —Ponent, Barcelona, Capitania o Pescadors—, així com la demolició de la Muralla de Mar i la preparació dels fonaments del que seria el moll de la Muralla. Per aconseguir tot això, un dels requeriments principals era assolir els calats necessaris i, per tant, esdevenia imprescindible una operació de dragat a gran escala, com també preparar la fonamentació dels molls amb grans blocs de ciment. En definitiva, una obra pública tan important i costosa com és la construcció del port modern començava amb un treball tan discret i poc lluït com és el dragat.

Un tren de neteja per a la Junta d'Obres del Port

Al final de la campanya 1874-1875 es donà per finalitzat el dragat previ a la construcció dels molls interiors, deixant un port modern i accessible, amb un fons mitjà d'uns vuit metres. El total de sediments extrets entre el maig de 1870 i el juny de 1875 fou d'1.835.910,35 m³, amb un cost total de 3.124.264,44 pessetes.¹³ Es tancava una pàgina en la història dels dragats a Barcelona, i per primer cop el port era el guanyador absolut en la guerra contra els sediments. El port industrial construït sobre el projecte de José Rafo començava a ser una realitat. A partir d'aquell moment, els dragats havien de tenir més a veure amb el manteniment dels calats i la preparació de nous molls que amb la guerra contra els sediments incansables. Havia arribat, doncs, el moment de renovar el tren de neteja de propietat, un cop feta la part més important del treball. Calia fer una inversió de futur per garantir el manteniment del port.

Mentre es definien necessitats i possibilitats, es realitzà una campanya de dragat per assolir un fons de vuit metres. Els treballs es contractaren a Pedro Brunet Bernarcune, amb domicili a Toulon (França), a través d'un contracte formalitzat el 30 de juny de 1870. El material utilitzat, propietat de Brunet, consistia en quatre gànguils de ferro amb capacitat de 150 m³

12. A més de signar diferents projectes relacionats amb el port de Barcelona, Mauricio Garrán Roman fou autor del *Tratado de la formación de los proyectos de carreteras*, Madrid: Ministerio de Fomento, 1862.

13. *Memoria de la Junta de Obras del Puerto de Barcelona (MJOPB)*, 1874-1875, p. 19.

cadascun, una draga de fusta folrada de zenc denominada *L'Africain*, una draga de fusta folrada de coure denominada la *Catalana* i un remolcador de ferro i rodes de nom *L'Utile*, la capacitat del qual era d'aproximadament 32 tones.¹⁴

Els treballs foren realitzats per un equip format per cinc dragues, trenta-dos gànguils, cinc vapors remolcadors, un dic flotant, sis llanxes i setze bots. Entre aquestes embarcacions hi havia també les de Brunet. El personal implicat foren quatre capitans i contramestres, vint-i-dos maquinistes i fogoners, cent onze patrons, mariners i mossos, i cinquanta-sis operaris de tota mena. Una de les dragues, la *Barcelona*, que era propietat de l'Estat, fou destinada posteriorment a Cartagena.¹⁵ Entre maig de 1870 i juny de 1875 s'executà l'extracció d'1.835.910,35 metres cúbics al port de Barcelona.¹⁶ El material extret (fang, sorra i argila) s'abocà a uns cinc quilòmetres de la costa, i una part (sorra fonamentalment) s'utilitzà per reomplir el moll de la Muralla, llavors en construcció. També es van extreure restes d'un vaixell i alguns canons, que eren al fons. El detall dels treballs i els costos es pot veure en la següent taula:

<i>Campanyes</i>	<i>Metres cúbics extrets</i>	<i>Pessetes abonades al contractista</i>
El 1870 (des del maig)	83.742,21	93.313,25
El 1871	521.083,70	74.543,62
El 1872	551.369,56	938.401,11
El 1873	423.411,14	756.554,83
El 1874	184.527,94	324.158,26
El 1875 (fins al 5 de juny)	71.775,80	104.422,54
Total	1.835.910,35	3.091.393,61

Mentre es treballava a les aigües, a les oficines de la Junta d'Obres del Port i a altres despatxos s'elaborava el disseny del que seria l'adquisició d'un tren de neteja, objecte principal de la documentació conservada a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. En primer lloc, se sotmeteren a l'aprovació del govern les bases per a la seva adquisició.¹⁷ Per ordre de la

14. APB, H1616-2.

15. *MJOPB*, 1873-1874.

16. *MJOPB*, 1871-1872; 1872-1873, i 1874-1875.

17. *MJOPB*, 1873-1874.

Dirección General de Obras Públicas de 6 de juliol de 1876, s'aprovaren aquelles bases i s'obrí un concurs públic per tal de rebre propostes d'empreses nacionals i estrangeres.

Finalitzats els terminis previstos, es van comptabilitzar cinc propostes, que representaven empreses de quatre països: H. Simon & Co, de Londres; Successors de la societat D. Filkin i C^a, de Bèlgica; Lachembery Freres, de Bosslan (Alemanya); Satre et Averly, de Lió, i Société Nouvelle des Forges et Chantiers de la Méditerranée, de Marsella. Valorades les pliques, resultà guanyadora la casa Satre et Averly de Lió, amb un pressupost de 500.000 francs. Amb l'aprovació de la direcció general, es formalitzà el contracte per Reial ordre de 27 de setembre de 1877. Alejandro Wohlguemuth¹⁸ va actuar com a representant legal de la casa Satre et Averly, i del seu apoderat Óscar Grenier, amb amplis poders per negociar amb la Junta del Port de Barcelona i també per al cobrament de les quantitats corresponents.¹⁹

Mentre es resolien els tràmits burocràtics, els treballs no s'aturaven. Per Reial ordre de 26 d'octubre de 1877 s'havia aprovat el projecte per a la construcció dels molls de Barcelona, Capitania i Ponent, i s'hagué de dragar els sediments, que bàsicament eren residus abocats pel clavegueram. Una mica més tard, una Reial ordre de 17 d'agost de 1878 aprovava la construcció del moll de Pescadors. La JOP va trobar-se amb el problema que el material utilitzat fins ara havia estat retirat de Barcelona pel contractista, i que el nou tren encara no havia arribat. Aleshores es feren gestions per aconseguir en préstec algunes embarcacions propietat de la JOP de Tarragona, però foren infructuoses. S'hagué d'improvisar i s'habilitaren en uns dos mesos un parell de dragues de mà i cinc gànguils petits, que naturalment trigaren més del previst a completar la tasca assignada. També fou

18. Alejandro (Alexander) Wohlguemuth fou un enginyer nascut a Bèlgica, que féu els seus estudis a París i posteriorment s'instal·là a Barcelona, en un despatx de la Rambla. L'origen de l'Arsenal Civil de Barcelona és una iniciativa seva. El professor Martín Rodrigo, quan fa referència a aquest enginyer, diu el següent: «se ofrecía para la venta e instalación de toda clase de máquinas y material de fábrica de gas, filatura y tejido, de algodón, lana, yute y lino... para la realización de estudios, planos y presupuestos para instalaciones y reformas de fábricas, así como para instalar hornos, calderas, máquinas de vapor y transmisiones privilegiadas y garantizadas por un consumo mínimo de carbón» (M. RODRIGO ALHARILLA, «La industria de construcciones mecánicas en Cataluña: el Arsenal Civil de Barcelona», *Revista de Historia Industrial* (Barcelona), 16 (1999), p. 163-176.

19. APB, H84-8, Expedient núm. 21 (balanços d'abril de 1880). El seu nom apareixia també a les escriptures de José Falp.

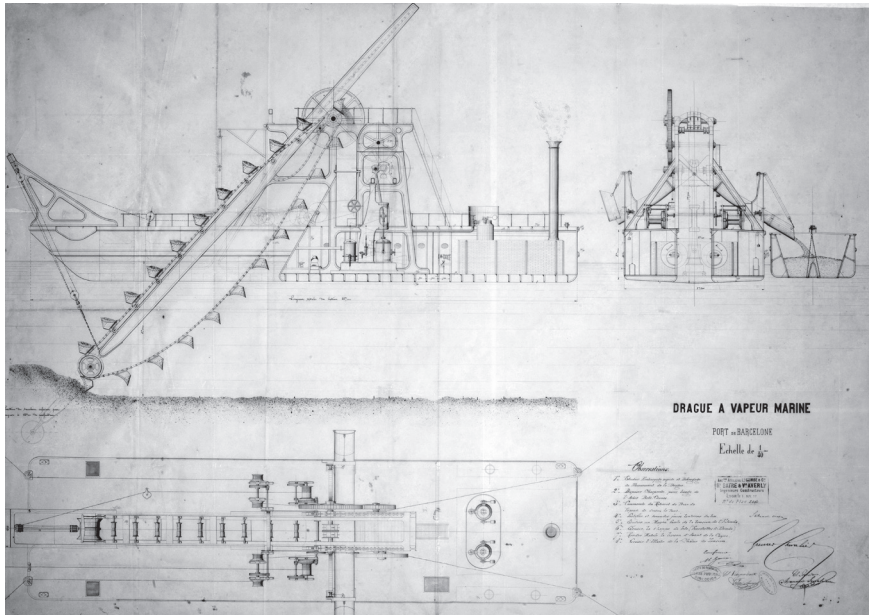

Figura 2 . Plànol de la draga (AHPB, Josep Falp, Manual, 1877, 4a part, f. 4.401 a 4.414). Foto: José Luis Biel.

un problema la construcció del moll de Pescadors, aprovada per Reial ordre de 17 d'agost de 1878. Quan se'n començà la construcció es preveia que el nou tren encarregat a França ja seria a Barcelona, ja que la data de lliurament era el 3 de juny de 1879, però hi hagué un retard.

Finalment, l'any 1879 arribà a la capital catalana l'equip de neteja, que provenia de la casa Satre et Averly de Lió, malgrat que els bucs pròpiament dits havien estat construïts per la casa Chevalier & Grenier. Aquest tren fou realment important en la història del port de Barcelona, ja que per diverses circumstàncies hagué de treballar-hi gairebé vuitanta-cinc anys.

Descripció dels elements

El principal element era la draga. Aquest artefacte no va rebre cap nom, ja que era simplement *la draga*. Estava construïda totalment de ferro i, com les seves predecessores, no era autònoma; feia 35 metres d'eslora, 9 metres

de mànega i 3,20 metres de puntal; desplaçava 268 tones i tenia una màquina de vapor de 150 cavalls (recordem que la *Barcelona* en tenia només 50). Nominalment, tenia capacitat per extreure entre 800 i 1.200 m³ diaris (cada catúfol tenia una capacitat de 0,6 m³), però amb el temps minvà fins a només 240 m³ per dia a causa de la fatiga dels materials. La seva màxima fondària de treball estava als dotze metres, suficient atès el tipus de vaixells que ens visitaven aleshores.

La informació tècnica que tenim procedeix de diferents fonts i la presentem esquematitzada en les taules següents:²⁰

Nom:	<i>O. P.</i> (sense nom)
Llista i foli:	4º 1752
Classe:	Draga de vapor de catúfols
Cost:	280.000 francs
Abanderament:	20 d'abril de 1880
Energia que empra:	Carbó / vapor (dades de 1958)
Nombre de màquines:	Una màquina
Característiques de màquines i calderes:	Una màquina de vapor de baixa pressió amb expansió i una potència de 150 cavalls nominals i 35 indicats; dues calderes fixes tubulars, 1 forn per caldera
Capacitat carbonera principal:	15 tones
Consum de carbó per singladura:	1.800 kg
Aiguada:	Per a la caldera 8 m ³ ; potable 2 m ³
Material del buc:	Ferro
Eslora:	33,00 m
Mànega:	8,52 m
Puntal:	3,20 m
Tonatge:	Total registre brut 268,71 Tm
Calat:	1,50 m

20. Les dades d'aquesta taula i les següents han estat elaborades a partir de: APB, H801-1; APB, H1580-13; Dirección Local de Navegación y Pesca Marítima de Barcelona; Registro de Marina; Listas Oficiales de buques; *Memoria del Puerto de Barcelona, 1930-1935*; APB, Proyecto histórico núm. 1.783 (no catalogat). *Presupuesto de reparación y reposición del material flotante destruido o averiado.*

Capacitat de càntara o de catúfols:	60 cadascú
Rendiment mitjà:	240 m ³ dia
Profunditat màxima de dragat en condicions normals:	12 m
Velocitat de propulsió:	No té propulsió pròpia
Tripulació:	20 tripulants
Característiques dels elements específics:	Pot dragar teòricament uns 100 m ³ per hora, però en la pràctica resulta menys. Capacitat dels catúfols 250 litres. Longitud escala 22 metres.
Reparacions d'importància abans de 1936:	El 1914 es reparà el buc, la coberta, el castell i l'escala, a càrrec del pressupost general de conservació. L'any 1920 es repararen els plànols de fons de la nau i les màquines.

La potència i la mobilitat les aportava el remolcador *Setantí*, que fou el primer remolcador propietat de la JOP, i l'únic durant gairebé vint-i-cinc anys. Fou batejat amb el nom del conseller en cap del Consell de Cent de Barcelona (Lluís Setantí) que, l'11 de setembre de 1477, posà la primera pedra de l'espigó del que amb el temps seria el port artificial de la ciutat.²¹ Feia 61 tones de desplaçament, 23,40 m d'eslora, 4,76 de mànega i 2,55 m de puntal. La casa Satre et Averly de Lió havia fet la màquina, del tipus Compound, de 120 CV, mentre que el buc d'acer era de la casa Chevalier & Grenier.²²

Nom:	<i>Setantí</i>
Llista i foli:	4º 1753
Distintiva:	M.D.H.V. (Lista Oficial de 1933) / E.G.Q.H. (Lista Oficial de 1948) / EA-3286 (desembre de 1952)
Classe:	Vapor remolcador a hèlix
Cost:	114.500 francs

21. Aquell acte es commemorà amb una inscripció col·locada a la Torre Nova, a la platja de Barcelona. (Text sencer a J. ALEMANY LLOVERA, *El Puerto de Barcelona un pasado, un futuro*, Barcelona: Lunwerg Editores, 2002, p. 70).

22. *Lista Oficial de Buques*, 1930.

Abanderament:	29 d'abril de 1880
Número de màquines:	Una màquina marina de vapor
Característiques de màquines i calderes:	Màquina de vapor Compound, d'una potència de 40 cavalls nominals i 60 indicats; una caldera marina cilíndrica tubular de 5 kilograms de pressió.
Número de forns per caldera:	2
Capacitat carbonera principal:	14.000 kg
Consum de carbó per singladura:	1.200 kg
Aiguada:	Per a la caldera 5.000 kg; potable, 1.000 kg
Material del buc:	Acer
Eslora:	23,40 m
Mànega:	4,76 m
Puntal:	2,55 m
Tonatge:	Total registre brut 61,05 Tm
Calat màxim:	2 m
Velocitat de propulsió:	8 milles per hora
Tripulació:	6 tripulants
Reparacions d'importància abans de 1936:	El 1918 es repararen el buc, coberta, calderes i màquines amb càrrec al pressupost general de conservació.

Completaven el tren cinc gànguils, que van ser numerats com *OP 1*, *OP 2*, *OP 3*, *OP 4* i *OP 5*. Per als cinc gànguils es va formar «asiento» amb data 8 d'abril de 1880, de conformitat amb la Reial ordre de 5 de juny de 1862, en la qual es determinava l'abanderament i la matriculació dels trens de neteja, i es notificà tot seguit al capità general del Departament de Cartagena. No en sabem gran cosa, d'ells, a part que la seva capacitat era de 80 m³ i que, amb constants reparacions, foren aprofitats a fons durant més de vint-i-cinc anys, ja que es desballestaren entre el 1912 i el 1917 (l'*OP 2* el 1912, l'*OP 1* i l'*OP 5* el 1915, i al final del mateix 1917 l'*OP 3* i l'*OP 4*).

Nom:	Gànguil n. 1; Gànguil n. 2; Gànguil n. 3; Gànguil n. 4, Gànguil n. 5
Llista i foli:	4º, Fol. 1754; 1755; 1756; 1757 i 1758
Classe:	Gànguil
Cost:	105.500 francs, és a dir, 21.100 francs cadascun.

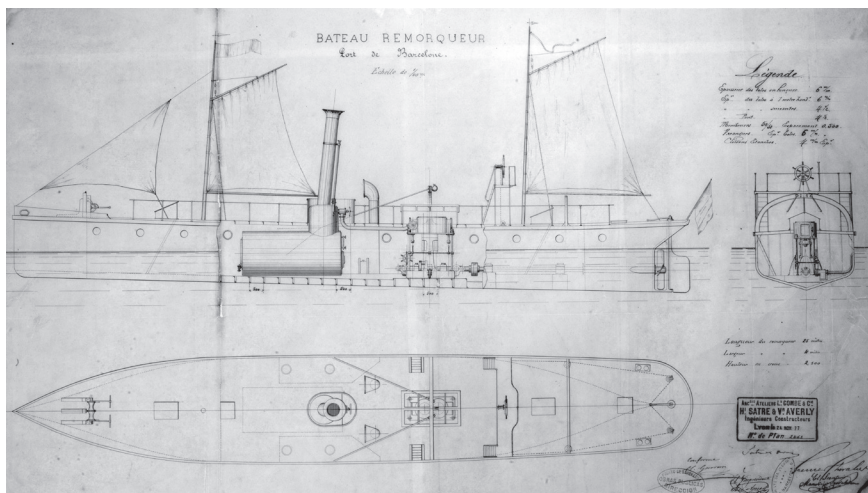

Figura 3. Plànol del remolcador (AHPB, Josep Falp, Manual, 1877, 4a part, f. 4.401 a 4.414). Foto: José Luis Biel.

Abanderament:	29 d'abril de 1880
Material del buc:	Ferro
Eslora:	25,00 m
Mànega:	5,24 m
Puntal:	2,68 m
Tonatge:	Total 105,19 Tm
Baixa:	Els gànguils foren retirats del servei i desballestats per aprofitar-ne els materials entre el 1912 i el 1917.

El tren de neteja fou una adquisició important, i representava una gran inversió alhora que una notable millora tècnica. És interessant el que es diu a les memòries de la JOPB:

No puede dejar de llamar la atención acerca del grandísimo bien, que, en su concepto, se ha hecho al puerto de Barcelona con la adquisición del tren de limpia, el cual, visto por la Junta, ha resultado ser de buenas condiciones. Nuestro fondeadero está sometido a los efectos de corrientes continuas, que arrastran sin cesar arenas hacia el interior de las dársenas; y era absolutamente

indispensable, así para extraer dichas arenas, como para la limpia, tener para el puerto una draga en servicio permanente; de otro modo las obras con tantos sacrificios ejecutadas, pronto hubieran resultado poco menos que inútiles. Hoy puede decirse que el puerto ha quedado asegurado para Barcelona: el auxilio constante de su draga, garantiza las buenas condiciones de su fondeadero, lo cual era de necesidad absoluta.²³

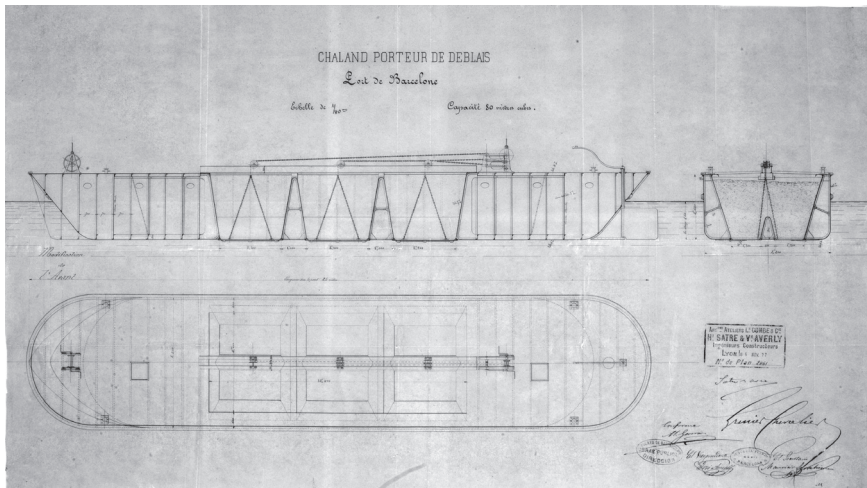

Figura 4. Plànol d'un dels gànguils del tren de neteja (AHPB, Josep Falp, Manual, 1877, 4a part, f. 4.401 a 4.414). Foto: José Luis Biel.

Per un document manuscrit signat el 28 d'octubre de 1879 pel director de les Obres del Port, l'enginyer Mauricio Garrán, sabem que el buc i la màquina de la draga van arribar al port el dia 16 anterior, i els catúfols i la resta de parts ho feren més tard. Per aquesta raó s'ordenà aleshores el primer pagament del 25% (125.000 francs del total de 500.000), com es preveia a les ordres de la Direcció General d'Obres Públiques de 6 de juliol i 21 de novembre de 1876. El pagament es verificà el 28 d'octubre de

23. *MJOPB*, 1879-1880, p. 30-31. Podem trobar informació sobre les primeres despeses relacionades amb el tren de neteja a: APB, H84-5, Expedient núm. 18 i rebut núm. 1 (gener, 1880); H84-7, Expedient núm. 20 i rebut núm. 4 (febrer-març, 1880); H84-8, Expedient núm. 20 i rebuts núms. 4 a 9 (abril, 1880).

1879 per una quantitat que al canvi fou de 124.254,47 pessetes.²⁴ En un altre document similar, signat pel mateix director el 12 de novembre de 1879, s'esmentava l'arribada del remolcador i dels cinc gànguils, i en aquell moment s'abonà al contractista un altre 25%. Aquest segon pagament s'efectuà el 27 de novembre de 1879 pel mateix import.²⁵

Amb data de 17 d'abril de 1880, l'enginyer director del port va emetre un certificat, en el qual feia constar que ja s'havien fet les proves preceptives (recollides a les bases 14, 15 i 16 aprovades per la Direcció General d'Obres Públiques en 1876) i es redactava acta de recepció. Amb això es féu el tercer pagament de 125.000 francs, que al canvi eren 122.669,28 pessetes. Aquests diners els cobrà directament el Sr. Wohlguemuth.²⁶ Un cop finalitzat el període de proves, ja entrat l'any 1881, es liquidà el quart i darrer pagament del tren de neteja.²⁷

Les tripulacions

Gràcies als balanços dels anys 1879-1880 conservats a l'Arxiu Històric del Port de Barcelona, coneixem els noms i sous del personal adscrit al tren de neteja, almenys en els primers anys d'activitat.²⁸

Draga

<i>Classes</i>	<i>Noms</i>	<i>Jornals</i>	<i>Preu</i>	<i>Total</i>
Dragador	Josep Benlliure	15	5,50	75,00
Maquinista	Francesc Mas	15	7,00	105,00
Fogoner 1r	Josep Rocabert	15	3,25	48,75
Fogoner	Miquel Farjé	15	3,00	45,00

24. APB, H84-1, Expedient núm. 18.

25. APB, H84-1, Expedient núm. 19.

26. APB, H84-8, Expedient núm. 21.

27. *MJOPB*, 1879-1880 i 1880-1881.

28. APB, H84-8, Expedient núm. 19. Alguns d'aquests noms apareixen relacionats amb altres treballs al port de Barcelona. Per exemple, Francisco Buhigas consta com a contramestre cobrant un jornal de 4 pessetes i Bautista Caudet com a patró amb un jornal de 3,25 pessetes, ambdós treballant en la col·locació de blocs als molls de Barcelona i de Capitania, en la primera quinzena de novembre de 1879 i en la segona quinzena d'aquell mateix mes (APB, H84-1, Expedient núm. 10 i APB, H84-1, Expedient núm. 16)

<i>Classes</i>	<i>Noms</i>	<i>Jornals</i>	<i>Preu</i>	<i>Total</i>
Patró	Ramon Antolín	15	3,25	48,75
Mariner	Francesc Such	15	3,00	45,00
Mariner	Antoni Clemente	15	3,00	45,00
Mariner	Ramon Muñoz	15	3,00	45,00
Total				457,50

Vapor remolcador *Setantí*

<i>Classes</i>	<i>Noms</i>	<i>Jornals</i>	<i>Preu</i>	<i>Total</i>
Capità	Francesc Buhigas	15	4,50	67,50
Maquinista	Jaume Seseras	15	6,00	90,00
Fogoner	Josep Senent	15	3,00	45,00
Mariner	Josep Girben	15	3,00	45,00
Mariner	Mateu Llodra	15	3,00	45,00
Mariner	Sebastià Antich	15	3,00	45,00
Total				337,50

Gànguils *núms. 1, 2, 3, 4 i 5*

<i>Classes</i>	<i>Noms</i>	<i>Jornals</i>	<i>Preu</i>	<i>Total</i>
Patró	Batista Caudet	15	3,25	48,75
Patró	Agustí Farjé	14	3,25	45,50
Mariner	Bartomeu Vicens	15	3,00	45,00
Mariner	Antoni Pla	15	3,00	45,00
Mariner	Vicenç Bertrán	15	3,00	45,00
Mariner	Francesc Caixal	15	3,00	45,00
Mariner	Francesc Martorell	10	3,00	30,00
Mariner	Benet Soriano	10	3,00	30,00
Mariner	Joan Aviñón	09	3,00	27,00
Mariner	Sebastià Beltrán	15	3,00	45,00
Total				406,25

Uns treballadors discrets

Ben aviat el tren de neteja començà a treballar. Durant els anys 1881 i 1882, la draga estigué constantment treballant en el fons davant el moll de Sant Bertran, per eliminar unes tasques de sorra. Es van extreure uns 46.000 m³

Figura 5. Foto de la draga i, en primer pla, un dels gànguils (Arxiu Històric del Port de Barcelona).

de sorra i fang, dels quals una part, 20.920 m³, es reutilitzaren per reomplir diferents molls en construcció, mentre que la resta fou abocada fora del port, a unes tres milles de la costa. El mes de desembre de 1883 hi hagué un gran temporal, i en la nit del 8 al 9 es trencaren les cadenes de la draga, però finalment els danys foren escassos. Més problemàtic fou el desgast motivat pels treballs.²⁹ En els anys següents (1883-1884), les embarcacions patiren algunes reparacions importants. Especialment dur era el treball del *Setantí*, que a més de prestar servei al tren de neteja, contínuament era destinat a d'altres feines de transport de tot tipus de materials per a la construcció dels diferents molls i remolc de barcasses i càbries (grues flotants). Se li substituï l'antiga caldera per una de nova (de 80 CV), subministrada per Julius G. Neville, de Liverpool, i també se li incorporà un generador.³⁰

29. *MJOB*, 1881-1886.

30. El pressupost del canvi del generador fou aprovat per Reial ordre de 22 de febrer de 1894, en la qual s'autoritzava la Junta per adquirir per concurs la caldera nova i executar

Figura 6. Foto del remolcador *Setantí* (Arxiu Històric del Port de Barcelona).

En definitiva, aquest equip fou el protagonista principal, tot i que no l'únic, durant uns anys tan crucials per al nostre port com són els darrers del segle XIX, quan es fan obres com les dels molls de Pescadors, del Dipòsit, de les Drassanes, de Sant Bertran, d'Espanya, de Catalunya o de Ponent. Un altre dels grans projectes d'aquell final de segle, la instal·lació del dic flotant i deposant, l'any 1895, exigí també el concurs de la draga. Calia ampliar el calat previst per encabir el dic, i fou necessari modificar la sínia per augmentar-ne l'abast fins a 12,50 m. També fou necessari utilitzar una grua excavadora del tipus Priestman, llogada a la factoria de La Maquinista Terrestre y

per administració els treballs d'extracció de la caldera vella. El concurs es realitzà el 22 de març i per Reial ordre de 13 d'abril del mateix any, fou adjudicat el subministrament de la caldera a Julius G. Neville per un preu de 15.495 pessetes. La instal·lació del nou generador finalitzà el setembre amb una despesa addicional de 613 pessetes, amb la qual el total fou de 16.108 pessetes.

Marítima de Barcelona per un preu de 15.500 pessetes. Les dragues d'aquest estil eren versions modernes de la draga de cullera (o de cloïssa, en una probable traducció catalana), coneguda des del segle XVI.

Quan començava la Gran Guerra l'estiu del 1914, Barcelona tenia ja un gran port, bàsicament amb la forma i l'estructura que ara coneixem. No era, doncs, moment de fer grans obres, sinó de mantenir el que ja existia. Des d'aquest moment i fins al final de la Guerra Civil Espanyola, les campanyes de dragat seran poc més que de simple manteniment que altra cosa, amb l'excepció de la campanya de 1934, quan el tren de neteja va ser llogat a Fomento de Obras y Construcciones, que tenia contractada la prolongació del dic de l'Est. El tren de neteja continuava format per la draga de sínia i el remolcador *Setantí*, i s'havien arrengrerat nous gànguils per substituir els vells.

Pel que fa al remolcador, a més de les seves tasques al servei del tren de neteja, va prestar serveis diversos. Una acció destacada és la participació del *Setantí*, el novembre del 1887, en l'auxili i salvament de la tripulació d'un llagut de pesca que es trobava en perill al peu de Montjuïc. Per aquesta acció un dels tripulants, Joan Dardé, va rebre la Medalla de Plata de la Sociedad Española de Salvamento de Náufragos.

En el marc d'un port no gaire gran, on el servei de remolc era ofert per empreses particulars, la Junta d'Obres del Port de Barcelona no va veure, naturalment, la necessitat de disposar de més remolcadors propis. De fet, mai no ha tingut una gran flota; en general, només ha disposat simultàniament de dos o tres unitats, sense considerar les llanxes petites però potents que feien en certa manera un servei semblant. Tot i això, el 1904 la JOP adquirí com a reforç al servei de remolc una llanxa a vapor de 14 tones, que rebé el nom de *Ligera*,³¹ i més endavant posà en marxa l'adquisició de dues noves embarcacions, el *Bomba n° 2*, batejat després amb el nom de *Besós*, i el *Bomba n° 1*, batejat com *Llobregat*. Avarats el 1909, eren considerats més que suficients per a qualsevol eventualitat i, en el seu moment, eren els millors d'Espanya.³²

31. El Museu Marítim de Barcelona conserva la màquina i la caldera de la *Ligera*, amb els números d'inventari 10.897 i 10.896, respectivament.

32. *Vida Marítima*, 1909, p. 176; *Vida Marítima*, 1909, p. 278.

La guerra civil

Al principi de 1936 el material flotant en servei al port era força bo i complet, i en general estava en un bon estat de conservació, malgrat l'edat. L'esclat de la guerra civil va suposar noves tasques, especialment per a alguns remolcadors, un canvi de rol que no van patir, per exemple, altres embarcacions del port. Al final d'octubre de 1937 es va crear, a la zona republicana, la Defensa Móvil Marítima, amb comandament independent de la flota republicana. Això implicava la requisada de remolcadors i pesquers per armar-los i convertir-los en unitats de vigilància antisubmarina o patrulleres. Aquestes embarcacions mantenien els seus noms, però afegint les sigles GC (guardacostes) i V (vigilància). El *Setantí* estava avariat i li faltava una hèlix, de manera que no va ser allistat a la flotilla.³³

Quan els nacionals van entrar al port de Barcelona, van trobar la draga de sínia enfonsada davant del moll de Catalunya; havia estat negada, segurament de manera intencionada, el 14 de gener del 1939.³⁴ El 24 de març de 1941, la Comisión de la Armada para Salvamento de Buques realitzà els treballs per refлотar-la i, aquell mateix dia, fou dipositada a la quarta secció del dic flotant i deposant.³⁵ L'operació de salvament i les posteriors reparacions, molt costoses en temps i diners, deixaran durant un temps el port sense tren de neteja, amb la consegüent invasió de sorres, com antigament. Un cop en funcionament, la draga hagué de recuperar el temps perdut a marxes forçades. El *Setantí* aviat fou retornat al servei. Per combatre amb més energia el problema de calats del port, les noves autoritats portuàries posaren en funcionament, l'any 1942, un petit tren de neteja, propietat d'una empresa holandesa i que, segons que sembla, estava abandonat al port des d'abans de la guerra.³⁶

33. Juan PARDO SAN GIL, «La flotilla de vigilancia y defensa antisubmarina de Catalunya 1937-1939», a *Actes del 1r Congrés d'Història Marítima de Catalunya* (Edició en CD-Rom del Museu Marítim de Barcelona, 2002). També «La flotilla de Cataluña 1937-1939», *Serga, Historia militar del siglo XX*, 37 (septiembre-octubre, 2005), p. 34-45.

34. Sobre l'estat del material flotant en acabar la guerra, vegeu APB, Projecte històric núm. 1783 (no catalogat), *Presupuesto de reparación y reposición del material flotante destruido o averiado*, Memòria, 27 de setembre de 1939, Ingeniero José M. Jáuregui.

35. APB, H1778-1.

36. *MJOPB*, 1939-1943, p. 127 i ss.

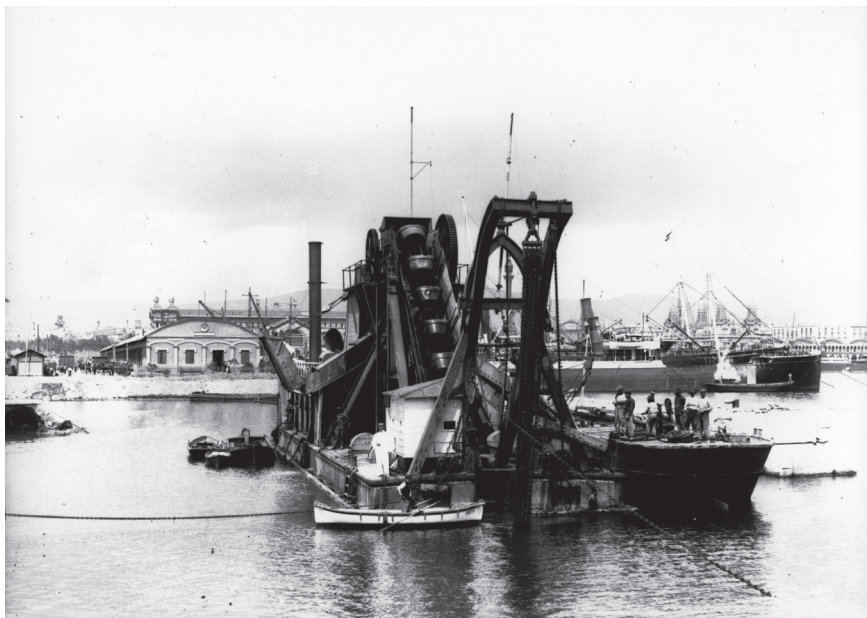

Figura 7. Una altra vista de la draga (Arxiu Històric del Port de Barcelona).

El Pla d'Estabilització i la renovació de la flota

La penúria de la postguerra féu que, en general, el material flotant del port no pogués ser renovat fins al cap de molts anys, de manera que a mitjan segle passat hom podia trobar embarcacions amb més de seixanta anys de servei. L'aprovació del Decret llei d'ordenació econòmica de 21 de juliol de 1959 (conegut generalment amb el nom de Pla d'Estabilització) tingué efectes directes sobre el port de Barcelona des de tots els punts de vista, com els tingué en general sobre l'economia espanyola que sortia definitivament de l'autarquia. La liberalització del comerç i del règim d'inversions estrangeres, així com el restabliment del mercat lliure de divises, trenquen la tradicional política intervencionista de l'Estat espanyol i coincideix en el temps amb l'expansió de l'economia europea.

La nova situació té un impacte positiu a Catalunya, que viurà un creixement econòmic sense precedents, tot i que hi haurà efectes negatius a causa de la manca de planificació i de control democràtic sobre l'economia. Pel que fa estrictament al port de Barcelona, la nova política econòmica

obria les portes al final d'un període gairebé letàrgic. En un nivell més pràctic, un informe del Banc Mundial de 1962 recomanava concentrar els pressupostos portuaris en l'adquisició dels equips i les instal·lacions necessaris per donar servei a un tràfic comercial en expansió. En aquest escenari és on podem situar el final de la vida activa de les embarcacions que prestaven servei al port de Barcelona des de feia dècades, i la compra de noves embarcacions i nous materials.

L'any 1961 es donà de baixa el *Setantí*, amb vuitanta-tres anys de servei a les seves quadernes, i fou desballestat. Malauradament, no en quedà cap record més enllà de les fotografies, i ara els plànols trobats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. La draga fou jubilada l'any 1965, malgrat que hi ha indicis que, si més no des de 1958, estava fora de servei. Quan acabà la seva vida activa portava ja vuitanta-cinc anys a les nostres aigües. El seu final fou dramàtic; en comptes de ser desballestada, fou destinada al port de València. Una notícia a *La Vanguardia* es feia ressò que la draga, remolcada pel *Montcabrer* (d'una companyia privada), havia sortit en direcció a València el 20 de gener de 1966. El dia 25 del mateix mes, el diari comunicava que, a causa del mal temps i de l'estat de l'embarcació, s'havia obert una via d'aigua a la draga i s'havia enfonsat davant del lloc de Calafell.³⁷ És a dir, la draga s'enfonsà prop de Tarragona. Per dir-ho així, caigué en acte de servei.³⁸

Conclusions

El tren de neteja adquirit per la Junta d'Obres del Port de Barcelona l'any 1877 fou protagonista i testimoni alhora de la major transformació del port fins a l'actualitat, quan aquesta estructura està essent ampliada d'una manera espectacular.

Deixant de banda el problema bàsic de la lluita contra la sorra, abans del projecte de José Rafo de 1859 els molls operatius eren els de la Barceloneta i Nou amb una longitud total d'uns 800 a 900 metres; la superfície

37. *La Vanguardia*, 21 de gener de 1966, p. 21; *La Vanguardia*, 25 de gener de 1966, p. 24.

38. L'embarcació que substituï la draga de sínia fou l'*Enrico Martínez*, una draga del tipus Priestman, de 30 m d'eslora, 9,20 m de mànega i 2,50 m de puntal. Estava dotada amb un motor de gasoil i dues culleres, cadascuna de les quals podia aixecar fins a 4 tones de sediments. Prestà servei entre 1965 i 1990.

terrestre dels molls i les àrees d'emmagatzematge no devien superar les 10 hectàrees i la superfície marítima interior era d'unes 65 hectàrees. En aquest espai portuari les instal·lacions al servei de la càrrega i descàrrega dels vaixells i de l'emmagatzematge de les mercaderies eren també molt simples i insuficients, ja que només es disposava de petits rafals sota la Riba a la Barceloneta, un dipòsit de carbó, algunes esplanades per deixar mercaderies, la indústria naval del moll Nou, el far (la torre del Rellotge) a l'actual moll de Pescadors, la farola a l'extrem del moll Nou i la vella *machina* per arborar vaixells i moure grans pesos. Les obres realitzades entre 1869 i 1874 suposaren la construcció del dic de l'Est i del contradic, amb els seus estrets molls adossats; la construcció del moll de la Muralla; l'inici del moll de Barcelona, i la incorporació d'unes 70 hectàrees més d'aigua abrigada. En definitiva, uns 2.500 metres lineals de molls, unes 20 hectàrees més de superfície terrestre i 70 hectàrees més de superfície marítima.

El segon gran salt endavant, entre 1901 i 1912, conformà en la seva part interior el que avui coneixem com a Port Vell. L'any 1912 el port de Barcelona disposava de 8.400 metres lineals de molls, 210 hectàrees de superfície marítima i 90 hectàrees de superfície terrestre. En aquesta dècada la longitud de molls s'havia multiplicat per 2,4, la superfície marítima havia augmentat en un 60% i la superfície terrestre operativa s'havia triplicat.

I, encara, cal dir que aquestes dades no reflecteixen totalment la magnitud de la transformació. Durant els primers anys del segle XX es construïren o s'acabaren les obres de les principals instal·lacions i equipaments tècnics del port. En aquest sentit, cal destacar: la construcció dels quatre grans rafals dels molls de la Muralla i de la Barceloneta; l'acabament del Dipòsit Comercial o Magatzem General del Comerç; l'inici del funcionament del dic flotant i deposant del sistema Clark i Stanfield; la construcció de la Duana; la construcció de l'Embarcador de Viatgers (l'actual seu institucional de l'Autoritat Portuària de Barcelona); les noves dotacions de les instal·lacions elèctrica, la xarxa d'aigua i les línies interiors del ferrocarril; nous magatzems i escars als molls de Barcelona i Balears; la construcció de l'Estació Marítima al moll de Barcelona, i la dotació de les primeres grues elèctriques que complementaren les hidràuliques, les manuals i les de vapor anteriors.³⁹

39. Resum extret de Joan ALEMANY LLOVERA, «Els projectes i les obres ...».

Epíleg: un derelicte sense nom

L'abril de 2012, Josep Maria Castellví, capbussador i també investigador,⁴⁰ contactà amb el museu per comunicar-nos que havia fet immersió en un derelicte situat prop de Berà, a uns 70 m de profunditat. El derelicte es corresponia amb un artefacte que identificava amb una draga, que en tot cas sembla que ja coneixien els pescadors locals des de feia dècades.⁴¹ Tot feia suposar que hom podia identificar aquestes restes com les de la draga enfonsada l'any 1966. La seva trucada coincidí pràcticament amb els dies en què començàvem a llegir amb calma les escriptures i altres documents per tal de teixir el relat de la història laboral d'aquestes màquines. Amb la informació facilitada per Josep Maria Castellví, se'ns ofería en certa manera la possibilitat de tancar el cercle, des de la documentació de compra de les màquines fins a la troballa de les restes de l'única evidència material que ha sobreviscut, fora dels plànols ara retrobats.

Aquesta és una història aparentment tancada, però en realitat queden obertes algunes portes a treballs posteriors. Per una banda, els plànols han de ser estudiats i valorats des del punt de vista de la història de la ciència i la tècnica. Malgrat que han estat retornats al lligall original, tenim bones fotografies que en faciliten l'examen. Per l'altra, les restes de la draga reposen encara al fons del mar i en el futur poden ser explorades. I, en general, cal recordar que la història de les màquines i dels vehicles pot anar més enllà de la mera descripció tècnica de l'estudiós de l'objecte i ser utilitzada com a mitjà per posar la mirada en fets i fenòmens del passat, buscant les històries humanes que el ferro i la fusta amaguen.

40. És autor, amb Josep Guarro, del llibre *La guerra secreta del Mediterrani. Submarins i vaixells aliats a la costa de Tarragona, 1914-1918*, Lleida, 2005.

41. Se'n poden veure algunes imatges a <<http://www.youtube.com/watch?v=ogh9uN4o68c&feature=youtu.be>>.

Ressenyes

El Registro Notarial de Torres (1382-1400). Edición y estudios, Granada: Junta de Andalucía, 2012, 220 p. + CD-ROM.

L'edició del segon llibre notarial en antiguitat conservat a Castella, corresponent a la segona meitat del segle XIV, ha propiciat un interessant treball interdisciplinari en què hi col·laboren diplomatistes, historiadors i restauradors. Recordem que, per al segle XIV, només tres registres han pervingut fins avui dia i, pel que fa al XV, no superen la vintena d'exemplars. De ben segur, la singularitat del registre ha permès aplegar els recursos necessaris per tal d'oferir a l'usuari final, de la manera més fidedigna possible, aquest volum.

Així, a banda de l'estudi diplomàtic, paleogràfic i codicològic de la doctora Pardo, objecte preferent d'aquesta ressenya, també hi trobem un estudi sobre el fragment de codi visigòtic que serveix d'enquadernació, un altre sobre el context socioeconòmic d'aquesta localitat andalusa, llavors situada a la frontera castellana, i quatre aportacions relacionades amb el projecte de restauració del volum, un cop fou identificat per María Antonia Carmona Ruiz dins un plet cent anys posterior conservat a la Real Chancillería granadina, els quals, juntament amb la digitalització del registre, es troben en un CD-ROM adjunt.

El volum està format per catorze quaderns que corresponen a cinquanta-sis fulls, on s'assenten dues-centes vint-i-vuit notes. D'aquestes, el 65% corresponen als últims sis anys, quelcom que evidencia, segons Pardo, l'augment de la necessitat escripturària en el marc de la localitat de Torres. Antón García, del qual se'n fa una breu semblança biogràfica gràcies al contingut d'alguns documents, fou el notari públic al qual devem el volum i fou també l'autor material de la pràctica totalitat d'assentaments. Aquests estan disposats de manera seguida i no compten amb gaires elements de singularització. De fet, el volum no conté epígrafs cronològics d'inici o fi d'any i les dates dels documents només s'inclouen quan formen part del

text mateix dels assentaments. Amb tot, s'evidencia un ordre cronològic majoritari, exceptuant alguns registres que apareixen clarament afegits a posteriori pel mateix notari, fets a partir d'una primera anotació en petits fulls solts que en alguna ocasió s'han conservat cosits al mateix volum.

Pel que fa a l'estructura formal de les notes, s'hi troben les tres variants habituals en el notariat castellà anterior a la Pragmàtica d'Alcalà de 1503: enunciatives (5%), breus (36%) i extenses (gairebé un 60%). L'estil predominant és el subjectiu en concordança amb el també predominant àmbit escripturari privat. Així, gairebé el 99% dels assentaments pertanyen a documents de tipus negocial privat, si bé també hi trobem documents vinculats amb l'actuació del *concejo* de Torres i de l'àmbit judicial. Aquests últims, precisament, són els que monopolitzen la pràctica totalitat d'assentaments amb estil objectiu.

No voldríem concloure aquesta ressenya, però, sense fer una breu reflexió sobre el format de la publicació. Permetre l'accés directe, mitjançant la digitalització, al document objecte d'edició és clarament un encert. Tanmateix, caldria superar definitivament la combinació de paper i CD-Rom (suport vulnerable i poc pràctic en el context actual de predomini de dispositius mòbils) i apostar d'una manera decidida per les edicions diplomàtiques digitals, accessibles des dels portals d'internet de les institucions responsables, o bé de la documentació o bé de la mateixa edició. Les diverses experiències existents en àmbit europeu i mundial, amb el seu bagatge respecte als aplicatius tecnològics emprats i els requeriments tècnics que impliquen, haurien de començar a ser preses en consideració per les institucions dedicades a l'edició diplomàtica del nostre país. Fóra bo que alguna d'elles, amb prou experiència acumulada i capacitat per continuar publicant edicions crítiques fins i tot en aquests temps difícils, prenguéss la determinació d'esdevenir pionera en la transició de la diplomàtica del segle XIX i XX a la del segle XXI, per tal de potenciar de manera exponencial les possibilitats del tradicional *veri ac falsi discrimen*.

BAÑÓ I ARMIÑANA, Ricard Jordi, *Un notal alcoià dels anys 1296-1303*, Barcelona: Fundació Noguera, 2013, 568 p. (Acta Notariorum Cataloniae; 25).

La Fundació Noguera, fidel a la seva llarga tradició en l'edició crítica de fonts notariales, publica per primer cop, a la seva col·lecció Acta Notariorum Cataloniae, un llibre notal pertanyent al regne de València. És, a

més, un dels pocs exemplars generats al segle XIII que s'han conservat per a aquest territori, tot just una mitja dotzena. El volum abraça una cronologia de set anys, si bé, com recorda l'editor a la breu introducció, hi ha un salt de l'any de l'Encarnació de 1298 al 1300 sense solució de continuïtat (concretament entre els folis 108v i 109r), el qual hem d'entendre que es produeix, per tant, sense que hi manqui cap quadern.

Bañó detecta la participació de diversos escriptors a l'hora d'assenotar les notes, si bé entén que l'autoria del llibre cal adjudicar-la o bé al notari Pere Miró o bé al notari Jaume Jofre. L'editor també informa dels «quatre tipus de registres» que trobem: els que no compten amb cap ratlla, els cancel·lats (amb ratlles en forma d'aspa), els que tenen ratlles verticals indicant la seva extensió en forma pública i, finalment, els incomplets, si bé gairebé tots aquests compten, com a mínim, amb els noms dels ator-gants. D'altres aspectes formals destacats per Bañó són la presència de la ferma, mitjançant l'aposició de dues línies sobre el nom dels contractants, i la irregular disposició de la data, ja que a voltes no apareix i d'altres vegades no només sí que hi consta, sinó que a més resta emmarcada mitjançant un requadre.

L'editor, però, no considera oportú analitzar l'estructura formal dels documents o la seva tipologia, més enllà de subratllar la singularitat d'alguns d'ells en relació amb fets històrics coetanis. Tampoc no sembla interessat a comparar aquest notal amb els altres supervivents de la tretzena centúria valencians, ni amb els seus contemporanis catalans (alguns d'ells editats també per la Fundació Noguera), quelcom que permetria establir el grau de similitud o diferència entre les pràctiques escripturàries notariales d'una i altra banda del riu Sénia.

En tot cas, cal felicitar l'esforç de transcripció dels nou-cents nou assentaments i de l'elaboració dels seus corresponents registres, els quals trobem entre les transcripcions i els índexs onomàstic i toponímic. Aquest sistema de presentació dels documents, si bé certament respecta la disposició dels originals al notal, creiem que no ajuda en excés el lector, en especial el menys avesat, a identificar tant el contingut com, sobretot, la ubicació cronològica d'uns assentaments que, com ja hem comentat, sovint no presenten la data (i que, a més, quan aquesta apareix, empra la calendació romana). En l'altra banda de l'espectre, el lector més especialitzat pot trobar a faltar una major coherència sintàctica a l'hora de puntuar, entre d'altres, les aposicions, les oracions de relatiu i causals o les tan habituals construccions en participi present i gerundi que conformen, també cal dir-

ho, aquests textos d'evident caràcter sintètic i, sovint, directament sincopats.

Malgrat aquestes mancances que hem apuntat, algunes de les quals poden ser fàcilment superades en futurs estudis específics, cal valorar per sobre de tot el fet que es tracta de l'únic dels manuals notariais valencians del segle XIII que, a dia d'avui, s'ha editat. El fet, a més, que reflecteixi la vida d'una *small town* com l'Alcoi de la fi del dos-cents, el dota d'un major interès, tant per avançar en l'estudi d'aquest tipus de vila tan important per explicar el desenvolupament socioeconòmic del règim feudal, com per entendre el paper clau del notariat i el seu nivell d'integració social també lluny dels grans centres urbans i comercials.

CASES I LOSCOS, Lluïsa, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. 8. Segle XIX (1863-1900)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2013, 498 p. (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya; 34).

El vuitè volum de l'inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona descriu els 7.123 volums generats pels vuitanta-vuit notaris barcelonins que iniciaren la seva actuació entre els anys 1863 i 1900. S'arriba, així, a la xifra de 40.386 registres descrits per Lluïsa Cases en el total d'aquesta publicació, centrada exclusivament en l'inventari del districte notarial barceloní.

Cal remarcar que trobem en aquest volum els primers notaris que accediren al càrrec a partir de la gran transformació produïda a la institució per la Llei marc de 1862: unificació de la professió en un sol cos, ingrés per oposicions, organització jeràrquica a través del Ministeri de Justícia, separació de la fe pública judicial, retribució per aranzel i reconeixement de la propietat estatal sobre els protocols.

Aquests canvis essencials en la natura del notariat, tanmateix, no suposaren un canvi de la mateixa qualitat en l'aspecte formal dels protocols. En bona mesura, les característiques fixades per la Llei i el posterior reglament del mateix any no feren altra cosa que recollir la praxi que es duia a terme des de les dècades anteriors. En tot cas, es detecta el pas de la coberta de cartó gruixut a la nova de pergamí o cartó més prim que actua com a embolcall del volum, tancat al seu torn mitjançant vetes, corretges o tancaments de metall. També es generalitza la numeració de les escriptures, ja de manera homogènia tot seguint l'ordre cronològic i fent-la amb lletres. Igualment,

la foliació passa a ser sempre contínua per a tot el protocol, independentment del nombre de volums de què es compongui.

Per als usuaris interessats exclusivament en els antics municipis que, coincidint amb l'inici del segle XX, van ser agregats a Barcelona, avancem que els trobaran pertinentment identificats als índexs, tant cronològic com alfabètic. Així, Gràcia, Sant Martí de Provençals i Sarrià comptaven amb plaça notarial pròpia abans de la seva desaparició i, si bé conceptualment resten integrades dins el districte barceloní, s'han singularitzat a l'inventari tant per deixar constància de la seva existència com per facilitar les recerques concretes sobre els tres municipis agregats. Per contra, tal com restà establert a l'anterior volum, s'ha diferenciat la plaça de Badalona, si bé només compta amb un notari que hi actuà en aquesta cronologia.

Finalment, no creiem que sigui sobrer recordar que en aquest volum és ja força elevat el número de protocols que, tot i ser descrits, restaran fora de consulta fins que no esdevinguin centenaris d'acord amb el termini d'exclusió fixat per la normativa notarial. Així, uns trenta notaris compten amb documentació posterior al 1913, és a dir, el protocol exclòs de consulta en el moment de la publicació d'aquest volum.

Notes bibliogràfiques

ALBACETE I GASCÓN, Antoni, GÜELL I BARÓ, Margarida, *El reial monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013, 399 p. (Biblioteca Abat Oliba; 290).

Davant del repte de dur a terme una síntesi històrica d'una institució l'arxiu de la qual pràcticament no s'ha conservat, els autors d'aquest estudi sobre el monestir de Valldonzella han optat per oferir als lectors un itinerari temàtic més que no pas cronològic, bo i alertant ja d'inici de les llacunes temporals que hom trobarà en els gairebé vuit-cents anys de vida monàstica analitzada. Els pocs treballs previs i l'encertada tria dels arxius i fons aliens que contenen una major i més sistematitzada informació de Valldonzella han determinat en bona mesura l'estructura del llibre. Així, el primer i més extens capítol (més de la meitat del text) s'ocupa de la comunitat monàstica en el sentit més ampli: orígens, integració al Cister, la gestió material i del patrimoni immoble del monestir, el grup humà que el conforma (número de monges, oficis, elecció d'abadesses) i els seus procuradors, la relació amb la ciutat i la monarquia (destacant, òbviament, el patronatge

reial i el sojorn que oferien a la corona abans de les entrades a la ciutat). El recurs al registre notarial esdevé gairebé omnipresent per a la reconstrucció de la major part dels aspectes suara citats, acompanyat dels registres municipals i reials per als casos concrets de les entrades reials. Els autors no obliden, finalment, l'objecte devocional sobre el qual pivota el conjunt de la vida monàstica, la Verge del Cor, avançant ja l'enfocament historicoartístic que dominarà els capítols segon i tercer. El segon capítol, dedicat als monestirs desapareguts, intenta reconstruir mitjançant l'ús de fonts iconogràfiques (plànols, gravats) i de documentació (inventaris, dietaris, premsa) les anteriors seus de Valldonzella: Santa Creu d'Olorda, la Creu Coberta i el priorat de Natzaret. El contrast d'ambdós registres, en paraules dels autors, prova com la documentació textual és l'única que proporciona informació segura. La descripció arquitectònica i artística, fins allà on és possible, esdevé ja predominant, i arriba al punt culminant en el tercer capítol, dedicat al monestir modernista i on es fa una acurada anàlisi del seu programa iconogràfic, atribuït pels autors a l'abadessa Esperança Roca i al bisbe Torras i Bages. Creiem del tot encertada la basculació cap a la història de l'art, sobretot en aquest darrer capítol, un cop han estat assentats els coneixements històrics de la institució en el primer. Fins ara, en pensar en Valldonzella, hom tenia present l'edifici dissenyat per Bernardí Martorell. Esperem que, mitjançant aquesta obra, s'hi associïn també els vuit-cents anys d'història sintetitzats.

BADOSA I COLL, Elisa, *La Barcelona del Barroc a través d'una família de comerciants: els Amat*, Barcelona: Fundació Noguera, 2012, 280 p. (Estudis; 64).

Publicació pòstuma de l'autora on s'analitza l'evolució d'una família de paraires originària de Terrassa, els Amat, que féu fortuna a la Barcelona de la primera meitat del segle XVII, a través del comerç de la llana i l'exportació a Sicília, arribant a ennoblir-se, mitjançant l'adquisició del títol de barons de Castellet a través d'un matrimoni, més que pactat, directament comprat. L'esclat de la guerra dels Segadors i, sobretot, la derrota de la Generalitat, però, marcaren un punt d'inflexió en el creixement patrimonial de la família a causa de l'aposta decidida que havia fet per la compra de deute públic de la Diputació. Acabat el conflicte, després d'uns infructuosos intents per mantenir el seu estatus mitjançant l'exercici de càrrecs públics i davant l'ascens social dels que s'havien mantingut fidels a la

monarquia, els Amat abandonaren Barcelona i acabaren residint a Manresa. La recerca de Badosa, òbviament, depassa la mera història familiar dels Amats. Aquests, de fet, són el fil escollit per l'autora per descabdellar la història socioeconòmica de la menestralia barcelonina del XVII, fonament al seu torn de bona part de l'esdevenir polític del Principat català. El recurs als llibres de comptabilitat familiars, als registres municipals i, sobretot, als fons notariais barcelonins, assíduament citats per l'autora, esdevé un model metodològic per a futures investigacions que vulguin encarar la fluïdesa social de la Catalunya moderna.

DOMÍNGUEZ-GUERRERO, María Luisa, «Distribución geográfica de las escribanías del reino de Sevilla en el siglo XVI», *Documenta & Instrumenta* (Sevilla), 11 (2013), p. 43-65.

L'interès de la corona castellana en la compravenda d'escrivanies notariales, tal com també es compraven altres càrrecs públics, juntament amb la intenció decidida del *concejo* sevillà de mantenir les escrivanies de la seva *tierra* sota la seva jurisdicció, va generar entre els anys 1572 i 1573 una negociació entre ambdues institucions. Aquesta negociació acabà mitjançant un privilegi reial, valorat en 83.000 ducats, que va permetre a aquest municipi andalús continuar proveint les esmentades escrivanies. Domínguez-Guerrero, però, centra la seva recerca en l'anàlisi d'una detallada relació, fruit d'aquest pacte, del conjunt de les notaries dels quatre partits (Aljarafe, Campiña, Sierra de Aroche i Sierra de Constantina) que conformaven la terra de Sevilla amb llur localització precisa i, fins i tot, l'estimació del seu valor econòmic anual: si sumem les xifres que l'autora exposa en quatre gràfiques separades, en total eren 377 escrivanies i un valor conjunt de 49.696 ducats. Aquesta informació tan rellevant permet a l'autora plantejar una relació ben fonamentada sobre el nombre i valor de les escrivanies d'un municipi concret i el pes econòmic i social d'aquest. Els nombrosos estudis històrics que s'han ocupat de l'àrea objecte de recerca reforcen el plantejament de Domínguez-Guerrero i ajuden a entendre per què hi ha localitats amb un nombre elevat de notaries i, al mateix temps, de gran valor o d'altres on també són moltes però, contràriament, tenen un valor força reduït. Tot dependrà, finalment, del dinamisme i la puixança econòmica del municipi.

IGLESIAS-FONSECA, J. Antoni, «Comunicar también es conservar», a J. Antoni Iglesias-Fonseca (editor), *Communicatio: un itinerari històric*, Barcelona: Nausícaä-UAB, 2013, 235 p.

Dins el volum col·lectiu que el mateix autor edita dedicat a la comunicació en diversos períodes, des de l'antiguitat clàssica fins a l'actualitat, trobem aquesta aportació dedicada al suport dels llibres durant l'edat mitjana. D'igual manera que avui dia tothom té força clar que és indestriable la comunicació dels mitjans materials que la permeten, tot i que en aparença aquests siguin virtuals, l'autor centra la seva atenció en les nombrosíssimes notícies recollides als manuals notariais, i en especial als inventaris, sobre els diversos components i materials que conformaven el suport dels còdexs. Així, pel que fa als suports de l'escriptura trobem el pergami (d'anyell, de cabrit, prim, gros, gentil), el paper (de Xàtiva, toscà, comú, menor, major) i, fins i tot, els escriptors i faristols que ajudaven en la tasca de la redacció i còpia de manuscrits. L'enquadernació també compta amb un ampli ventall de formes: des dels no enquadrats («descornat», «nuhu») o els quaderns lligats per una sola corda, a les cinc varietats de cobertes que presenta l'autor: de pell, de pergami, de paper i engrut, de tela i, finalment, una cinquena per a casos poc precisos («posts a la italiana», «cobertes reials», «libre d'argent»). Iglesias continua el seu recull amb els elements que acompanyen l'enquadernació, la preocupació detectada ja llavors per la conservació i restauració dels llibres i, per acabar, la menció única a un «neophitus destructor librorum» o biblioclasta, en un lamentablement perdut document. La nodrida bibliografia i l'aclaparadora bateria de referències documentals (consultables a través de la versió digital de la seva tesi doctoral) són, ja per acabar, la prova més evident de la llarga trajectòria d'investigació del professor Iglesias en l'àmbit de la cultura escrita medieval.

RICHOU I LLIMONA, Montserrat, «Aportacions a l'estudi del comerç frumentari baixmedieval: l'assalt i segrest de la coca de Guillem Morey (1361)», *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia* (Barcelona), 31 (2011-2013), p. 213-238.

Detallada anàlisi del sumari d'una comissió judicial encarregada pel monarca Pere el Cerimoniós al jurista Jaume de Vallseca, arran de la petició feta per Guillem Morey, el llavors vicealmirall de la flota reial i propietari

de la coca assaltada objecte de la investigació. Com és sabut, el notariat medieval, contràriament al que succeeix en l'actualitat, comptava amb la capacitat de dotar de fe pública els documents judicials. Així, sentències, sumaris, intimes i tota la resta de tipus documentals generats entorn d'un procés judicial, per tal que tinguessin plena validesa, havien de ser closos per un notari. Aquest fet explica que, en funció de la praxi particular de registre de cada fedatari i del grau de vinculació que tingués a les autoritats que exercissin el poder jurisdiccional, puguem trobar amb més o menys freqüència documents d'aquest tipus. En el cas analitzat de manera exhaustiva per Richou, els estrets lligams professionals del notari Francesc de Ladernosa amb la casa reial expliquen que fos ell el fedatari triat per dotar d'autenticitat i validesa el procediment documental resultant d'aquesta comissió. L'autora contextualitza l'assalt i segrest de la coca en relació amb la guerra amb Gènova i les activitats corsàries derivades i, gràcies a la riquesa informativa de les deposicions dels testimonis, pot reconstruir tant els fets concrets de l'assalt —en absolut casual— com també el tipus de mercaderies (unes 616 salmes de forment) i el valor de les operacions comercials (40.000 sous només pel que fa al patró Guillem de Morey) vinculades al viatge de la *Santa Eulàlia*, que tenien a veure amb l'abastiment frumentari de la ciutat de Barcelona.

RICHOU I LLIMONA, Montserrat, «Una dècada d'abastament frumentari a Barcelona. La contribució de la iniciativa privada en els anys setanta del segle XIV», a Antoni Riera i Melis (coord.), *Crisis frumentàries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013, 300 p. (Memòries de la secció històrico-arqueològica, XCIV), p. 117-159.

Aportació innovadora a l'estudi de l'abastament frumentari baixmedieval barceloní, fonamentada en l'estudi dels protocols notariais de l'AHPB. Richou analitza més de dos-cents manuals dels anys setanta i vuitanta del segle XIV per oferir una detallada panoràmica de la iniciativa privada a partir, sobretot, d'una cinquantena de comandes comercials, datades entre els anys 1371 i 1378. L'autora se centra en els anys 1373-1375, durant els quals a banda de la crisi frumentària trobem també fins a tres conflictes bèl·lics diferents que afecten el Principat, si bé alhora ofereix una significativa comparativa amb una altra conjuntura greu, la de la crisi de 1382-

1385. L'artesanat barceloní apareix com a principal protagonista d'aquestes iniciatives i, en concret, els blanquers atorguen la meitat de les comandes. Es tracta dels petits inversors, bandejats tradicionalment per part d'una historiografia centrada en el paper dels grans mercaders de l'elit barcelonina, que abastien la ciutat o bé directament o bé com a mitjancers entre les autoritats reial i municipal. L'estudi, a més, mostra la importància de no seguir un únic tipus documental, ja que resseguint inventaris i censals morts, Richou aconsegueix una major profunditat d'anàlisi, enriquida amb la comparació amb d'altres ciutats i comptant sempre amb el teló de fons de la política intervencionista municipal, ben recollides per la nombrosa bibliografia que també aporta.

RIERA, Sebastià; ROVIRA, Manuel, «Gabriel Canyelles i el redreç de l'escrivania major del consell de Barcelona de 1433», a Manuel Sánchez, Ana Gómez, Roser Salicrú, Pere Verdés (eds.), *A l'entorn de la Barcelona medieval. Estudis dedicats a la doctora Josefina Mutgé i Vives*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2013, 491 p. (Anuario de Estudios Medievales, Anejo 73), p. 387-398.

Dins el volum en homenatge a la doctora Josefina Mutgé, amb motiu de la seva jubilació, destaquem per la seva vinculació amb el notariat el treball d'aquests dos autors, arxiviers de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, on ofereixen un interessant estudi sobre el redreç de l'escrivania major del consell barceloní l'any 1433. Com és sabut, els notaris foren els més significats professionals de les administracions durant l'antic règim, com a tècnics experts en l'escripturació amb validesa jurídica dels documents i en la seva gènesi i preservació. Al consistori barceloní, per tant, hi trobem nombrosos notaris exercint diverses responsabilitats administratives, vinculades sempre a allò que avui dia anomenaríem gestió documental. La designació del notari Gabriel Canyelles com a escrivà major anà acompanyada de la voluntat del govern municipal d'impulsar una profunda reforma a l'esmentada escrivania. Ambdós autors mostren com la preocupació per la correcta gestió documental no és cap moda passatgera, sinó que, com és el cas, quan la planificació fixada arribava a bon port, sempre dota de major seguretat el procediment administratiu de la institució: quatre de les sèries més rellevants (Lletres reials originals, Lletres comunes originals, Lletres closes i Lletres patents) tenen origen o són definitivament consolidades mitjançant aquest redreç i perduraran fins al 1714. També

incloïa aquest redreç l'obligació d'establir instruments de descripció acurats («taules o rúbriques») i el control final sobre els circuits administratius («no gosen ne puxen spetxar, segellar ne liurar qualsevol letres ... sens que abans no sien signades o sotsrites en la fi immediate après lo kalendari per qualsevol dels dits honorables consellers»). El pla, fins i tot, preveia la contractació de nou personal (dos escriptors jurats a afegir als dos notaris que ja hi treballaven) per escometre la reforma, si bé en règim, com diríem ara, d'externalització a càrrec del pressupost de l'escrivà major («e aquells altres dos qui d'aquí avant hi succehiran, haien e sien tenguts tenir en la dita scrivania a messió e despesa pròpies del dit Gabriel Canyelles e de sos successors»). En resum, una bona aportació al camp de la diplomàtica municipal, oblidada en excés en el tractament dels fons històrics institucionals catalans, sobretot si tenim en compte la gran riquesa i diversitat dels arxius que ens han pervingut de les universitats medievals.

SANCHO DOMINGO, Carlos, «De la cofradía de los notarios reales de Zaragoza (1396) a la de los notarios causídicos o de procuradores (1560)», *Aragón en la Edad Media* (Zaragoza), XIII (2012), p. 245-272.

L'autor aprofundeix en l'estudi del text de les primeres ordinacions conegudes de la confraria dels notaris reials de Saragossa, recollides en una compilació d'aquestes i d'altres ordinacions elaborada en el tomb del segle XV al XVI. El mateix autor havia atribuït inicialment aquestes ordinacions al cos de notaris causídics, ja que foren localitzades a l'arxiu històric del Col·legi de Procuradors saragossà i en diversos fragments s'al·ludeix a aquesta funció de representació judicial. Ara, però, en constata la pertinença a la confraria de Sant Tomàs d'Aquino, dels notaris reials. L'aparició explícita de mencions a notaris reials i la comparació d'alguns antropònims amb els noms de majordoms ja coneguts d'aquesta confraria ha permès a l'autor afinar la identificació i, de retruc, constatar que l'esmentada confraria té un origen anterior (de 1396 i no de 1399), tal com queda recollit en d'altres documents de l'arxiu històric col·legial. De l'anàlisi concreta del text, Sancho passa a contextualitzar el fenomen de l'associacionisme baixmedieval i, amb unes breus pinzellades, l'història de conflictes competencials que enfrontaren els notaris de número de la capital d'Aragó amb els notaris reials. Els primers, amb el suport del municipi, gairebé monopolitzaren l'exercici notarial a Saragossa, mentre que els reials, tot i tenir llicència per actuar en tot el regne, només trobaren una sortida professional dins la ciutat

mitjançant un seguit de privilegis reials de mitjan segle XIV, que els va permetre escripturar requisicions, apel·lacions, processos judicials i proccures. Així, doncs, a Saragossa, com a d'altres llocs, l'embrió del futur Col·legi de notaris causídics, creat el 1560, fou la confraria de notaris reials. Finalment, l'autor ofereix la transcripció i edició de les trenta-set ordina-cions recollides al document, format per vuit bifolis. Es dóna, així, llum a l'inici del cos de procuradors saragossans.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades
per *Vicenç Ruiz Gómez*)

Memòria 2012

L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, constituït pels manuals, llibres notals i protocols de més de cent anys del districte notarial de la capital catalana, forma part de l'Arxiu General de Protocols del Col·legi de Notaris de Catalunya, amb el qual es troba instal·lat de manera unitària a la seva seu, i és gestionat per aquesta institució. Integrat en el Sistema d'Arxius de Catalunya, és el primer arxiu de l'Estat espanyol d'entre els notariais, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la transcendència dels seus fons. I, alhora, és un dels principals centres d'investigació i estudi del país, amb un nombre d'usuaris (gairebé 2.500) i de consultes (prop de 13.500) que es manté en la seva banda més elevada.

Durant l'any 2012, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona ha continuat desplegant les funcions ja tradicionals i que li són pròpies com a centre responsable de la custòdia, el tractament i la difusió del patrimoni documental generat per la institució notarial barcelonina, des de la seva gènesi, a l'inici del segle XIII, fins avui dia, d'acord amb la normativa sectorial corresponent.

En aquesta memòria es recullen i sistematitzen de manera sintètica aquestes competències, agrupades en quatre grans apartats, segons l'esquema coherent de funcions desplegades pels centres arxivístics: recepció o ingressos de fons; conservació en el triple vessant de preservació, restauració i reproducció; organització i tractament, igualment en un triple vessant de classificació, ordenació i descripció, i, en darrer terme, comunicació i difusió dels fons.

Convé advertir, en tot cas, que sobre els primers punts relatius a l'ingrés de fons, a la conservació o encara a la mateixa organització de la documentació en els seus diferents vessants, aquesta memòria recull tasques relatives a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona més que no pas a l'Arxiu Històric. Tasques que, pel fet que formen part del mateix cicle o procés documental i són executades pel personal de la Secció Històrica, s'hi han incorporat.

Com a aspectes més remarcables de la tasca duta a terme durant aquest any 2012, es pot destacar:

- La compleció del projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals, amb la producció dels microfilms pendents i, alhora, l'inici de les tasques d'exploració de l'ingent arxiu digital obtingut de gairebé 750.000 imatges.
- La finalització de la descripció dels protocols del segle XIX (1863-1900), segons el pla establert amb la Fundació Noguera, i l'edició d'un nou volum d'inventari, corresponent als anys 1801-1862.
- La publicació del número XXX de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*.
- L'edició d'una extensa monografia amb el títol *Els degans del Col·legi de Notaris de Catalunya (1862-2012). Cent cinquanta anys d'història de la corporació notarial catalana*.

1. RECEPCIÓ I INGRÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

1.1 Ingress de protocols

D'acord amb la legislació notarial vigent, han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona els protocols de més de vint-i-cinc anys corresponents a les notaries demarcades dins el seu districte notarial, que actualment aplega, de manera exclusiva, la capital catalana.

Les xifres de notaris i volums del protocol general es mantenen en la banda alta del gràfic, per bé que amb una lleugera disminució del nombre de volums, motivada per la forta alça de l'any anterior:

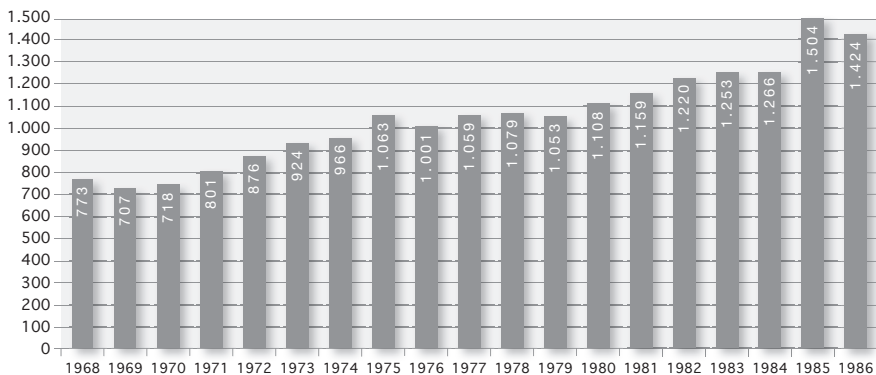
- Any 1986: 106 notaris i 1.424 volums.

D'altra banda, els protocols que en aquest any han esdevingut centenaris i que, per tant, han passat a formar part de l'Arxiu Històric, obert a la consulta i a la investigació històrica, són:

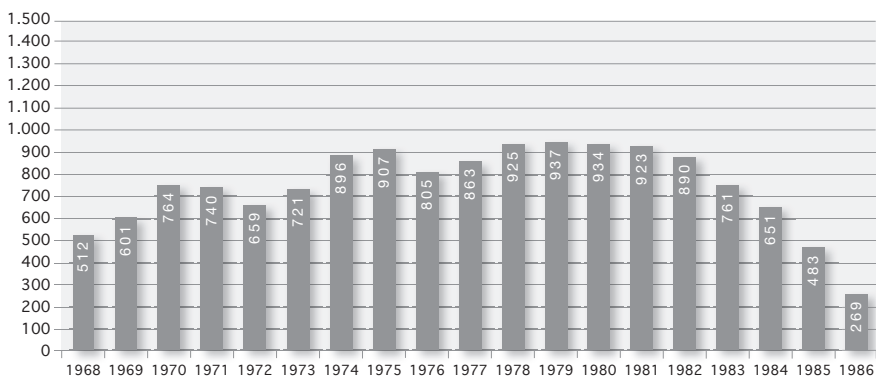
- Any 1912: 47 notaris i 160 volums.

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ NOTARIAL BARCELONINA: 1968-1986

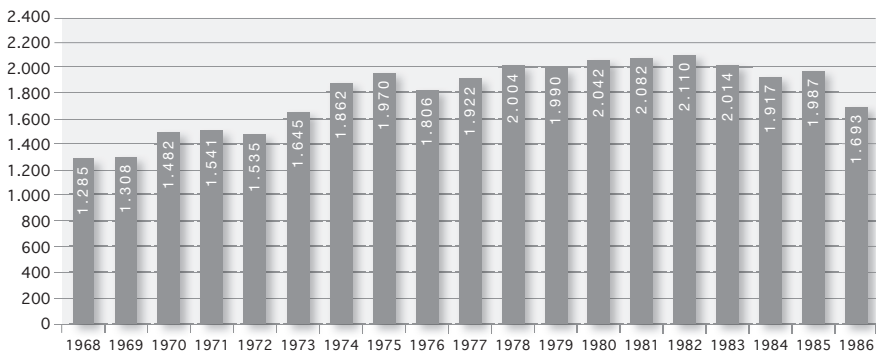
PROTOCOL GENERAL

PROTOCOL PROTESTOS

PROTOCOL GENERAL I PROTESTOS

1.2 Ingrés de pliques

Igualment, han ingressat a l'Arxiu General les pliques obrants a les notaries, corresponents tant a dipòsits de tipus general com a testaments, memòries testamentàries o altres documents relacionats:

- 32 dipòsits de diferents anys.

1.3 Ingrés i concentració de protestos

En darrer terme, també han ingressat a l'Arxiu General els protocols especials de protestos corresponents del districte de Barcelona, els quals han estat instal·lats al dipòsit del carrer Entença:

- Protocols de protestos del districte de Barcelona de diferents anys (de 1986: 79 notaris i 269 volums, amb un molt acusat descens respecte dels anys anteriors, motivat per la promulgació de la Llei canviària i del xec de 1985, que considerava altres vies de reclamació diferents al protest notarial).

Així mateix, es dona pràcticament per tancada la tasca de concentració dels protocols especials de protestos dels altres districtes de Catalunya al mateix dipòsit d'Entença. Durant l'any 2012 s'han traslladat, d'una banda, els districtes de Vic i Reus/Falset (només resten ara quatre dels cinc districtes que inicialment van decidir quedar-se'ls), i, de l'altra, nous protocols dels districtes de Santa Coloma de Farners, que no s'havien recollit en el seu moment:

- Març, 27/28: Districte de Vic: 533 volums.
- Octubre, 2/3: Districte de Reus/Falset: 815 volums.
- Desembre, 18: Districte de Santa Coloma de Farners: 28 volums.

1.4 Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya

Constituint mitjançant el conveni signat amb la Generalitat de Catalunya el 21 de novembre de 2007, i amb seu provisional a l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, el 20 de juliol de 2010 el Col·legi de Notaris signà un nou acord amb la Generalitat determinant que, en els llocs on la situació de l'Arxiu Comarcal i el volum de la documentació ho permetés, els notaris arxivers podrien continuar dipositant en els esmentats arxius comarcals els protocols intermedis.

Durant l'any 2012 han ingressat a l'Arxiu General Intermedi només els fons del districte de Badalona, que d'altra banda ens pertoca conservar perquè abans Badalona formava part del districte de Barcelona i, per tant, tenim la seva documentació més antiga. En canvi, no s'han transferit durant

aquest exercici els fons corresponents a 1986 del districte de Sant Boi de Llobregat:

- Juliol, 13: Districte de Badalona, 1986, 41 volums.

1.5 Arxiu dels fons de Corredors de Comerç de Catalunya

Com a institució successora dels quatre antics col·legis territorials catalans de corredors de comerç, el Col·legi de Notaris de Catalunya ha fet front a la ingent massa de volums generats pels fedataris mercantils cessats amb anterioritat a l'any 2000, mitjançant la creació de l'Arxiu de Corredors de Comerç de Catalunya (ACCC), constituït per quatre seccions corresponents a cadascun dels esmentats col·legis territorials (Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona).

D'aquestes seccions, l'única destinada a mantenir-se activa és la de Barcelona, ja que, d'acord amb la legislació vigent sobre el destí dels llibres registre, aquests han de ser transferits a l'arxiu notarial de districte corresponent. Així, fruit de les transferències corrents, durant l'any 2012 han ingressat:

- Gener-febrer: Plaça de Barcelona, de l'antic Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona, de 1982-1986, 78 volums.

2. CONSERVACIÓ DELS PROTOCOLS

2.1 Manteniment de suports

S'han dut a terme les tasques pròpies de manteniment de les unitats d'instal·lació, tant de les capsas i de les carpetes que protegeixen els volums com dels mateixos protocols, amb una actuació preferent sobre els llibres del segle XIX, la descripció dels quals s'ha donat per finalitzada durant aquest període. D'igual manera, s'ha avançat força en la retolació dels protocols del segle XIX, amb el mateix sistema d'etiquetes i numeració que s'ha emprat en el segle anterior.

2.2 Enquadrernació de protocols del segle XX

S'ha prosseguit la tasca de reparació de les enquadrernacions i, en tot cas, de restauració dels protocols del segle XX, de notaris i anys diversos, amb una xifra una mica superior als exercicis anteriors:

- 72 volums de protocols.

2.3 Restauració de protocols

Igualment, s'ha continuat la línia de restauració progressiva dels volums històrics més malmesos. Com ja s'apuntava en la memòria de 2005, en el seu moment s'optà per fer tots els protocols de l'Escrivania de Marina, per bé que també cal afegir-hi alguna documentació en mal estat. Durant el 2012 s'ha restaurat un nombre més elevat de volums de Marina i aquest projecte es troba en fase molt avançada:

- 10 protocols de l'Escrivania de Marina.
- 2 gravats i diversos plànols d'un protocol del segle XIX.

2.4 Restauració de pergamins

Iniciada el 2009 la tasca de nova catalogació de la col·lecció de 1.700 pergamins de l'Arxiu Històric, el 2010 s'inicià la restauració d'aquells més malmesos i que necessitaven un tractament de reforç i aplanament. Durant el 2012 s'han restaurat:

- 67 pergamins dels segles XV-XVI enlestint la restauració dels previstos fins al 1500.

2.5 Digitalització

Signat al final de 2006 amb Artyplan Document el projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals i iniciats els treballs de manera sistemàtica el gener de 2007, al final del 2011 es pogué acomplir el projecte, que ha suposat la digitalització d'un total de 747.429 imatges fins al 1450. I durant el 2012 s'ha pogut tancar del tot amb la microfilmació de les imatges que restaven pendents de tractament i entrega.

2.6 Instal·lacions d'arxiu

Canviada l'any 2006 la maquinària de climatització de l'Arxiu Històric i Intermedi, durant el 2012 se n'ha continuat controlant el rendiment, mercès als sensors de control o termohigrògrafs i mitjançant lectures automàtiques periòdiques dels paràmetres de temperatura i humitat, bàsics per a la conservació òptima dels fons documentals.

3. ORGANITZACIÓ I TRACTAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ

3.1 Classificació i ordenació dels fons

S'han dut a terme les tasques pròpies de tractament i organització dels fons de protocols generals ingressats a l'arxiu:

- Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació alfabètica per notaris dels protocols de l'any 1986, amb 106 notaris i 1.424 volums.

Igualment, s'han ordenat els protocols especials de protestes del districte de Barcelona ingressats a l'arxiu:

- Ordenació cronològica (1986) i alfabètica (de notaris).

També s'ha continuat organitzant el fons intern, petit però important, de les relacions de transferència de protocols i modificacions d'escriptures:

- Classificació i ordenació de les sèries de relacions de transferència i de modificacions d'escriptures de l'Arxiu General del Districte, de l'any 1986.

Finalment, pel que fa a la col·lecció de pergamins, s'ha acabat l'ordenació definitiva de tots els anteriors a l'any 1500, d'acord amb la nova classificació. Per facilitar aquesta tasca, s'han confeccionat vint carpetes de gran format i els pergamins s'han dipositat a les planeres adquirides l'any anterior.

3.2 Descripció dels fons

Continuant amb el projecte patrocinat per la Fundació Noguera, d'elaboració del nou inventari dels protocols de l'arxiu, enguany s'han dut a terme les tasques següents:

- Finalització de les tasques de descripció dels protocols de la segona meitat del segle XIX (de 1863 a 1900) i que configura el volum vuitè de l'inventari. Aquest període coincideix amb el moment de la gran expansió demogràfica, urbanística i industrial de Barcelona, fet que resta reflectit en l'ingent nombre de volums d'aquests anys (més de 7.100 volums en menys de quatre dècades, enfront dels menys de 5.000 de les més de sis dècades anteriors). D'altra banda, atesa la uniformitat dels protocols i el seu elevat volum, s'ha optat per unificar en una les diferents tasques que comporta la descripció (identificació, elaboració informàtica de les fitxes, neteja i arranament dels volums).
- Preparació de l'edició del volum VIII del nou inventari dels protocols de l'arxiu, corresponent a la segona meitat del segle XIX (de 1863 a 1900), a publicar dins la Col·lecció d'Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya de la Fundació Noguera (preparació de l'original, confecció dels índexs, revisió de proves...).

En segon terme, quant als fons de corredors de comerç, continuant el criteri emprat en els anys anteriors, s'ha procedit a descriure a nivell d'inventari sumari els llibres registre de les transferències corrents del districte de Barcelona.

En tercer lloc, s'ha enllestit la descripció, a nivell de catàleg, dels pergamins fins a l'any 1500, amb un total de 758 unitats documentals i restant a l'espera de la seva publicació per part de la Fundació Noguera. Com ja avançàvem l'any anterior, s'ha aprofitat l'elaboració del catàleg per dur a terme també un detallat estudi introductor i diplomàtic.

D'altra banda, els primers mesos de 2012 s'ha procedit a reorganitzar la secció de pliques, amb la creació d'una base de dades d'Access, que superés l'anterior inventari en Word, i la subdivisió de la secció en dues sèries diferenciades: dipòsits, per un costat, i testaments i memòries testamentàries, per l'altre. Cada unitat s'ha descrit, amb l'assignació d'una nova signatura i la seva reubicació física.

Finalment, durant els mesos d'octubre i novembre d'aquest any i de manera coordinada amb la Subdirecció General d'Arxius i Museus de la Generalitat de Catalunya, des de l'arxiu s'han redactat dos informes, de cara a obtenir la informació necessària per donar resposta a les necessitats d'organització i espai plantejades pels arxius generals de protocols de districte.

El primer tracta sobre l'estat dels arxius generals intermedis de protocols de Catalunya (1912-1986). Presentat per districtes, diferencia els districtes gestionats pel Col·legi de Notaris, els que no tenen arxiu comarcal i els que disposen d'arxiu comarcal. De cadascun, s'informa sobre els metres lineals de documentació ocupats i els metres que resten lliures. El segon informe, de caire complementari, té per objectiu donar unes directrius de regulació de la relació entre els notaris arxiviers dels districtes notariais i els arxius comarcals, quant a dipòsits, transferències i préstecs per a l'expedició de còpies.

4. COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ DELS FONS

4.1 Servei a la sala de consulta

Aquesta és, sens dubte, la finalitat última del conjunt de tasques desenvolupades a l'arxiu i, alhora, la que ocupa més dedicació i atenció quotidiana per part del seu personal. Amb un nivell de consulta que es manté en la seva banda més elevada, d'acord amb l'extraordinària importància de la documentació que s'hi custodia, les xifres totals d'usuaris i de consultes o volums servits situen el nostre centre entre els més prestigiosos i visitats del país.

Aquest servei comporta moltes intervencions puntuals d'ajut, de resolució de dubtes de tot tipus (arxivístics, paleogràfics, diplomàtics, històrics...) i d'assessorament bibliogràfic o documental:

- S'han realitzat un total de 13.452 consultes per part de 2.463 usuaris, amb un clar manteniment d'aquests paràmetres de servei en les seves cotes més altes respecte dels anys anteriors.

4.2 Servei indirecte

De manera complementària al servei directe a sala, s'ha atès gairebé un centenar de consultes per correspondència —majorment i cada cop més a través del correu electrònic— sobre documentació de l'arxiu. I, sobretot, s'ha atès també una quantitat no xifrada, però molt nombrosa, de consultes telefòniques de tipus molt divers: informació sobre situació de protocols de Catalunya, sobre notaris antics, sobre centres d'arxiu, preguntes sobre tipologies notariales, orientacions bibliogràfiques i documentals, ubicació de poblacions dins els districtes i un llarg etcètera.

4.3 Reproduccions

Com a resultat de les investigacions dutes a terme pels usuaris, sempre que l'estat dels registres i protocols ho ha permès, s'ha donat resposta a la seva sol·licitud de reproducció. D'aquesta manera:

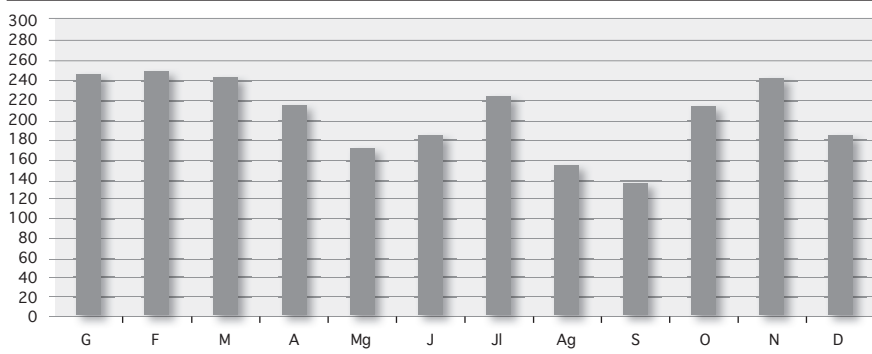
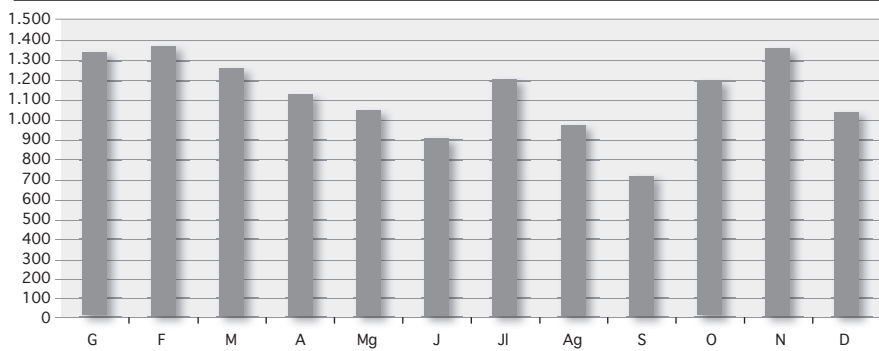
- S'han realitzat un total de 4.000 reproduccions del fons documental de l'arxiu.

AHPB**ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES, ANY 2012**

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana diària usuaris	Mitjana diària volums
Gener	21	246	1.334	11,71	63,52
Febrer	21	249	1.369	11,86	65,19
Març	22	243	1.254	11,05	57
Abril	19	215	1.125	11,32	59,21
Maig	21	171	1.041	8,14	49,57
Juny	21	185	900	8,81	42,86
Juliol	22	224	1.195	10,18	54,32
Agost	22	154	962	7	43,73
Setembre	18	136	707	7,56	39,28
Octubre	22	214	1.181	9,73	53,68
Novembre	21	242	1.353	11,52	64,43
Desembre	18	184	1.031	10,22	57,28
TOTAL	248	2.463	13.452	9,93	54,24

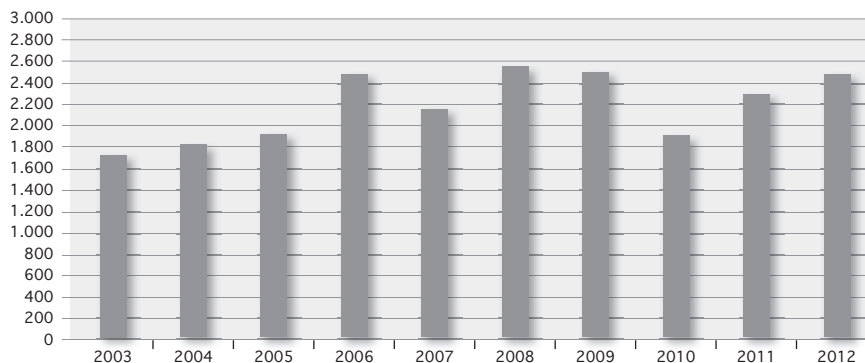
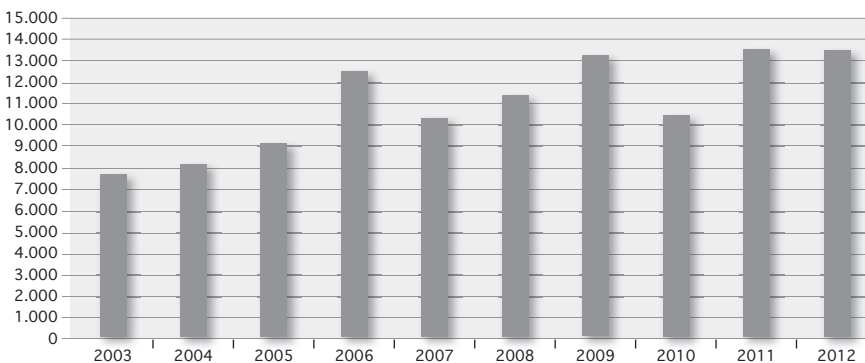
Evolució de l'estadística d'usuaris i consultes: 2003-2012

USUARIS**VOLUMS**

EVOLUCIÓ DE L'ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES: 2003-2012

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana usuaris	Mitjana volums
2003 (*)	94	653	2.895	6,95	30,80
2004	251	1.809	8.102	7,21	32,28
2005	248	1.920	9.022	7,74	36,38
2006	246	2.485	12.501	10,10	50,82
2007	248	2.166	10.222	8,73	41,22
2008	250	2.573	11.396	10,29	45,58
2009	249	2.529	13.160	10,16	52,85
2010	250	1.902	10.302	7,61	41,21
2011	248	2.289	13.488	9,23	54,39
2012	248	2.463	13.452	9,93	54,24

(*) De l'any 2003, només es disposa de dades a partir del mes d'agost. Per tant, les gràfiques d'aquest any s'han confeccionat basant-nos en les mitjanes.

USUARIS**VOLUMS**

4.4 Visites comentades

Més enllà de les activitats habituals de tractament, descripció, difusió dels fons i d'atenció als usuaris, també es realitzen a l'arxiu, en el decurs de l'any, freqüents visites comentades per part de facultats o d'escoles universitàries, de personalitats i d'altres grups ben diversos que s'hi interessen. Les visites més significades realitzades en aquest any han estat les següents:

- Gener, 19: Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, Dr. Lluís Cifuentes (5 alumnes).
- Febrer, 9: Curs de mediació empresarial, Sr. José Alberto Marín (12 persones).
- Març, 1: Universitat Autònoma de Barcelona, Escola Universitària Gimbernat, Grau en Informàtica i Serveis, Sr. José Alberto Marín (6 alumnes).
- Març, 21: Curs d'Història del Dret privat català, Casa Elizalde, Sra. Carme Francitorra (12 alumnes).
- Març, 23: Curs de Secretariat Jurídic, Col·legi d'Advocats de Barcelona, Sra. M. Rosa Panadès (30 alumnes).
- Abril, 18: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Josep Hernando (6 alumnes).
- Abril, 28: Visita privada, Sr. Gerardo Mármol (18 persones).
- Abril, 30: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Curs de Pràctica notarial, Sr. Eladi Crehuet (2 alumnes).
- Maig, 2: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. José Alberto Marín (6 alumnes).
- Maig, 21: Universitat de Barcelona, Facultat d'Economia i Empresa, Dr. Lluís Castañeda (8 alumnes).
- Juny, 4: Visita institucional del President de la Generalitat i de la Consellera de Justícia, amb motiu de l'acte de lliurament del IV Premi Puig Salellas.
- Octubre, 8: Visita institucional del ministre de Justícia, amb motiu de l'acte de commemoració del 150è aniversari de la Llei del notariat.
- Novembre, 9: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Ferran Estrada (10 alumnes).
- Novembre, 27: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. Lluís Jou (5 alumnes).
- Novembre, 28: Aula Oberta a la Bordeta, Sra. Maria Ciurana (20 persones).

4.5 Classes pràctiques

En la línia de connexió ben directa de l'arxiu amb les universitats i altres institucions culturals, prèvia concertació, s'hi imparteixen amb regularitat classes pràctiques de diferents matèries relacionades amb la documentació (metodologia i crítica textual, paleografia i diplomàtica, història, antropologia...). De l'any 2012, remarquen les següents:

- Març-abril: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dra. Teresa Vinyoles (60 alumnes).
- Maig, 2: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Jaume Dantí (10 alumnes).
- Novembre, 15: Universitat de Girona, Facultat de Lletres, Màster de Recerca en Humanitats, Dr. Joan Bosch (10 alumnes).
- Curs: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Josep Hernando (10 alumnes).

4.6 Publicacions

L'arxiu, en la seva línia ja tradicional de promoure publicacions de caire històric i jurídic, edita, sota el patrocini de la Fundació Noguera, una prestigiosa revista històrica i institucional, titulada *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, de periodicitat anual:

- Edició del número XXX (2012) de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, publicada pel Col·legi de Notaris de Catalunya i patrocinada per la Fundació Noguera.

A més, com a resultat de la tasca de descripció més amunt ressenyada, en aquest any s'ha editat un nou volum d'inventari dels protocols de l'arxiu:

- Publicació del volum VII del nou inventari de l'arxiu, corresponent al segle XIX (1800-1862), en el número 33 de la Col·lecció d'Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya de la Fundació Noguera.

D'altra banda, enguany cal remarcar l'edició d'una obra de significació singular per a la institució notarial del país i redactada pel personal de l'Arxiu Històric. Es tracta de les biografies dels degans del Col·legi de Notaris de Catalunya, des de la promulgació de la Llei del notariat de 1862 fins a l'actualitat, tot just en complir-se l'aniversari de la promulgació d'aquesta norma marc. Aquestes biografies esdevenen al capdavant un pretext per presentar una completa i documentada història de la corporació notarial catalana:

- Edició del llibre *Els degans del Col·legi de Notaris de Catalunya (1862-2012)*. Cent cinquanta anys d'història de la corporació notarial catalana, obra de Laureà Pagarolas i Lluïsa Cases, editada conjuntament pel Col·legi de Notaris i la Fundació Noguera.

Encara, en el marc de col·laboració amb altres institucions culturals en l'elaboració i redacció de llibres, articles i treballs relacionats amb la institució notarial, la seva documentació i els arxius de protocols, el personal de l'arxiu ha publicat corresponent a aquest període:

- Puig, Pere; Ruiz, Vicenç; Soler, Joan; Capellades, Alan, *Diplomatari de les esglésies de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 1203-1291*, Barcelona: Fundació Noguera, 2012.

4.7 Col·laboracions

El personal de l'arxiu ha participat en activitats culturals dutes a terme per diferents institucions i, així mateix, ha impartit cursos sobre arxius i documentació notarial. Destaquem:

- *L'arxiu: de tresor de cartes a la gestió de la qualitat*, en el *Curs de Secretariat Jurídic*, organitzat per l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, el març-abril de 2012 (Vicenç Ruiz).
- *Introducció al llatí medieval i modern*, en el *I Postgrau de Gestió i Tractament Digital de Documentació Històrica*, organitzat per l'Escola Superior d'Arxivística i Gestió de Documents adscrita a la Universitat Autònoma de Barcelona, el desembre de 2012 (Laureà Pagarolas).

Barcelona, maig de 2013

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIUS DE PROTOCOLS». NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Presentació

EHDAP és una revista de periodicitat anual, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya. Fou fundada l'any 1948 i des de 1995, moment en què s'inicià la seva tercera sèrie, compta amb el patrocini de la Fundació Noguera. Té com a objectiu específic l'edició de treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

Normes d'edició

1. La *tramesa* dels articles, que s'hauran de presentar en format .doc o .odt, es farà mitjançant el correu electrònic a la coordinació de la revista. El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, filiació institucional, adreces professional i particular, números de telèfon i adreça de correu electrònic, per tal de facilitar la comunicació amb la redacció.

2. Els textos, que han d'ésser inèdits, tindran una *extensió* màxima de 90.000 caràcters (espais inclosos), que es podrà ampliar en els casos d'edició de textos, i s'hauran de presentar amb un interlineat d'1,5 en cos de lletra de 12 punts i en pàgines numerades de manera correlativa.

3. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també la seva filiació acadèmica o institucional.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Els articles aniran acompanyats d'un *resum* indicatiu del seu contingut (entre 100 i 150 paraules) en la llengua de redacció del treball i en anglès. A més, s'adjuntaran amb els textos quatre paraules clau.

6. Els *apartats* en què es divideixi l'article portaran el títol en minúscula i en negreta. Els subapartats s'escriuran en negreta i cursiva. Ni apartats ni subapartats portaran cap tipus de numeració.

7. Les *notes*, redactades d'acord amb el sistema de referències de la revista, es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

8. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, en format .tif o .jpg, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels seus corresponents.

9. Els editors facilitaràn als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

10. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com un joc amb 25 *separates* i també una separata en format .pdf.

11. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

Col·legi de Notaris de Catalunya

Notariat, 4

08001 Barcelona

lpagarolas@catalunya.notariado.org

Sistemes de referències

Els sistemes de referències i de citacions bibliogràfiques i documentals a emprar pels col·laboradors de la revista EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Referències a arxius:

El primer cop es posarà el nom complet de l'arxiu acompanyat de l'acrònim entre parèntesis: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Després, ja només la forma abreujada o acrònim.

Les citacions dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint un ordre lògic, de general a concret: AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale, 30-IX-1438/23-VI-1440*, f. 34r-36v.